

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

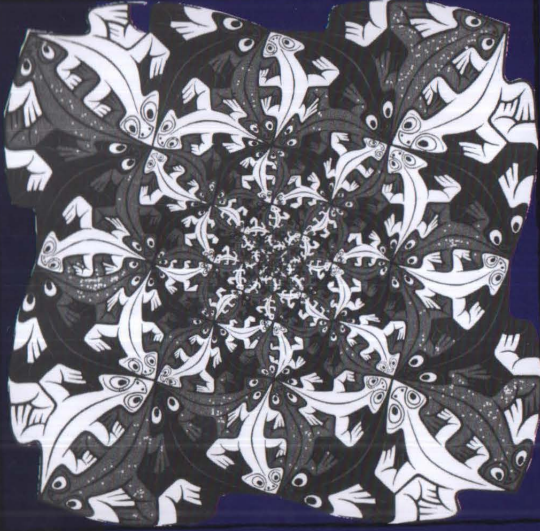
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

Fikret Başkaya

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi

Fikret Başkaya

ÖTEKİ YAYINEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Öteki
ARAŞTIRMA - İNCELEME

Kapak Düzenlemesi
Öteki Ajans

Düzelti
Mazlum Hancı

İç Mizanpaj
Özgür Yurttaş

5. Baskı
Mart 2015

© Öteki Yayınevi
Sertifika No: 25446

Baskı ve Cilt
Step Matbaacılık
Bosna Cad. No:11 Mahmutbey-Bağcılar / İstanbul
Tel: 0212 446 8846
mail: stepajans@gmail.com

Yönetim Yeri
Dr İhsan Ünlüer Sok. Caferağa Mah. 16/10
Kadıköy / İstanbul
Tel: 0216 345 41 09
kitap@otekiyayinevi.com
www.otekiyayinevi.com

ISBN: 978-975-584-216-5

FİKRET BAŞKAYA

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi

ÖTEKİ YAYINEVİ

Fikret Başkaya (Denizli, 1940), İzmir Atatürk Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat ve Maliye bölümünden mezun oldu. Doktora için gittiği Fransa'nın Paris ve Poitiers Üniversitelerinde, emperyalizm, kolonyalizm, "azgelişmişlik", kalkınma ve kapitalizmden sosyalizme geçiş temaları üzerine çalışmalar yaptı. Türkiye'ye döndüğünde askere alındı ve yedek subay okulundan "kötü düşünceli" olduğu gerekçesiyle, "sakıncalı piyade" çıkarılarak Erzurum'a (Oltu) sürgün edildi. Askerlik sonrası çeşitli "demokratik" kuruluşlarda araştırmacı olarak çalıştı. 1979 yılında Akademik kariyere geçti.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisat bölümü öğretim üyesi iken yazdığı (1991), *Paradigmanın İflası* adlı kitabından yargılandı, 20 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı ve üniversiteden kovuldu. Haymana Cezaevinden tahliye olduktan sonra (Haziran 1995) Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı'nı kurdu. Daha önce kurulan (1992) ve kurucularından olduğu Özgür Üniversite'yi, Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı çatısı altına aldı. 1999 da yazdığı bir makaleden de 15 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı. 27 Haziran 2002'de Kalecik Cezaevinden tahliye oldu. Hakkında açılan davaların sayısını bilmemektedir... Çok sayıda kitap ve makalenin yazarıdır. Kurulduğu günden beri Özgür Üniversite'nin başkanlığını yapmakta ve orada dersler vermektedir...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ	9

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARIM VE MADENCİLİĞE DAYALI İHRACAT EKONOMİSİNİN OLUŞMASI:	17
2. Tarım ve Madencilığe Dayalı İhracat Ekonomisinde Büyüme ve Kriz..	21

İKİNCİ BÖLÜM

1929 KRİZİ KARŞISINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ	29
1-Ekonominin Gelişmişlik Düzeyi	29
A-Tarım Sektörü:	32
B-Sanayi: Yapısı ve Gelişmişlik Düzeyi.....	42
C-Dış Ticaretin Yapısı ve Önemi:	48
2-Kriz Öncesinde Ekonomideki Gelişmeler.....	54
A-1923'ten Sonra Alınan Önlemler ve Oluşturulan Kurumlar:	59
B-1929 Krizine Kadar Ekonomik Alanda Elde Edilen Sonuçlar:	61
3-Krizin Ortaya Çıkması:	68
4-1929 Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri:	74
A-Krizin İlk Etkisi: Türk Parasının Değer Kaybetmesi:	76
B-İhraç Malları Fiyatlarındaki Düşüş ve İhracatın Gerilemesi:	81
C-Dış Ticaret Hadleri:.....	83
D-İç Ticaret Hadleri:.....	85
E-İthalatın Kısılması ve İthalat Yapısının Değişmesi:	89
F-Tarımsal Üretimin Gerilemesi ve Doyumluk Ekonomiye Dönüşün Hızlanması:.....	91
5-Krize Karşı Alınan Önlemler, Politika Arayışları, "Devletçiliğe" Giden Yol:	95
A-Yasal Düzenlemeler:.....	96
B- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti:.....	97
C-Merkez Bankasının Kurulması:	99
D-Ekonomik Duruma İlişkin Raporlar:	102

E-Sanayi Sergileri ve Kongreleri:.....	106
6-Devletçiliğe Giden Yol: Krizin Sosyal ve Politik Plana Yansıması; Cumhuriyetçi Serbest Fırka Deneyi ve Gazi'nin Üç Aylık Gezisi.	108
7-Bunalıma Çözüm: Devletin Doğrudan Yatırımlara Yönelmesi:.....	110
8-Devlet Müdahalesi Ya Da "Devletçilik" Üzerine Bazı Düşünceler:	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ DÜNYA EKONOMİK KRİZİ KARŞISINDA

TÜRKİYE EKONOMİSİ	127
1-Yarı-Sanayileşmiş Bir Ülkede Ekonomik Kriz:	131
2-1970'li Yıllarda Türkiye Ekonomisinin Gelişmişlik Düzeyi:.....	138
A-Yarı-Sanayileşmiş Bir Ülke:	141
B-Sanayinin Yapısı ve Krizi:	146
3-Yeni Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye:.....	155
4-Yeni Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri:	161
A-Ekonomik Büyümenin Nede Olduğu Tıkanıklık:.....	164
B-Sanayinin Döviz Yutucu Niteliği:	165
C-Dış Tasarrufların Azalması:	170
D-İşçi Dövizlerinde Göreceli Azalış:.....	174
E-Petrol Faturasının Yükselmesi:	176
F-Dış Ticaret:	177
G-Sonuç: Ödemeler Dengesinin Tıkanması	180
5-İktisadi Politika Arayışları: Ağustos 1977'den 24 Ocak 1980'e	180
6-Ekonomide Yeni Dönem: 24 Ocak Kararları.....	188
1. Ekonomik Politikaya İlişkin Kararlar:	190
A-Dış Ticaret Gelirlerini Artırmaya Yönelik Önlemler:.....	190
2. Destekleme ve Fiat İstikrar Fonu:.....	191
B-Fiyatlarla İlgili Düzenlemeler.....	193
C-Yabancı Sermayeye Yönelik Teşvikler:	195
Bu Konudaki "Genel Esaslar"	195
D-Faiz Politikası Reformu:.....	196
2-Oluşturulan Yeni Kurumlar ve Düzenlemeler:.....	198
3-Yasal Düzenlemeler:.....	199
7-24 Ocak Kararlarının Gerisindeki Teorik Düşünce ve Yaklaşımlar:	202
A-Yeni Muhafazakâr (Neo-Liberal) Ekonomik Yaklaşımlar:	203

1. Monetaristler (Parasalcı Görüş).....	204
2. Arz-Yönü Ekonomisi:.....	210
3. Yeni Klasik Okul.....	214
B-Çokuluslu Şirketlerin Yeni Stratejisi:	216
C-Bazı Ülkelerde Dışa Dönük “Büyüme” Stratejisinin Başarısı.....	224
D-Uluslararası Kuruluşların Baskısı:.....	236
8-24 Ocak Kararlarının Ekonomik ve Toplumsal Sonuçları:	244
1-24 Ocakla Amaçlanan.....	244
2-Dışa Açılmanın İç ve Dış Koşulları:.....	250
3-Beklentiler ve Gerçekleşenler:	256
3.1-Enflasyonla Mücadele ve Anti-Enflasyonist Önlemlerin Etkinliği:.....	256
3.2-İhracat Artışı ve Ekonominin Dış Dengesi:.....	261
İhracat Artışı Sınıra Yaklaştı	267
İhracatla Birlikte İthalat ve Dış Borçlarda Artıyor	268
Ödendikçe Artan Dış Borçlar.....	271
4-Ekonomide “Yapı Değişikliği” ne Yönde?.....	276
İmalat, İnşaat ve Tarım Sektöründe Durgunluk Devam Ediyor	280
5-İstihdam ve İşsizlik.....	282
6-Gelir Dağılımı.....	291
SONUÇ	297
BİBLİYOGRAFYA	303

ÖNSÖZ

Bu kitapta Dünya ekonomisinin iki olumsuz konjonktür döneminde Türkiye ekonomisindeki gelişmeler ele alınmaktadır. Yaklaşık yarım yüzyıllık ara ile ortaya çıkan iki kriz döneminde Türkiye ekonomisindeki gelişmeleri tahlil etmenin ilginç olacağını düşündük.

Kitabın son iki alt-bölümü 1985 yazında yazıldı. Geri kalan bölümlerin yazımı ise daha önce tamamlanmıştı. Bu eserin ilk defa proje olarak ortaya çıkmasından yayınlanmasına kadar geçen sürede pek çoklarının değerli katkıları oldu. Kendilerine buradan teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Yayına hazırlanma aşamasındaki büyük yardımlarından ötürü Sevinç'e ne kadar teşekkür etsem yeridir. Ayrıca kitabın yayınlanması yönünde değerli öğrencilerimden gördüğüm teşvik ve samimi isteğin de önemli bir payı vardır. El yazmalarını özenle daktilo eden, dostum, Yaşar Okyay'a ve bu eserin kısa zamanda yayınlanması için gösterdiği çabadan dolayı Birlik Yayınları sahibi ve yönetmeni sayın Hüseyin Yıldırım'a da teşekkür ediyorum.

Fakat en çok teşekkür borçlu olduğum insan, herhalde bana toplumsal sorunlarla ilgilenme yolunu açan, ince düşünceli, cömert yürekli babam, Halil Başkaya'dır. Bu kitabı onun Anısına.

Seyranbağları, 4 Aralık 1985

GİRİŞ

Türkiye 16. yüzyıldan başlayarak gelişen kapitalist dünya sistemi içinde hep edilgen bir konumda bulunmuştur. Bir kere sistemin çevresinde yerini aldıktan sonra, bütün gelişmeler bu “yer alış” tarafından belirlenmiştir. Türkiye’deki ekonomik yapı ve gelişme, sürekli olarak dinamik merkezler tarafından biçimlendirilmiş, şartlandırılmış, sınırlandırılmıştır. Bir bakıma Merkez-Kapitalist ülkeler tarafından hem uyarılan hem de sınırlandırılan bir kapitalistleşme süreci yaşanmış ve yaşanmaya devam edilmektedir. Bu bağlamda uygulanan ekonomik politikalar da Türkiye’nin dünya sistemi içindeki yerini değiştirmekten çok, dünya ekonomisindeki gelişmelere, sarsıntılara, dönüşümlere ayak uydurmaktan öteye gidememiştir. Uygulanan politikalar az-gelişmişliği ortadan kaldırmaya değil, az-gelişmişliği yeni koşullarda yeniden üretmeye yaramıştır.

Yukarıdaki ifadeden giderek, Türkiye’deki gelişmelerin sadece dış belirleyiciliklerin sonucu olarak ortaya çıktığı gibi bir anlam çıkarmamalıdır. Türkiye’nin dünya kapitalist sistemiyle belirli bir eklemlenışı söz konusu olduğu zaman, bu eklemlenişin iç ve dış dayanakları da söz konusu” olmaktadır. Bu dayanaklar, ya da belirleyicilikler belirli bir eklemleniş biçimi ortaya çıkarmakta, böylece kapitalist dünya sistemi organik bir bütün oluşturabilmektedir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı ile ilgili bir yazıda, İsmail Hüsrev: “Türkiye bundan sonra dünya iş bölümünde yalnız hammadde müstahsili değil, aynı zamanda hammaddelerini bizzat işleyen sanayici bir memleket olarak yer alacaktır”¹ diyordu. Aradan yarım yüzyıl geçtikten sonra, Türkiye hammaddelerinin çoğunu “bizzat işleyen bir memleket” olmuş, neki dünya işbölümünde sanayici memleket olarak henüz yerini alamamıştır. Aradan geçen zaman süresinde sanayiler

1 “Beş Yıllık Sanayi Programı ve Kredi Meselesi”, *Kadro* Cilt III. Sayı, 28, Nisan 1934, s. 19.

kurulmuş, ama Türkiye sanayileşememiştir. Başka bir ifadeyle Türkiye dünya sistemi içindeki konumunu değiştirememiştir.

Kapitalist dünya sisteminin krize girdiği dönemlerde, çevre merkez ilişkilerinin sarsılması, çevre ülkelerde yeni politika arayışlarını, yeni yönelişleri ve düzenlemeleri gündeme getirir. Eski tip eklemleme, yerini yeni tip bir eklemlemeye bırakır. Bir bütün olarak ilişkilerin biçim değiştirmesi söz konusudur. Kapitalizmin krizinin çevre-merkez ilişkilerinde yarattığı “kopukluk” ya da “gevşeme ortamı,” çevre ülkenin dünya sistemi içindeki konumunu değiştirebilecek ‘dinamikleri’ de bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışmada kapitalist dünya sisteminin iki olumsuz konjonktüründe Türkiye ekonomisindeki gelişmeler ele alınmaktadır. 1929 krizi ve 1974 sonrası Yeni Dünya Ekonomik Krizinden Türkiye ekonomisinin nasıl etkilendiği, hangi anti-kriz politikalarının söz konusu olduğu, bunların ne gibi sonuçlar doğurduğu, kriz sonrasında nasıl bir ekonomik yapının ortaya çıktığı, dünya sistemi içinde Türkiye ekonomisinin konumunun ne duruma geldiği gibi sorunlar oldukça geniş bir biçimde tartışılmaktadır.

1929 krizi dünyayı etkisi altına aldığı zaman, Türkiye tarım ve madencilğe dayalı geri bir ihracat ekonomisi idi. Yeni dünya ekonomik krizinin dünyayı etkisi altına aldığı 1970’li yıllarda ise yarı-sanayileşmiş bir ülke söz konusudur. Fakat farklılık sadece Türkiye’nin ekonomik gelişmişlik düzeyiyle de ilgili değildir. 1929 krizi kapitalizmin bilinen “aşırı üretim” krizlerinden biriydi. 19.’ncü yüzyıldaki benzerlerinden farkı, çok daha yoğun ve kapsamlı olmasıydı. 1974 krizi ise 19’ncü yüzyıldaki krizlerden farklıdır. 20. yüzyılın krizidir. Nitekim, üretimdeki düşüşler ve işsizlik enflasyonist bir ortamda ortaya çıkmaktadır. Fakat iki krizin de ortak yanı birikim modelinin ikinci aşamasında ortaya çıkmış olmalarıdır. 1929 krizi 1890’lı yıllardan beri geçerli olan birikim modelinin gerileme dönemine girdiği ve sistemin yeni bir birikim modeline “gebe” olduğu döneme rastlıyordu. 1974 krizi de 1940’lı yıllardan beri geçerli olan birikim modelinin gerileme döneminde, ya da, ikinci aşamasında

ortaya çıkmıştır. Şimdilerde kapitalist dünya sistemi yeni bir birikim modeline geçişin sancılarını yaşamaktadır.

Türkiye ekonomisi iki farklı gelişmişlik düzeyinde iki krizden değişik biçimlerde etkilenmiştir. Anti-Kriz politika ve önlemler de farklı olmuştur ve olmaktadır.

1929 krizi dünyayı etkisi altına aldığı Türkiye geri bir tarım ekonomisi idi, ihracata dayalı bir ekonomi idi. Türkiye ekonomisinin dünya ekonomik krizinden etkilenmesi nasıl olmuştur? Bir ihracat ekonomisinde ekonomik krizden söz edilebilir mi? Yoksa, bu tip ekonomilerde kriz doğrudan dışarıdan uyarılan bir şey midir? Bu sorunların tartışıldığı “ihracat ekonomisinde kriz”le ilgili teorik bir model oluşturulmuştur. Fakat daha önce ihracat ekonomisinin oluşması ve yapısı üzerinde durmak gerekiyordu. Araştırmamızın birinci bölümü yukarıdaki soruların tartışılmasına ayrılmıştır. Bu “bölüm bir bakıma daha sonraki bölümlerde ele alınan sorunların anlaşılmasını kolaylaştırmayı ve bir bütün içine oturtmayı amaçlamaktadır.

Daha sonra Türkiye ekonomisinin gelişmişlik düzeyi üzerinde durulmuştur. Böylece krizin hangi yapıları nasıl etkilediği, ne gibi anti-kriz politikaların söz konusu olduğu ve bunların değerlendirilmesi araştırmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır.

Türkiye’nin yeni dünya ekonomik krizinden etkilenişine ayırdığımız üçüncü bölümde de ikinci bölümdekine benzer bir yol izleyerek önce yarı-sanayileşmiş bir ülkedeki ekonomik krizle ilgili teorik bir model oluşturduk. Daha sonra ekonominin gelişmişlik düzeyi, krizden etkileniş biçimi, anti-kriz önlemler ve bunların sonuçları üzerinde durduk. Fakat anti-kriz önlemlerin değerlendirilmesini yapmadan önce, alınan önlemlerin gerisindeki “teorik düşünce”nin genel bir değerlendirmesini yapmayı uygun bulduk. Böylece uygulanan anti-kriz programının dayandığı teorik temelleri ortaya koymanın yararlı olacağını düşündük.

Yeni Dünya Ekonomik Krizi henüz sona ermiş olmadığı için iki krizin sonucunda varılan yerin tam bir karşılaştırmasını yapmamıza

olanak yoktur. Bu nedenle yeni yönelişin ve beş yıllık uygulamanın bir değerlendirmesini yapmakla yetinmek durumundaydık. İki krizin sonuçlarının birlikte değerlendirildiği sonuç bölümünde benzerliklere ve ayrılık noktalarına kısaca değinmekle yetindik.

İki dünya ekonomik krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini ve anti-kriz politikalarını ele alırken, Merkezdeki 1929 ve 1974 sonrası ekonomik krizlerin teorik tahliline girmedik. Böyle bir tercih zaten geniş olan inceleme alanımızı daha da genişletecekti. Öte yandan problematiğimizin niteliği ve ele alınışı bakımından da buna gerek yoktu. Araştırmamız daha çok Türkiye ekonomisindeki gelişmeleri anlaşılabilir kılmayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARIM VE MADENCİLİĞE DAYALI İHRACAT EKONOMİSİNİN OLUŞMASI:

Pre-endüstriyel dönemden başlayarak gelişen kapitalizmin, ortaya çıkardığı eşitsiz gelişme, Merkeze bağımlı geniş bir az gelişmiş ülkeler grubu ortaya çıkardı. Fakat bu kavram tarihsel gelişmelerinde gecikmiş ekonomileri ifade etmiyor. Nitekim söz konusu olan tarihsel gelişme sürecinde geride kalmış ya da ‘yarışa geç başlamış’ ekonomiler değildir. Tam tersine gelişmeleri merkezdeki kapitalist sermaye birikimine bağımlı hale gelmiş sosyo-ekonomik formasyonlar söz konusudur. Bu formasyonlarda ortaya çıkan kapitalist yapı ve ilişkiler kendi tarihsel gelişmelerinin doğal bir sonucu değildir. Celso Furtado’nun dediği gibi bir çeşit ‘yamanmış’ kapitalist ilişkiler ve bu yamanmanın sonucunda ortaya çıkmış ekonomik yapı ve işleyişler söz konusudur. “Bu süreç pre-kapitalist bir ekonominin endojen dönüşümü sonucunda ortaya çıkmamıştır. Fakat, sanayi ülkeleriyle olan ilişkilerin, ticaret ve yayılmanın sonucu olarak bir veya birkaç işletmenin pre-kapitalist yapılar üzerinde yamanması sürecidir”¹

Bugünkü az-gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde kapitalist ilişkilerin bu gelişme özelliği sonucunda birleşik ekonomik, toplumsal, aynı zamanda ideolojik ve kültürel bir yapı ortaya çıkmıştır. Yakın zamana kadar az gelişmiş denilen ülkelerde değişik tarihsel dönemlere ait, ekonomik ve toplumsal yapılar geçerliydi. Bugün de bu yapılar bütünüyle tasfiyeye uğramış değildir. Bileşik bir yapının ortaya çıkması ya da ‘melez’ ekonomik ve toplumsal yapıların varlığı ise, bu sonuncu ülkelerde sermaye birikiminin değişik bir nitelik taşımasına neden olmaktadır.

1 Développement et Sous-développement; dan Rodolfo, Staven-hagen, s. 11. “Az-gelişmişlik modern kapitalist işletmelerin geri yapılara nüfus etmesi sonucu ortaya çıkmış özgün bir süreçtir”.. Rodolfo Stavenhagen, Les Classes Sociales Dans Les Sociétés Agraires, Editions Anthropos, Paris 1969, s. 11.

Bizim problematiğimiz bakımından burada önemli olan, ekonominin dışa dönük yapısının ortaya çıkardığı işleyiştir. Tarihsel süreç içinde bugünkü çevre ülkelerde merkezdeki gelişme tarafından uyarılan bir ekonomik şekillenme ortaya çıktı. Çevre ülkelerde kapitalist gelişme hem merkez tarafından ‘uyarılmış’ hem de sınırlandırılmıştır. Bir bakıma spesifik bir kapitalistleşme, ileri kapitalist ülkelerdeki gelişmenin bir uzantısı olurken, aynı gelişme merkezdeki kapitalist sermaye birikimi tarafından ‘güdüleştirilmiş’, terim uygun düşerse ‘marazileştirilmiştir.’ Başka bir ifadeyle bugünkü çevre ülkelerdeki ekonomik yapıların ve işleyişlerin ortaya çıkması da, sağlıklı gelişmemesi de uluslararası plandaki sermaye birikimi tarafından belirlenmiştir.

Merkantilist dönemde başlayan yoğun ticari ilişkiler sanayi devrimi sonrasında biçim değiştirdi. Merkantilist dönemde, çevrenin işlevi ticaret ve para sermayesinin birikmesini sağlamaktı. Sanayi devrimi sonrasında sermayenin ticaretten sanayiye yönelmesiyle, çevre-merkez ticaretinin niteliği ve çevre ülkelerin işlevi değişti. Söz konusu dönemde bugünkü geri kalmış ülkelere ithal edilen mallar, gıda maddeleri ve başta İngiltere olmak üzere gelişmekte olan Avrupa sanayisinin ihtiyacı olan bir kısım tarım ürünlerini kapsıyordu. Bu aşamada madenler henüz çevre ülkelerden ithal edilmiyordu. Bu alanda iki engel söz konusuydu. Bir kere; çevrenin uzak ülkelerinde madenlerin işletilmesi büyük sermaye yatırımlarını gerektiriyordu. İkinci olarak, ulaşım ve iletişim teknolojisinin geriliği, uzak ülkelere maden ve enerji hammaddesi ithalini henüz teşvik edecek duruma gelmemişti. Bu nedenle bu aşamada Avrupa ülkeleri madenler ve kömür gibi girdileri kendi aralarındaki ticaretten sağlıyorlardı.

Batının ihtiyacı olan gıda maddeleri ve sanayinin hammaddesi olan ürünlerin (hububat, pamuk v.b.) ihraç edilmeye başlamasıyla dışa dönük bir ekonomik yapı oluşmaya başladı. Geniş toprakların belirli ellerde toplanması dönemi böylece başlıyordu. Batıda gelişen ticaret ve sanayinin uyardığı bu süreç, kimi teorisyenler tarafından

yanlış değerlendirmelere konu olmuştur. Gelişen kapitalizmin bas-kısıyla büyük toprakların belirli kişilerin özel mülkiyetine geçmesi-nin feodalizmle karıştırıldığı durumlar söz konusudur. Oysa toprak-ların belirli ellerde toplanarak özel mülkler haline gelmesi sanayi devrimi sonrasında Batıya mal ihraç etmenin kârlı hale gelmesinin sonucudur. Öte yandan Batıdan ithal edilen tarım teknolojisi de bu eğilimi kuvvetlendirmiştir. Böylece çevre ülkelerde neredeyse dış pazarın ihtiyaçlarına cevap verecek bir üretim başlatılmıştı. Söz konusu ülkelerin belirli bölgeleriyle kapitalist metropoller arasında dikey bir ticaret ilişkisi başlıyordu.

Daha sonra tekeller, karteller, büyük finans kuruluşları ortaya çıktı. Anonim şirketleşmeyle birlikte sermaye ihracı başladı. Bu aş-amadan sonra tarım ürünleri ve gıda maddeleri ticaretine madenler ve enerji de dahil edilmiştir. Böylece, bir önceki dönemde ortaya çıkan dışa dönük yapılar hem hacim olarak genişliyor, hem de yoğunluk olarak önem kazanıyordu. Gerçek anlamda dünya pazarının oluşma-sı bu dönemde tamamlanmıştır.

Batıya tarım ürünleri ihraç edilmek üzere oluşturulmuş büyük tarım alanları (Latifundialar) ve ağır sanayinin ihtiyacı olan maden ve enerji hammaddesi üreten büyük ‘kapitalist’ merkezler böylece oluşmuştur. Üretilen bu malların sanayi merkezlerine taşınması için geniş bir demir yolu ve deniz yolu şebekesi de ortaya çıktı.

Bu aşamada bugünkü geri kalmış denilen ülkelerde az-gelişmiş-lik yapıları da kesin olarak yerleşmiştir. Tarihsel gelişme sürecinde çevre ülkelerde iki ana sektörden oluşan bileşik, (Combined) ya da melez (Hybrid) bir yapı oluşmuştur.

Bunlardan birincisi, ihracat sektörüdür. Bu sektör dışa dönük ticari etkinliklerin toplandığı sektördür. Büyük plantasyonlarda ve maden ocaklarında üretilen malların kapitalist dünya pazarında sa-tılmasıyla sürekli olarak büyümektedir. Bu büyüme düzeyine para-lev olarak, bir kısım ithalat da yapılmaktadır. Bu ithalat genellikle dış ticaret sektörü ve bu sektörün çevresinde oluşan hizmetler sektö-

rünün 'lüks' tüketim ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Kısaca, mülk sahibi sınıflar ve onların çevresinde oluşan dar bir grubun ihtiyacı olan tüketim mallarının ileri kapitalist ülkelerden sağlanmasına yöneliktir. Bu ilişkiler geliştikçe, bu gelişmelere paralel olarak iç ticaret etkinlikleri de artmaktadır. Dış ticaret sektörü çevresindeki bu kesimi de, dış ticaret sektörünün doğal uzantısı olduğu için, bu sonuncu sektör içinde ele almak mümkündür.

İkinci sektör daha çok doyumluk ekonominin (Subsistance) geçerli olduğu sektördür. Bu sektör ihracat sektörüne oranla hacim olarak çok daha geniş olduğu halde ekonominin dinamik sektörü değildir. Burada kullanılan teknoloji geleneksel toplumun üretim teknolojisiidir. Ekonominin Monetarizasyon düzeyi çok düşüktür. Dolayısıyla ticari ilişkiler gelişmemiştir. Üretim değişim için değil, kullanım için yapılmakta ve bu sektörde ekonomik anlamda değer üretilmemektedir. Başka bir ifadeyle kullanım değeri üreten kapalı bir sektördür. Çoğu durumlarda toprağı kullananların toprak üzerinde özel mülkiyetleri bile söz konusu değildir.¹

Bu iki temel sektör dışında bir üçüncü sektör de bir kısım 'sanayi' ürünlerinin üretildiğı sektördür. Burada söz konusu olan sanayi, geleneksel sanayi olabileceğı gibi, modern fabrika sanayi de olabilir. Bu sanayi çoğı zaman ihraç mallarını dönüşüme uğratan ya da iç tüketime yönelik bazı mallar üretmektedir. (Un, çikolata, bez, devletin ihtiyacı olan bazı maddeler v.b.)

Bu sonuncu sektör tamamlayıcı bir işleve sahip olmakla birlikte, ekonominin bütünü bakımından fazla önemli değildir.

Buraya kadar yapılan soyutlama genel olarak geçerli olan durumu ifade etmektedir. Her sosyo-ekonomik formasyonun özgün tarihsel gelişimi ve kapitalizmle bütünleşmesinin önemine göre değişik durumlar söz konusu olabilir. Dolayısıyla da sektörlerin göreceli ağırlıkları değişik olabilir. İleriki sayfalarda görüleceğı gibi Osman-

1 Az-gelişmiş bir ülkenin Kapitalistleşmesinin koşullarıyla ilgili olarak Bknz. Rodolfo Stavenhagen, a.g.e.

lı Devleti'nin sonu ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik yapı yukarıdaki soyutlamaya ancak genel planda uygun düşmektedir. Osmanlı Devleti'nin özgün yapısı yüzünden kapitalistleşme sonucu ortaya çıkan ekonomik yapılar birçok az gelişmiş ülkedekinden farklıydı. Bu farklılık Devletin yapısıyla ilgili olduğu kadar, Osmanlı Devleti'nin hiç bir zaman tam olarak sömürgeleştirilememiş olmasıyla da ilgilidir. Şüphesiz bu iki neden belirli ağırlıklarda olmakla birlikte değişik bir tablonun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Osmanlı ekonomisi ve daha sonra bu yapıların devralındığı Cumhuriyet Türkiye'sinde üretim bir çok ülkeye oranla çeşitlenmiş durumdaydı. Bir çok ülkede görülen mono-produksiyon ya da yarı mono-produksiyon durumu söz konusu değildi. Öte yandan İmparatorluğun kapitalist dünya pazarıyla bütünleşme düzeyi bir çok Latin Amerika ve Asya ülkesinden daha düşüktü. Toprak mülkiyeti ve kullanımı bakımından da önemli farklılıklar vardır. Küçük meta üretimi ve kapalı ekonomi olma durumu hakim özellikti.

2- Tarım ve Madencilğe Dayalı İhracat Ekonomisinde Büyüme ve Kriz:

Tipik bir ihracat ekonomisinde ekonominin dinamik kesimi, ihracat sektörü tarafından oluşturulmaktadır. Ekonomideki büyüme bu sektördeki gelişmeler tarafından belirlenir. Merkezdeki kapitalist ekonomilerin hızlı geliştiği yükselme dönemlerinde ekonomide canlılık artar; kriz dönemlerinde ise gerileme söz konusudur. İhracatın artması hizmetler sektöründeki etkinlikleri de genişletir. Başka bir anlatımla milli gelirin düzeyi ve iç tüketimdeki artış ihracat gelirleri tarafından belirlenir. Şüphesiz burada söz konusu olan daha çok ileri kapitalist ülkelerden ithal edilen 'lüks' malların tüketimidir. Dolayısıyla ihracatın artması ithalatın da artması sonucunu doğurur. Fakat, ithal edilen mallar çoğu zaman üretken olmayan alanlarda tüketilir.¹

1 Paul, A. Baran; Büyümenin Ekonomi Politikası, May Yayınları, İstanbul 1974.

“Bütçe gelirlerinin de önemli bir bölümü ihracatın vergilendirilmesine dayanır.” (Üretimin ve ticaretin yabancıların elinde bulunduğu durumlarda ihracattan elde edilen gelirin büyük bir bölümü ülkeye geri dönmeyiz).¹

Böyle bir ekonomide ekonomik krizden söz edilebilir mi? Ekonomideki gelişme ihracat sektörü tarafından belirlendiğine göre, herhangi bir ihracat ekonomisinde merkez-kapitalist ülkelerden bağımsız bir krizden söz etmek mümkün müdür? Ya da Keynezyen anlamda bir kriz söz konusu olabilir mi? Şüphesiz, ticari bağımlılığın yukarıdaki biçimde geçerli olduğu durumlarda, dışarıdaki konjonktür gelişmeleri çevre ülkelerin durumunu büyük ölçüde belirlemektedir. Fakat sorunun bu kadar basit olmadığı bir gerçektir. Merkezde kapitalizmin yükselme dönemine girmesiyle bu ekonomilerin ithal talebi yükselir. Merkezde ithal talebinin yükselmesi, çevre ülkedeki üretim ve ihracat üzerinde uyarıcı bir etki yapar. Bunun sonucunda üretim ve ihracat artar. Üretim ve ihracatın aşırı yükselmesi ise fiyatların düşmesi sonucunu doğurur. Merkez ülkelerde ‘boom’ devam ettiği halde ihracat ekonomisinde arz fazlası yüzünden zorluklar ortaya çıkabilir. Bu durum kısa sürede tersine çevrilemediği için, hükümetler duruma müdahale ederek bazı önlemlerle (çoğu zaman enflasyonist sonuçlar doğurabilecek önlemler) bir kısım kayıpları asgariye indirme yoluna gidebilirler. Fakat dış pazarlardaki olumsuz durum değişmediği sürece enflasyonist baskı süreklilik kazanır. Uzun dönemde ise geleneksel sektörden daha önce plantasyonlara ve madenlere doğru olan iş gücü alkımı tersine döner. Geleneksel sektöre ve doyumluk ekonomiye doğru bir göç başlar.

İhracat ekonomisinin dışarıdaki gelişmelerden etkilendiği başka durumlar da söz konusudur. Aynı ürünü ya da ürünleri başka az-gelişmiş ülkelerden daha ucuza elde etmenin mümkün olduğu durumlarda, bazı ihracat ekonomilerinde önemli ve sürekli gerile-

1 Fikret Başkaya, Çevre Kapitalizmi veya Az-gelişmişlik Süreci, Yaklaşım Yayınları, İzmir 1976, s. 57.

meler söz konusu olabilir. Aynı şekilde merkez ülkelerde dinamik teknolojilerin ve sanayilerin değişmesi bir kısım ihracat ürünlerinin önemini azaltabilir. Bundan başka kuraklık, doğal afetler, toplumsal karışıklıklar v.b. nedenlerle ekonominin krize girmesi söz konusu olabilir. Bu durum ekonomide deflasyonist bir eğilim ortaya çıkarır.

Çevre ülkelerdeki gelişmelerden merkezin de etkilenmesi söz konusudur. Fakat çevre ülkelerdeki gerilemenin merkezdeki sonuçları abartılmamalıdır. Herhangi bir çevre ülkede çeşitli nedenlerle krizin ortaya çıktığı durumlarda, merkez kapitalist ülkeler diğer çevre ülkelere yönelerek açığı kapatma yoluna gitmektedirler. Amerikan iç savaşı nedeni ile bu ülkeden İngiltereye pamuk ihracatının aksaması karşısında Çukurova bölgesinde pamuk yetiştirmek üzere İngilizleri harekete geçirmiştir.¹

İhracat ekonomileri yukarıdaki yapı ve işleyişlerini 1929 büyük ekonomik krizine kadar korumuşlardır. Bir kısım ihracat ekonomileri 1929 krizinin neden olduğu derin sarsıntı sonucu farklı bir gelişme yoluna girmeyi başarmışlar, ihracat ekonomisinin krizini içe dönük bir sanayileşme sürecine dönüştürebilmişlerdir. Fakat içe dönük ithal ikameci bir sanayileşmenin koşulları tüm çevre ülkelerde oluşmuş değildi. Ancak büyük ihracat olanaklarından yararlanıp, üretimi ve iç pazarı genişletip geliştirebilen ülkeler hatırı sayılır bir gelişme gösterebilmişlerdir.

İç pazarın sınırlı, üretimin mono-produksiyon ya da yarı-mono-produksiyon durumunda olduğu, yeterli düzeyde alt yapıların oluşmadığı birçok ülke için benzer bir gelişme söz konusu olmamıştır. Bu sonuncu ülke ekonomilerinde sürekli bir regresyon hali yaşanmış ve bu durum yaklaşık İkinci Dünya savaşı sonrasına kadar devam etmiştir. Ancak krizler ve savaşlar sonrasında, uluslararası kapitalizmin yeni yükselme dönemine girdiği ikinci savaş sonrasında aynı sürece değişik koşullarda katılmışlardır. 1930'lu yıllarda

1 Bknz. Orhan KURMUŞ, "Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi", Bilim Yayınları, İstanbul 1974.

bazı ülkelerde ortaya çıkan ekonomik büyüme ‘bağımsız’ bir nitelik taşıyordu. İkinci dünya savaşı sonrasında ise uluslararası kapitalizmin şartlandırması altında bir büyüme söz konusudur. İleriki sayfalarda görülebileceği gibi Türkiye değişik bir yoldan da olsa dünya ekonomik krizi koşullarında içe dönük bir sanayileşme sürecini başlatabilmiş ülkeler arasında yer almıştır.

1929 krizi çevre ülkelerden ithal edilen malların hem fiyatlarının aşırı düşmesi hemde miktar olarak azalması sonucunu doğurmuştur. Bu büyük şok, çevre ülkelerde önemli ekonomik ve toplumsal sarsıntılar yaratmıştır. İhraç olanaklarının sınırlandırılması ve fiyatlardaki sürekli düşüş sonucu ihracat gelirlerindeki daralma, ithalatı yapılamaz duruma getirmiş, böylece tatmin edilemeyen bir talep ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda büyük toprak sahipleri ve ihracatçıların gelirleri düşmüştür. İhracattaki önemli düşüş, ihracatta yönelik üretimin kısılması işsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öte yandan devlet gelirlerinin de büyük ölçüde dış ticaretten alınan vergilere dayanması yüzünden devlet gelirleri de düşmüştür. Böyle bir ortamda ekonomik kriz toplumsal sınıflar arasında kurulu dengeyi de sarsmış, çözüm bekleyen ekonomik ve toplumsal sorunlar iç içe geçmiştir.

Mülk sahibi sınıfların gelirlerini garanti altına alarak, sınıflar arasındaki (Toprak sahipleri ihracatçıları ve ithalatçıları) ittifakı ayakta tutmak amacıyla alınan önlemler (stoklar oluşturma, sübvansyonlar, devletin alt yapı yatırımlarına yönelmesi, korumacı önlemler v.b.) bir taraftan mevcut siyasi ittifakın ayakta kalmasını sağlarken, öte yandan işsizlik sorununa da çözüm getirmiştir. Nitekim benzer önlemler üretimin belirli düzeyin altına düşmesini önlemiş, böylece işsizliğin düşük seviyelerde tutulmasını sağlamıştır.

Krizin ortaya çıkardığı bu durum paradoksal olarak içerde sanayinin gelişmesini özendiren bir ortam yaratmıştır. İthalatın kısılması yada yapılamaz duruma gelmesi sonucu içerde ithal mallarının fiyatlarında aşırı bir yükselme olmuş, bu malların ülke içinde

üretilmesi kârlı hale gelmiştir. Öte yandan bol ve ucuz bir iş gücü rezervinin varlığı ve uluslararası piyasalarda makina ve ekipman fiyatlarının da görece olarak ucuzlaması, dış rekabetin zayıflığı, içe dönük üretimi teşvik etmiştir. Daha önceki dönemlerde belirli bir ‘tamamlayıcı’ sanayi sektörü ve alt yapıların olduğu ülkelerde, içe-dönük sanayileşme süreci başlatılabiliştir. Daha geri ekonomilerde ise ihracattaki sürekli gerileme söz konusu ekonomilerde uzun sürecek olan bir regresyona neden olmuştur.

Görüldüğü gibi, ihracat ekonomilerinde ekonomik kriz büyük ölçüde merkezdeki gelişmelere bağımlıdır. Bununla birlikte bu sonuncu ekonomilerdeki krizle merkezdeki gelişmeler arasında birbirlik bir ilişki olduğunu ileri sürmek sakıncalı bir yaklaşımı benimsemektir. Etkilenme ve bu etkilenme sonucu ihracat ekonomilerinde krizin ortaya çıkması, her zaman otomatik ve mekanik bir karakter taşımayabilir. Etkilenmenin biçimi ve yoğunluğu her ihracat ekonomisinin yapısı ve ileri kapitalist ülkelerle bütünleşme düzeyine büyük ölçüde bağımlıdır. İhracat ekonomilerinde dinamik olan sektör dış ticaret sektörü olduğu için, dinamik merkezlerdeki gelişmeler çevre ülkelerde etkili olmaktadır. Her ülke için ileri kapitalist ülkelerdeki gerileme ve yükselmenin doğurduğu sonuçlar ancak tek tek ülkelerin özgün durumlarını incelemek suretiyle anlaşılabilir. Yukarıdaki açıklamalar ihracat ekonomilerindeki krizin sadece genel çerçevesini vermektedir.

Şimdi, ihracat ekonomisindeki krizle ilgili yukarıdaki genel ve teorik modelin kendi ülkemizin somut koşullarında test edilmesine geçebiliriz. 1929 Büyük Dünya Ekonomik Krizi ortaya çıktığında Türkiye bir ihracat ekonomisi durumundaydı. Daha da ötede ekonominin değişik sektörleri arasında bir bütünlük bile oluşmuş değildi. Ekonomik politika araçlarından bile yoksun bir sosyo-ekonomik formasyon sözkonusuydu.

İKİNCİ BÖLÜM

1929 KRİZİ KARŞISINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

1- Ekonominin Gelişmişlik Düzeyi:

Çöken Osmanlı Devlet'inden devralınan ekonomik yapı sadece geri değil, aynı zamanda iç bütünlükten de yoksun bir durumdaydı. Şevket Ratip Hatipoğlu devralınan bu ekonomik yapı hakkında şunları yazıyor: “Yeni Türkiye’ye Osmanlı İmparatorluğundan kurulmuş bir millet iktisadı miras kalmamıştır. Bilakis dağınık, perişan bir mıntıklar iktisadiyatı geri kalmıştır. Münhal ve seyyal bulunan bir iktisat içinde geri olan ilerlemesi icab eden kurulmaya muhtaç bulunan ne yalnız endüstridir, ne de yalnız münakeledir. Endüstrinin yokluğu, münakelenin geriliği, büyük realitenin ancak bir parçasıdır. Bunların yanında Osmanlı İmparatorluğunun yeni Türkiye’ye devrettiği ziraat da ormancılık da geridir, suculuk da, madencilik de, ticaret de perişandır. O halde Türkiye de bütün bu ekonomi şubelerinin hepsinin de yeni baştan kurulması zaruridir.”¹

Batıda gelişen sanayi kapitalizminin rekabeti sonucunda yerli sanayi büyük ölçüde tahrip edilmişti. Öte yandan imparatorluğun Batı kapitalizminin etki alanına girmesiyle, ekonomik ve toplumsal yapılar çarpıtılmıştı. Geriye çok cılız, genellikle İstanbul, İzmir, Bursa gibi birkaç liman kentinde toplanmış geri bir ‘hafif sanayi’ kalmıştı. “Belli başlı diğer şehirlerde yalnız birkaç un, debagat fabrikası mevcuttu. Anadolu’da diğer yerlerde önemli sanayi müessesesi bulunmuyor.”² Avrupa sınaî kapitalizminin memleketimizde doğurmuş olduğu buhran... gittikçe genişleyerek ve birer birer bü-

1 “Türkiye’de Zirai Buhran”. T.C. Ziraat Enstitüsü Çalışmaları, No: 39. Ankara 1936, s. 26.

2 “Osmanlı Sanayii” 1913-1915

tün sanayi şubelerine sirayet ederek asrın (19. asır) ikinci yarısında sanayimizin inkirazını tamamlamıştır.”¹

Sürekli olarak genişleyip yayılan Batı kapitalizminin etki alanına giren imparatorluk, bir taraftan eski üretim olanaklarını kaybediyor diğer yandan da Batılı kapitalist ülkelerin gereksinme duyduğu bir kısım malların üretimine yöneliyordu. Bu sürecin sonucunda kendi iç bütünlüğünü ve tutarlılığını yitirmiş, ekonominin çeşitli sektörleri arasındaki eklemlenme (Arti-culation) biçimsizleşmişti. Böylece üretilen mallar ülkenin kendi gereksinmelerinden çok, dış pazarın gereksinmelerine dönüktü. “Tarımın bütün alanlarında gördüğümüz uzmanlaşma eğilimi ülke içindeki değişimin yaygınlaşmasından değil, tersine bütün dünya çapındaki değişimin içine girmemizin bir sonucudur. Değişimin geliştiği bölgeler ihraç malı üreten bölgelerdir.”²

Nitekim 1920’li yıllarda Batının kapitalist metropollerine çok sayıda mal ihraç eden Türkiye’nin 1923’ten 1929’a kadar yaklaşık 643 bin ton tahıl ithal etmesi bu yüzdendir. Batılı kapitalist ülkelerle yapılan ticaretten de sürekli olarak zararlı çıkıyorduk. Dış ticaretteki bu aleyhte durum maliye vekili Ferit Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisinde 1921’de yaptığı bir konuşmada şöyle ifade ediyordu: “Şimdiye kadar halî Türkiye çalışıyor, üretiyor fakat ürünlerinden başkaları yararlanıyor. Memleketimizde herkes çalışıyor, bir çok alın teri dökerek elde ettiğimiz iptidai maddeleri bin rica ve minnetle yok pahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar. Bir kuruşa satıyoruz, yirmi kuruşa satın alıyoruz. Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü bin ikiyüz kuruşa bir metre halinde yalvararak geri alıyoruz. Bu dünyanın neresinde görülmüştür.”³ Aslında benzer durumlar dünya-

1 Ömer Celal SARÇ, “Tanzimat ve Sanayimiz” Tanzimat I, İst. 1940, s. 343.

2 İsmail Hüsrev (Tökin), Kadro, Tıpkı Basım Cilt 1, sayı 3 “Köy Ekonomisinde Borçlanma Şekilleri” s. 25.

3 İstanbul Sanayi Odası 15 Nisan 1969.

nın birçok yerinde görülüyordu. Eşit olmayan ticari ilişkiler bütün sömürge ve yarı-sömürge ülkeler için geçerliydi. Tarihsel süreç içinde oluşan uluslararası iş bölümünün işleyişinin bir sonucuydu. Ne var ki aradan geçen 65 yıl sonra bugün Türkiye eşit olmayan ticari ilişkiler kapanından kendini kurtarabilmiş değildir.

1920’li yılların sonlarında ve 1930’ların başında Türkiye geri bir ihracat ekonomisi özelliğini koruyordu. İleri kapitalist ülkelere dönük üretim yapan sektör dışında kalan geniş bir geleneksel sektör vardı. ‘Doyumluk’ ekonomi koşullarında yaşayan bu sektörün pazarla ilişkisi son derece kısıtlıydı. ‘Geleneksel sektör’ olarak adlandırmanın uygun olacağı bu kesim içinde, ticari ilişkiler sınırlı olduğu gibi, bu sektörün kapitalist pazara katılımı da sınırlıydı. Açığa çıkan kısıtlı sosyal artık ürün çeşitli mekanizmalarla kapitalist dolaşım sürecine katılıyordu. Kapitalist üretim ilişkileri sonucu ortaya çıkmayan sosyal artık, ticari ilişkilerle kapitalist pazara transfer ediliyordu. “Türkiye’de en gerilerdeki köy bile, şu ya da bu düzeyde pazarla ilişki içindedir.”¹ Fakat bu ilişkilerin son “derece kısıtlı olduğunu hatırlamak gerekir.

Öte yandan Batı kapitalizmi ülkenin önemli el sanatlarını tahrip etmekle birlikte, kapitalizmin henüz girmediği ya da etkileyemediği yerlerde bu sanatlar varlıklarını koruyabiliyorlardı. İkel bir sanayi olmadan geleneksel tarım ekonomisinin varlığını sürdürmesine olanak yoktur.

Dış ticaret sektörü etrafında oluşan bir de hizmetler sektörü vardı. Genel olarak ihraç edilen mallardan elde edilen gelir dış borçlunun idaresi için, bir de Batı tipi tüketime alışık küçük bir azınlığın ihtiyacı olan bir kısım tüketim mallarının ithal edilmesinde kullanılıyordu. “1923-1925 yıllarında pamuk ve yün iplik ile dokuma ve hazır elbise Türkiye’nin tüm ithalatının %30-43’lük bölümünü oluşturmaktaydı.”²

1 İsmail HÜSREV, “Türkiye’de Zirai Kooperatifçilik Hareketi” s. 22.

2 Ahmet Hamdi BAŞAR, “İktisadi Devletçilik” İstanbul 1931, c. I, s. 78-79.

1920’li ve 30’lu yıllarda Türkiye ekonomisinin hakim özelliğini İsmail Hüsrev’den yapılan aşağıdaki alıntı açıkça ortaya koyuyor. “Garp hudutlarımızdan kalkarak Şark hudutlarımıza kadar bir tetkik seyahati yapsak, yolumuzun üzerinde iktisat ve cemiyet tarihimize ait muhtelif devirlere, bunların bakiyelerine, kemale gelmiş şekillerine ve rüşeymlerine merhale merhale tesadüf edebiliriz. Bir tarih âdeti hudutlarımız içinde Garptan Şarka doğru boylu boyuna uzanmış, geçmiş bugünü ve geleceği aynen yansıtmaktadır.”¹

1929 Büyük dünya ekonomik krizinin Türkiye ekonomisini nasıl etkilediğine geçmeden önce, kriz öncesindeki ekonominin genel bir değerlendirmesini yapmakta fayda vardır. Krizin çeşitli ekonomik sektörler üzerindeki etkilerinin anlaşılması için böyle bir değerlendirme gereklidir.

Tarıma dayalı ekonomik yapı söz konusu olduğuna göre, önce tarımın genel bir değerlendirmesini yapmamız gerekiyor. Daha sonra kısaca sanayinin durumu üzerinde duracağız. Böylece ekonominin genel bir tablosunu elde ettikten sonra, 1923-1929 yılları arasında uygulanan ekonomi politikaları ve elde edilen sonuçların hızlı bir değerlendirmesini yapacağız. Böylece, 1929 krizinin Türkiye’yi hangi koşullarda bulduğu, ne yönde etkilediği bu etkilenme karşısında hangi çözümlerin gündeme geldiği v.b. gibi sorunların tartışılması kolaylaşacaktır.

A - Tarım Sektörü:

Dünya krizinin Türkiye’yi etkisi altına aldığı 1920’li yılların sonları ve 1930’lu yılların başlarında, Türkiye geri bir tarım ekonomisi özelliğini koruyordu. 1927’de yapılan nüfus sayımına göre Türkiye’nin toplam nüfusu 13 milyon 648 bin 272 kişi tahmin edilmiştir. Bunun 9 milyon 145 bin 008’i tarım kesiminde yaşamaktay-

1 “Şark Vilayetlerinde Derebeylik”, Kadro cilt I sayı 11, s. 22

dı. Toplam nüfusun %67'si tarım sektöründe yaşarken bütün öteki sektörlerin toplam nüfus içindeki payı %33'dü.

İlginç bir gelişme 1935 nüfus sayımı sonuçlarında ortaya çıkmıştır. 1935 sayım sonuçlarına göre tarım kesiminde barınan nüfus azalmamış, tersine artmış görünmektedir. Toplam nüfus içinde tarımda yaşayanlar 1927'de %67 iken, 1935'te % 76,6 ya yükselmiştir. Tarım nüfusunun bu oransal büyümesi bazı teknik nedenlerle açıklanabilirse de (bir evvelki nüfus sayımında kayda geçmeyen köylülerin sayılması gibi) doğumlardan ve ekonomik krizin yarattığı gerileme sonucu kentlerden kır kesimine dönüşün neden olduğu söylenebilir.

Diğer yandan çalışan nüfus içinde tarımın payı daha da yüksektir. Fiilen çalışan nüfus içinde tarımda çalışanlar %81,60 gibi çok yüksek bir seviyede bulunuyordu. Sanayi, ticaret, serbest meslek, memur v.b. in payı ise 5'te birden bile azdı.

Tarım elverişli toprakların genişliği 220.000 km² iken bunun sadece 104.800 km² işleniyordu. Yarıdan fazlasından yararlanılmıyordu. İşlenen arazinin de 84.000.800 km² sinde tarla ziraatı, 20.000.000 km² sinde bahçe ziraatı yapılıyordu. Meralar ülke genişliğinin %31,1'ini oluşturuyordu ve 240.420 km² lik alan mera ve çayır. Ormanlık alan ise toplam alanın %13,1'ini oluşturuyordu.

Ekilen alanla ekilebilir alan arasında yaklaşık bire birlik bir ilişkinin varlığı, meta ilişkilerinin geriliğinden, pazar için üretimin henüz gelişmemiş olmasından, dolayısıyla iç pazarın darlığından ve dış pazarla ilişkilerin sınırlılığından ötürüdür. 1927 tarım sayımı sonuçlarına göre ülke arazisinin %32'si tarım elverişli olduğu halde fiilen ekilen alan ülke yüzölçümünün %4,86'sı kadardı.

Tarım sektörü Türkiye'nin dış ticaret gelirlerinin de beşte dördünden fazlasını sağlıyordu. 1927 yılında tarım ürünleri ihracatından sağlanan gelir toplam ihracatın %82,9'unu oluşturuyordu. Bu sonuncu rakam 1920'li yıllarda Türkiye'nin tipik bir 'ihracat ekonomisi' olduğunu açıkça ortaya koyuyor.

Öte yandan tarımdan alınan vergiler de bütçe gelirlerinin önemli bir bölümünü oluştuyordu. Sadece arazi ve sayım (Hayvan) vergilerinden sağlanan gelir toplam devlet gelirlerinin %12.1'ini oluştuyordu. Bu yüzdeye tarım kesiminden alınan öteki doğrudan ve dolaylı vergiler dahil değildir.

Ekonomi tarıma dayalı olduğu halde tarımda verim son derece düşüktü. Bu durum tarım teknolojisinin ve ulaşım olanaklarının geriliği kadar, toprağa sahip olmanın biçimiyle de ilgilidir. Toprağa sahip olmanın biçimi çoğunlukla kapitalist değil, yarı-kapitalist ve pre-kapitalist bir nitelik taşıyordu. Toprak çoğu zaman ağaların kimi yerlerde de 'şıhların' kontrolündeydi. Tarımda hakim ilişkiler son derece karmaşıktı. Teknolojinin geriliğine bir de toprak mülkiyetindeki bu 'çeşitlilik' eklenince verimin düşüklüğü kaçınılmaz oluyordu. Toprakta verimliliğin yüksek olduğu iki durum; ya küçük üreticinin kendi toprağını işlemesi veya büyük toprak sahibinin modern tarım teknolojisi ve ücretli tarım işçisi kullanarak doğrudan işletmenin başında bulunduğu hallerde söz konusudur.

"Bir memlekette arazinin doğrudan doğruya işletiliş şekli ne kadar yayılmış olursa, o memlekette çiftçilik o kadar köklüdür ve memleket arazisi onu işleyip şenlendirenlerin elinde bulunuyor demektir... Halbuki arazi, sahibi tarafından değil yabancı kişiler eliyle işletilirse onun daima bir servet kaynağı halinde kalması, tam imar edilip şenlenmesi tehlikeye düşebilir."¹ Sahip oldukları toprakları kendisi işletmeyen kesimin önemi, tarımda verimliliğin düşük olmasının başlıca nedenlerinden biriydi. Nitekim beyler ve toprak ağaları topraklarının işlenmesini marabacılara ve ortakçılara bırakmışlardı. Büyük toprak sahipleri içinde kapitalist tarım işletmelerinin payı çok düşüktü. İkinci büyük kitle küçük mülk sahibi köylülerdi. Bunlar tarım girdileri, tarım aletleri ve tarım kredileri bakımından hiç de iyi durumda değillerdi.

1 Şevket RAŞİT (HATİPOĞLU), "Ziraatımızda İşletme Şekilleri" Dönüm Sayı 41 Mayıs 1936, s. 196.

Öte yandan nüfus yoğunluğu bakımından da ülkenin çeşitli bölgeleri arasında büyük bir oransızlık vardı. Batı ve Kuzey Anadolu'da km²'ye 42-45 kişi düşerken, Orta Anadolu'da 18'den 10'a Doğu Anadolu da ise 10'dan 1,6 ya kadar düşer.¹

Tarım teknolojisi de ülkenin değişik bölgelerinde dengesiz bir şekilde dağılmıştır. Doğu ve Güneydoğu bölgeleri hem ağalık ve şıhlığın etkisi, hem nüfus yoğunluğunun düşüklüğü hem de tarım alet ve makinaları bakımından Batı ve Çukurova gibi bölgelere göre çok geriydi. Para ekonomisine geçiş düzeyi ve pazara açılma bakımından ise durum daha da kötüydü.

Selim Sabit Aykut tarımdaki durumu şöyle anlatıyor: “O devirde köylü maarif hususunda da derin bir cehalet içinde yaşıyordu. Ziraatte basit ve iptidai şekil ve vasıtalarla yapılıyor ve tabiatıyla fazla mahsul alınmıyor alınmaya da gayret edilmiyordu.”

“Memlekette mükemmel sulama teşkilatı yoktu. Kurak kalan yerlerde sulama yapılmıyordu. Bütün bu sebepler yüzünden mahsul git-tikçe azalıyordu. Gerek yukarıda saydığımız sebepler gerekse buna inzımam eden nakliye vasıtalarının azlığı ve iptidailiği ziraat, sanayi ve ticaretin ilerleyememesinin başlıca sebep ve amillerini teşkil ediyordu.”²

Tarımda verim düşüklüğünün en belirgin nedeni herhalde, tarım alet ve makinaların geriliğidir. “Müsmiriyetin geriliği istihsal vasıtalarının iptidailiğinden gelmektedir. Bazı yerlerde zirai ‘hafriyat ucu kırık bir çengel vasıtasıyla’ bazı yerlerde de tahta kara sabanla yapılır. Pulluk gibi en basit rasyonel teknik vasıtalar bile meçhuldür. Müstahsil babasından gördüğü gibi torla sürer.”³

Türkiye’ye ilk pulluğun girişi geçen yüzyılın son on yılında olmuştur. Fakat giren pulluk sayısı hem çok düşüktür hem de ithal edilen pulluklar tamir yetersizliğinden, kullanım son derece kısıtlı

1 İlhan’ TEKELİ Selim İLKİN, “1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin iktisadi Politika Arayışları”, O.D.T.Ü., Ankara 1977, s. 37.

2 Türkiye’de Ziraat Ankara 1943, s. 4.

3 İsmail Hüsrev (Tökin), “Şark Vilayetlerinde Dernekçilik,” Kadrosay 11, s. 27.

kalmaktadır. “Ziraat makinacılığının tarihçesi” adlı bir makalede Faik’in ithal edilen pulluklarla ilgili yazdıkları ilginçtir. “O zamanlar hatta 20 sene evveline kadar vilayetlerimizde Kıptîlere has bir sanat telâkki edilen demirciliğin ademi mevcudiyeti Avrupa’dan getirilen pullukların bir iki sene içinde tamir edilmemek yüzünden çiftlik avlularında atılıp bırakıldığı çok vakidir. Onların yerine o civarda arz eylediğim ağaç pulluk kaim olmuştur.”¹

Faik Türkiye’ye ilk traktörün de 1907’de Adana belediyesi tarafından getirildiğini yazıyor. Bundan sonra 1911’de Aydın’a, 1912’de tekrar Adana’ya 1913’de aynı yerde olmak üzere Birinci Dünya Savaşı başladığında. Türkiye’ye ithal edilen traktör sayısı sadece dörttü.² Aynı tarihlerde mibzer, tırmık gibi aletler tarım okullarında ve örnek çiftliklerde bulunuyordu. Bunların sayısı da 35’i geçmiyordu. Orak makinaları, biçer ve biçer bağların 1914 yılındaki toplam mevcudu 11.000 kadar tahmin ediliyor. Biçer bağların mevcudu biçerlerin %5’ini geçmemiştir.³ Harman makinalarının sayısı 307, çayır biçme makinaları da 250 kadardı.⁴ 1927 sayımı sonuçlarına göre ise Türkiye’de tarım makinaları toplamı (traktör, harman, çayır makinası v.b.) 15.711 dir.

Türkiye’ye tarım makinalarının girişi I. Dünya Savaşı sırasında başlamıştır. Tarım makinaları sayısındaki artışın belli başlı iki nedeni vardır. Bunlardan binincisi; hükümetin uyguladığı politika ile ilgilidir. Hükümet makina kullanımını özendirmek amacıyla 1926 yılından sonra traktör sahiplerine ‘mevvaddı müşteile rüsumu tazminatı’ vermeye başlamıştır. Bu uygulama 1930 yılına kadar sürdürülmüştür. Bu süre zarfında traktör sahiplerine 6.652.181. TL. sı yardım yapılmıştır. Bu yardım 1928’de kesilmiş, fakat son bir defa iki milyon yedi yüzbin lira tutarında toplu bir tazminat daha verilmiştir. Aynı şekilde devletin

1 Ziraat Gazetesi cilt 5 yıl 1 sayı 8 (Ağustos 1934).

2 “Ziraat Makinacılığının Tarihçesi II” Ziraat Gazetesi, cilt 5 yıl 5, sayı 9, s. 267.

3 Faik, a.g.e.m., s. 267, 268.

4 Aynı s. 269-270.

1925'ten 1935'e kadar 11 yıllık sürede ıslah istasyonları ve fidanlık-
ların kurulması için de toplam 1.307.240 TL. sı harcanmıştır.¹

İkinci neden, yabancı sermayenin 'gayretleriyle' ilgilidir. "Filha-
kika ecnebi fabrikaları makinalarına satış temin etmek ve Türkiye'yi
kendileri için bir pazar haline getirmek maksadıyla Türkiye'de ol-
dukça müessir bir propaganda inkişaf ettirmişlerdir. Bu firmaların
ajanları hemen hemen Anadolunun her yakasında makina satmaya
çalışmışlardır."² Fakat tarım aletleri ve makinalarındaki bu artış uzun
sürmemiştir. 1929 ekonomik krizinin etkisiyle tarım ürünleri fiyatları
düşünce ödeme zorlukları başlamış, diğer yandan devlet yardımları-
nın 1930'dan sonra durdurulması, sübvansyonların kaldırılması ta-
rım makina ve aletlerinin ülkeye girişini büyük ölçüde durdurmuştur.

İthal edilen makine ve aletlerden de gerektiği gibi yararlanılma-
mıştır. Bir kere ithalat gelişi güzel yapılmış, ülke koşulları dikkate
alınmamıştır. Öte yandan gerek aletlerin kullanımı ve gerekse ba-
kımı ve tamiri konusunda yeterli özen gösterilememiştir. Binlerce
tarım makinası terk edilerek önemli bir kaynak israfına yol açılmış-
tır. Dünya krizinin ortaya çıkardığı koşullarda tarım kesiminde bir
çeşit 'makina düşmanlığı' ya da 'makina aleyhtarlığı' başlamıştır.
"... Türkiye Ziraatı büyük mikyasta eski basit ve iptidaî aletlerine
tekrar sarıldı ve şimdi Türkiye'de ziraat yine bu aletlerle yapılıyor."³

1930'lu yıllardaki durumu Şeyda Ziya şöyle özetliyor: "Çift-
çimizin elinde aletler hem mahduttur, hem de basit ve iptidaidir.
Bunlardan toprak işleyen ekim yapan bakıma yarayan biçim ve har-
manda kullanılan aletleri bir defa düşünmek ziraatin bizde ne ka-
dar kuvvetsiz olduğunu kavramaya yeter. Ziraatimizin bugün fena,
iptidaî aletlerle çalışması yüzünden çiftçimizin iş kuvveti, hayvan
kuvvetleri eyice istismar edilemiyor."⁴

1 Şevket Raşit HATİPOĞLU, Türkiye'de Zirai Buhran, a.g.e. s. 14-15.

2 Şeyda ZİYA (KERESTECİOĞLU), "Bizde Ziraat Aletleri Meselesi" Dö-
nüm, Sayı 29 İkinci Teşrin 1934, s. 199.

3 Şevket ZİYA (KERESTECİOĞLU), a.g.m. s. 199.

4 Aynı s. 200.

Bazı tahminlere göre 1920’li yılların sonlarında ekilebilir toprakların yaklaşık yarısı büyük toprak sahiplerinin hukuki veya efektif mülkiyeti altındaydı.¹ Bu durum tipik kapitalist tarım işletmelerinin önemsiz olduğu durumlarda toprakta verimliliğin düşük oluşunun bir başka nedenidir. Ağaların topraklarında çalışanlar genellikle yarıcı durumundaydılar. Her köylü ailesi ağa toprağının bir bölümünü hayvan gücüne dayanarak ekip biçiyor, gübre, zararlı böcekler ve bitkilerle mücadele araçlarından habersiz üretimi sürdürüyordu. Modern tarımsal girdiler kesinlikle kullanılmıyordu.

Ortakçı emekçiler elde ettikleri ürünün yarısından dörtte üçüne varan bir bölümünü toprak sahibi ağaya ödemek zorundaydılar. Öte yandan sadece ‘tipik toprak ağalığı’ değil, şıhlığın da egemen olduğu Doğu ve Güney Doğu bölgelerinde ilişkiler daha da geri bir tarihsel döneme tekabül ediyordu. Bir çeşit ‘feodal’ ilişkiler geçerliydi.

Üçüncü katagoriyi özellikle dış pazara yönelik tarım ürünlerinin üretildiği ‘modern’ tarım işletmeleri oluşturuyordu. Bu işletmeler dışında kalanlar da, normal toprak ağalığının geçerli olduğu durumlarda toprak kirası çoğunlukla aynî olarak ödeniyordu. Bu nedenle 1920’li ve 1930’lu yıllarda Türk tarımı pre-kapitalist, yarı-kapitalist ve kapitalist ilişkilerin hakim olduğu bir durumdaydı. Farklı mülkiyet ve üretim ilişkilerinin iç içe geçtiği bir yapılanma söz konusuydu. Aynî mal mübadelesinin ayakta kalması ise, para ilişkilerine geçişi geciktiriyordu. “İçinde kapalı geçimlik ekonominin hakim olduğu yerlerde paranın değişim aracı olarak rolü ikinci derecede kalmaktadır. Dolaşan para daha çok altın ve gü-

1 (Rozaliev’in verdiği rakamlara göre I inci dünya savaşı başlamadan önce büyük toprak sahibi ağalar ‘köy nüfusunun yüzde biri’ tüm işlenen topraklarının %39,3’ünü, küçük toprak ağaları ve zengin köylüler ‘köy nüfusunun % 4’ü toprakların %26,2’sini ellerinde tutuyorlar. Köylü ailelerin ‘köy nüfusunun %95’i’ payına ise işlenen toprakların %34,5’i kalıyordu.) Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri, s. 23.

müştü; bir değişim aracı olmaktan çok bir biriktirme ve gösteriş aracıdır.”¹

Üretilen ürün ekseri üretildiği yerde tüketiliyordu. “Bitlis’de hububatın takriben %80’i dahilde istihlak ve ancak %20’si Siirt, Diyarbakır gibi civar vilayetlere sevk edilir. Daha garba geelim: Bolu vilayetinin Gerede kazasında yetişen buğday, arpa, kaplıca gibi hububatın %75’i kaza dahilinde sarf olunur, %25’de civar kazalara gönderilir.”²

Ortakçı ve yarıcı köylüler sadece toprak ağaları tarafından değil aynı zamanda tefeciler tarafından da sömürülmekteydiler. Geniş köylü kesimi pire-kapitalist ilişkilerin eskiyip yok olmaya yüz tuttuğu ölçüde tefecilerin kapanına da kısıılıyorlardı. Mehmet Zeki 1930 yılında en düşük tefeci faizinin %50 olduğunu yazıyor. “Ama sık sık bu oran iki kat yükselmektedir. Tefeciye bağımlı hale gelen köylü gayrimenkulünün ipotek edilmesi ve ürünün en düşük düzeyde ‘göz kararıyla’ değerlendirme esasına göre, aldığı kredinin faizlerini bile ödeyememektedir.”³

Tefeciye borçlanmanın doğal sonucu köylünün sahip olduğu nesi varsa tefeciye kaptırması ve ‘mülksüzleşmesi’ sonucunu doğuruyordu. Bu ilişkiler topraktaki verimsizliği daha da olumsuz yönde etkiliyordu. Aslında yarıcı veya ortakçı durumundaki köylünün toprakla olan ilişkisi ister istemez toprağın verimsizleşmesi anlamına geliyordu. Çalışmasının ürününü ağaya ve tefeciye kaptıran köylünün toprağı özenle işlemesi, toprak verimliliğini artırıcı ek çabalar göstermesi olanaksızdır.

Öte yandan toprağın genişliği toprak ağalarının ekstansif tarıma devam etmeleri yönündeki eğilimi sürdürmeye yarıyordu. Ekstansif tarım yöntemlerinin geçerli olması ise toprakların kıraçlaşıp verimsizleşmesi sonucunu doğuruyordu.

1 İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, “1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları” a.g.e. s. 48.

2 İsmail HÜSREV, “Türkiye’de Köy İhtisadîyatında Borçlanma Şekilleri” Kadro Cilt I (Tıpkı basım), sayı 3, 1932, s. 25.

3 Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi, s. 747.

Cumhuriyetten sonra toprak dağılımındaki dengesizlik olduğu gibi kalmış, daha da ötede toprak ağaları lehine olarak bozulmuştur. Ermeni techiri, Rum nüfus mübadelesi sonucu açığa çıkan toprakların da önemli bir bölümü büyük toprak sahipleri tarafından ele geçirilmişti. Aynı şekilde Medeni Kanunun kabulüyle de nüfuzlu kişiler ve toprak ağaları bir kısım hazine ve küçük çiftçi topraklarını da kendi mülkiyetlerine geçirmeyi başarmışlardır.

Dar gelirli ve yoksul köylü bakımından bir başka olumsuzluk da vergi yükünün ağırlığıydı. Nitekim bütçe gelirlerinin en önemli bölümü köylünün ödediği vergilerden oluşuyordu. 1925 Şubatına kadar ‘aşar’ aynî bir vergi olarak ödeniyordu. Aşar toplamının mültezimlere bırakılmasının sakıncaları tizlerinde burada durmayacağız. 1925’te iktidar aşar’ı kaldırarak yerine üretim değerinin %8’ile %10’unu oluşturan nakdi bir vergi koydu. Fakat bu vergi de 1926 yılında kaldırılmıştır. Aşar’ın kaldırılmasının küçük çiftçilerden çok büyük toprak sahiplerini yükten kurtarmayı amaçladığı anlaşılıyor.¹ Nitekim bir yıl sonra değer üzerinden alınan verginin de kaldırılması bu görüşü doğrular niteliktedir. Bu görüşü doğrulayan bir başka olgu da tarımdan alınan vasitasız vergilerin toplam vergi gelirine oranıdır. Bu oran, 1924’te %27,5 iken, 1930 yılında %10’a düşmüştür. Bir yazar, söz konusu yıllarda yarıcı ve ortakçı köylülerin durumunu şöyle ifade ediyor: “Ortakçılığın tutsaklığı ile elikolu bağlı, ilkel çalışma araçlarıyla acınacak bir üretim yapan ve ürünün bir bölümü karşılığında ağadan toprak kiralayan yarı-isçi-ortakçı, Türk köyünün tipik bir simgesi idi.”²

Tarımın yapısı ve gelişmişlik düzeyiyle ilgili yukarıdaki kısa açıklama, 1930’lu yıllarda ülkede tarım sektörünün genişliği ve önemiyle bu sektördeki emek verimliliğinin düşüklüğü arasındaki uyumsuzluğu ortaya koyuyor. Geçimlik ya da doyumluk tarım dışında, pazara açılma bakımından oldukça illeri bir seviyede olan ta-

1 Aşarın kaldırılması ve yerine konan vergiden de vazgeçilmesi, Toprak ağalarının tatmin etmişse de Türkiye’de iç tasarrufların hep düşük düzeyde kalmasına neden olmuştur.

2 Y. N. Rozaliev, a.g.e., s. 38.

rım bölgeleri, Batıya ihraç edilen malların üretiminde uzmanlaşmış kısıtlı bölgelerdi. Bu bölgelerin de tamamında kullanılan teknoloji bir bütün olarak ileri bir seviyede değildi. Öte yandan ekonominin kendi içinde yatay değil, ileri, kapitalist ülkelerle dikey ticari ilişkilerin varlığı, ekonomik yapının çarpıklığının bir başka nedeniydi. Bu sonuncu durum iç pazarın yeterli ölçüde gelişmemesinin de nedenlerinden birini oluşturmaktaydı.

Söz konusu yıllarda iç pazarın darlığının bir başka nedeni de ulaşım olanaklarının yetersizliğidir. “Münakalâta açık olan yerlerde ziraatımız nispeten ileridir. Memleketin garp taraflarında ziraat derinleşmiştir. Fakat garptan şarka doğru ilerlendikçe birer birer merdivenin basamaklarından aşağı inilir, nihayet münakalâta çok kapalı olan yerlerde ziraatın aşağı bir inkişaf basamağı üzerinde dikilip kaldığı görülür.”¹

Bu koşullarda Batı Anadolu, Çukurova ve Trakya gibi bölgeler dışında tarımda kapitalist ilişkiler az da olsa tren yolu güzergahlarında ve deniz ulaşımının elverişli olduğu yerlerde gelişmiş durumdaydı. Bu bölgeler dışında kalan yerlerde pazar için üretim marjinal bir önemdeydi. Ancak bir kısım önemsiz ihtiyaçların giderilmesi için pazara kısıtlı ürün sunumu söz konusuydu. Ulaşım olanaklarının yetersizliği büyük iç fiyat dalgalanmalarına da neden oluyordu. “Örneğin İstanbul ve Adana’da yıl içinde buğday fiyatının min/maks değerleri oranı 0,75 iken, Urfa ve Elazığ yörelerinde 0,33’dür. Büyük pazarla bütünleşememiş bu gibi alanlarda kuraklığın hayata etkileri çok önemli hale gelmektedir. Kuraklık halinde para ekonomisine tam geçmemiş, yeterli ulaşım ağı kurulmamış bu alanlara yeterli mal akımı olmamaktadır. Tarımsal yapı bu tip kuraklık etkilerine çok açıktır. Ve Anadolu’da değişik yörelerde olmakla beraber, hemen her yıl kuraklık görülmektedir.”²

1 Şevket RAŞİT (HATİPOĞLU), “Türkiye’de Ziraat Münakalat” Dönüm sayı, 3, Ağustos 1932, s. 8.

2 İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, a.g.e. s. 38.

Tarımın geriliği, ekilen ürünlerin çeşitliliği üzerinde de etkili olmuştur. Geçimlik tarımın hakim bir özellik olduğu 1930'lu yıllarda, hakim ürün de hububattır. Ekilen alanın sadece %6.6'sı sanayi bitkileri, %3.9'u da bahçe tarımına ayrılmıştı. Hububata ayrılan alan ekilebilir alanların %89.5'nu oluşturmaktaydı.¹

Görüldüğü gibi dünya ekonomik krizinin Türkiye Ekonomisini etkisi altına aldığı yıllarda iç bütünlüğü olmayan, geri üretim tekniklerinin geçerli olduğu bir tarımsal yapı söz konusuydu.

B - Sanayi: Yapısı ve Gelişmişlik Düzeyi

Cumhuriyetin ilanını izleyen dönemde Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan sanayi, son derece cılız, tipik bir yarı-sömürge ülke sanayii görünümündeydi. Ülkede tarihsel olarak dinamik sanayilerin yokluğu bir yana, geleneksel sanayi de dış kapitalizmin baskısı ve rekabeti sonucu büyük ölçüde tahrip edilmişti. "Bizde eski şekillerin zevaliyle, hemen hemen bütün sınaî faaliyetler de zeval bulmuş ve memleket ekonomisi belli başlı sanayi şubelerinin hepsinden mahrum kalıp en iptidai mamulleri bile hariçten ithal etmek zarureti hasıl olmuştur."² Sanayi iç pazarın gereksinmelerini bile çok düşük bir düzeyde karşılayabiliyordu. En 'gelişmiş' sanayi dalı olan tekstilde bile iç üretim, toplam ihtiyacın 1/4'ünden bile az bir yer tutuyordu. Cumhuriyetin ilanın 10'uncu yılında durum fazla bir değişikliğe uğramamıştır. 1933 yılında "Türkiye'de tüketilen pamuklu mensucatin ancak %25'ini karşılıyordu. Yünlü mensucatin ancak %24'ü, ipekli mensucatin ancak %6'sı yerli üretimdi. Türkiye o yıllarda şekeri, çimentoyu, unu, deriyi, sabunu ve sayısız başka malları ithal yoluyla sağlıyordu."³

- 1 Bu konuda Bknz.; Selim Sabit AYKUT, Rakamlarla Türkiye, Türkiye'de tarım cilt 2, İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1942.
- 2 Hüseyin Avni ŞANDA, Türkiye'de 54 Yıl önceki İşçi Hareketleri, İstanbul 1962, s. 434.
- 3 Türkiye Cumhuriyetinin On yılı, Ankara 1934, s. 82-83 den Y.N. ROZA-LİEV, Türkiye'de Sanayi Proletaryası, Yar Yayınları İstanbul, 1978, s. 23.

Türkiye’deki sanayi, ileri kapitalist ülkelerin sanayisinin rekabet edemediği sınırlı alanlarda faaliyet gösteriyordu. Bir bakıma Batının kapitalist ülkelerinin sanayisini ‘tamamlayıcı’ bir işleve sahipti. Bu durum kapitalizmim tarihsel gelişme süreci sonucunda oluşturduğu uluslararası iş bölümüne de uygun düşüyordu. Bir bakıma, sınırlı bazı alanlarda faaliyet gösteren sanayi ileri kapitalist ülkelerin sanayisinin boş bıraktığı alanları doldurma durumundaydı. Öte yandan 1929 krizi öncesinde ithal ikamesine hem ulusal, hem de uluslararası plandaki durum uygun bulunmuyordu.

Osmanlı döneminde var olan sanayii, yapısı itibariyle yarı-sömürge ilişkileri yansıtıyordu. Fakat Türkiye’nin dünya ekonomisi içindeki yeri Cumhuriyetin kurulmasıyla özde bir değişikliğe uğramamıştır. Ekonomik plandaki ‘yenilikler,’ oluşturulan kurumlar Türkiye’nin kapitalist dünya sistemine eklemlenişinin özüne değil biçimine ilişkindir. Ekonomide ortaya çıkan yeni durum belirli bir ‘rasyonalizasyonun’ ötesine gidemedi. Zaten toplumsal sınıfların gücü ve karşılıklı konumları daha öteye gitmeye elverişli değildi. Fakat 1910’lu yıllarda başlayıp ikinci dünya savaşı sonrasına kadar sürecek olan krizler ve savaşlar yüzünden, merkez kapitalizminin Türkiye ekonomisini etkileme yoğunluğu azalmıştı. Şartlandırmanın zayıflaması ise ülke yöneticilerine belirli bir ‘hareket kabiliyeti’ ya da ‘manlevra alanı’ bırakmıştı. Bırakılan bu alan ve yapılabilecek olanlar son tahlilde kapitalist dünya sisteminin çizdiği sınırlar içinde kalmak durumundaydı. İşte bu olgu gözden kaçtığı için 1920’li ve 1930’lu yıllardaki durumla ilgili bazı yanlış ya da eksik değerlendirmeler yapılmıştır. İleriki sayfalarda ‘devletçilikle ilgili başlık altında bu sorun üzerinde tekrar duracağız.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi sadece birkaç merkezde toplanmıştı. Tüm imalat sanayiinin yaklaşık %75’i İstanbul, İzmir, Adana, Bursa gibi belirli yerlerde bulunuyordu. Bu bölgeler aynı zamanda Türkiye’nin Batı kapitalizmiyle daha fazla bütünleştiği bölgelerdi. Bu sanayi belli başlı iki işleve sahiptir: Birincisi, dışarıya satılan malların basit dönüşümünü sağlıyordu; ikinci olarak

da yapısı gereği sanayileşmiş ülkelerden ithali rasyonel olmayan gıda, giyim gibi bir kısım hafif sanayilerdi. İşletmelerin cüceliği ve sermayenin organik bileşiminin düşüklüğü bu sanayinin hakim özelliği idi. 1927 Sanayi sayımı sonuçlarına göre 65.245 üretim ünitesinden 28.246'sı atölye boyutunda bile olmayan ve ücretli işçi çalıştırmayan çok küçük 'işletmelerdi.' 23.332 işletmede çalışan işçi sayısı ortalama iki ila üçtü. 7683 ünite de 4 ile 5 işçi çalışmaktaydı. 20 ve 20'nin üstünde işçi çalıştıran işletme sayısı 872 idi. Geriye kalanlardan 3910 işletmede 6-10, 1188'in de 10 ile 20 işçi çalışmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde milli sanayii özendirici girişimler 1866 da başlatılmıştır. 'İslah-ı Sanayi Encümeni' bu girişimlerin ilkidir. Daha sonra "1873 tarihli bir kanunla fabrika kuracaklara gümrük ve vergi muafiyetleri tanınmış, 1888'de bu muafiyetler fabrika inşasına lüzumlu iptidai maddelere teşmil edilmiş, 1897'de yeni tesisler için, 10 sene müddetle vergi muafiyeti kabul edilmiştir."¹

Daha sonra İttihat ve Terakki iktidarı tarafından çıkartılan "Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkati" ve Cumhuriyetin ilk yıllarında alınan diğer özendirici önlemlere rağmen, ekonomik krizin dünyayı etkisi altına aldığı yıllarda Türkiye'de hatırı sayılır bir sanayi henüz ortada yoktu. Cumhuriyet döneminde kurulan sanayi ünitelerinin %23'ü (342'si) 1923 senesinden önce, %74'ü (1088'i) de 1923'ten sonra kurulmuştur.

Kurulan bu sanayi de çoğunlukla tarıma dayalıydı.² Tarım ve evcil hayvanlar toplam sanayi kuruluşlarının %44'nü oluşturuyordu. İkinci sırayı % 24'le dokuma, üçüncü sırayı da %9'la kereste sanayii alıyordu. Maden sanayi % 6, kimya sanayi %5, matbaacılık, kâ-

1 Vedat ELDEM, Osmanlı İmparatorluğunun iktisadi şartları hakkında bir tetkik., İş Bankası Yay. 1970, s. 112-114.

2 'Ziraat sanatlarımızın umum sanayiye nisbeti adet itibariyle % 44 ve istihsal kıymeti itibariyle % 54,2'dir. Yalnız başına un sanayi ise adet itibariyle ziraat sanatlarımızın % 38'ni istihsal kıymeti itibariyle % 26'sını teşkil eder'. Bknz. Kadro, sayı 28, ş. 35.

ğıt ve karton sanayi %3, ebniye inşaatı sanayii %2, maden istihracı sanayii % 1, geriye kalan % 6'dır.¹

Göröldüğü gibi Türkiye'de dinamik sanayiler söz konusu değildi. Zaten Türkiye gibi dünya kapitalist sisteminin çevresinde yer alan bir ölkede dinamik sanayilerin kurulması olanaksızdır. Sistemin yapısı ve işleyişi buna engeldir.

Fabrika tipi, belirli büyüklüğe ulaşmış işletmeler tüm işletmelerin küçük bir bölümünü oluştuyordu. "Fabrika tipinde işletmeler arasına girenler şunlardır Yıllık üretim gücü 450.000 metre pamuklu dokumaya ulaşan 11 tekstil fabrikası, yılda 150.000 metre dokuma üreten 4 yün dokuma fabrikası, 3.000 işçinin çalıştığı Cibali Tütün Fabrikası, 15.000 işçinin çalıştığı İstinye tersaneleri ve deniztaşıtları onarım işletmeleri (Türk-Hollanda sermayeli), günde 200 tona kadar üretim yapan Zeytinburnu Çimento Fabrikası, gaz fabrikası, elektrik istasyonu, iki bira fabrikası, (Fransız, Belçika ve Alman sermayeli) ortak işletmeler v.b."².

Yukarıdaki rakamlar büyük sanayi kuruluşlarının çoğunun da devlete ait fabrikalar olduğunu ortaya koyuyor. Osmanlı döneminde askeri ihtiyaçlar için kurulmuş olan bu fabrikalar 1925'te Sanayi ve Maden Bankasına devredilmiştir.

Türkiye'de 1920'li yıllarda ve 1930'lu yılların başlarında hakim sanayi, fabrika sanayii değil atölye tipi sanayidir. 1927 sayım sonuçlarına göre sadece 155 işletmede 100'den fazla işçi çalıştırılmaktaydı. Üretimin önemli bir bölümü atölye tipi küçük imalathanelerden elde ediliyordu. 1921 rakamlarına göre önemli merkezlerde 33.058 imalathanede 76.216 işçi çalışıyordu. İmalathane başına 2.3 işçi düşmektedir. Göröldüğü gibi sanayide de 'küçük meta üretimi' hakim özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

"Tıpkı köyde olduğu gibi şehir ve kasabalarımızda da küçük

1 Bknz Kadro cilt 3 sayı 26, s. 22.

2 Y.N. ROZALİEV, a.g.e. s. 41

mülkiyet sahibi kalabalık kitleler vardır. Bunlar küçük esnaktır. Hatta diyebiliriz ki Türkiye şehirlerinin karakteristik sınıfı, bu geniş esnaf kitlesidir. Bunlarda da organizatörlük ve işçilik fonksiyonları birbirinden ayrılmamıştır. Esnaf hem işi organize eder hem de istih-sale doğrudan doğruya iştirak eder.”¹

Türkiye’de söz konusu yıllarda Sanayiyle ilgili bir başka özellik, ülkede faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketlerin çok az bir bölümünün imalat sanayiinde faaliyet göstermesi idi. 1924 sonrasında Türkiye’deki yabancı sermayenin %10’dan azı imalat sektöründe faaliyet gösteriyordu. Buna karşılık yaklaşık 100 kadar yabancı sermayeli şirketin 7’si demiryolu ulaşımında, 23’ü bankacılık sektöründe, 35’i ticaret 12’si imalat ve istihraç, 11’ide belediye hizmetlerinde bulunuyordu. Toplam yabancı yatırımların %65’i demiryolu, %16’sı ticaret alanında faaliyet göstermekteydi.

Yukarıdaki rakamlar ve oranlar o dönemde ülkeye gelen yabancı sermayenin sömürücü niteliğinin de bir göstergesidir. Gelen sermaye öncelikle ülke zenginliğinin Batıya taşınması işlevine sahipti. Bir kısım ticaret ve hizmetin yürütülmesine yönelikti. Bu tip sermaye yatırımları, kapitalizmin klasik emperyalist döneminin bir özelliğidir. “Bu itibarla ticaret kanalıyla yapılan sermaye terakümleri memleketimizde kalmıyor. Gayri milli olan büyük ticaret, Türkiye’nin yarı müstemleke devrindeki vasfını muhafaza etmektedir. Yani bir istismar cihazıdır.”²

Yabancı sermayenin geri kalmış, çevre ülkelerde imalat sanayisine yatırım yapması için 1960’lı yıllara kadar beklemek gerekcekti. Nitekim uluslararası pazarlarda hammadde fiyatlarının sürekli düşmesi, tarım ürünleriyle sanayi ürünleri fiyat makasının tarım ve madencilik aleyhine olarak sürekli bozulması, öte yandan çevre ülkelerde dışa karşı korunmuş bir iç pazarın ve hazır bir talebin var-

1 İsmail HÜSREV, “Millet içinde sınıf meselesi II”, Kadro, Cilt 3, Sayı 26, s. 22.

2 Vedat NEDİM, Kadro, Cilt 2 Sayı 13, s. 16.

lığı, yabancı sermaye yatırımlarının ‘geleneksel alanlardan’ imalat sanayiine kaymasına neden olmuştur.¹

Öte yandan 1920’li yıllarda kredi sistemi de henüz yabancı bankaların denetimi altındaydı. Bu durumun sanayileşme bakımından olumsuz sonuçlar doğurması kaçınılmazdı. Sanayi alanındaki sermayenin %62’si en büyük kredi (kuruluşu olan Osmanlı Bankası tarafından denetleniyordu. “1920’lerin başında Türkiye’de ‘sermayelerinin toplamı 91,8 milyon lirayı tutan 25 yabancı banka ile ulusal sermayeye dayalı toplam sermayeleri 17.8 milyon lira olan 10 banka faaliyet gösteriyordu.”² Ülkenin mali kaderine sahip olan banka Osmanlı Bankasıydı. Bu bankanın varlığı, tüm ulusal bankaların aktifinin 3 katıydı. “Banka hazine dairesi işlevini görmekte, banknot emisyonunu gerçekleştirmekte, hükümet adına yabancı devletlerle olan işlemleri yönetmekteydi.”³

Sanayinin geriliğinin bir başka göstergesi de kullanılan enerjinin niteliği ile ilgilidir. “Çevirici güç bakımından da Türk sanayinin bir aşama yapmadığı, organik enerjiye dayandığı görülmektedir. 65245 kuruluştan yalnız 2822 sinde motor vardır. Başka bir deyişle sanayi işletmelerinin %90,68’inin çevirici güç kullanmadığı görülmektedir. Bu sanayi, üretimin çeşitlenmesi bakımından da ilkel bir görünümündedir. Üretimde çalışanların %84.34’ü maden çıkarımı, orman ürünleri, tarım ürünlerine dayanan sanayi ve dokuma sanayiinde toplanmıştır. Sanayi daha çok tarımsal ürünlerin birinci derecede değerlendirilmesine dayanmaktadır.”⁴

Sanayinin gelişmişlik düzeyinin bir başka göstergesi de sanayi kuruluşlarının mülkiyet biçimiyle ilgilidir. “Sanayi kuruluşlarının

1 Yabancı Sermayenin Çevre Ülkelerde 1960’lardan sonra imalat sanayiine yönelmesiyle ilgili olarak, Bknz. E. MANDEL, *Reformisme Militaire En Amerique Latine*, Paris, Maspero 1971.

2 Milli Bankacılık ve Milli Tasarruf Cemiyeti, 29-10-1933’den, Rozaliev a.g.e. s. 52.

3 a.g.e., s. 53.

4 İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, a.g.e.s. 40.

büyük çoğunluğu şahıs işletmeleri idi. 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre tüm sanayi kuruluşlarının %55'i bir şahsa, %17'si adi şirketlere, %6'sı anonim şirketlere, %17'si diğer şirketlere aittir. %3'ünün de kime ait olduğu belli değil. Devlete ait kuruluşlar ise %2'dir."¹ Bir başka özellik de fabrika binaları değerinin makina ve teçhizat değerlerinden daha yüksek olmasıydı.

Buraya kadar verilen rakamlar ve yapılan açıklamalar, 1920'li yıllarda ve 1930'lu yılların başlarında, büyük dünya ekonomik krizinin Türkiye'yi etkisi altına aldığı yıllarda ülkede geri bir sanayi yapısının varlığını ortaya koymaktadır. İşletmelerin yaklaşık beşte dördünde çalıştırılan işçi sayısı 4 ten azdı. Bu sonuncu rakam bile başlı başına, hakim sanayi yapısının artizanal bir karakter taşıdığını göstermeğe yeterlidir. Nitekim sanayinin bu niteliği göz önüne alınarak 1927 sayımında da sadece ev ve iş yeri ayrımı yapılmış, evde yapılmayan her faaliyet sanayiye dahil edilmiştir. 1927 sayımını yöneten C. Jacquart "Türkiye gibi gelişmesinin daha birinci basamağında bulunan bir memlekette esnaflık sınai faaliyetin genel anlamı değil midir? Bundan ötürü, memleket sanayiinin genel durumuna yönelmiş bir ankette bu tür sanayi sayım dışı bırakılabilir mi?"² diyor.

C- Dış Ticaretin Yapısı ve Önemi:

Türkiye'de 1920'li yıllarda ve 1930'lu yılların başında tarıma dayalı geri bir ekonomik yapının hakim özellik olduğu bundan önceki açıklamalarla ortaya konulmuştu. Tarıma dayalı yapı ister istemez ihracatın yapısını ve önemini de belirlemektedir. 1923'ten 1929'a kadar geçen sürede sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı sadece % 8,6 idi. Üstelik ihraç edilen bu sanayi ürünleri de büyük ölçüde tarıma ve hayvancılığa dayalı idi. Dolayısıyla gerçek anlamda

1 Bknz. "Rakamların Anlattığı Sanayi" Kadro Cilt 3, Sayı 26, s. 39.

2 Başbakanlık, Devlet İstatistik Enstitüsü: Sanayi Sayımı 1927 ikinci baskı Ankara, 1969, s. 7.

sanayi ürünlerinden bahsetmeye olanak yoktur. Buna karşılık, aynı dönemde tarım ürünlerinin ihracatımız içindeki payı % 86.3'tür. Madencilik ürünlerinin payı ise % 4 civarındaydı.

Görüldüğü gibi söz konusu dönemde Türkiye tipik bir ihracat ekonomisi özelliği taşımaktadır. Fakat gerek ülkenin ekonomik yapısı, gerekse siyasal nedenler ve tarihsel sürecin öz günlüğünden ötürü Türkiye, bir çok ihracat ekonomisinden bazı bakımlardan değişik özelliklere sahipti. Bunlardan birincisi; Türkiye'nin kapitalist dünya ekonomisine entegrasyon koefisyanının oldukça düşük olmasıdır. Bunun sonucunda ihracat sektörü ekonominin bütünü bakımından önemli olmakla birlikte, bir çok geri kalmış ülkeye oranla daha düşük bir öneme sahipti. 1924 yılında" cari fiyatlarla ihracat değerinin gayri safi yurt içi hasılasına (G.S.Y.H.) oranı 0,14'den 1929'da 0.08'e düşmüştür. İthalatın G.S.Y.H.'ya oranı cari fiyatlara göre 1924'de 0.17 ve 1929'da 0.13" tür.¹

İkinci özellik ihracatın çeşitlilik arz etmesidir. Türkiye ihracatı tek bir malla ya da az sayıda malla sınırlanmış durumda değildir. Başka bir ifadeyle bir çok çevre ülkede görülen tek bir malda ya da az sayıda üründe uzmanlaşma durumu söz konusu değildir. Üçüncü özellikte yabancı sermayenin yatırım alanlarıyla ilgilidir. Türkiye'de birçok çevre ülkeye oranla tarım ve madencilik alanlarında yatırılan yabancı sermaye daha düşüktü.² Yabancı sermayenin en büyük bölümü demiryolu yapımına (daha çok devlete borç verme şeklinde) ve hizmetler sektörüne yönelmiştir. Bir kısım ticaret, bankacılık ve belediye hizmetleri alanlarında faaliyet göstermekteydi. İmparatorluk döneminde gelen yabancı sermayenin :%52'si ile %66'sı arasında değişen bölümü demiryolu yapımına gitmiştir. Demiryolu yapı-

1 Yahya Sezai TEZEL, "1923 1938 döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri." Atatürk döneminin ekonomik ve toplumsal sorunları semineri 14-16 Ocak 1977, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yay. Eylül 1977, s. 194.

2 Bknzr. Rechid SAFVET; Bilan Economique et Financiere dela Turquie En 1926.

mından sonra ikinci sırada madencilik, üçüncü sırada da bankacılık sektörü yer alıyordu.¹

Cumhuriyetin ilk yıllarında ihracatın yapısında önemli bir değişiklik olmamıştır. Buna zaten kısa dönemde olanak da yoktu. Fakat ithalat kalemlerinde madeni eşya ve makinalar lehine bir değişme ortaya çıkmıştır. Madeni eşyaya makina ithalatının toplam ithalat içindeki payı 1924'te %11.82'den 1928'de %21.90'a yükselmiştir.² İthal malları kompozisyonundaki bu değişiklik, giderek ithal 'ikameci bir eğilimin ortaya çıktığını göstermektedir. Gıda maddeleri, tekstil ve diğer tüketim mallarının "cari ihracat değerleri içindeki payı 1924'te %66'dan 1929'da %51'e düşmüştür. Buna karşılık aynı yıllar arasında... ara mallarının payı %20'den %26'ya, makinalar ve motorlu taşıt araçlarının payı ise %4'den %9'a yükselmiştir."³

Söz konusu dönemin başlangıcında dış ticaret hacminde bir yükselme, sonlarına doğru da düşüş gözleniyor. Aşağıdaki tablo 1923-1928 yılları arasında, ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmi konusunda bir fikir vermektedir. Ticaret hacmi 1927'den sonra düşmeye başlıyor. Bu düşüş özellikle dünya pazarında tütün fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanıyordu. Düşme eğilimi 1934 yılına kadar devam ediyor. Nitekim tütün ihracatı tarım ürünleri ihracatının en önemli kalemini oluşturunuyordu. 1926 yılında tütün ihracatı tarım ürünleri ihracat değerinin %43.3'ünü oluşturunuyordu. Toplam ihracat değerinin de %36.2'sini oluşturmaktadır. En düşük yıl olan 1934'te bu oranlar sırasıyla %17.3 ve %13.9'dur.⁴

Ödemeler dengesi açığı bazı ihraç kalemlerindeki düşüşle ilgili olmakla birlikte, gerçek neden dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine olarak değişmesidir. Aşağıdaki tablo ihracat ve ithalat mallarının altın esasına göre toptan fiyat endekslerini gösteriyor.

1 Vedat ELDEM, a.g.e., s. 191.

2 İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, a.g.e., s. 43.

3 Yahya S. TEZEL, a.g.e., s. 43.

4 Bu konuda Bknz.: Şevket Raşit HATİPOĞLU, Dış Ticaretimizde Ziraatin payı. Ankara, 1936, s. 10.

DEVLETÇİLİKTE 24 OCAK KARARLARINA

TABLO: I

ÖDEMELER DENGESİ			(Milyon TL. olarak)	
Yıllar	İhracat	İthalat	Fark	Dış Ticaret Hacmi
1923	84.651	144.784	60.138	229.440
1924	158.868	193.611	34.743	352.479
1925	192.428	241.615	49.191	434.843
1926	186.423	234.700	48.277	421.123
1927	158.421	211.398	52.977	369.819
1928	173.537	223.532	49.995	397.069
1929	155.214	256.296	101.082	411.510

Kaynak: Ticaret Bakanlığı 50. yıl Ankara 1974 S. 48.

Tabloda görüldüğü gibi, 1913 yılına göre 1930 yılında ithal malları % 49 pahalalanmış, ihrac ürünlerimizin fiyatları ise %15 ucuzlamıştır.

TABLO: II

Toptan Fiyat Endeksi		(Altın olarak)
Yıllar	İthal Mallar	İhrac Mallar
1913-14	100	100
1927	175	125
1928	173	124
1929	171	118
1930	149	85

Kaynak: Vedat NEDİM (TÖR) "Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?"
Kadro, Cilt I, Sayı 6, s. 15.

“Cumhuriyetin ilk 7 yılında ticaret dengesi devamlı açık vermiştir. Bunun başlıca iki nedeni vardır: Savaş sonrası dönemde o zamana kadar kısıtlanmış ithal talebinin serbest kalması ve devam ede gelen düşük gümrük tarifeleri. Bununla birlikte bu açıklar Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerindeki açıklardan daha küçüktür. Bunun nedeni de artan ihracat temposudur. Bu dönemde açıklar geniş ölçüde altın ve diğer değerlerin dışarıya transferi ile kapatılmıştır. Türk parasının değeri açıklar nedeniyle devamlı düşmüştür.¹

Cumhuriyetin ilik yıllarında da Türkiye’nin dış ticaretinde yabancı unsurların etkinliği devam ediyordu. Bu da dış ticaretle ilgili hatırlanması gereken bir husustur. Vedat NEDİM, “Bugün bile ithalat ve ihracat ticaretimiz, hemen kamilen Türk olmayan unsurların elinde bulunmaktadır”² diyor.

Türkiye’nin tarımsal ihracat kalemlerinin belli başlıları: Tütün, pamuk, afyon, ile bahçe tarımı ürünleri: Kuru üzüm, kuru incir, fin-dık ve hayvansal ürünlerden oluşuyor.³

Hayvansal ürünlerin toplam ihracat değerine oranı da oldukça yüksek bir seviyede idi. Hayvansal ürünlerin ihracat değeri 1924-1934 yılları arasında en düşük %11.6 (1925) ile en yüksek %21 (1934) olmak üzere bir ağırlığa, sahipti.⁴ Hayvansal ihraç ürünleri arasında en önemlileri de tiftik, yün ve yumurtaydı.

Birinci Dünya savaşından önce Türkiye’nin dış ticaretinde İngiltere birinci sırada yer alıyordu. Cumhuriyet sonrası dönemde en çok ticaret yapılan ülkeler sırasıyla İtalya, İngiltere, Fransa, A.B.D. gibi ileri kapitalist ülkelerdi. 1920’li yılların sonlarına doğru Türkiye’nin dış ticaretinde Almanya’nın payı yükselmiştir. Cumhuriyetin ilk yıl-

1 İstanbul Sanayi Odası, Türkiye’nin Dış Açılma Stratejisi içinde ihracat Sorunu ve Sınai Ürünlerin ihracatını Arttırma imkânları Kasım 1981, s. 7.

2 Kadro, Cilt 3, Sayı 26, s. 11.

3 Şevket Raşit HATİPOĞLU, Dış Ticaretimizde Ziraatin Payı, a.g.e.s. 16.

4 Şevket Raşit HATİPOĞLU, Dış Ticaretimizde Ziraatin Payı, a.g.e.s. 16.

larında Türkiye'nin İtalya ile olan ticaret hacminin büyüklüğünün “ bir nedeni Türkiye'den ayrılan Rum tüccarlarının Triesteye yerleşmeleri ve eskiden Türkiye'den başka ülkelere yaptıkları ticareti, Triesteyi bir transit merkezi olarak kullanarak sürdürmeleridir. Ayrıca İtalya'nın bu yıllarda Çukurova'daki pamuk üretiminin ticari denetimini ele geçirmek ve Türkiye'nin pamuklu kumaş ithalatını kendine bağlamak için sürdürdüğü gayretlerde İtalya Türkiye ticaretinin gelişmesinde bir nedendir.”¹

1920'li yıllarda ve 1930'lu yılların başlarında Türkiye ekonomisinin yapısı ve gelişmişlik düzeyi ile ilgili açıklamaları aşağıdaki alıntı özetlemektedir. Emin T. Eliçin durumu şöyle dile getiriyor. “Dar-geniş bütün hatları bir arada yalnız 4072 km². lik hepsi yabancı malı bir demiryolu şebekesi, 18335 km². lik bakımsız şosesi, bir kaç liman şehri arasında işleyen topu topu 72.000 tonilotalık ufak teknesi vardır. Cumhuriyetin daha ilk yılında Türkiye dışarıya ancak 85 milyonluk mal satabilmiş, buna karşılık 145. milyon liralık mal almıştı. 60 milyon açık vardı. Alınan şeylerin bir kısmı yiyecek, içecek geri kalan şeylerin hemen hepsi Avrupa usulü giyinip kuşanmaya ve kullanmaya yarayan eşyadan ibaretti. Kağşamış birkaç askeri fabrika sayılmazsa, iç pazarın ihtiyacına şöyle böyle yetecek hiç bir üretim dalı yoktu. İçerlek köşelerde kalmış tek tuk tezgahları ortadan çekilmek için ilk trenle veya motorlu araçla gelecek yabancı ticaret mallarını bekliyordu.”

“Türk köylüsü elindeki ilkel araçlar ve daha da ilkel üretim metotlarıyla topraktan çıkarabildiği ürünlerle karnını zor doyuruyor, kıt yıllarda vergi borcunu bile veremediği için ineğinin ve yatak-yorganının haczedilip götürülmesine katlanmak zorunda bulunuyordu. Doktor Reşit Galip'in anlattığı gibi ufak çiftçi “köyde ve kasabadaki ağaların, tefeci ve marabacıların elinde köleydi. Parça parça olup, köyün dört bucağına serpilmiş olan elyarisı genişliğindeki tarlalar-

1 Yahya S. TEZEL, “1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri”, a.g.e. s. 204.

da, ama kendi toprağında çalışan küçük köylü yine mutlu sayılırdı, ortakçı, yarıcı ırgat olarak hayatlarını kazanmaya uğraşanların hali daha berbattı. Ankara'daki Mustafa Kemal onlar için 'bu memleketin efendisi' demiş olsa ne çıkardı, bu söz onların kulağına bile erişemezdi."¹

2- Kırız Öncesinde Ekonomideki Gelişmeler

Osmanlıların son dönemlerinde Jön Türklerle başlayan bir milli ekonomi oluşturma çabası vardır. Jön Türkler ve daha sonra İttihatçılar milli ekonomi oluşturmaya tüccarın milli olmasını özdeş görüyorlardı. Millilik de Müslüman olmakla özdeşti. Jön Türklerin ve İttihatçıların bu yaklaşımı Cumhuriyetle birlikte kaldığı yerden devam etmiştir. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında da ticaret henüz Müslüman-Türk unsurların tam denetimi altına girmiş değildi. Özellikle dış ticaret henüz azınlıkların kontrolü altındaydı. Türkiye'nin dış ticareti bu yıllarda Türkiye'den Batıya göç etmiş olan Levanten'lerin denetimindeydi. Özellikle İtalya'ya (Tiriyeste) adalar, Yunanistan, Hamburg v.b. yerleşmiş olan bu kesim, henüz yerli tüccarı aracı olarak kullanabiliyordu. Bu nedenle 1930'lu yılların başlarına kadar Müslüman-Türk unsurlar, bu Levanten tüccar kesiminin aracısı durumundaydı. Ancak 1930'lu yılların ortalarına doğru Türk tüccarının Levantenlerden bağımsızlaşıp dünya pazarına çıktığı söylenebilir.

Tüccarın milliyetinin değişmesi, otomatik olarak onun işlevini de değiştirir mi? Ya da tüccar 'milli' olunca onun milli bazı amaçları gerçekleştirmesi sonucunu doğurur mu? İttihatçıların ve Cumhuriyet yönetiminin bu konuda yaklaşımları çakışmaktadır. Milli tüccar yaratma salt 'ekonomik kalkınma' ve 'milli ekonomi' oluşturmak bakımından ele alınıyor görünüyorsa da, yüksek seviyedeki bürokratlardaki 'tüccarlaşma' eğilimini de dikkate almak gerekir. 'Milli

1 Kemalîst Devrim ideolojisi, Ant Yayınları İstanbul 1970, s.273-274.

tüccar' olayının fazlaca benimsenmesinde, Osmanlı kalıntısı bürokratların 'iş adamı' olma eğilimlerinin de etkili olduğu hatırlanmalıdır. Şüphesiz kapitalist dünya sisteminin çevresinde yer alan geri bir ülkenin ticaret sermayesinin 'milli' ya da 'yerli' unsurların elinde bulunması belirli bir öneme sahiptir. Bu durum birikmiş sermayenin dışa kaçırılışını azaltıcı bir etki yaratır. Fakat ticaret sermayesinden aşırı 'milli' amaçlar beklemek de yanlıştır. Dolayısıyla bu önem abartılmamalıdır. Ticaretin 'milli' unsurların denetimine geçmesiyle, tacir kesiminin işlevinde köklü bir değişiklik ortaya çıkmaz. 1920'li yıllarda da böyle olmuştur. Ticaret sermayesi son tahlilde uluslararası sermayenin Türkiye'deki uzantısıydı. Bu anlamda pek de 'milli' olmayan ticaret sermayesinden 'milli' bir misyonu omuzlamasını beklemek iyimserlik olurdu. Türkiye'deki ticaret sermayesinin üretken sanayi yatırımlarına yönelerek 'bağımsız' sanayileşme sürecini başlatması olanaksızdı.

Cumhuriyet rejiminin uyguladığı politikaların amacı ticaret sermayesini sanayiye kaydırmaya yöneliktir. Cumhuriyetin ilk yıllarında hızlı bir sanayileşme ön görülüyor, bunun için de ticari sermayenin üretici sermayeye dönüşmesi isteniyordu. Oysa ticari sermaye spekülasyon ve kârlı ticareti tercih etmekteydi. Ticari sermayenin bu özelliği 1960'lı yıllara kadar hakim bir özellik olarak kalmıştır.¹

Cumhuriyet rejimi yeni bir ekonomik yapı oluşturmak için değişik sorunları çözmek, bunun için de bir takım politikaları yürürlüğe koymak durumundaydı. Bir kere Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan ekonomik yapı veri olduğunda, yeni bir milli ekonomi oluşturacak kurumlar ve bir ekonomik politikanın uygulanmasını sağlayacak araçlar yoktu. Bir merkezi emisyon bankası bile yoktu. Öte yandan Osmanlı mirası ağırlığını hissettirmeye devam ediyor-

1 Ticari sermayenin neden sanayiye yönelmediği konusunda teorik bir tartışma için bknz; Nora Şeni, Emperyalist Sistemde Kontrol Sanayii ve Ereğli Demir Çelik, Birikim yayınları, İstanbul 1978.

du. Osmanlıdan önemli bir borç yükü devralınmıştı. Böylece kısıtlı kaynakların bir bölümü bu yolla uzun yıllar ülke dışına gidecekti. Öte yandan gümrüklerle ilgili bir kısıtlama 1929'a kadar devam edecekti. Gümrükler 1929 yılına kadar 1916 seviyesinde kalacaktı. Bu kısıtlama Lozan Antlaşmasıyla Cumhuriyet Yönetimine empoze edilmişti.

Fakat alınan önlemler ve yapılan düzenlemeler arasında mantıklı bir uyumun varlığından da söz edilemez. Bir taraftan kapitalist gelişmeye ayak bağı olan bazı engeller aşılmaya çalışılmış, bunun için Osmanlı döneminde geçerli olan Hukuk sistemi Batıdan ithal edilen kapitalist toplumun hukuku ile ikame edilmiştir. İsviçre Medeni Kanunu, Alman Ticaret Kanunu v.b. Böylece kapitalist gelişmeye uygun bir zemin hazırlama yoluna gidilmiştir.

Öte yandan tarım sektöründe pre-kapitalist ve yarı kapitalist yapılara ve ilişkilere dokunulmamıştır. Şevket Raşit Hatipoğlu'nun ifade ettiği gibi "Bu zamanda hakiki bir millet ekonomisinin kuruluşunun icap ettirdiği temele ait Ziraat davalarına dokunulmamıştır. Ziraatte Osmanlı İmparatorluğu tasfiye edilememiştir. Ve yeni Türkiye'nin ziraatı kurulamamıştır."¹ Toprak ağalarının ve şıhların ekonomik planda olduğu kadar siyasal ve ideolojik plandaki etkinliklerinin üzerine gitmek bir yana, bu etkinlik Cumhuriyetle birlikte daha da güçlenmiştir. Batıdan ithal edilen Medeni Kanun toprak zenginlerinin durumunu daha da 'iyileştirmiştir' Tüccar ise Batı anlamında tam bir güvenceye kavuşmuştur. Ağaların ve şıhların ancak rejime muhalefet edenleri etkisizleştirilmeye çalışılmış, iktidarı destekleyenler ise daha büyük olanaklara kavuşmuşlardır. Bir çok toprak ağası 1923'ten 1950'e kadar sürekli olarak T.B.M.M.'e yollanmıştır.

Dolayısıyla, bir taraftan kapitalist gelişme yolunu açacak düzenlemeler yapılır ve kurumlar oluşturulurken, öte yandan bu gelişmeye ayak bağı olan temel yapı ve kurumlara dokunulmamıştır. Bu sonuncu durum Milli Mücadele döneminde oluşan siyasal ittifakın

1 Türkiye'de Zirai Buhran, a.g.e., s. 14.

niteliğinden kaynaklanıyordu. Bir yandan merkezi bürokrasinin toprak kesimiyle daha Milli Mücadelenin başında oluşturduğu ittifak, öte yandan güçlü bir sanayi burjuvazisinin olmayışı (o yıllarda güçlü bir ticaret burjuvazisi bile yoktu) tarım kesiminde gelişmeye, ayak bağı olan yapıların devamını sağlamıştır. Eğer güçlü ya da güçlenmeye aday bir sanayici kesim olsaydı, şihların ve ağaların ekonomik ve siyasal etkinliği tasfiye edilebilirdi.

Bu çelişik durumun sonuçları ise ulaşılmak istenen hedefler ve zorunlu olarak varılan yer bakımından da çelişik olmuştur. Nitekim bir taraftan bazı önlemler ve düzenlemelerle Türkiye'nin kapitalist dünya sistemiyle daha fazla bütünleşmesinin yolu açılıyor, öte yandan ekonomide köklü bir değişiklik yapılmadığı için, Türkiye'nin dünya sisteminde daha iyi bir yere sıçraması engellenmiş oluyordu. Bu durumda yapılanlar Türkiye'nin uluslararası kapitalist sistem içindeki yerini de fazlaca oynatmıyordu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu döneminden farklı olarak ileri kapitalist ülkelerle olan ilişkiler bir çeşit 'reform' ediliyor, Türkiye'nin kapitalist dünya ile eklemlenişinin özünde olmasa da biçiminde bazı değişiklikler ortaya çıkmış oluyordu.

1923'ten sonra uygulanacak olan ekonomik politikaların genel doğrultusu, 1923 Şubatında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi tarafından belirlenmiştir. Türkiye'de o zamandan bugüne uygulamaya konulan politikalar hiç bir zaman İzmir İktisat Kongresinde belirlenen 'ilkelerin' dışına çıkmamıştır. Kongrenin Lozan barış görüşmelerinin kesildiği bir anda biraz aceleci olarak toplanması da ilginçtir. Kongrenin kuruluş amacı kadar, kongreye katılanların kompozisyonu da enteresandır. İşçi kesimi ve yoksul, az topraklı köylülerin kongrede temsili sembolik bir nitelik taşımıştır. Gündük bir İş Kanununun ancak 1936 yılında çıkarılabilmiş olması, Kongredeki temsilin sembolik oluşunun bir göstergesidir.

Kongrede alınan kararlardan bir tanesi yeni rejimin yabancı sermaye karşısındaki tavrıyla ilgilidir. Gerek kongreyi açış konuşma-

sında Mustafa Kemal, gerekse İktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt yabancı sermayeye düşmanca bir tavır takınılmayacağım ancak “Kanunlarımıza uymak şartıyla” yabancı sermayeye güvence sağlamaya hazır olduklarını, “hatta başka memleketlerden farla kolaylık göstermeye hazır” olduklarını açıkça söylemişlerdir.

Osmanlı borçlarının devralınması ve yabancı sermayeli şirketlerin de karşılıksız millileştirme yerine, daha sonraki yıllarda satın alınması, Lozan da gümrüklerle ilgili kısıtlamanın kabullenilmesi v.b. yeni Türkiye Cumhuriyetinin dünya sistemi içindeki yerini, ilişkilerinin niteliğini ve yönünü belirlemesi bakımından önem taşımaktadır. Dışarıyla olan ilişkiler bu yönde olurken, içerde “azınlık” burjuvazisine karşı Türk burjuvazisi desteklenmiştir. Bu politika itihatçılardan beri uygulanmaktaydı. “Yeni Türkiye bir ‘Karma Ekonomi Sistemi’ izlemelidir. Ekonomik işler kısmen devlet, kısmen özel teşebbüs tarafından yapılmalıdır. Meselâ, büyük kredi müesseselerinin sanayi işlerini devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin ekonomik durumu bunu gerektiriyor. Bazı ekonomik konularda devletleştirme yolunu izleyeceğiz, bazı konuları özel teşebbüse bırakacağız.”¹

Aslında bazı işlerin devlete bazı işlerin de özel teşebbüse bırakılması, belirli bir ilkeye dayanmaktan çok, özel teşebbüsün güçsüzlüğüne yada yapılacak işlerin kârlılık durumuna bağlı kalmıştır. Kârlı olmayan ve büyük yatırım gerektiren işler kamu tarafından üstlenilmiştir. Fakat ne olursa olsun, özel teşebbüsün güçlendirme politikası hiç bir zaman değişmemiştir. Burada bize oldukça ilginç gelen bir hatırlatma yapabiliriz. Özel kesimi güçlendirmek için değişik dönemlerde değişik politikalar uygulanmıştır. Her dönemden özel kesim güçlenerek çıkmıştır. Fakat her dönem sonucunda özel kesimin sözcüleri bir önceki dönemde uygulanan politikaları suçlamaktan geri kalmamışlardır. Devlet-

1 Mahmut Esat BOZKURT’un İzmir iktisat Kongresindeki Konuşmasından; Mahmut GOLOĞLU, Türkiye Cumhuriyeti, s. 99.

çilik ve savaş ekonomisi yıllarında uygulanan politikalar özel teşebbüsün hızlı büyümesini sağlamıştır. Aynı şekilde ithal ikameci sanayileşme de büyük teşvikler ve korumalarla özel kesimin hızlı gelişmesini sağlamıştır. Nasıl 1945’lerden sonra ‘devletçilik’ ve savaş yıllarında uygulanan politikalar sert eleştirilere uğramışsa, şimdi de özel kesimin sözcüleri yanlış bir sanayileşme modelinin uygulanışından ısrarla yakınmaktadırlar. Her halde yeni politikaları kolaylıkla gündeme getirmenin bir yolu, öncekini kötülemekten geçiyor! Şimdilerde dışa dönük modelin benimsenmesi, kaynakların bu sefer de bu yönde seferber edilmesi gündeme gelmiş bulunuyor. ‘Dışa dönük’ modelinde suçlanması için belki bir süre daha beklemek gerekecek...

A-1923’ten Sonra Alınan Önlemler ve Oluşturulan Kurumlar:

Cumhuriyet yönetimi İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda önce sanayiye teşvik edici önlemler almaya yönelmiştir. Bunun için de hem yasal hem de kurumsal planda düzenlemelere girişmiştir. 1924’te çıkarılan bir yasayla ihracata dönük sanayilerin kullandıkları hammaddelerin gümrük vergisinden bağışık tutulması sağlanmıştır. Ayrıca içe dönük üretim yapan sanayinin gümrüklerle korunma olanağının bulunmayışı nedeniyle ucuz girdi sağlanmak yolu benimsenmiştir. Sanayiye koruyucu gümrükler ancak 1929’da çıkartılan 1499 sayılı “gümrük tarifesi kanunu” ile konulabilmiştir.

1924’te kurulan ve yarı resmi bir banka niteliğinde olan İş Bankası, sanayinin finansmanını sağlama amacını da güdüyordu. Bir yıl sonra, 1925’te Sanayi ve Maden Bankası kuruldu. Bankanın kuruluş kanununda “Banka kendisine devredilen fabrikaları %51’i nama muharrer senetle kendisine ve Türk efrat ve eşhası hükmiyesine ait olmak üzere, tesis edeceği Türk Anonim Şirketlere devrederek işletmeye mezdur”, deniliyor. Kanun kamuya ait sanayi kuruluşlarını özel kesime devretmeyi amaçlamaktaydı. Bankaya devredilen fab-

rikalar arasında Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası, Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası da vardı.

14 Nisan 1925'te Şeker Fabrikaları ile ilgili bir yasa çıkarılmış, bu yasaya göre Türkiye'de üretilen şekere sekiz yıllık tüketim vergisinden muaflik getiriliyordu. Şeker pancarı ekimi ve ürünü, kömür ocakları ve Şeker Fabrikaları için kireç üreten işletmeler de vergi dışı tutuluyordu. Şeker Fabrikası kuracaklara 5 hektara kadar karşılıksız arazi verileceği ve üretilen malların demir yollarında indirimli olarak taşınacağı öngörülmekteydi.

1927'de çıkartılan 1055 sayılı 'Tevsik-i Sanayi Kanunu' özel girişimleri destekleme amacını taşıyordu. Bu yasayla özel kesimde faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarına büyük olanaklar ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu ayrıcalıklar şunlardır: Parasız arsa temini, arazi vergisi, kazanç vergisi, bu vergilerin Özel İdarelere ve Belediyelere ait kısımlarından, maktu zam vergisinden, Belediyelere ait inşaat, buhar kazanları, motorlar ve imbiklerin ruhsatiye resimlerinden bağışıklık, sınaî kuruluş kurulması amacıyla çıkartılacak hisse senetleri ve tahvillerin damga resminden bağışıklık, sınaî kuruluşların yatırımlarında kullanacakları her türlü inşaat malzemesinin, üretimde kullanacakları ham maddelerin, yatırım mallarının tümünü gümrük vergisinden bağışık olarak ithali, sınaî kuruluşların yapı malzemesi ile makine ve gereçlerinin yurt içi demir yolu ve deniz yollarında %30 indirimli taşınması, bu indirimden yararlandırılmayanlara da aynı miktar pirim verilmesi; Bakanlar kurulu kararıyla sınaî kuruluşlara yıllık imalat değerinin %19'una kadar pirim verilmesi; sınaî kuruluşlar için gerekli olan tuz, ispiro ve patlayıcı maddeler, cari fiyatlardan yada karşılığının pirim ile verilmesi, ithal malına oranla %10 pahalı olsa da devlet kuruluşları, Belediyeler ve yasadan yararlanan tüm kuruluşların yurt içi üretim kullanma zorunluluğu."¹

1 Tunç TAYANÇ; Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl s. 58-59.

Sanayiye yönelik yukarıdaki abartılmış ayrıcalıklara ve teşviklere 1929'dan sonra bir de yeni gümrük tarifeleri eklenecektir. 1923'ten sonra ortaya çıkan bir yenilik de devlet tekellerinin oluşturulmasıdır. Bunlardan birincisi kibrit tekeli. 1926'da 724 sayılı kanunla şeker ithal tekeli oluşturulmuştur. Bunu petrol ve benzin tekeli, izlemiştir. Yine 1926'da ispiro tekeli oluşturulmuş 1929'da kibrit ve çakmak devlet tekeline geçmiştir. 1930'da tütünle ilgili her türlü üretim, ticaret, ihracat, ithalat v.b. devlet tekeline alınmıştır. Bu tekellerin oluşturulmasıyla devletin elinde önemli fonlar birikmiştir. Böylece 1933'ten sonra devletin doğrudan sanayi yatırımlarına yönelmesi kolaylaşmış oluyor.

Devlet tekellerinin oluşturulmasından başka, cins hayvan ithalini teşvik eden bir yasa çıkarılmıştır. Bu dönemde çıkarılmış ilginç bir kanun da 23 Haziran 1927 tarihli ve 1123 sayılı İstanbul limanında serbest bölge oluşturulmasıyla ilgilidir. 'Milli' tüccar oluşturma çabalarının yoğunlaştığı bir dönemde serbest liman kurulmasına ilişkin bir kanun çıkarılmış olması ilginçtir. Bu kanunun 1927'de çıkmış olması Levanten ve azınlık tüccarlarının halâ etkin olduklarının bir göstergesidir. Fakat bu kanun çıkarılmakla, kalmıştır. TÜSİAD tarafından yayınlanan bir araştırmada 1981 yılında da serbest bölgeler kurulması önerisi yer almaktaydı¹. Bir başka kanun 25 Haziran 1927 tarihli ve 1170 sayılı Âli İktisat Meclisi oluşturulması amacıyla çıkarılmıştır. 20 Mayıs 1929 da tarım kredi kooperatifleri kanunu çıkartılmıştır. Bu arada İstatistik Umum Müdürlüğü (1927) ve İktisat Vekâletinin kurulması (1928) bu dönemdeki düzenlemelerden bazılarıdır. 3 Temmuz 1932'de Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur. İleriki sayfalarda Merkez Bankası kurulmasıyla ilgili kanun üzerinde duracağız.

Böylece 1923'den 1932'ye kadar geçen yaklaşık 10 yıllık sürede, bir taraftan Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan yapılar tasfiye edilirken, bir yandan da devlet tekelleri oluşturularak

1 İhracat Raporu. TÜSİAD. 15 Ağustos 1981, İstanbul.

bütçe gelirleri artırılmıştır. Milli bir iktisat politikasının araçları da bu dönemde oluşturulmuştur. Merkez Bankasının, Âli İktisat Meclisinin ve Devlet Sanayi Ofisinin kurulması gibi. Bütçe denkliliğinin, para değerinde istikrarın sağlanması bu dönemde üzerinde titizlikle durulan konular olmuştur. Bu arada iç pazarın oluşmasına yönelik alt-yapı yatırımlarına ağırlık verilmiştir. Özellikle iddialı bir demir yolu projesi bu yıllarda uygulama alanı bulmuştur. Özel girişimlerin desteklenmesi bu dönemin temel politikasını oluşturmuştur.

B- 1929 Krizine Kadar Ekonomik Alanda Elde Edilen Sonuçlar:

1923 yılından sonra alınan tüm önlemler ve özendirici uygulamalara karşılık, dünya ekonomik krizinin Türk ekonomisini etkilemeye başladığı 1929 yılına gelindiğinde eldeki tablo tatmin edici olmaktan uzaktı. Uygulanan ekonomik politikalar umulan sonuçları vermemişti. Bu olumsuzluğun temelinde yatan nedenler değişiktir. Lozan'da kabul edilen gümrüklerle ilgili kısıtlamanın bu olumsuzluğun gerçek nedenini oluşturduğu ileri sürülmüştür. Örneğin Z. Y. Hershlag Lozan anlaşmasıyla ilgili olarak "Türkiye esash tavizler verdi ve bu tavizler özellikle 1920'lerde memleketin gelişmesini ters yönde etkilediler" demektedir.¹ Bilindiği gibi Lozan Barış Antlaşmasına göre Türkiye anlaşmanın imza tarihinden başlayarak 5 yıl süreyle gümrüklerini yükseltme hakkına sahip değildi. Öte yandan Osmanlı borçlarının Cumhuriyet yönetimi tarafından kabullenilmesi bir başka sınırlamaydı. "6 Ağustos 1924'de antlaşma yürürlüğe girdiğinde, Osmanlı borçları 129.384.910 altın lira olarak saptanmıştı; Türkiye tarafından üstlenilen miktar 84.597.495 altın lira oldu. Yıllık taksitleri 5.809.312 lira olan bu borcun Türkiye'nin bütçesine yüklediği yük, kamu yatırımlarının sınırlı olmasına yol açmıştır. Özellikle 1930'lardan sonra 1928'de yapılan indirimlere

1 Turkey The Challenge Of Growth, Leiden 1968, s. 16.

karşın, bütçe harcamalarının %13-18'ini Osmanlı borçları oluştuyordu.”¹

Ne varki olumsuzluk sadece yukarıdaki sınırlamalardan ileri gelmiyordu. Nitekim böyle bir yaklaşım söz konusu yıllarda ticaret sermayesinin sanayileşme karşısındaki tavrını dikkate almamaktadır. Ticaret sermayesi sanayileşmeye taraftar görünmüyordu. Gümrüklerin yükseltilmesine karşıydı. 1929'da Âli İktisat Meclisinin “Gümrük Siyasetimizin Esasları” adlı bir raporunda ticaret sermayesinin görüşü şöyle dile getiriliyordu: “Gümrük politikamızın kıskanç ve tutucu bir düşünceden esinlenerek uygulanması caiz değildir.

Korumada zorlama ve aşırılık çoğu kez iktisadi tecride yol açar. Zorlayıcı koruma ve iktisadi tecrit, dış rekabeti tamamiyla kaldıran ve yok eden ağır ithalat vergisinin yerli sanayi yabancı sanayi ile rekabet etmesi olanağını yok edeceği nedeniyle kabul edilemez. Çünkü ülke sanayiini tembelliğe yöneltme tehlikesi vardır” “Koruyucu gümrük vergileri... hiçbir zaman aşırıya varılmamalıdır.”²

Fakat fiyat politikaları ve istihlak vergisi gibi yöntemlerle zaten iç piyasada fiyatların yüksek düzeyde oluşması sağlanıyordu. Bu durum yerli sanayiinin teşviki için gümrük vergilerinin yükseltilmesinin mutlaka zorunlu olmadığını gösterir. Petrol ve şeker fiyatları 1929'dan öncede dış piyasadakinden çok yüksektir.

Rozaliev, Türkiye ekonomisini gelişmişlik düzeyi dikkate alındığında gümrük vergilerini yükseltmenin tek başına çözüm olmayacağını ileri sürüyor. “... Türkiye ile Avrupa ülkeleri ve A.B.D.'nin sınaî gelişme düzeyindeki fark öylesine büyüktür ki hiçbir gümrük engeli yabancı malların güçlü rekabetini duymaya devam eden Türk sana-

1 Tunç TAYANÇ, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, a.g.e., s. 54.

2 Orhan KURMUŞ, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayiinin Koruması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı, Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii, T.M.M.O.B., Makine Mühendisleri Odası Ankara 1977, s. 9.

yiini güvenilir biçimde koruyamıyordu.”¹ Bir başka önemli noktada 1929’da yürürlüğe konulan yeni tarifenin gerçek anlamda koruyucu bir tarife olup olmadığıdır. Bu koşullarda ticaret sermayesinin tavrını anlamak elbette zor değildir.

“Ticari sermayenin artı-değer üretimine katılmamakla birlikte, ortalama bir kâr haddine katıldığı görüşü kabul edildiğinde, bu ortalama kâr haddinin ticari sermayeye düşen kâr oranının da azalacağını yani sanayi sermayesi kâr oranının düşeceğini de kabul etmek gerekir. O halde ticari sermaye, sanayi sermayesine oranla ne kadar büyükse, sınaî sermayesinin kâr hadleri de o kadar küçük olacaktır. Tabi bunun terside aynen geçerli, yani ticari sermaye sanayi sermayesine oranla ne kadar küçükse sanayi sermayesinin kâr oranı o kadar büyük olacaktır.”²

Gerçekten iç tüketimin en büyük bölümünü ileri kapitalist ülkelerden ithal yoluyla karşılayan bir ülkede tüccar sermayesinin çıkarlarının sanayileşme politikasıyla çelişmesi doğaldır. 1923-1930 yılları arasında, pamuklu dokuma, pamuk ipliği ve yünlü dokuma ithalatı toplam ithalatın %38’ini oluştuyordu. “İthalat bağlantıları için büyük bir sermaye yatırımı yapmayan ve finansman için büyük ölçüde yabancı kaynaklı kredi kullanan ithalatçı tüccarların Türkiye’de pamuklu ve yünlü dokuma sanayilerinin gelişmesine karşı çıkmaları doğal sayılmalı.”³

Uygulanan teşvik tedbirleri ve sübvansiyonlara karşılık kurulan sanayinin durumu da pek parlak değildi. 1930’lardaki sanayinin yapısıyla ilgili olarak Vedat Nedim şunları yazıyor: “Bugün Türkiye’deki sanayi teşebbüslerinin büyük ekseriyeti, tufeyli müesseselerdir. Ham maddelerini yarı işlenmiş Ve hatta çok kere tam işlenmiş bir halde yabancıdan getiren ve bu yarı işlenmiş malların şeklini

1 Türkiye’de Kapitalizmin. Gelişme Özellikleri, a.g.e. s. 64

2 Nora ŞENİ, Emperyalist Sistemde “Kontrol Sanayii ve Ereğli Demir Çelik”, a.g.e. s. 59-60.

3 Orhan KURMUŞ, Tarihsel Gelişim İçinde Türkiye Sanayii, a.g.e.s. 14.

basit bir ameliye ile değiştirerek ve tam işlenmişleri ise ticarete sevk olunabilir bir hale getirerek, sanayicilik vasfına hak kazandığını sanan ve bu yüzden devletten himaye gören ve bunu da azımsayarak daima daha fazlasını, isteyen bir zümrenin millet içinde inkişafı, hiç şüphesiz ki milli sanayi siyasetimizin ideali olamaz. Hiçbir kontrole tabi tutulmadan yapılan himaye, Türkiye’de geri teknikli bir küçük esnaf sanayiinin türemesine sebep olmuştur. Küçük küçük dükkânlar ve evler içine konulan birkaç makina Ve birkaç işçi ile işleyen yüzlerce fabrikamız vardır.”¹

Aslında Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan kuruluşlardan çoğu, nitelik olarak sanayi sayılamayacak, madencilik tarım ve hayvancılıkla ilgili kuruluşlardır. 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre kuruluşların ancak %32.55’i sanayi niteliklerine sahiptir. Öte yandan tüm kuruluşların %85.09’u tüketime dönük, küçük ölçekli hafif sanayilerdir. Kısaca küçük atölye tipinin hakim olduğu bir sanayi söz konusuydu. Sanayi sektörlerinin %24’ü 100’ün üstünde işçi çalıştırıyordu. Sanayi sektörüne aile tipi çok küçük işletmeler damgasını vurmuştu. Teşvik-i Sanayi kuruluşlarından yararlanan tüm işletmelerde çalışan işçi sayısı 65.245’tir.

Tüm sanayi kuruluşları içinde tarım, evcil hayvanlar, balık ve av ürünleriyle, dokuma sanayii toplam sanayi üretiminin %82.73’ünü oluşturmuyordu. Dokuma sanayii kullandığı hammadde nin %21.55’ini dışardan ithal ediyordu. Aşağıdaki tablolarda sanayinin kullandığı yerli ve yabancı hammadde payları, kuruluşların sektörel dağılımı ve imalat sanayiindeki (Anonim şirketlerdeki) yabancı sermaye payları gösterilmiştir. Tablo 6’da görüldüğü gibi Türkiye’ye 1920-1930 arasında önemli bir yabancı sermaye girişi olduğunu söylemeye olanak yoktur. Başka bir ifadeyle gelen yabancı sermayenin ekonomik gelişmede etkin bir rol oynayacak büyüklüğe ulaştığı ileri sürülemez.

1 Vedat NEDİM, “Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi” Kadro, Cilt 2, sayı 13, s. 13.

Yabancı sermayenin umulan ölçüde gelmeyişiinin gerçek nedeni çoğu zaman ileri sürüldüğü gibi Cumhuriyet yönetiminin yabancı sermayeye karşı takındığı olumsuz tavırdan çok, yabancı sermayenin kendi iç sorunları ile ilgilidir. Bu dönemde başlıca çevre ülkelere de önemli bir sermaye ihracı söz konusu değildir.

Bir başka özellikte sanayi kuruluşlarının %54,44'nün çevirici güç olarak kullandığı enerjiyi kendisinin üretmeğidir. Dolayısıyla sanayileşme için gerekli enerji sorunu da henüz çözülmemiş durumdaydı. Özel sanayi yeterli altyapı ve teknik bakımından da elverişli olmayan durumdaydı.¹ Küçük ve rasyonel olmayan sanayi kuruluşlarının ayakta kalıp kâr edebilmelerinin nedeni; uygulanan teşvik tedbirleri, muafiyetler ve sübvansiyonlar yüzündendir. Dolayısıyla önemli bir kaynak israfı pahasına cüce sanayiler yaşayabilmektedir. Bu koşullarda sanayi iç pazarı hazır, kısa vadede çok kâr getiren tüketim alanına yönelmiştir. İleriki sayfalarda görüleceği gibi ortaya çıkan bu çözümsüzlük karşısında, 1929 krizinin de zorlamasıyla devlet sanayileşme sürecine doğrudan müdahale ederek, hem eksik alt-yapı yatırımlarını tamamlamaya, hem de kurduğu sanayilerle özel sanayi sermayesine dışsal ekonomiler yaratmaya yönelecektir. 1929 yılına gelindiğinde tatmin edici bir gelişme olmamakla birlikte özel kesimde belirli bir canlanma görülmektedir. 1921-1927 yılları arasında sanayi kuruluşlarında %30'luk bir artış olmuştur. Bu artışın en büyük bölümü özel kesimde gerçekleşmiştir. İşçi sayısında da aynı dönemde %60'lık bir artış olmuştur.

1 Teknik Kadroların durumuyla ilgili aşağıdaki alıntı bir fikir vermektedir. "Daha bir kaç sene evvel memleketimizdeki mühendisler mevcudunun ancak 250 kişi olduğunu ve bu eleman ile memleketimizi nasıl imar edebileceğimizi soran bir yabancı Profesör bugün memleketimize gelirse kısa bir zamanda bunların 1000'e yükseldiğini görerek hayret eder" M. Şevki, Sanayi Kuruluşunda Eleman Meselesi Kadro Sayı 31, Cilt 3, s. 31.

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

TABLO : III**Kullanılan Yerli ve Yabancı Ham Madde Payları Üretiminin
Sektörel Dağılımı: 1927****Ham Madde içinde**

Sanayi Dalı	Yerli Payı	Yabancı Payı	Üretimin Dağılımı
1- Maden çıkarma	94.60	5.40	2.86
2- Tarım, Evcil Hayvanlar, Balık ve Av Ürünleri Sanayii	94.35	5.65	65.08
3- Dokuma Sanayii	78.45	21.55	17.65
4- Ağaç ve öteki bitkisel maddeler sanayii	79.75	20.25	3.50
5- Kâğıt ve karton sanayii	30.20	69.80	0.98
6- Maden sanayii, maden işletme ve makina onarım ve imalatı	56.49	43.51	3.33
7- Bina ve inşaat sanayii	92.03	7.97	0.88
8- Kimya Sanayii	73.69	26.31	3.99
9- Karma Sanayii	28.66	71.34	0.02
10- Çeşitli Sanayii	39.40	60.60	1.71

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü “Sanayi Sayımı, 1927, Ankara 1969, s. 15, Tablo 10.

T A B L O : I V**Kuruluşların Sektöre Dağılımı: 1932**

Sanayi Dalı	Kuruluşlar	
	Toplam	Yüzde
1- Maden çıkarma	17	1.16
2- Tarım, evcil hayvanlar, balık ve avürünleri sanayii	651	44.19
3- Dokuma Sanayii	351	23.83
4- Ağaç ve öteki maddeler sanayii	134	9.10
5- Kâğıt ve karton sanayii	41	2.78
6- Maden sanayii, maden, işleme ve Makina onarım imalatı	85	5.77
7- Bina ve inşaat sanayii	31	2.10
8- Kimya sanayii	76	5.16
9- Karma sanayii	48	3.26
10- Çeşitli sanayi	39	2,65
Toplam	1473	100.00

Kaynak : DİE. 1969.

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

TABLO: V**Çalışanların Sektöre Dağılımı: 1932****Çalışanlar**

Sanayi Dalı	Toplam	Yüzde
1- Maden çıkarma	8.687	15.70
2- Tarım, evcil hayvanlar, balık ve av ürünleri sanayii	18.262	33.02
3- Dokuma sanayii	16.45	29.00
4- Ağaç ve öteki bitkisel maddeler sanayii	3.537	6,39
5- Kâğıt ve karton sanayii	1.345	2.43
6- Maden sanayii, maden işletme ve makina onarım imalatı	2.236	4.04
7- Bina ve inşaat sanayii	1.861	3.36
8- Kimya sanayii	1.473	2.66
9- Karma sanayii	1.355	2.45
10- Çeşitli sanayii	519	0.95
Toplam	53.320	100.00

Kaynak: DİE, 1969.

T A B L O : V I

**Türkiye’de İmalat Sanayiinde (Anonim Şirketler) Yabancı
Sermaye: 1924 - 1930**

Yabancı Genel			
Toplamdaki			
	Yabancı Toplam	Yabancı Toplam	Yabancı Genel Toplamdaki % si
Dokuma Sanayii			
Firma sayısı	3	6	% 25.00
Nominal Sermaye	3.666.400	2.810.000	% 56.61
Ödenmiş Sermaye	3.366.400	1.421.198	% 70.32
Gıda Sanayii			
Firma sayısı	3	11	% 21.43
Nominal Sermaye	3.650.000	2.678.000	% 57.68
Ödenmiş Sermaye	3.425.000	1.731.548	% 66.42
Çimento Sanayii			
Firma Sayısı	3	1	% 75.00
Nominal Sermaye	4.100.000	120.000	% 97.15
Ödenmiş Sermaye	3.850.000	60.000	% 98.46
Kimya Sanayii			
Firma Sayısı	2	2	% 50.00
Nominal Sermaye	144.000	185.000	% 43.77
Ödenmiş Sermaye	69.000	141.250	% 32.82

Kaynak: A. Gündüz ÖKÇÜN “1920 - 1930 yılları arasında kurulan Türk Anonim Şirketlerinde yabancı sermaye” SB.F yayını çizelge No. 7. Ankara 1971.

3 -Krizin Ortaya Çıkması:

Ekimin son haftasında Newyork Borsasında başlayan çöküntü ticaret ve sanayi dallarında etkili olmuştur. Newyork Borsasında 24 Ekim 1929'da Chisse senetleri değerinde büyük bir düşüş oldu. "Bir günde 16 milyon hisse senedi değerinden %50-90 kaybederek satıldı."¹ Aynı yıl iflas eden sınai ve ticari kuruluşların sayısı 22.909'du bu sayı artarak 1932'ye kadar devanı edecekti. 1932 yılında iflas eden ticari ve sınai kuruluşların sayısı 31.622'ye yükselmiştir².

Borsada başlayan krizin fiyatlara yansımaları ani oldu. Bunu sınai üretim ve ücretlerdeki düşüş izledi. Aşağıdaki tablolar sırasıyla fiyat seviyelerindeki ve sınai üretimdeki düşüşleri göstermektedir.

T A B L O: V I I			
FİYAT GÖSTERGELERİ HAREKETİ			
Yıllar	Tarımsal Olmayan Fiyatlar	Tarımsal Fiyatlar	Fiyatların Tümü
1929	93.3	104.9	95.3
1930	85.9	88.3	86.4
1931	74.6	64.8	73.0
1932	68.3	48.2	64.8

Kaynak: Jacques Néré 1929 Krizi s. 64.

Yukarıdaki rakamlar tarımsal olmayan malların fiyatlarındaki düşüşün tarımsal fiyatlardakinden daha az olduğunu gösteriyor. Tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüş 1932 yılında %51.8'e kadar inmiştir. "Olay oldukça hayret vericidir zira tarım ürünlerinin en büyük bölümünü oluşturan gıda maddeleri, satın alınmasının ertelenmesi veya farklılaştırılması en güç olanlardır"³ Çelişik gibi görünen bu duru-

1 İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e., s. 12.

2 Bknz. Jacques Néré, 1929 Krizi A.İ.T.İ.A. Yayınları No. 134, Ankara 1980.

3 Jacques Néré, a.g.e., s. 64.

mun gerisinde 1925'ten sonra buğday fiyatlarındaki yükselişin neden olduğu bir üretim artışı vardı. "1928-1929 senesi ürünü kendisinden önceki 4 yılın ürün ortalamasını %17 aşmış bulunuyordu. Bu üretim artışları fiyatları düşürdü. Avusturalya gibi büyük ihracatçı devletlerin bu düşüşe tepkileri daha çok buğday üretme kampanyası şeklinde oldu ve ekim sahalarını %22 daha artırdılar. Bu dengesizlik içindeki pazara Sovyetlerin damping yaparak girmesi dengeyi daha da bozdu. Sovyetler 1929 yılında 100 bin ton olan ihracatlarını 1930'da 2 milyon 300 bin tona, 1931 yılında da 5 milyon 220 bin tona çıkardılar."¹

Bu dönemde uygulanan politikalar üretimin kısılmasına olanak vermiyordu. Her ülke kendi tarımsal üretimini belirli seviyelerin altına düşürmemeye özen gösteriyordu. Bunun sonu cunda stoklar birikiyor ve fiyatların düşmesi de kaçınılmaz oluyordu. Bu uygulama şeker, pamuk v.b. gibi sınai bitkiler için de geçerliydi.

Türkiye'de de 1929'dan sonraki buğday fiyatlarındaki düşüş "Üretim Fazlalığıyla" açıklanmak istenmiştir. Bu sorun üzerinde ilerde duracağız.

A.B.D.nin sınai üretimi 1929'dan 1932'ye, 4 yıllık sürede yaklaşık yarı yarıya düşmüştür. Endeks 1928 = 100 alındığında sınai üretimindeki düşüş aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Dünya sınai üretimindeki düşüş de aşağı yukarı benzer bir gelişim seyri izliyor. Yine 1928 = 100 alındığında dünya sınai üretimi 1929'da 106, 1930'da 95, 1931'de 83, 1932 (Mart)'ta 75'e düşüyor. Sovyetler Birliği dışındaki Avrupa'nın sınai üretimi de aynı yıllarda sırasıyla 106, 95, 81, 72'dir. İleri kapitalist ülkelerde bu düşüşler devam ederken Sovyetler sanayi üretiminde önemli artışlar sağlayabilmişlerdir. Sovyetlerin sanayi üretimi endeksi 1928 = 100 olduğunda, 1929'da 124 1930'da 156, 1931'de 189, 1932 (Mart) da 198'e yükselmiştir.²

1 İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, a.g.e., s. 14.

2 Kadro Cilt I, sayı 5, s. 39'dan.

TABLO: VIII**A.B.D.'de Sınai Üretim Göstergeleri (1928 - 100)**

Yıllar	Aylar	
1929	Şubat	105
1929	Ağustos	111
1929	Kasım	96
1930	Mayıs	94
1930	Ağustos	83
1931	Şubat	78
1931	Ağustos	71
1932	Şubat	62
1932	Ağustos	54

Kaynak: Jacques Néré 1929 Krizi s. 65.

Sınai üretimdeki düşüş, iç ve dış ticaretin daralması büyük bir işsizler kitlesinin ortaya çıkmasına neden olmuş, ücretlerde önemli bir düşüş başlamıştır. Şüphesiz, işçi ücretlerindeki düşüş her zaman normal piyasa mekanizmalarıyla ortaya çıkmamıştır. İşçi sınıfının güçlü ve örgütlü olduğu ülkelerde, Almanya ve İtalya'da olduğu gibi Faşizm uygulamalarıyla önce işçi örgütleri ortadan kaldırılarak işçi sınıfının etkinliği kırılabilmiş, ancak ondan sonra ücretleri düşürmek mümkün olmuştur.¹ A.B.D. de 1929'da işsiz sayısı 1.5 milyondan 1933'de 12.6 milyona yükselmiştir. Aynı ülkede işsizlik oranı 1929'da % 3.1 'den 1933'de % 25.2 ye yükselmiştir.²

1 Bknz. Daniel Guérin, Faşizm ve Büyük Sermaye; L. Trotsky, Faşizme karşı mücadele.

2 Jacques Néré 1929 Krizi a.g.e.s. 66.

Öte yandan dünya ticaretinde de çok büyük bir daralma olmuştur. Değer olarak (altın) 1926-1929 ortalaması 100 olarak alındığında dünya ticareti 1929'da 104.6'dan 1933'te 36.9'a düşmüştür.¹

Değer olarak bu düşüşte, ticaretin daralması önemli bir yere sahip olmakla birlikte, fiyatlardaki düşüş daha da önemliydi. "Bununla beraber, dış ticaretin hacim olarak daralması, hareketli uğraşmaları haklı gösterecek önemdeydi. Bu daralma bir çok sebeplerle izah edilebilirdi. Bir kere ekonomik faaliyetin genel bir daralmaya uğradığı, bilhassa sanayi üretimde düşme görüldüğü hesaba katılmalıydı."²

TABLO: IX		
Çeşitli Ülkelerin Dünya Sanayi Üretimindeki Payları		
	1928	1932
Almanya	10.6	7.6
İngiltere	8.5	10.0
Fransa	6.4	6.9
A.B.D.	41.1	34.0
Japonya	2.2	2.7
Rusya	4.2	11.0
İsveç	0.8	1.1
Polonya	0.7	0.5
Kanada	2.0	1.9

Kaynak : Kadro Sayı 5 1932 s. 39.

1 a.g.e.s. 97.

2 Jacques Néré, a.g.e., s. 98.

1929 Krizi sanayi kapitalizminin ortaya çıkmasından bu yana sistemin yaşadığı en büyük kriz olmuştur¹. Kapitalist dünya sistemini temellerinden sarsan bu kriz, aynı zamanda Klasik ve Neo-Klasik teorik yaklaşımları ve kabulleri de sarsacak nitelikteydi. Ortaya çıkış ve gelişimi itibariyle bir “aşırı üretim” bunalımı olmasına karşılık, 1929 krizi hem kapsam hem de yoğunluk olarak çok şiddetli bir biçimde ortaya çıkmış ve yayılmıştır. Krizin bütün dünyayı süratle etkisi altına alması krizin şiddeti kadar, kapitalist sistemin tüm ekonomileri organik bir bütün haline getirmiş olmasıyla da ilgilidir. Kapitalizmin ilk dönemlerinde, uluslararası planda entegrasyonun fazla gelişmediği zamanlarda, merkez kapitalist ülkelerden herhangi birinde ortaya çıkan periyodik kriz, hemen ve otomatik olarak bütün ekonomileri etkisi altına alamıyordu. Oysa 1930’lu yıllarda dünya kapitalist sistemi artık ‘organik’ bir bütünlük oluşturmuş durumdaydı.

Merkez kapitalist ülkelerin her birinde krize karşı alınan önlemler ve uygulamaya konulan politikalar bazı özellikler taşısa da, bütün bu politikaların ve uygulamaların ortak paydasında ekonomiye devlet müdahalesinin artmış olması vardır. Böylece Klasik ve Neo-klasik yaklaşımların yerini Keynesci yaklaşımlar alıyordu. Kriz karşı alınan önlemler uygulanan politikaların farklılığı, siyasal planda da kendini gösteriyordu. Amerika’da ‘New-Deal’, Almanya’da “Nazizm” İtalya’da “Faşizm”, Fransa’da “Halk Cephesi”, v.b. Fakat hepsinde ortak olan, emekçi kesimlerin yaşama düzeylerinin düşürülmesi, bu kesimleri o zamana kadar sahip oldukları yaşama standartlarının gerisine iterek, krizin yükünü taşımalarını sağlamış olmalarıdır.

1929 krizi kapitalizmin yeni bir birikim modeline ‘gebe’ olduğu uzun dalganın ikinci aşamasında ortaya çıkmış, yapısal bir krizdi. Büyük dünya krizi çevre ülkelerde de büyük çalkantılar yaratmıştır. Bu ekonomilerin krizin etkisiyle dünya ticaretindeki paylarında

1 “Fakat, ne böyle bir makyas ne de bu şümül ve heybette bir iktisadi çöküntü, iktisad tarihi kaydetmemiştir”. Burhan ASAF, “Çökmekte Olan Cihan Nizamı” Kadro Cilt 1, sayı 1, S. 21.

önemli düşüşler olmuştur. Bunun sonucunda, çevre ülkelerde de ‘içe kapanma’ koruyucu politikaların ve uygulamaların gündeme gelmesi kaçınılmaz olmuştur.

Daha öncede değindiğimiz gibi, çevre ülkelerde krize karşı alınan önlemler ve geçerli olan politikalar, bu ekonomilerin gelişmişlik düzeyleri, dünya ekonomisine eklemlenmelerinin yoğunluk derecesi ve siyasal konumları (siyasal planda bağımsız olup olmamaları) v.b. gibi nedenlere bağlı olarak değişik ülkelere değişik biçimlerde yansımıştır.

Kriz öncesi dönemde ihracat gelirleri yüksek olan, belirli alt yapılar ve ‘tamamlayıcı’ bir ‘sanayi’ sektörünün olduğu, ekonomileri göreceli olarak çeşitlenmiş ülkeler, kriz koşullarında içe dönük bir sanayileşme sürecini başlatabilmişlerdir. Daha geri olanlar ise 1940’ların sonlarına kadar sürecek olan bir resesyon-depresyon dönemine girmişlerdir. Aslında bu ülkelerde keynezyen anlamda bir resesyon-depresyondan söz etmek yerine “gerileme” sürecine girmişlerdir, demek daha uygun düşmektedir.

4- 1929 Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri:

Ekonomik krizin Türkiye’yi etkilemesi para değerinde düşüşle başlamış, bunu ihraç malları fiyatlarındaki düşüşler izlemiştir. İhracatın değer olarak gerilemesi de dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Dış ticaret hadlerinin sürekli aleyhte gelişmesi, iç ticaret hadlerine daha yüksek bir seviyede yansımış, tarım ürünlerindeki fiyat düşüşleri sanayi ürünleri fiyatlarından daha fazla olmuştur. Bu sonuncu durum tarım üretiminde gerileme yaratarak, zaten pazara açılmanın ve para ekonomisine geçişin sınırlı olduğu ülkede, doyumluk ekonomiyi doğru bir ‘geri dönüş’ neden olmuştur.

Fakat dünya ekonomik krizinden Türkiye’nin olumsuz yönde etkilenmesi, bir çok çevre ülkeye göre daha “hafif” olmuştur. Bunun nedeni, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine entegrasyon seviyesinin göreceli düşüklüğü, tarım ürünlerine dayansa da ihracatın oldukça çeşitlenmiş olması, kendi kendine yeten doyumluk

ekonomi sektörünün (Secteur de Subsistance) önemli bir yer tutmasıdır.

Tarıma dayalı bir ihracat ekonomisinin dünya ekonomik krizinden etkilenmesi, son tahlilde ihracat sektörünün ve onu besleyen tarım ve madencilik sektörlerinin krize girmesi demektir. Dolayısıyla krize karşı alınacak önlemlerin de bu sektöre yönelik olması gerekir. Türkiye’de ise dünya ekonomik krizi koşullarında alınan önlemler daha çok tarım dışı alanlara yönelik olmuştur. Bu durum, Türkiye açısından bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Tarım sektörü bir bakıma “kriz savcısı” bir alan olarak kendi haline bırakılmıştır. “Devletin ziraata olan ciddi alakası ekonomi politikası içinde ziraatın belli başlı bir yer alışı 1928 yılına kadar devam etmiştir. Mamafî bu zaman seyri içinde ziraat işi ilk hızından yavaş yavaş kaybetmiştir. 1928’den sonra da ziraat aktüel olmaktan büsbütün çıkmıştır ve nihayet tâbi bir iş vaziyetine düşmüştür.”¹

Şüphesiz dünya ekonomik krizinin olumsuz etkilerine ekonominin kendi iç yapısı, ve işleyişinden ileri gelen nedenler de eklenmiştir. Bunlar daha önce değindiğimiz, Osmanlılardan devralınan birtakım kurumların tasfiye zorunluluğu, millileştirmeler, bir kısım ekonomik politika araçlarının henüz oluşturulamamış olması, kuraklık ve kıtlık gibi tarım sektörü ile ilgili olumsuzluklardır. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin krizini sadece dünya ekonomik krizinin etkileriyle açıklamaya olanak yoktur. “Çünkü Türkiye İktisadiyatı daha iyice taazzuv edememiştir; tam bir bütünlük arzedecek derecede olgunlaşmamıştır. Bu iktisatta bir krizin sebeplerini doğru ve açık olarak okumaya yarayışlı bütün bir millet iktisadının her çeşit teşkilatı henüz yoktur. Kendi hususi şartları içinde daha tamamıyla seyyal olan bu iktisat, kendi sahasının her yanına dağılmış, bir yığın’ tezahür eder. Bu tezahürler yığını ise kriz içinde asıl ekonomi hayatının ana hatlarını ancak silik olarak aksettirirler; Bir çok siyasi ve içtimai hadiseler ekonomiye has olan tezahürleri örterler.”²

1 Ş.R, HATİPOĞLU, Türkiye’de Zirai Buhran, a.g.e., s. 14.

2 a.g.e. s. 1.

Gerçekten 1927 ve 1928 yıllarında tarım kesiminde bir “Buhran” özellikle hububat üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. Kötü hava koşullarının etkisiyle 1927 ve 1928 yıllarında ortaya çıkan hububat açığı 1929 yılında 18 milyon liralık hububat ithali ile kapatılabılmıştır. “Filvaki cihan iktisadiyatı buhranı Türkiye iktisadiyatında eskiden beri uyuklayan meseleler keskinleştirmiştir. Türkiye iktisadiyatı aslında kendine has mali buhranlar içinde bocalamakta iken, bunlara bir de sebepleri dışarıda olan cihan iktisadiyatı buhranının tesirleri katılmıştır. Bu suretle buhran bir kompleks halini almıştır.”¹ Bu nedenle Türkiye ekonomisinin 1929’dan sonraki krizini iç ve dış faktörlerin oluşturduğu bütününe bir sonucu olarak kavramak gerekir.

“Türkiye 1929 dünya buhranı ile birlikte buhrana girmemiştir. Türkiye ekonomisinin yapısı ve özellikle dış kredi dış ticaret sorunlarından doğan dar boğazlar ekonomiyi 1929’dan başlayarak hızla kendi dinamiğinin etkisiyle de bir buhrana doğru sürüklemiş ve dünya buhranı var olan bu gidişi hızlandırarak ekonomik çıkmazın en üst düzeylere ulaşmasına yol açmıştır.”²

Bu alt bölümde önce dünya krizinin Türkiye ekonomisini etkileyiş biçimi ve sonuçları üzerinde durulacak. Bundan sonra krizin yarattığı olumsuz etkiler karşısında alınan önlemler, devlet müdahalesinin yön ve biçim değiştirmesi, bu müdahalenin nedenleri, uygulanan politikaların ve alınan önlemlerin sonuçları üzerinde durulacak. ‘Devletçilik’le ilgili bir değerlendirmeye çalışmamızın ikinci bölümü tamamlanmış olacak.

A - Krizin İlk Etkisi: Türk Parasının Değer Kaybetmesi:

Lozan Antlaşmasıyla Türk gümrüklerine konulan sınırlama 1929’da sona eriyordu. Öte yandan hububat üretiminde de olumlu bir gelişme beklenmekteydi. Diğer tarımsal ürünlerde de durum elverişli

1 a.g.e. s. 2.

2 Oya SİLİER “1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü” Türkiye İktisat Tarihi Semineri 10. Haziran. 1973 Hacettepe Üniversite Yayınları/c 13, 1975, s. 5050.

görünüyordu. Mirza Gökgöl'ün verdiği rakamlara göre buğday üretimi 1928'de 1.641.072 tondan 1929'da 2.618.143 tona yükselmiştir.¹

Bu, bir önceki yıla göre 1 milyon tonluk artış demekti. Buğday ithali ihtimalinin gelecek yıl için ortadan kalkmış görülmesi ve gümrük vergilerinden devlet bütçesine sağlanacak gelirlerin yaratacağı rahatlık, hükümet çevrelerinde iyimser yorumlara yol açmaktaydı. Başvekil İsmet İNÖNÜ, 1929 Haziran ayında bu iyimserliği şöyle ifade ediyordu: "... İktisadi vaziyetimiz ümitle dolu yeni bir devrededir."² Dünya ekonomik krizinin Türkiye'yi etkisi altına almasıyla bu iyimser bekleyiş ve yorumlar da geride kalıyordu.

Fakat 1929 yılından başlayarak Türk lirasının İngiliz sterlini karşısında değer kaybetmesi dünya krizinin otomatik bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. 1929 yılında buğday üretiminde önemli bir artış olmakla birlikte, 1929 hasatı ancak 1929 sonu ve 1930 yılı başı için bir anlam ifade ederdi. Hükümet 1927 ve 1928 yılları hububat açığını kapatmak için 1929 yılında 18 milyon liralık ithalat yapmıştır. Öte yandan 1929 ekiminde gümrüklerin yükseltileceği önceden bilindiğinden, "Spekülatif ithalat" büyük bir artış olmuştur. İthalatçıların stok yapmaya yönelmeleri, aynı şekilde kredi kullanımındaki büyük artış, dış ticaret açığının büyümesine neden oldu. Dış ticaret açığı 1928'de 50 milyon liradan 1929'da 101 milyon liraya yükseldi.

"Üretimdeki ciddi gerilemenin altında ezilen yabancı sanayiciler, Türk ithalatçılarının büyük talebinden yararlandılar. Türk ithalatçıları mahalli bankalardan, ithal edecekleri malları teminat olarak gösterek kredi çektiler ve gelecek malların gümrüğünü ödediler. Böylece bir taraftan depolarda mal stoku birikirken, öte tarafta bankaların elinde ticari senetler birikti. Bankalardaki paranın önemli bir bölümünün böylece kullanılması, piyasada büyük bir para darlığı yarattı."³

1 Türkiye Buğdayları, İstanbul 1935, s. 353.

2 Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, s. 198'den İlhan TEKELİ -Selim İLKİN a.g.e. s. 75.

3 The Economist, 2 November 1929'dan Oysa SİLİER, 1920'lerde milli Bankacılığın Genel Görünümü, a.g.e.s. 503.

Bundan başka Osmanlı borçlarının ilk taksit ödemeside 1929 yılında başlayacaktı. Fakat koşullar bu borcun ilk taksidini ödeme-ye elvermiyordu. Türk hükümeti borçların ertelenmesi önerisinde bulundu. Bu durumun Türkiye'nin dışarıdaki ekonomik itibarını olumsuz yönde etkilediği ileri sürülmüştür. Kriz "Türk devletinin yabancılara olan borçlarını ödeme olanağını ortadan kaldırmış, Moratoryum ilân edilmiş ve devletin dış itibarı bozulmuştur."¹

"Devletin demiryolu politikası da döviz gereksinmelerini sürekli olarak yüksek bir seviyede tutmaktaydı. Bir yandan yeni demiryolları yapımının gerektirdiği döviz öte yandan bir kısım yabancı sermayeli demiryolu hatlarının satın alınması, ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı artıran bir başka nedendi.

Türk parasının değer kaybetmesinin bir başka nedenini Muhlis Ete dışarıya sermaye kaçırılışına bağlıyor: "Vaziyetin tehlikeli bir hal almasından ürken bazı sermayedarların sermayelerini harice kaçırmaları, Türk parasının kıymetinden korkan bazılarının ellerindeki parayı ecnebi döviz ve kıymetlere, altına ve gayrimenkule çevirmeleri hep Türk parasını sarsan saiklerdi."²

Dünya ticaretindeki ani daralma, dünya pazarında tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi, ihracat kredilerinin azalması v.b. gibi nedenler Türk parasındaki düşüşün başlıca nedenleridir.

"Böylece, dünya buhranının Türkiye'deki görünümü, para darlığı, paranın değerinin düşmesi, satın alma gücünün azalması, iflaslar ve işsizlik şeklinde kendini gösterdi. Yalnız İstanbul'da, bir yıl içinde 500 iflas, 600 kendiliğinden tasfiyenin olduğu belirtilmektedir"³.

Aşağıdaki tabloda 1929 Ocak ayından 1931 Aralık ayına kadar

- 1 B. Houille, La Politique monetaire de la Turquie depuis 1929, Paris 1927, s. 67'den Gülten KAZGAN "Türk Ekonomisinde 1927 - 1935 Depresyonu Kapital Birikimi ve Örgütlemeler". Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları a.g.e., S. 243.
- 2 Muhlis ETE, Cumhuriyetten Sonra Para Sistemimiz ve Para Siyasetimiz, Ankara. 1938, s. 13.
- 3 Oya SİLİER, 1920'lerde Milli Bankacılığın Genel Görünümü a.g.e.s. 504.

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

geçen üç yıllık sürede Türk Lirasının İngiliz Sterlini karşısındaki değer değişimleri gösterilmiştir. Tablodan kolaylıkla izlenebileceği gibi, Türk Lirasının İngiliz Sterlini karşılığı 1929 Ocak ayında 993.00 den aynı yılın Aralık ayında 1042.75'e yükselmiştir. 1930 yılı Eylül ayından başlayarak Türk parasının değerinde belirli bir stabilizasyonun sağlandığı, 1931 yılının Eylül ayından başlayarak da İngiliz lirası karşısında Türk Parasının değer kazanmaya başladığı ve" 1929 başındaki değerinin üstüne çıktığı görülmektedir. 1931 Eylülünden sonra İngiliz Lirasının Türk parası karşısında değer kaybetmesi reel bir yükselme olmayıp İngiliz Sterlini değer kaybetmesinden ileri geliyordu.¹

TABLO: X			
İNGİLİZ Sterlini KURLARININ AYLIK SEYRİ:			
Ay	1929	1930	1931
1.	993.00	1028.50	1030.25
2.	484.50	1039.75	1030.25
3.	989.50	1031.50	1030.25
4.	988.50	1032.50	1030.25
5.	998.75	1033.50	10.30.25
6.	1012.75	1034.25	1030.25
7.	1010.75	1033.75	1030.25
8.	1016.50	1032.75	1030.25
9.	1008.25	1030.00	1002.25
10.	1023.50	1030.00	818.50
11.	1038.75	1030.00	787.50
12.	1042.75	1030.25	713.50

Kaynak: Aziz Köklü, Türkiye'de para meseleleri: 1915-1946 devresinde para siyasetimiz ve Paramızın kıymeti Ankara TC. M.E.B.S.B.O. yayını 1947 s. 40

1 Bu tarihler İngiliz Sterlinin altın esasından ayrıldığı döneme rastlamaktadır

Yorgaki Effimanidis dış kredilerin de Dünya Ekonomik Krizi ile birlikte kesilme noktasına geldiğini yazıyor.

“... Memleketimize kredi suretinde giren ve memleket istihsal alanında faydası dokunan ve aynı zamanda memleket istihlak kuvvetini de canlandıran yüzlerce milyon ikanın da ortadan çekilmesi-ne mucip oldu ve bizde bugün pek şiddetli duyulan sıkıntının (para darlığı) şeklini doğurdu.”¹

TABLO: XI			
ORTALAMA DÖVİZ FİYATLARI			
1924 - 1938			
Bir birim yabancı döviz karşılığı kuruş			
Yıllar	Sterlin	Dolar	100 Lire
1924	813	188	-
1925	891	183	-
1926	930	191	737
1927	945	195	996
1928	956	197	1034
1929	1009	210	1088
1930	1032	212	1112
1931	956	212	1103
1932	738	211	1082
1933	702	166	1103
1934	637	126	1082
1935	617	126	1037
1936	625	126	884
1937	624	126	664
1938	616	126	663

Kaynak: İstatistik Yıllığı, 1937-38 Cilt 10'dan alınmıştır.

1 Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye 2. Cilt İstanbul 1835-1936, s. 179.

Tablo XI de 1924 -1938 Aralığında, sterlin, dolar ve liret karşısında ortalama döviz fiyatları gösterilmiştir.

İleriki sayfalarda para krizi karşısında alınan önlemlere değindiğimiz zaman görüleceği gibi, Hükümet para krizine büyük bir duyarlılıkla yaklaşmış ve para değerinde istikrar sağlanması yolunda ivedi önlemler alma yoluna gitmiştir. Bütçede denkliğin sağlanması, Merkez Bankası kuruluşunun hızlandırılması ve döviz tasarrufuna yönelik önlemler alınması, “yarı resmi” bir kuruluş olan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin kurulması bu önlemlerin başlıcalarıdır.

B-İhraç Malları Fiyatlarındaki Düşüş ve İhracatın Gerilemesi:

1929 Ekonomik krizi Türkiye Ekonomisinin kendi kriziyle çıkışınca, ekonomide gerileme belirgin bir hal almıştır. Dünya pazarlarında tarım ürünlerinin fiyatlarındaki aşırı düşüşler, Türk ihraç ürünleri fiyatlarına yansiyarak ihracat gelirlerinde önemli bir gerilemeye neden olmuştur. Öte yandan ithal malları içinde tüketim mallarının büyük bir yer tutması, ithalatın kısılması ve ikamesi yönünde bir sanayileşmeye ivme kazandırmıştır. İlerde görüleceği gibi ithal ikameci sanayileşme, tüketim düzeyinin aşırı derecede düşürüldüğü koşullarda gerçekleştirilebilmiştir.

1929 krizi ve sonraki yıllarda hammadde ve tarım ürünleri fiyatları aynı dönemdeki sanayi fiyatlarındaki düşüşten daha fazla olmuştur. İhraç ettiği ürünlerin % 80’inden fazlası tarıma dayalı olan Türkiye Ekonomisi, fiyat düşüşlerinden ençok etkilenen ülkelerden biriydi. Türkiye’nin ihraç ettiği tarım ürünleri ve hammaddenin fiyatları 1932 -33’te 1925 deki seviyenin yaklaşık 1/3 üne kadar düşmüştü. 1929, 1930 ve 1931 yıllarında miktar olarak ihracatta önemli bir artış olduğu halde, ihracaat gelirleri çok düşük seviyelerde kalmıştır.

Tablo 12 de 1923 - 35 yılları arasında miktar ve değer olarak Türkiye'nin ithalat ve ihracatı yer almaktadır. Krizin başlangıç yılı olan 1929'da Türkiye'nin ihracaatı miktar olarak bir önceki yıldan daha fazladır. Buna karşılık, değer olarak bir önceki yıla oranla önemli bir gerileme söz konusudur. İhracat değerlerindeki düşüş 1935 yılına kadar devam etmiştir.

Alınan önlemler sonucu 1930'dan sonra ithalatın ihracaatın altında seyretmesi sağlıklı dış ekonomik ilişkilerden çok ithalatın aşırı kısıtlanmasının sonucudur. Türkiye'nin dış ticaretinde ihracat lehine olan durum 1938 yılına kadar devam etmiştir. İlk defa 1938 de ithalat ihracaatı 4.891.000. TL. aşmıştır. Aslında bütün bu yıllar Türkiye'nin ithalat kapasitesinde düşüşlerin devam ettiği yıllardır. Gülten Kazgan'ın verdiği rakamlara göre, Türkiye'nin ithalat kapasitesi 1924, 100 olarak alındığında ithalat kapasitesi 1929'da 78, 1930'da 86.4, 1931'de 81.7 1932'de 67.7, 1933'de 65.4, 1934'de 62.7'ye kadar düşmektedir.¹

1924 yılında dış ticarete kazanç ve kayıp olmadığı varsayıldığında, yani, 1924 = 0 olarak alındığında, Türkiye'nin dış ticaretindeki kayıpları son derece önemli sayılara ulaşmaktadır. 1929'da dış ticaret kaybı -26.5, 1930'da -51.7, 1931'de -49.9, 1932'de -69.2, 1933'de -83.6'ya kadar yükselmektedir. Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerindeki durumu daha açık olarak ortaya koyabilmek için dış ticaret hadlerinin durumuna bakmakta fayda vardır.

1 "Türk Ekonomisinde 1927-35 depresyonu, Kapital Birikimi ve örgütlenmeler" a.g.e., s. 230'daki tablodan.

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

TABLO: XII

	(Miktar ton)		Değer 000 TL.)	
Yıl	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
1923	497.526	368.106	144.789	84.651
1924	705.224	633.990	193.611	158.868
1925	733.985	668.040	241.619	192.428
1926	629.410	771.216	234.700	186.423
1927	644.204	697.878	211.398	158.421
1928	750.482	626.682	223.532	173.537
1929	995.606	669.973	256.296	155.214
1930	616.229	776.668	147.551	151.455
1931	496.609	883.211	126.660	127.275
1932	417.467	1077.520	85.494	101.301
1933	396.492	1251.436	74.676	96.162
1934	474.242	1637.653	86.790	92.149
1935	527.567	1479.949	88.823	95.861

Kaynak: 1963 Türkiye İstatistik Yıllığı, Yayın No. 490 (Ankara, 1965).

C - Dış Ticaret Hadleri:

Dış ticaret hadleri bir ülkenin ihraç ettiği malların fiyatlarının ithal ettiği malların fiyatlarına oranıdır. 1929 krizini izleyen yıllarda ihraç malları fiyatları ithal malları fiyatlarından daha fazla düşmüştür. Böylece dış ekonomik ilişkiler arttıkça kayıplar da artıyordu. 1927 - 1928 ortalamasına göre 1933 yılında Türkiye'nin dış ticaret hadleri % 39 gerilemiştir. 1933'de 1927 - 1928'deki kadar mal ithal edebilmek için Türkiye, yaklaşık % 40 daha fazla mal ihraç etmek durumundaydı. 1933'de bir birimlik ithalat için, 1928 - 29'a oranla, 1.40 birim ihracat yapmak gerekiyordu.

Tablo 13'te Türkiye'nin ve İngiltere'nin dış ticaret hadleri gösterilmektedir. İngiltere'nin dış ticaret hadlerindeki düşüş krizin ilk yıllarında bile çok düşük seviyede kalmıştır. Daha sonraki yıllarda ise sürekli olarak yükselmiştir. İki endeksin karşılaştırılmasından çevre-merkez ticari ilişkilerinin genel niteliği hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Çevre ülkeler merkez-kapitalist ülkelerle daha fazla ticaret yaptıkça daha büyük kayıplara uğramaktadır. Önemsiz bazı istisnalar dışında çevre ülkelerin kayıpları süreklilik göstermektedir.

Şevket Süreyya "Makinaların Muhacereti" başlığını taşıyan bir yazıda, krizle birlikte sermaye malları (makine-teçhizat) fiyatlarının ucuzlamasıyla, geri kalmış ülkelerin sanayileşmesi bakımından olumlu bir durumun ortaya çıktığını ve bu durumdan yararlanarak bu ülkelerin sanayileşebileceklerini yazıyor. "... Asıl manalı muhaceret de, o vakte kadar istihlak eşyası ve bilhassa dokuma eşyası vücuda getiren harciâlem makinaların ithalinden memnun olan Hindistan'ın çabuk bir sanayileşme hareketine başlamasıyla göründü. Avrupa'dan sıra sıra transatlantikler Büyük Britanya'dan Hint sularına İngiltere'de biraz eskimiş sayılan fabrika tesisatını taşımaya giriştiler.

Bu muhaceret sellerini Çin'de milli bir sanayi sistemi kurmak hareketi takip etti ve Çin topraklarında çeşit çeşit firkalar,

TABLO: XIII**1926 - 1938 Döneminde Türkiye ve İngiltere'nin Dış Ticaret Hadleri**

	Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri 1927-1928 Ortalaması = 100	İngiltere'nin Dış Ticaret Hadleri 1927 - 1928 Ortalaması = 100
1926	99	102
1927	97	101
1928	103	99
1929	84	100
1930	80	108
1931	78	120
1932	69	119
1933	61	125
1934	65	119
1935	72	117
1936	81	115
1937	78	110
1938	61	120

Kaynak: Yahya S. Tezel; 1923-1938 döneminde Türkiye'nin Dış iktisadi ilişkileri Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, a.g.e. s. 198.

Çin gümrüklerinin kontrolden kurtulması, kapitülasyonların kalkması mücadelesine geçtiler.”¹

Merkez kapitalist ülkelerde ortaya çıkan krizlerin ve savaşların çevre ülkelerde yarattığı dinamikler ve bu dinamiklerin sınırı üzerinde ileride duracağız. Çevre-merkez ilişkilerinin 'koptuğu' ya da zayıfladı-

1 Kadro, Cilt 2, Sayı 23, s. 7.

ğı durumlarda, çevrede iç dinamiklerin harekete geçtiği ve görece de olsa 'bağımsız' bir ekonomik büyüme yolunu açtığı söylenebilir. Fakat 1929 krizini izleyen yıllarda hem sanayi ürünleri fiyatlarındaki düşüş tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüşten daha az oldu, hem de sermaye malları fiyatlarında önemli bir düşme görülmedi. Tablo 14 makinaların durumunun genel eğilimden farklı olduğunu göstermektedir.

Tablonun 3. ve 4. sütunlarındaki rakamlar, makina fiyatlarında önemli bir düşüşün olmadığını ortaya koyuyor. Oysa bir bütün olarak ihraç ve ithal malları fiyatları arasındaki görece fark daha fazladır. Dünya pazarlarında sanayi ürünleri fiyatlarındaki düşüşün Türkiye'ye yansması ise çok daha düşük olmuştur. Bu durum Türkiye'de uygulanan politikaların ve alınan önlemlerin de bir sonucudur.

TABLO: XIV				
İHRAÇ VE İTHAL MALLARI FİYAT ENDEKSİ				
	İhraç Malları Fiyat endeksi	İthal Malları Fiyat endeksi	Makina İthal Birim fiyatı	Makina İthal Birim fiyat E.TL. İkg)
1928	38.21	31.80	0.7645	24.40
1929	38.70	33.71	0.9530	30.41
1930	28.66	25.91	0.8939	28.53
1931	25.41	26.58	0.9251	25.52

Kaynak: Tuncer Bulutay, Yahya Tezel ve Nuri Yıldırım. "Türkiye Milli Geliri (1927-1948) ek tablo s. 52.

D - İç Ticaret Hadleri:

İç ticaret hadlerindeki tarım kesimi aleyhine olan durum 1929 krizinin de etkisiyle daha da bozulmuştur. Dünya sanayi ürünleri fiyatlarındaki düşüş Türkiye'ye daha düşük oranlarda yansımıştır.

Bunun başlıca nedeni de tekel uygulamalarıdır. Bir başka neden 1929 Ekiminde yürürlüğe giren yeni gümrük tarifeleridir. Normal olarak %25 olan (spesifik) gümrük vergisi lüks sayılan mallar ve Türkiye’de ithal ikamesi yapan sanayi ürünleri için bazen %100’e kadar yükseliyordu. Böylece dışarıdan ithal edilen ya da içeride üretilen sanayi ürünleri fiyatları tüketiciye daha yüksek bir fiyattan ulaşıyordu. Buna karşılık tarım ürünleri fiyatları normal pazar mekanizmaları sonucunda oluşmaktaydı. Buğday fiyatları 1928 yılına göre 1934 de %66.79 oranında düşmüştür. “Halbuki müstahsilin borsa dışındaki satışlarında fiyatlar daha çok inmiştir. 1931, 32-33 yıllarında Anadolu’nun asıl hububat mıntıklarında çiftçi, okkası 2 kuruştan buğday satmıştır. Bu fiyatlar göz önünde tutulursa, buğday fiyatlarındaki sukutun %85’i bulduğu söylenebilir. Bir aralık çiftçi böyle düşük fiyatlarda buğdayını satmayacak hale gelmiştir.”¹

Arpa fiyatları 1928’de 8 kuruştan 1933-34’de 2 kuruşa düşmüştür. 5 yıllık sürede yaklaşık %25 oranında düşüş söz konusudur. Aynı dönemde mısır fiyatlarında düşüş %80.7 dir.² Benzer bir düşüş eğilimi üzüm, fındık, yün, tiftik v.b. için de geçerlidir. “Canlı hayvan fiyatlarındaki düşüşler daha şiddetli olmuştur. Buhrandan evvel canlı bir koyun 8,10-12 liraya satılırdı. Fakat buhrandan sonra bu fiyatlar kesin bir meyille düşmüşler ve 1932 yılında bir hayvan 150-200 kuruşa satılmıştır. Bilhassa Orta Anadolu’da bu yılda 100 kuruşa koyun satıldığını bizzat tespit etmiş bulunuyoruz. Buna göre de 5 yıl içinde fiyat sukutu % 80’i aşmış bulunuyor.”³

İthal malı olan şekerin fiyatlarında (1929-1935) ortalama düşüş %59.6 olduğu halde, aynı dönemde şekerin tüketici fiyatlarındaki düşüş İstanbul’da %19.3 İzmir’de %22.5, Mersin’de % 26, Samsun’da % 27.3 olmuştur.⁴

1 Şevket Ratip Hatiboğlu; Türkiye’de Zirai Buhran, a.g.e., s. 43

2 Aynı, s. 48.

3 Aynı, s. 49.

4 Aynı, s. 49.

Y. Effimianidis'in Birinci Dünya Savaşı öncesiyle karşılaştırmalı olarak verdiği rakamlar, kriz döneminde ticaret hadlerinin ne kadar tarım aleyhine döndüğünü açıkça ortaya koyuyor. "Evet! köylümüzün durumu gözlerimizi fal taşı gibi açtıracak bir haldedir. Köylü harbden evvel 1 okka buğdayla 1 arşın basma 2-2,5 okka buğdayla 1 okka şeker, 1 okka, buğdayla 1 okka gazyağı alabiliyordu. Bugün bir arşın basma için sekiz on kilo) buğday ve bir kilo şeker için 16-18 kilo buğday vermek mecburiyetindedir. Mahsulün para etmemesi yüzünden satın alma kudreti bu derece düşen köylü, şeker yememek, gazyağı yakmamak, entarisi üzerine 80 yama vurarak idare etmek zorluğundadır."¹

1 Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye a.g.e s. 185.

TABLO: XV

İTHALATIN CARİ DEĞERİNİN BAŞLICA MAL GRUPLARINA GÖRE YAPISI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	Tüketici Malları					Ara Malları					Yatırım Malları			
	Gıda Malları	Kumaşlar	Örnekteki Diğer Tüketici Malları	1-3	İplikler	Demir-Çelik Bitmemiş ürünler	Boyalar Tıp ve Kimya Maddeleri	Örnekteki Diğer Ara Malları	5-8	Tarım Makineleri	Diğer makineler	Motorlu Taşıtlar	10-12	Örnelemeye Giren Malların Toplamı Payı
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	4,9,13%
1924	25	35	6	66	4	5	2	9	20	1	2	1	4	90
1925	21	35	7	63	4	5	2	10	21	1	2	2	5	89
1926	15	35	8	57	4	5	2	12	23	1	3	3	7	87
1927	15	29	9	53	3	5	3	14	25	1	4	3	8	86
1928	18	27	7	52	3	6	3	14	26	1	4	4	9	87
1929	18	26	6	51	4	8	3	11	26	1	5	3	8	86
1930	13	25	4	42	4	11	4	14	33	1	7	2	10	85
1931	9	28	5	42	1	10	4	12	32	1	8	3	12	86
1932	9	23	5	37	8	9	6	13	36	1	9	4	14	87
1933	7	25	3	35	9		7	13	38	1	9	3	13	86
1934	4	19	4	27		11	6	13	39	1	14	5	20	86
1935	3	18	3	25	7	16	7	10	40	1	10	6	17	82
1936	6	17	3	26	8	12	7	13	40	1	12	5	18	84
1937	4	17	4	25	10	13	6	14	43	2	12	4	18	86
1938	5	14	3	22	7	16	5	12	40	1	14	8	23	85

FİKRET BAŞKAYA

Aşağıdaki tablolarda 1927'den 1931'e kadar geçen beş yıllık sürede 1 kilo şeker, 1 litre petrol ve 1 metre pazen için gerekli buğday, arpa, mısır ve pancar miktarları gösterilmiştir.

TABLO: XVI				
MAL DEĞİŞİM ORANLARI				
	Buğday Kilo	Arpa Kilo	Mısır Kilo	Pancar Kilo
1927 Yılında 1 kilo şeker için	3.74	5.96	6.61	32.20
1928 Yılında 1 kilo şeker için	3.11	5,02	6.45	30.13
1929 Yılında 1 kilo şeker için	3.23	4,93	4.68	29.06
1930 Yılında 1 kilo şeker için	4.76	8,96	7.19	27.33
1931 Yılında 1 kilo şeker için	7.76	10.50	11.41	31.04

Kaynak: Ş.R. HATİPOĞLU, a.g.e. s. 57'den buradaki şeker fiyatları İstanbul pazarının fiyatlarıdır. Buğday, İstanbul, Arpa, İzmir ve Samsun borsa fiyatlarına göre hesaplanmıştır. İlhan Tekeli - Selim İlkin a.g.e. s. 88.

TABLO: XVII			
MAL DEĞİŞİM ORANLARI			
	Buğday Kilo	Arpa Kilo	Mısır Kilo
1927 Yılında 1 litre petrol için	1.62	5.27	2.86
1928 Yılında 1 litre petrol için	1.42	2.36	3.04
1929 Yılında 1 litre petrol için	1.70	2.48	2.35
1930 Yılında 1 litre petrol için	2.23	3.91	3.37
1931 Yılında 1 litre petrol için	3.46	4.67	5.08

Kaynak: S.R. Hatipoğlu a.g.e., s. 62

TABLO: XVIII**MAL DEĞİŞİM ORANLARI**

	Buğday Kilo	Arpa Kilo	Mısır Kilo
1927 Yılında 1 metre pazen için	2.71	2.71	4.71
1928 Yılında 1 metre pazen için	2.48	3.88	5.00
1929 Yılında 1 metre pazen için	2.52	3.86	3.65
1930 Yılında 1 metre pazen için	3.95	6.94	5.96
1931 Yılında 1 metre pazen için	6.80	9.19	10.00

Kaynak: S. R. Hatipoğlu a.g.e. s. 62'den

Yukarıdaki tablolar ve açıklamalar krizin Türkiye'yi etkisi altına aldığı yıllarda iç ticaret hadlerinin kesin bir biçimde tarımın aleyhine döndüğünü ortaya koyuyor. Mal değişim hadlerinde çoğu zaman %100'ün üstünde farklar söz konusu olmuştur. Bu durum, özellikle yünlülük dokuma malları için geçerliydi. Köylünün birinci derecede ihtiyaç duyduğu malların, sattığı malların fiyatının bir çok durumlarda iki katına kadar çıkması, tarımsal girdi fiyatlarının yüksekliği ve tefecilik, kır kesiminde krizin çok ağır bir şekilde kendini hissettirmesine neden olmuştur.

E - İthalatın Kısılması ve İthalat Yapısının Değişmesi:

Türkiye'nin dış ticareti 1923'den 1929'a kadar sürekli açık vermiştir. 1930'da fazlalık vermeye başlıyor. Dünya ticaretinin daraldığı, Türkiye'nin ihraç ürünleri fiyatlarında önemli düşüşlerin olduğu 1930 yılında böyle bir fazlalığın ortaya çıkması oldukça ilgi çekicidir. Fakat Türkiye bu fazlalığı ihracatını artırarak değil, ithalatını büyük ölçüde kısırarak elde etmiştir. İthalat değeri 1929'da 256 milyon 296 bin TL. sı iken 1 yıl sonra 147 milyon 551 bin TL. sına düşmüştür. Daha sonraki yıllarda düşüş devam etmiştir. Öte yandan

ihracat değeri olarak 1930'da 1929'a göre artmamış bir miktar gerilemiştir.

"İhracatın GSYİH'na oranı, cari fiyatlarla 1930'da 0.10'dan 1936'da 0.07'e düşmüş, 1937 ve 1938'de 0.08 olmuştur... İthalatın gayri safi milli hasılatına oranı, cari fiyatlarla, 1930'da 0,10'dan 1936'da 0.06'ya düşmüş 1938'de 0.08 olmuştur."¹ 1930'lu yıllarda Türkiye'nin dış ticaretindeki olumsuzluk miktar olarak azalmadan çok, fiyat düşüşlerinden ileri gelmiştir.

"1948 fiyatlarıyla hesaplanan değerlere göre ithalat hacmi, 1928-1933 arasında %50 oranında daralmıştır."² 1929'dan sonra Türkiye'nin dış ticaretindeki daralma özellikle tüketim malları ithalatının kısılması ve tarıma yönelik makina ithalatının sabit tutulması ya da azaltılması pahasına elde edilmiştir. Tarım makinaları ithalatı 1930'dan sonra sürekli olarak düşmüştür. Tarım makinaları ithalatının Gayri Safi yatırımlara oranı 1929'da %0,74'den 1935'de %0.30'a kadar düşmüştür. Değer olarak ise aynı yıllarda makina ithalatındaki düşüş daha belirgindir. Tarım makinaları ithali için 1929'da 1 milyon 390 bin TL. sı harcanmıştır.³ Bu rakam 1935'de sadece 40.000 TL. sidir. Yukarıdaki rakamlar kriz döneminde tarıma yönelik olarak fazla bir şey yapılmadığı ve tarım sektörünün 'kriz savcısı' bir işlevi üstlendiği şeklindeki yargıyı doğrular niteliktedir. Ziraat Bankasının köylüye açtığı kredilerde de 1930'dan sonra bir düşüş gözleniyor, 1930'da köylüye açılan kredi 40.300.000 TL. sından, 1931 de 25.500.000., 1943 de 21.500.000, 1933'de 20.700.000 TL. sına düşmüştür.⁴ Söz konusu yıllarda bankaların açtığı kredilerden hiç kâr etmeyişi, köylünün ödeme gücündeki düşüşün bir göstergesidir.

1930'lu yılların başında Türkiye'nin ithalatında en büyük yeri gıda maddeleri, kumaşlar ve diğer tüketim malları oluşturmuyordu. Bu

1 Yahya S. TEZEL, a.g.e. s. 196.

2 Aynı, s. 197.

3 Rakamlar: Gülten Gazgan a.g.e. s. 247'deki tablodan alınmıştır.

4 Aynı, s. 247.

malların ithalatının kısılması bir taraftan tüketim düzeyinde önemli bir düşüşe neden olurken, diğer yandan da ithal ikamesi yönünde bir etki yaratmıştır. Söz konusu yıllarda ihraç malları yapısında herhangi bir değişiklik olmadığı halde ithalatın yapısında yatırım ve ara malları lehine olarak oldukça önemli sayılabilecek bir değişme olmuştur.

Tablo 15'te ara-malları ve yatırım mallarının 1924-1938 arasındaki ithalatın cari değerlerine %'leri gösterilmektedir. Tabloda tüketici mallarının ithalat değeri içindeki payının 1930 dan sonra sürekli olarak azaldığı, buna karşılık ara malları ve yatırım malları paylarının ise sürekli olarak arttığı görülmektedir. Fakat tablodan açıkça görülebildiği gibi, ara-malları ve yatırım mallarının göreceği ağırlığında 1924'den 1930'a kadar geçen sürede bir artış olduğu görülüyor. Toplam ithalat içinde ara-mallarının payı 1929'da %26 iken bu oran 1933'te %38, 1938'de %40'tır. Yatırım mallarının payı ise aynı yıllarda %9, %13 ve %23'tür. Buna karşılık tüketici malları oranı 1929'da toplam ithalatın %51'i iken, 1933'te %33, 1938'de %20'ye kadar düşmüştür¹.

İthalat yapısındaki bu değişme krizin etkisiyle ortaya çıkan bir durumdur. Ülke ekonomisinin dünya ekonomisiyle olan ilişkilerinin zayıfladığı koşullarda ve belirli gelişmişlik düzeyine ulaşan ihracat ekonomilerinde bu genel bir eğilim olarak ortaya çıktığını yazıyor: "Kat sayı Brezilya'da 1929'dan 1950'ye Latin Amerika ülkesinde ithalat katsayısında önemli düşüşlerin ortaya çıktığını yazıyor: "Kat sayı Brezilya'da 1929'dan 1950'ye %11,3'ten %7,3'e düşmüştür. Aynı dönemde sanayi üretimi %370 artmıştır. Arjantin'de katsayı aynı yıllarda %17,8'den %7,3'e düşmüştür. Sanayi üretimi ise %168 artmıştır. Meksika'da da ithalat kat sayısı 1929'da %14,2 iken 1950'de %8'e düşmüş, söz konusu dönemde sanayi üretiminde %230'luk bir artış olmuştur."²

1 Bknz. Tablo 15.

2 Celso FURTADO *Theorie du Développement Economique*, a.g.e., s. 189.

F - Tarımsal Üretimin Gerilemesi ve Doyumluk Ekonomiye Dönüşün Hızlanması:

Dünya Ekonomik krizi Türkiye’de tarımsal üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun sonucunda zaten düşük olan verimlilik iyice düşmüş, ekilen alanlar daralmış, köylünün pazarla olan ilişkisi de iyice azalmıştır. En fazla etkilenen kesim de dış pazara yönelik üretim yapan sektör olmuştur. Tarımsal girdi fiyatları ürün fiyatlarından daha az düşmüş, devlet tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşüşüne müdahale etmemiş, tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüşü ihracatı artırıcı bir çözüm olarak görmüştür. Alınan çeşitli önlemlerle tarımsal girdi fiyatlarında dünya fiyatları seviyesinde bir düşüş olmamıştır. Benzin fiyatlarında durum budur. Benzin fiyatlarının yüksekliği nedeniyle büyük çiftçiler makinalı tarımdan vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Traktör yerine atların çekici olarak kullanılması devlet tarafından özendirilmiştir. Tarıma yönelik sübvansiyonlar 1930’dan sonra kesilmişti. Büyük ölçüde tarıma dayalı bir ekonomide, dışarıdaki olumsuzluklardan en çok dış pazara yönelik tarım sektörünün etkilenmesi kaçınılmazdır. Fakat dış pazara yönelik üretim yapan sektör dışında, pazarla az da olsa ilişkisi olan ve bir miktar artığı pazarlayan geniş küçük üretici kitlesinin de pazarla ilişkileri krizin etkisiyle dahada sınırlanmıştır.

Kriz, sanayi sektöründe ‘uyarıcı’ bir etki yarattığı halde, tarım kesiminde duraklamaya ve gerilemeye neden olmuştur. Tarımsal ihrac ürünleri fiyatlarının aşırı seviyede düşmesi, çoğu zaman düşük fiyatlardan bile elden çıkarılamaması, buna karşılık girdi fiyatlarının göreceli olarak yüksek olması, vergilerin artması, murabahacılık ve tefeciliğin yaygınlığı, durgunluğun ve gerilemenin başlıca nedenleridir. Aynı şey belirli ölçüde madencilik sektörü içinde geçerlidir.¹

Krizin ilk olumsuz etkisi sınai bitkilerde görülmüştür. Bunlar içinde de en çok etkilenen tütün olmuştur. Krizden sonra tütün ekim alanları daralmış ve verim düşmüştür. 1930 yılında tütün ekilen alan

1 Bknz. Şevket Ratip HATİPOĞLU, “Türkiye’de Zirai Buhran”, a.g.e.

708.088 dönüm, elde edilen tütün 41.814.233 kilo iken, 1932’de ekilen alan 279.445 dönüme, elde edilen ürün de 18.040.212 kiloya kadar düşmüştür.

Pamuk, afyon v.b. için de aynı durum geçerlidir. Buğdayda ise durum biraz farklıdır. Türkiye’de buğday daha çok iç tüketim için yetiştirildiği için krizden etkilenme fazla olmamıştır. Bahçe tarımının da krizden fazla etkilenmediği söylenebilir. Nitekim bağların ve meyve ağaçlarının kısa dönemde başka ürüne dönüştürülmesi kolay değildir. Sınai bitkilerin para etmemesi karşısında bir kısım toprağın bahçe tarımına yönelik üretime kaydığı tahmin edilmiştir.

Yün, yapağı, tiftik ve et fiyatlarının da düşmesi hayvancılık üzerinde de olumsuz etki yapmıştır. Hayvan yetiştiriciliğinde durgunluk ve gerileme yaygın bir hal almıştır. Bu konuda güvenilir rakamlar bulunmamakla birlikte, bazı başka göstergelere dayanarak böyle bir yargıya varmak mümkündür.

“Bütün diğer hayvan nevilerinde de vaziyet koyunda olduğu gibidir. Krizden evvel 80-100 TL. sına satılan bir at buhrandan sonra 30-40 TL. sına verilmeye başlanmıştır. Bir öküzün fiyatı 60-80, bir ineğin 40-60 TL. sı iken, birincisi 25-35 liraya, ikincisi de 20 liraya düşmüştür. 1932 yılında Orta Anadolu’nun bir çok yerlerinde 15 lira-ya bir inek, 18 liraya bir öküz satıldığı tespit edilmiştir”.¹

“Yumurta fiyatlarının sefaleti hiç anlatılamaz, yumurta bir aralık 15-20 paraya satılmıştır. Bilhassa ihracatın düzensizliği yüzünden dış pazarları kaybettikten sonra yumurta fiyatları bir türlü kalkınamamıştır.

Canlı hayvan ve hayvan mahsulleri fiyatlarının şu anlatılan seyri, Anadolu’da hayvancılıkla geçinen birçok köylüleri ümitsiz bir hale düşürmüştür. Bunlardan birçokları sürülerini yok pahasına elden çıkarma yolunu tutmuşlardır”².

1 Ş.R. HATİPOĞLU, Türkiye’de Zirai Buhran, a.g.e., s. 49

2 Aynı, s. 50.

Urla Belediye Başkanı 1.8.1932’de Akşam Gazetesine yolladığı bir mektupta: “Akşamdan rica ederiz tütünlerimizin satılması için muavenet etsin. Aksi takdirde hepimiz de açlığa mahkûmuz. Kasabamızda hayat durmuştur. Belediye kasasında metelik yoktur. Çünkü halk para vermiyor” “Urla kasabasında ihtiyaçları anlaşılmış, zaruret içinde 1400 kişi, köylerde 1700 kişi vardır. Bu sene 500 bin kilo tütün elde kalmıştır.”¹

Tarımsal ürün fiyatlarındaki sürekli düşüş ve iç ticaret hadlerinin tarımsal ürünler aleyhine seyretmesi, bir çok çiftçi ailesinin topraktan kopması sonucunu doğurmuştur. Öte yandan söz konusu yıllarda terk edilmiş tarım işletmelerine de sık sık rastlanmıştır.²

Bu dönemde tarım sektöründeki gerileme iki yönde sonuçlar doğurmuştur. Bir kısım çiftçiler pazarla olan sınırlı ilişkilerini de keserek doyumluk ekonomiye dönmüşler, bir kısmı da kentlere doğru göç etmek zorunda kalmıştı. “... Köylünün ziraattan ümidini kesmesi; çiftçilikten soğuması yüzünden olan göçler Türkiye için bir felaket sayılmalıdır. Böyle bir hadise vaktinden evvel ve birden bire büyük nüfus kalabalıklarının proletaryalaşmasını ifade eder.”³ Tarım kesiminden şehirlere doğru göçlerin hızlanmasında ağır vergilerin, köylünün bankaya, murabahacı ve tefecilere olan borçlarını ödeyemeyerek tarlasını ve üretim araçlarını kaptırmasının payı büyüktür. Köylerdeki durumun ciddiliğini ortaya koyan bir şey de Ziraat Bankasının alacaklarını tahsil edemeyip borçlu köylülerin tarlalarını ve mallarını haciz ettirmek üzere harekete geçtiğinde köylerde haciz edilen mallara çoğu zaman hiç bir alıcı bulunamamasıdır. “Buhranın ilerlemesiyle arazi fiyatlarının düşüşü o dereceye varmıştır ki

1 İsmail Hüsrev, Kadro cilt; 2, Sayı 14, s. 23.

2 “Eskişehir, Afyon, Isparta, Burdur ve Konya vilayetlerini İçel ve Seyhan havalisini. Ege mıntıkası ve Trakya’yı gezenler buhran içinde yüzüstü bırakılmış işletmeler görmüşlerdir. Bu işletmelerin büyüklerinde modern ziraat aletlerinin ve makinelerinin bir köşede paslandıkları şimdi de göze çarpar”. Ş.R. HATİPOĞLU, Türkiye’de Zirai Buhran, a.g.e. s. 86.

3 Aynı, s. 87.

vaktiyle değerlerinin 3'te biri veya 2'si nispetinde borçlanmış olan mülkler bütün kıymetleriyle bu borcu ödeyemeyecek hale gelmişlerdir.”¹

Krizin etkinliğini sürdürdüğü yıllarda, köylünün pazarla olan ilişkisinin iyice sınırlandığı görülüyor. Böylece köylerde söz konusu yıllarda kendi içine kapanma ve kendi kendine yetme gene bir özellik haline gelmiştir. Köylünün satın alma gücü o' kadar düşmüştür ki tuzu bile satın alamaz hale gelmiştir. “Köylü, bazı yıllarda pazardan istediği kadar tuz bile alamaz hale gelmiş, köylü evinde tuz değerli, idare ile kullanılacak bir nesne olmuştur.”²

Aslında zararına üretim yapan köylünün doyumluk ekonomiye dönmesi, para ilişkilerinin dışına çıkması, kendi ihtiyacı kadar üreterek ve ürettiğini tüketerek yaşamını sürdürme yoluna gitmesi kaçınılmaz bir durumdur.

Pazarla olan ilişkisi oldukça yüksek olan tiftik üreticileri bile çözümü doyumluk ekonomiye dönüşte bulmuş görünüyorlar. “Ankara'ya 100 km mesafede bulunan Kızılcahamam'da tiftik keçisi besleyen bir köylü ile olan konuşmada, köylü bundan üç sene evvel 400 tiftik keçisi olduğunu ve tiftik fiyatlarının sukutu üzerine vergi ve sair borçlarını ödemek için her sene 100'den fazla tiftik keçisi sattığını, hayvanlarının kısmı azamının mezbahaya gittiğini ve bugün elinde ancak 50 keçi kaldığını söylemişti. “Bunları da satınca nasıl yaşayacağı kendisine sorulduğunda, cevap olarak diğer köylüler gibi tuzdan başka bir şeye para vermeyeceğini, tarlasının ve elinde kalabilecek bir kaç hayvanının mahsulü ile kendisini idare edebileceğini söylemişti. Hakikaten o civarda bu köylü kadar tiftik keçisi olmayanlar, haznesi pazarda olan kazanç musluğu tikanınca, çoktan kendi içlerine çekilmişlerdir.”³

1 Aynı, eser s. 97,

2 Aynı, s. 98.

3 İ. HÜSBEV, “Anadolu Köyünde Bünye Tahavülü” Kadro, Cilt 2, sayı 14, s. 20.

5 -Krizle Karşı Alınan Önlemler, Politika Arayışları. “Devlet-çiliğe” Giden Yol:

Osmanlıdan devralınan bir kısım yapı ve kurumların tasfiyesi, ulusal bir ekonomi oluşturma yolunda 1923'ten beri sürdürülen çabalara rağmen, ekonomik durum tatmin edici olmaktan uzaktı. 1929 krizinin ‘şoku’ ekonomiye yön verecek kurumların ve politikaların daha büyük bir özenle ele alınmasını sağlamıştır. Kriz bir bakıma yöneticilerin bilincinde bir netleşme yaratmış, ekonomiye yön vermeye dönük çabaları hızlandırmıştır. Krizin yarattığı etki, değişik düzenlemelere neden olmuştur. Bunları başlıca yasal düzenlemeler, yarı-resmi kuruluşların oluşturulması, merkez bankasının kurulması, istişari nitelikteki raporların hazırlanması, sergilerin açılması olarak 5 başlık altında ele almak mümkündür.

A - Yasal Düzenlemeler:

1923'ten beri devam eden Türk parasındaki değer düşüşü, krizin etkisiyle dahada belirgin bir hal almıştı. Daha önce değindiğimiz kriz öncesinde spekülatif eğilimlerin yaygınlaşmış olması, hükümet bu konuda önlemler almaya yöneltmiştir.

Bunlardan birincisi Türk parasındaki düşüşün önlenmesi amacını taşıyan 20.11.1930 tarihli ve 1567 sayılı kanundur. “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun”un gerekçesinde, “Türk parasının kıymetini düşürmeye çalışanların ağır bir şekilde cezalandırılacakları” ifadesi yer almaktadır. Kanun para değerinin korunması için Bakanlar Kurulunu yetkili kılıyor. Bu kanun üç yıllık bir süre için çıkarılmış Olduğu halde, elli yıldan fazla bir sürede yürürlükte kalmıştır. Kanun para değerinin korunmasına yönelik alınan başka önlemlerin yaptırım yokluğundan etkili olmadığı gerekçesiyle idari ve cezai yaptırım yokluğunu telafi etmek amacıyla çıkarılmıştır.

Bu dönemde çıkarılan, para değerinin korunmasıyla dolaylı olarak ilgili bir başka kanun, “Ticarette Tağış’ın Men-i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun”dur. Bu Kanun

6.10.1930 tarih ve 1705 sayılıdır. Bu kanunun amacı ihraç mallarının kalitesinin düzeltilmesi, hileli ve kalitesiz malihracatının önlenmesi, ihracatta standartlara uygunluğun sağlanması, ihracatçılara ambalaj ve buna benzer konuların öneminin kavratılmasıdır. Hükümet tarafından belirlenen ihracatla ilgili koşulları yerine getirmeyenlere ihracat yasağı uygulanması ve bunların cezalandırılmaları ön görülmektedir.

Üçüncü yasal düzenleme, “Ticaret Mukavelesi ve Modüs Vivendi Aktedmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye’ye yapılacak. İthalata Memnuiyetler veya Tahdit veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun”dur. (22.7.1931, No. 1873) Kanun Türkiye ile ticaret anlaşması yapmamış veya anlaşma konusunda Türk Hükümetinin önerilerini sonuçlandırmamış yada Modüs Vivendi yapmaktan kaçınan ülkelerden yapılacak ithalatı yasaklamaya, sınırlamaya veya hükümetin müsaadesine bağlı kılmaya, Bakanlar Kurulunu yetkili saymaktaydı. Ayrıca, “Yurt iktisadını korumak için gereğinde bazı eşyanın ithalini ruhsat usulüne tabi kılmaya veyahut sınırlamaya veyahut yasaklamaya hükümet yetkilidir” deniliyor. Böylece daha sonraki yıllarda dış ticaret literatüründe kontenjanlı (miktar sınırlaması) denilecek olan uygulama yolu bu yasayla açılmış oluyordu. Bununla ileriiki yıllarda ithalat yapısının belirlenmesi ve ithal ikamesi yapılmasında bir dönem başlatılıyordu.

Dikkat edilirse yukarıdaki yasal düzenlemeler kendi aralarında bir bütünlük oluşturmaktadırlar. Bu bütünlük sayesinde hükümet dış ticareti denetim altına almada önemli araçlara kavuşmuş oluyordu. Birbirini tamamlayan bu üç kanunla zamanın iktidarı oldukça geniş bir ‘manevra alanına’ sahip olmuştur.

Nitekim bu kanunlardan birincisi spekülasyona yönelik girişimleri denetim altına alıyor, ikincisi ihracatçılara bazı yaptırımlar getiriyor, üçüncüsü de ithalatçı tüccarı denetim altına almayı amaçlıyordu. Bu kanunların dış ticaret üzerinde hükümet kontrolünün sağlanmasına ve daha sonraki yıllarda gündeme gelecek olan “Dev-

letçi” uygulamalara uygun bir ortamın hazırlanmasını kolaylaştırdığı söylenebilir.

B - Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti:

Dünya ekonomik krizinin de etkisiyle Türk parasının değer kaybetmesi, hükümet çevrelerinde ciddi kaygılar uyandırmıştır. Para değerindeki bu düşüşün gerçek sorumlusunun da dış ticaret açığı olduğu görüşü hakimdir. Dış ticaret açığını kapatmanın yolu da tüketimi kısırmaktan geçiyordu. Şüphesiz burada söz konusu olan ithal edilen tüketim mallarıdır. Fakat 1930’lu yılların ilk yarısında Türkiye’deki sanayi üretimi iç tüketimin henüz küçük bir bölümünü karşılayabildiği için, tüketimi kısırmak ister istemez ithalatın kısılması anlamına geliyordu.

İsmet İnönü T.B.M.M.’de yaptığı bir konuşmada “Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbağına, yani istihsaline kifayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarfetmeyerek kanaatkar bir hayata girmek mecburiyetindedir”¹ diyordu. Bu konuşmadan sonra Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin başkanı Meclis Başkanı olan Kazım Özalp’tir. Kurucuların çoğunluğu millet vekilidir. Bütün millet vekilleri cemiyetin tabii üyesi sayılmıştır. Mustafa Kemal’de cemiyeti “kendi himayesine almış”tır. Cemiyetin özel bir kurum olarak kurulmasının iki nedeni vardır: Bunlardan birincisi iç ve dış sermaye çevrelerinde kuşku uyandırmamak özellikle de yabancı mallara karşı bir boykot izlenimini yaratmamak.² İkincisi de “Topluma yeni bir ideoloji getirilmek istendiği zaman bu ideolojilerin yayılması devletin formel örgütleri ya da parti örgütü yoluyla yayılmaya çalışılmamıştır. Bunların dışında dernekler ve kurumlar kurularak bu kurumlar eliyle yayılmaya çalışılmıştır.”³

1 Bknz. İnönü’nün Söylev ve Demeçleri I İstanbul 1946 s. 203-210.

2 İnönü’nün söylev ve Demeçleri Türk Devrim Tarihi Enstitüsü s. 208.

3 İlhan Tekeli - Selim İlkin, a.g.e. s. 97.

Cemiyetin belli başlı amaçları kitleleri tasarrufa yöneltmek, yerli malları kullanmayı teşvik etmek, yabancı mallar yerine yerlilerin kullanılmasını özendirmek, yerli malların kalite ve fiyatlarının dünya standartlarına uygun hale getirilmesidir. Belirgin amaç, yerli sanayi mallarının yabancı malların yerine kullanılmasını sağlamaktır. Böylece ithal ikamesine yönelik bir ortam hazırlanmak istenmektedir. Cemiyet çıkardığı yayın organında “ilk hedef Akdenizdi... İkinci hedef: İktisat...” demektedir.¹

Cemiyet iç tüketimin iç üretimle karşılanması yolunda harekete geçmiştir. Açtığı sergiler, düzenlediği seminerler ve yaptığı yayınlarla hep bu temayı işlemeye özen göstermiştir. Düzenli olarak yerli mallar haftası düzenlemiştir. 12 Aralık 1930’da Tasarruf ve Yerli Mallar Haftasını açarken yaptığı konuşmada Başvekil İsmet Paşa ulusal kaynaklara dönmenin önemi üzerinde durarak şunları söylüyor. “Milli iktisat mücadelesinde iktisadi teçhizat için elzem olan büyük ve esaslı vasıta sermayedir. Sermaye için hariçten gelecek muvakkat ikrazların kıymeti söz götürmez. Fakat asıl milli sermaye, milletin kendi tasarrufu ve biriktirmesiyle temin olmalıdır.”²

Görünüşte özel bir kurum olan İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin kısa zamanda bütün ülkeye yayılması ve kuruluşu izleyen aylarda şube sayısının 273’e kadar çıkması yetkililerin bu işe büyük önem verdiklerini göstermektedir. İstisari bir nitelik taşımakla birlikte cemiyet, iktisadi sorunların tartışılma ortamını yaratmış, uygulanan ekonomi politikaları hakkında bazı soruların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Fakat henüz bu tartışmalar mevcut ekonomik modele açık eleştiriler olarak ortaya çıkmıyor. Cemiyetin müşavir Müdürlüğü görevini yürüten Vedat Nedim’in bir gurup aydınla birlikte Kadro dergisini yayınlamaya başlamalarıyla cemiyet dışından eleştiriler başlatılmıştır.

1 İktisat ve Tasarruf, No. 1, Aralık 1931.

2 Asım Süreyya İLOĞLU, Türkiye Ekonomik Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış. Ankara Türkiye Ekonomi Kurumu, 1974, s. 50.

Bu dönemde cemiyet çevrelerinde üzerinde durulan temel sorun, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyduğu ithalatın nasıl gerçekleştirileceğidir. Bunun için ihracat kapasitesi artırılmalıdır. O halde hangi ihracata dönük malların iç üretimine öncelik verilmeli ve özendirmelidir? Cemiyet, sanayi ve tarım kongreleri, sanayi sergileriyle benzer sorunlara bir çözüm yolu aramaktadır.

C - Merkez Bankasının Kurulması:

Türkiye'de bir Merkez Bankası kurulması yolundaki çabalar 1929 krizinden önce de sürdürülmekteydi. Krizin de etkili olduğu para değerindeki düşüşler bu çabaları hızlandırmıştır Daha Haziran 1928'de Âli İktisat Meclisi tarafından hazırlanan konuya ilişkin bir raporda, Türk parasının "Periyodik dalgalanmalarını önlemek", "onun iktisadi inkişafımıza yardımcı olmasını sağlamak"¹ amacıyla. "Bir devlet bankası kurulması istenmektedir."² Yine Âli İktisat Meclisinin Başvekâlete verdiği bir başka raporda da (Temmuz 1928) yabancı bankaların durumuna ilişkin bilgiler yer alıyor. Örneğin; bu bankalardan en büyüğü olan Osmanlı Bankası'nın Türkiye içinde yaklaşık 60 milyon liralık mevduat topladığı halde bundan yurt içinde kredi olarak verdiği miktarın sadece 12 milyon lira olduğu görülmektedir.³ Yine yabancı bankaların tuttıkları düşük karşılık nispetlerinin Türk bankalarına "gayri müsavi şartlar içinde rekabete" zorladığını belirten rapor, Türk banka sistemi üzerinde radikal kontrol ve tedbirler istemektedir.⁴

Merkez Bankası kurulması ticaret ve sanayi odaları ve İş Banka-

- 1 Selim İLKİN "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişmesi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri a.g.e. s. 555.
- 2 Aynı, 555.
- 3 Aynı eser s. 555.
- 4 "... 1929 Yılında Milli Bankalardaki Toplam Mevduat 112.563.796 TL. idi. Bunun 49.134.900 TL. sı (% 44) Yerli Özel Bankalarda toplanmış bulunuyordu". Oysa SİLİER "1923-1935 döneminde..." a.g.e. s. 507.

sı tarafından da istenmekte ve bu konuda çaba harcanmaktadır. Ne varki İş Bankası, kurulacak bağımsız bir Merkez Bankasından çok, Merkez Bankası işlevlerini kendisinin yürüteceği bir düzenlemeden yanadır. İş Bankası çevrelerinde bir ticaret bankasının Merkez Bankasına dönüştürülmesi fikri yaygındır. Bağımsız bir Merkez Bankasının kendi faaliyet alanını sınırlandırmasından endişe etmektedir. Bu amaçla, Hollanda Bankası idare meclisi reisi Vissering, bir rapor hazırlamak üzere İş Bankası tarafından Türkiye'ye davet edilmiştir.

İş Bankası çevresi kendi isteği doğrultusunda bir rapor hazırlayacağını umduğu Vlssering'i davet ederken (Hollanda'da Merkez Bankası bir Ticaret Bankasının dönüştürülmesiyle oluşmuştur (.) Hükümet ise Reichsbank reisi Hjalmar Schacht'ı davet etmiştir. İşlerinin yoğunluğu yüzünden gelemeyen Schacht, Müller'i bir rapor hazırlamakla görevlendirmişti. Daha sonra İtalyan Kont Volpi davet edilmiştir. Volpi Milli Bankanın vakit geçirilmeden kurulmasını tavsiye etmiştir.

Merkez Bankası kurulması ne İş Bankası ve Vissering'in nede Müller ve Schacaht'ın görüşleri doğrultusunda gerçekleşmemiştir. Fakat görüşlerinden yararlanıldığı söylenebilir. İsviçreli Profesör Morf'un hükümetin hazırladığı taslağı incelemesinden sonra, 11 Haziran 1930'da T.B.M.M.'de kabul edilmiştir. Banka, 15 milyon TL. sermayeli Anonim Şirket şeklinde ve bağımsız bir kuruluş olarak oluşturulmuştur. 1715 sayılı kuruluş kanununda T.C. Merkez Bankasının görevleri şöyle sıralanmıştır:

- a. İskonto Fiyatını Tesbit ve Para Piyasasını ve Tedavülünü Düzenlemek;
- b. Hazine İşlemlerini Yapmak;
- c. Hükümetle Birlikte Türk Parasının İstikrarıyla İlgili Bütün Tedbirleri Almak.¹

1 Bu konuda daha detaylı bilgi için bknz.: İlhan TEKELİ -Selim İLKİN, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir aşama, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ankara, 1981.

Böylece Türk Devleti para ve kambiyo politikalarını oluşturmaya yarayacak bir politika aracına sahip olmuştur. Fakat bankanın kurulmasıyla önemli bir adım atılmış olmakla birlikte Türk parasının değerindeki düşüş tersine çevrilememiştir. Nitekim para değerinin düşmesi temeldeki ekonomik nedenlere dayanmaktaydı. Bankanın kurulduğu Haziran 1930'dan Ağustos 1931'e kadar Türkiye'nin İngiliz Sterlini karşısındaki durumunda bir değişme olmamıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi 1931 Eylül ayından sonraki 'iyileşme' Sterlinin değer kaybetmesinden ötürüydü. Merkez Bankasının kurulması Milli Bankacılığın gelişmesine ivme kazandırmıştır. Daha sonra kurulacak sanayiinin finansmanı bu Milli Bankalar aracılığıyla yürütülmüştür.

D - Ekonomik Duruma İlişkin Raporlar:

Türk Parasının değerinin düşmeye devam ettiği ve dış ticaret dengesindeki açığın sürdüğü 1929 yılında Âli İktisat Meclisi, tarafından "Türkiye'nin İktisadi Programının" hazırlanması kararlaştırılmıştır. Programın Kasım toplantısına kadar hazırlanarak bu toplantıda görüşülmesi istenmişti.¹ Programı hazırlamakla görevlendirilen kurulun başkanı Maliye Vekili Şakir Kesebir olduğu için, bu programa Şakir Kesebir planı denilmektedir. Program hazırlığı Âli İktisat Meclisinin Kasım toplantısına yetiştirilememiş, kurul da dağıldığı için program Bakanlık tarafından hazırlanmıştır.

Programın tipik bir ithal ikamesi mantığına dayandığı anlaşılıyor. Türkiye'de yetişen ya da yetişebilecek olan her şeyin ithalinin yasaklanması, ithali zorunlu mallara karşılık da bu malların ithal değeri kadar ihracat yapma yollarının araştırılması düşüncesi hakimdir. Programın en belirgin amacı da dış ticareti dengelemektir. "Tediye muvazenemiz tetkikata esas ittihaz edilmiş ve bu muvazene

1 Âli İktisat Meclisi, İstisari bir kuruldu. Yılda iki sefer (Haziran ve Kasım) toplanarak hükümete ekonomi politikası ve mevzuata ilişkin tavsiyelerde bulunuyordu. İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor. 1930 Ankara Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, İlhan Tekeli - Selim İlkin a.g.e. ek 1, s. 229.

unsurları meyanında bilhassa haricî ticaret vaziyetimizde haizi te-sir bütün mevat sırasıyla gözden geçirilerek her birinin istihsalini artırmak ve kıymetlendirmek için faideli addedilen tedbirler izaha çalışılmıştır.”¹

Şakir Kesebir planının ilginç bir yanı da her bir mal için ithalat ve ihracat durumunun ele alınmış olmasıdır. Teker teker her mal-da durum lehe çevrilebilirse, ekonominin dış ödemeler dengesinin bütününün de düzeltileceği var sayılmaktadır. Program bir kaç ba-kımdan gerçek anlamda bir program olmaktan uzak görülmektedir. Dış dengenin her bir mal için ayrı ayrı ele alınması halinde, hangi malların üretim ve ihracatının artırılacağı gibi, öncelikler sorunu dikkate alınmamıştır.

Öte yandan Kesebir planı, dengeye ithalatı kısırarak değil ihraca-tı artırarak ulaşmayı ön görmektedir. “Muvazenenin ıslahı şedit bir mengene taziyi ile ithalatın büyük bir nispette tenkisi suretinde de düşünülebilir. Fakat iktisadi faaliyet ve ticarî münasebatta normal şe-rait ve mütekabil menafinin muhafazası esas olduğuna göre en muvafık usulü tevzin, muamele yekûnunu azaltmadan istihsalı çoğaltmalıdır.”² İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN’in bu konudaki yorumu şöyle: “Plan-da böyle bir strateji ön görülmesi, bir yandan Şakir Kesebir’in ünlü İş Bankası çevresine, başka bir deyişle ticaret kesimine yakınlığı ile açıklanabileceği gibi, öte yandan da dışa bağımlılığı yüksek, üretim güçleri gelişmemiş bir ülkede ithalatı birden kısmanın ekonomide bü-yük sarsıntılar doğuracağının beklenmesi ile de açıklanabilir... Planın hazırlandığı dönemde ülkede “İmal” edildiği söylenen çokolatanın hamurunun bile hazır olarak ithal edilmekte” oluşu hatırlanmalıdır.”³

Bununla birlikte hem ithal ikamesi yapmak hemde dış ticaret hac-mini küçültmemeye olanak yoktur. Kesebir planında bir kısım sana-

1 “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor”, İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e. s. 229.

2 İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor a.g.e., s. 31.

3 İlhan TEKELİ - Selim İLKİN a.g.e., s. 103.

yi ürünleri için ithal ikamesi ön görülmektedir. Ayrıca sanayileşmek için “Milli (özel) sermayenin yetersizliği gözönüne alınarak bunlardan dokuma, demir, kömür, şeker, ispiroto, kimyevi gübre sanayii gibi milli ehemmiyeti haiz alanlara tesis için bidayeten devletçe iştirak ve yardım edilmeli, diğer sanayide de ecnebi sermayesinin iştirakini ve rağbetini teşvik edecek kolaylıklar gösterilmek lâzımdır.”¹

Planda ayrıca özel kesimin teşvik edilmesi, transit ticaretinin canlandırılması, serbest bölgeler kurulması² ulaşım konusunda demir yolu yapımından çok deniz yolu taşımacılığına önem verilmekte, limanların geliştirilmesi için bazı öneriler sıralanmaktadır. Kısaca özel sektöre dayalı bir kalkınma modelinin önerildiği plan, iç tutarlılıktan yoksundur. Öncelikler belirlenmemiştir. Ayrıca planda birbiriyle çelişen önerilere de yer verilmiştir. Öte yandan planda önerilenlerin gerçekleşme zamanı belirsizdir. Planın temel kalkış noktası ihracatı artırmak, bunun için de üretimi artırmak şeklinde özetlenebilir. Dolayısıyla uzun vadede gerçekleşmesi söz konusu olan bir hedef seçilmiştir. Bu nedenle acilen çözüm bekleyen sorunların kıskacında kalan Türkiye, bu planı uygulamamıştır. İthalatı kısarak hem para değerinde istikrar, hemde ödemeler dengesini sağlamaya yönelmiştir. Ancak teker teker mal bazında hazırlanan bu plandan birinci sanayi planında yararlanıldığı söylenebilir.

Kesebir planından başka daha önce sözünü ettiğimiz K. Müller ve H. Schact da Türkiye ile ilgili raporlar hazırlamışlardır. Fakat bu raporlar daha çok spesifik bazı sorunlara ilişkindir. Müllerin raporu “Türkiye’de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütalaname” adını taşımaktadır. Schact’ın raporu ise Müller’in raporuna bir önsöz niteliği taşıyan altı sayfalık bir nottan ibarettir. Müller, Türkiye’de henüz bir Merkez Bankasının kurulmasının koşullarının oluşmadığını, üretimin düşük, dış ticaret dengesinin sağlanamadığı ve güçlü bir devlet Maliyesinin oluşturulamadığı

1 Aynı s. 513.

2 Planda İstanbul’da Bir Serbest Mıntıka İhtası Önerilmektedir.

1930 yılı ortalarında bir Merkez Bankasının kurulamayacağı görüşünü dile getirmiştir. Schact'ta Türk parasının değer kaybetmesinin gerçek nedenin bir Merkez Bankasının olmayışından değil dış ödeme açığından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Kamu yatırımlarının kısılarak istikrarın sağlanmasını önermektedir. Bunlar yapılmadan kurulacak Merkez Bankası emisyonunun enflasyonist baskı yaratacağını yazmıştır.¹

Hükümet bu raporları benimsememiş, kamu harcamalarının kısılması yoluna da gitmemiştir. Özellikle demir yolu yapımı konusunda herhangi bir kısıntı söz konusu olmamıştır. Fakat Serbest Fırka 'muhaleteti' Müller'in raporuna dayanarak hükümete ve yürütülen ekonomik politikaya oldukça sert eleştiriler yönelmiştir.

Raporlar hükümet tarafından benimsenmese de "Bankalar arası konsorsiyum"un kurulması özellikle Schactt'ın raporunda ileri sürülen "geçiş dönemi" anlayışının geçerli olduğu izlenimini vermektedir. Bankalar Arası Konsorsiyum daha önce sözünü ettiğimiz spekülasyonu önlemeye yönelik kanunların yetersiz kalması sonucunda oluşturulmuştur. Merkez Bankası'nın henüz kurulmadığı bir ortamda "... kambiyo alım ve satımını idare etmek ve spekülasyon yapılmasına meydan vermemek üzere milli ve ecnebi bankaların iştirakiyle bir teşekkül..."² oluşturulmuştur. Konsorsiyum borsada doğrudan alım ve satıma giderek kambiyo istikrarını sağlamaya ve spekülasyonu önlemeye çalışmıştır.

Bir başka rapor, Fransız Ekonomisi Charles Rist tarafından hazırlanmıştır. Rapor Osmanlı döneminden devralınan borçların ödeme zorluğu karşısında Türk Hükümetinin girişiminin bir sonucudur. "Mali Durum ve Ödemeler Dengesi Üzerine Türk Cumhuriyeti

1 Bknz. İktisadi Program (1930) Başvekalet Müdevenat Matbaası. İlhan TEKELİ - Selim İLKİN a.g.e. s. 561-629.

2 Milliyet, 27 Şubat 1930'dan İlhan TEKELİ - Selim İLKİN a.g.e.s. 117. Daha detaylı bilgi için Bknz. Rene Houille, La Politique Monetaire de la Turquie Depuis 1929, Paris 1937.

Hükümetine Rapor” adını taşıyan rapor 15 Eylül 1930 tarihinde tamamlanmıştır.

Charles Rist’in raporunda, ele alınan sorunlar kısaca: Türkiye’ye yabancı sermaye girişinin hızlandırılması, bunun için içte ve dışta itibar kazandırıcı önlemlerin alınması, bütçe denkliliğinin ve ödemeler dengesinin sağlanması bunun için devlet tarafından yürütülen bir kısım yatırımların durdurulması, ithalatın azaltılması, kambiyo istikrarının sağlanması, bir emisyon bankası kurulması gibi dolaylı da olsa Batılı kapitalist ekonomilerin çıkarlarını öncelikle gözetten bir kısım önlemleri içermektedir. Raporun herhalde en ilginç yanı sanayileşme konusuna değinilmemiş olmasıdır. Rist’in raporunda dikkate alınmamakla birlikte, borçlar konusunda Cumhuriyet Hükümeti isteklerini alacaklı Batılı ülkelere kabul ettirmeyi başarmış, hiç değilse ekonomik krizin Türkiye’yi etkisi altına aldığı, yıllarda borcun ödenmesini erteleyerek önemli bir rahatlama yaratmıştır. Borç ödemeleri böylece, 4 yıllık bir süre sonunda Türk tarafı bakımından olumlu bir durum ortaya çıkarmıştır.

E - Sanayi Sergileri ve Kongreleri:

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin girişimleriyle ilk sanayi sergisi 21 Nisan 1930’da, “Milli Sanayi Numune Sergisi” adıyla açılmıştır. Serginin amacı, ülkede üretilen malların kullanımını teşvik etmek, buna paralel olarak iç üretimi, canlandırmaktır. Fakat sergilenen malların çoğunlukla orta ve yüksek gelir guruplarının tükettiği mallardan oluştuğu dikkati çekmiştir. T.B.M.M.’de serginin bir değerlendirmesini yapan Yusuf Akçura, “Meselâ deriden yapılan eşyaya bendeniz biraz dikkatle baktım ekserisi yüksek bütçelerin satın alabileceği şeylerdi. Halbuki memleketimiz daha ziyade, har- cıalem şeylerden müstefit olabilir”¹ demektedir.

1 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Cilt 19, 18 - 1930, s. 122’den İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, a.g.e., s. 121

Sanayi sergisi yabancı mamul mallar yerine yerli sanayi ürünlerinin kullanılmasını özendirmeyi, böylece belirli ölçüde “tüketim modeli” değiştirmeyi amaçlarken, Sanayi Kongresi de yerli sanayi üretimi özendirmeyi amaçlamaktadır. 22 Nisan 1930’da toplanan Sanayi Kongresi bir sanayileşme programı oluşturmayı amaçlamaktadır. İktisat Vekili kongreyi açış konuşmasında, “İstatistiklerimizde görülmüş olacağı gibi ithalatımızın %70’inden fazlası mevadı mamuleye tealluk ediyor. Bu büyük nisbet milli sanayimize atfedilecek ehemmiyetin ne kadar fazla olması lazım geleceğini iraeve kâfidir”¹ demektedir.

Kongrede üzerinde durulan sorun tüketim alanında ne yapılsa yapılınsın son tahlilde gerçek çözümün üretim alanında bulunduğudur. Kongrede 17 ihtisas komisyonu seçilmiş, bunların her biri sanayileşme ile ilgili raporlar hazırlamışlardır. Fakat 1930’lu yılların başında Türkiye’de sanayici kesim zayıftır ve ekonomide ortaya çıkan boşluğu kapatmaya aday olacak durumda değildir. Bu zayıflığın bir göstergesi, bağımsız bir sanayi odası kurma yolunda sanayici kesimin pek istekli görünmemesidir. Söz konusu yıllarda henüz ticaret sermayesinden bağımsızlaşmış bir sanayi sermayesi söz konusu değildi. Nitekim sanayicilerin, ticaret ve sanayi odalarında temsili konusunda hazırlanan komisyon raporunda bu durum açıkça ifade edilmiştir. “Ticaret ve sanayi şubelerinin mutlak surette birbirinden ayrı olan ve menfaatleri mutlak süratte tezat halinde olan meslekler olduğu da iddia olunamaz... Memleketimizde ticaret ve sanayi odaları hali hazırındaki müttehit tarzında devam etmelidir. Müstakil sanayi odaları teşkiline iktisaden lüzum ve zaruret yoktur.”² Sanayiciler bağımsız örgütlenmeden çok ticaret ve sanayi odalarında daha fazla temsil hakkı istemektedirler.

Buraya kadar alınan önlemler, yapılan düzenlemeler ve oluşturulan kurumlara karşılık ekonomide ortaya çıkan kopukluk giderilememekte, kriz etkisini sürdürmektedir. Yetersiz alt yapılar

1 1930 Sanayi Kongresi Raporlar - Kararlar - Zabıtlar, Milli iktisat ve Tasarruf Cemiyeti Ankara 1930, s. 716.

2 1930 Sanayi Kongresi s. 490

ve karşılanmayan tüketim malları ihtiyacı baskısını sürdürmektedir. Bu koşullarda özel kesimin bu alanlarda başarılı olacağına ilişkin umutlar da yavaş yavaş yokolmaktadır. 1930'da Hükümet tarafından hazırlanan "İktisadi program" da, "millet iktisadiyatını tanzim" yönünde görüşler yer almışta. Böylece devletin doğrudan yatırımlara yönelmesi zorunluluğu yavaş yavaş gündeme gelmektedir. Siyasal iktidarın bu alandaki kararsızlığını etkileyecek iki olgu üzerinde de kısaca durmakta yarar vardır. Bunlardan birincisi; "Serbest Fırka" deneyi, diğeri de bu deney sonrasında Mustafa Kemal'in yurt gezisine çıkmasıdır. Serbest Fırka deneyi bir bakıma uygulanan ekonomik politikaların bir çeşit referandumu niteliğinde olmuştur.

6 - Devletçiliğe Giden Yol: Krizin Sosyal ve Politik Plana Yansıması; Cumhuriyetçi Serbest Fırka Deneyi ve Gazi'nin Üç Aylık Gezisi.

Kitlelerin iktidar karşısındaki tutumunu saptamaya yönelik ve o zamana kadar uygulanmakta olan ekonomik politikaların bir çeşit test edilmesi anlamına gelen "çok partili rejim" denemesi baştan sona güdümlü bir harekettir. Tek partiye muhalif bir partinin kurulması Gazi'nin kafasında tasarladığı bir şeydir. Bu yeni partinin adının bile Mustafa Kemal tarafından konduğu söylenebilir.¹ Fakat toplumsal hareketler ne kadar güdümlü olurlarsa olsunlar, kendi dinamiklerine de sahiptirler ve bu dinamiğin bazen kendi mantığına uygun bir yol izlemesi kaçınılmazdır. Cumhuriyetçi Serbest Fırka denemesi de böyle olmuştur. Parti başkanı Fethi Bey'in İzmir gezisi ile, hareketin güdümlü olmaktan çıkıma dinamiği taşıdığı anlaşılmıştır. İzmir'de meydana gelen olaylar, (iki kişinin ölmesi, 15 kişinin yaralanması, C.H.F. yanlısı Anadolu Matbaasının taşlanması, bütün engellemelere karşılık büyük kitlenin Fethi Bey

1 Bu konuda Bknz. Ahmet Ağaoğlu. Serbest Fırka Hatıraları 2. Baskı, İstanbul 1965.

lehine gösteriler yapması v.b.) geniş halk yığınlarının Cumhuriyet Halk fırkasına karşı olduğunu ortaya koymuştur.

İzmir olaylarından sonra Mustafa Kemal Cumhuriyetçi Serbest Fırka'ya olan desteğini çekmiş, C.S.F. yanlısı bir kısım gazeteci tutuklanmıştır. Fakat C.S.F. yanlılarına uygulanan baskılara karşılık mahalli seçimlerde tüm engellemelere rağmen C.S.F. önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Programatik yaklaşımların bakımından iktidardaki C.H.F. ve muhalefetteki C.S.F. arasında özde önemli bir fark yoktur. Aslında kitlelerin C.S.F.'ye yönelmeleri bu partinin programının kitlelerce benimsenmesinden çok iktidar partisine olan tepkinin bir ifadesidir. Bu durum bir bakıma C.H.F.'den bir kaçış anlamına gelmektedir.

İzmir olayları ve mahalli seçim sonuçları iktidarın sağlam bir zemin üzerinde bulunmadığını ortaya koymuştur. C.S.F.'nin en çok oy aldığı yerler dış pazara en açık bölgelerdir. Bu durum dışpazara yönelik üretim yapan ve dünya pazarıyla daha fazla bütünleşmiş kesimlerin krizden daha çok etkilendiğinin bir göstergesi sayılabilir. Belediye seçimlerinde 30 kadar belediye başkanlığını C.S.F. kazanmıştır. Kuruluşundan 3 ay bile geçmeden yapılan seçimlerde alınan sonuç, iktidar partisi için korkutucu olmuştur. Büyük şehirlerde de ancak 'hileyle' durum C.H.F. lehine çevrilebilmiştir. Özellikle İzmir ve İstanbul'da durum bu idi. Mustafa Kemal, Fethi Beye "Serbest partiye karşı vaziyet almak ve sizinle mücadele etmek zorundayım"¹ diyecektir. 17 Kasım 1930'da partinin feshedildiği Fethi Bey tarafından Gazi'ye bildiriliyordu.

Bunun üzerine Mustafa Kemal yönetici ve uzmanlardan oluşan geniş bir uzmanlar gurubuyla üç aylık bir yurt gezisine çıkmıştır. Gezinin iki temel amacı vardır. Kitlelerin C.H.F.'den kaçışının ya da iktidar partisine olan tepkisinin nedenlerini tesbit etmek, bu durumda hangi önlemleri alarak bu hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmak gezinin temel amacını oluşturmuştur. Gezide Mustafa Kemal halkın

1 Ahmet AĞAOĞLU, a.g.e. s. 80-92.

içinde yaşadığı koşullarla yüz yüze gelmiştir. Umumi kâtibine söylediği sözler ilginçtir. “Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunaliyorum! görüyorsun ya her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde. Ferahlatıcı çok az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakikî durumu ne yazık ki bu.”¹

Geziye katılanlardan Ahmet Hamdi Başar “her yerde işlerin git-tikçe azaldığından söz ediliyordu”² diye yazacaktır. “Vergisini ödeyemediği için tarlası, evi barkı satılmış olanların geçirmiş olduğu hayat faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı akisler yarattığı halde, konmuş kanunlar ve usullere göre bir şey yapılmıyor... İşte şu köylüden kendisine ait olmayan tarlalarında vergisi isteniyor; onun için öküzü satılıyor... İşte şu köyde vergi için haciz talan halini almış.”³

Söz konusu dönemde Cumhuriyet Halk Fırkasıyla ilgili olarak Şevket Süreyya Aydemir “1930 sıralarında Cumhuriyet Halk Partisi halktan kopmuştu. Halkın dışında dar, basit bir bürokrat hizbi ile, bu hizbe, ancak seçim ve menfaat bağıntıları olan, mahallî, fakat dar bir taşralı taraftarlar kadrosundan ibaretti”, diyor. Halk kitlelerinin tek parti iktidarına karşı tavrını aşağıdaki alıntı ortaya koymaktadır. “Samsun’a geldiğimiz zaman başka yerde görmediğimiz bir manzara karşısında kaldık: Gece her tarafta fevkalâde inzibati tedbirler alınmıştı. İstasyondan itibaren bütün yollar süngülü askerler tarafından tutulmuştu. Bu suretle askerden ve polisten mâdâ kimseyi görmeden, adeta bir düşman şehrine henüz giren bir kumandan gibi Gazi ve bizler otomobillerle Gazinin misafir edileceği konağa geldik. O Samsun’ki 1919 senesi Mayısında, Gazi’nin vatanı kurtarmak için Anadolu’ya ilk adımını attığı yerdir.”⁴

1 Ahmet Hamdi BAŞAR, Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye,” Ankara İ.T.İ.A.’si Yayını No: 155, s’ 37.

2 Ahmet Hamdi BAŞEB, a.g.e.s. 41.

3 Ahmet Hamdi BAŞEB, a.g.e., s. 41.

4 Aynı eser, s. 33.

Serbest Fırka deneyi ve ondan sonraki Gazi'nin üç aylık gezisi ekonomik krizin toplumsal ve politik planda da doğurabileceği sonuçlar hakkında bazı ip uçlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gerek kitlelerin hoşnutsuzluğu gerekse siyasal ittifakın da sarsılmakta olduğu korkusu, yöneticileri ekonomi politikasını değiştirmeye sevketmiştir. Bu bütünlük içinde tarıma yönelik ilk uygulama arazi ve sayını vergilerinin hafifletilmesi olmuştur. Böylece 'Devletçilik' olarak bilinen ekonomi politikası kriz koşullarında başvurulacak son seçenek olarak ortaya çıkmaktaydı.

7 -Bunalıma Çözüm: Devletin Doğrudan Yatırımlara Yönelmesi:

Krizin ortaya çıkıp, Türkiye ekonomisini etkisi altına aldığı 1929 yılından beri alınan önlemler ekonomideki kopukluğu ortadan kaldırmada yeterli olmadı. Oysa kopukluğu gidermek iki bakımdan önem taşıyordu. Bir kere, Milli Mücadele yıllarından başlayarak oluşan siyasal ittifakı ayakta tutmak gerekiyordu.¹ Diğer yandan ihracatın kısıldığı bir ortamda sanayi üretimini artırmadan ekonominin işlerliğini sürdürmeye imkân yoktu. Böyle bir yaklaşımı benimsemek daha yoğun bir gerilemeyi göze almak anlamına geliyordu. Serbest Fırka deneyi durumun "ciddiyeti" konusunda iktidar çevrelerinde bir "ihtar" sayılmaktaydı.

Teorik olarak krizin neden olduğu kopukluğu gidermek konusunda üç çözüm yolu söz konusu olabilirdi. Bunlardan birincisi, bazı başka çevre ülkelerde olduğu gibi (Brezilya, Şili, Arjantin v.b.) ticaret sermayesinin ithal ikamesine dönük sanayi yatırımlarına yönelmesidir. Böylece ithal edilemeyen bir kısım sanayi ürünleri içerde üretilibilirdi. Üstelik ticaret sermayesinin ithal ikamesine yönelmesine

1 "Asırların ihmalini telafi edecek yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel devleti iktisatta yıpratacak âmillerden kurtarmak lazım geliyordu". Başvekil İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vafı" Kadro, Cilt 2, sayı 22, s. 12.

uygun koşullar oluşmuştu. İç ve dış ticaret hadlerinin sanayi ürünleri lehine dönmesi, çeşitli uygulamaların da etkisi ile sanayi ürünleri fiyatlarının dünya ortalamasından daha yüksek oluşu ithal ikameci sanayileşme yönünde olumlu koşullar ortaya çıkarmıştı. Dışardan 18 kuruştan ithal edilen şeker tüketicie 60 kuruşun üstünde bir fiyatla ulaşıyordu. Ücret malları fiyatları da aşırı seviyede düşmüştü. İşçi ücretlerini düşüren bir neden de kır kesiminde mülksüzleşme sonucu iş gücü arzının artmış olmasıdır. Bu yıllarda işçi hakları son derece kısıtlıydı. İlk iş kanunu ancak 1936'da çıkarılabilmmişti. Bu kanun işçileri birçok temel haklardan mahrum ediyordu. Burada yerli sanayinin yararlandığı büyük teşvikler üzerinde durmayacağız.

Türkiye'de ticaret sermayesinin zayıflığı, kolay kazanç olanaklarının varlığı, v.b. nedenler, ticaret sermayesinin ekonomideki kopukluğu gidermek gibi bir misyonu omuzlamasına uygun düşmüyordu. Ticaret burjuvazisinin güçsüzlüğü yanında dışsal ekonomiler de ticaret kesimini bu yönde özendirecek durumda değildi. Bu koşullarda ticaret sermayesi yabancı şirketlerle ortaklıklar kurmayı ya da onlardan boşalan yeri doldurmayı, spekülasyonu v.b. tercih ediyordu. Sermayenin bu kolay kazanç elde etme eğilimi iktidar çevrelerinde de gözden kaçmıyordu. Recep Peker, "ezici ve gayri meşru, istismarcı sermayenin düşmanıyız. Muharebeler devrini (İstiklâl Harbini) takip eden senelerde bir çok müteşebbisler az zamanda milyoner olmak ihtirasıyla hareket etmişlerdir. Bu gayri tabii teşebbüslerin bir çoğu yıkılmış olmakla beraber, normal ticaretin meşru ve dürüst kârı ile yetinme dürüstlüğü avdet etmemiştir"¹ diyecektir.

Gerçekten 1920'li yılların sonları ve 1930'lu yılların başlarında güçlü bir ticaret sermayesinin varlığından söz etmeye imkân yoktur. Zaten, gündeme gelen "Devletçilik" uygulaması da son tahlilde ticaret sermayesini güçlendirme amacını taşıyordu.

Teorik olarak geçerli olabilecek ikinci çözüm, yabancı sermaye girişinin artması ve gelen yabancı sermayenin sanayi yatırımları-

1 Emin T. ELİÇİN, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul 1970, s. 62.

na yönelmesidir. Ne varki kriz ortamında önemli miktarda yabancı sermaye girişı de olamazdı. Nitekim olmamıştır da. Ortalama kâr oranlarının düştüğü, pazarın daraldığı, tüketimin kısıldığı, yatırım eğiliminin tersine döndüğü bir ortamda yabancı sermaye girişinden çözüm beklemek boşunadır. Her ne kadar yöneticiler yabancı sermayeye düşman olmadıklarını ve yasalara uymak kaydıyla yabancı sermayeye büyük kolaylıklar göstereceklerini tekrarlasalar da, maddi koşullar yabancı sermaye girişine elverişli değildi. Öte yandan yabancı sermayenin yeni kurulan bir siyasal rejime bir miktar kuşkuyla davranması da normal sayılmalıdır. Fakat yeterli ölçüde yabancı sermaye gelmeyişinin nedeni sermayenin kaynağıyla ilgilidir. Aynı dönemde benzer durumdaki başka ülkelere de sermaye akışı çok sınırlı olmuştur. Belki tersine bir eğilimden söz etmek bile mümkündür. Şüphesiz kriz ortamında bir miktar yabancı sermaye girişı olmuştur. Fakat bu, istenilen seviyede değildi. Üstelik giderek azalan bir seyir takip ediyordu. Âli İktisat Meclisi raporlarına göre, 1932’de yeni yabancı sermaye girişı 4,2 milyon TL. sı idi. Bu rakam 1933’te 1,1 milyon TL. sına düştü. 1929 yılında ise 12 milyon TL. lik yabancı sermaye girişı olmuştur.

Hükümet yabancı sermaye girişini artırmak için bir takım girişimlerde de bulunmuştur. Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu 1931 yılında Amerika’ya giderek Amerikalı sermayedarları Türkiye’de yatırım yapmaya ikna etmeye çalışmış, bir yıl sonrada Fransızlar nezdinde girişimde bulunmuştu. Bu girişimlerden sonuç alınamamıştır. Bundan başka Başvekil İsmet İnönü kredi bulmak amacıyla Sovyetler Birliği’ne ve İtalya’ya gitmiştir. İtalyanlarla yapılan kredi anlaşması sonuçsuz kaldı. Sadece Sovyetler Birliği birinci sanayi planının finansmanında kullanılmak üzere, Türkiye’ye teknik ve mali yardımda bulunmuştur.

Kriz ortamında borç bulma olanakları da kısıtlıydı. İsmet İnönü demir yolunun Sivas’a ulaşması vesilesi ile yaptığı konuşmada Serbest Fırkacıların eleştirilerine karşılık olarak: “Bize zararı olmayan şeraitte para geldi de ben bunu kabul etmedim mi...” diyecektir.

Yabancı sermaye ve dış kredilerin kısıtlı olduğu bir ortamda Türk Hükümeti bir kısım yabancı şirketleri de satın almak zorunda kalmıştır. Çoğu zarar eden bu şirketlerin satın alınması ek bir mali yük olmuştur. Bu konuda Yalçın Küçük şunları yazıyor: “Cumhuriyet rejimi, 1923-1933 yılları arasında uzun yıllar çalışmış olmaktan dolayı önemli ölçüde eskimiş ve ciddi tamir ve yenileme isteyen 1667 km. lik demiryolunu kamulaştırmıştı. Kilometre başına kamulaştırma karşılığı olarak, 95 bin TL. ödedi. Aynı Cumhuriyet rejimi 1923-1939 yılları arasında yeni olarak inşa ettiği demiryolunun kilometresini 115 bin TL. sına mal etti. Bu rakamların karşılaştırılmasından, kamulaştırma bedeli olarak çok yüksek bir ödeme yapıldığı sonucunu çıkarmak mümkün oluyor.”¹

Yerli ve yabancı özel sermayenin sanayi yatırımlarına yönelme imkânlarının bulunmadığı koşullarda, devlet müdahalesinden başka seçenek kalmıyordu. Üstelik Türkiye’de ekonomiye devlet müdahalesi yeni bir şey de değildi. Osmanlı İmparatorluğu döneminin güçlü merkezi devlet geleneği Cumhuriyetten sonra da ağırlığını koruyordu. Kadro Dergisinde yayınlanan bir yazıda İsmet İnönü “en serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir.

Su başında olduğumuz için, bu ihtiyacı her gün görüyorum ve sonra “Serbest meslek’in “devletçilik”e ruçhanı için, aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına şaşıyorum”² diye yazıyordu.

Böyle bir ortamda devletin doğrudan sanayi yatırımlarına yönelmesi bir zorunluluk olarak kendini dayatmaktaydı. Üstelik tekel uygulamaları ve yüksek vergiler, devletin elinde önemli fonların birikmesini sağlamıştı. I. Beş yıllık Sanayi Planına dahil edilen yatırımların finansmanı büyük ölçüde devletin öz kaynaklarına dayandırılmıştır. Sanayi planı için Sovyetlerden alınan mali ve teknik

1 Türkiye Üzerine Tezler; I. Cilt. Tekin Yayınevi İstanbul 1978 s. 140.

2 “Fırkamızın Devletçilik Vassı” Kadro, Cilt, 2, Sayı 22, s. 4

yardımla, İş Bankasının %5'lik katılımı dışındaki harcamalar devlet bütçesine dayandırılmıştır.

Yabancı sermaye girişinin yetersizliği, yerli özel sermayenin cılızlığı ve isteksizliği veri olduğunda, devlet müdahalesi tek çözüm olarak görünüyordu.¹ Başvekil İsmet İnönü yukarıda adı geçen yazıda “memleketin muhtaç olduğu sanayi, teşkilatı, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi safdil olanlar düşünebilirler”² diyordu. Gerçekten ekonomideki kopukluğu gideremenin devletin doğrudan yatırımlara yönelmesinden başka yolu yoktu.³

Olayların zoruyla ortaya çıkan bu durum, gerek 1930'lu yıllarda gerekse de daha sonraları, özellikle 1960'lı yıllarda bir ilke sorunu gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirmelere geçmeden önce birinci sanayi planı üzerinde kısaca durmamız gerekiyor.

Birinci sanayi planı sanayi alanında ithal ikamesi sağlamaya yönelik kısmî bir plandı. İthal kısıtlamasının ortaya çıkardığı boşluğu doldurmayı amaçlıyordu. “Programın tertibinde ve kurulacak sanayi in vüsatinı tayinde memleketimizin kendi ihtiyaçları esas ittihaz edilmiştir. Yâni 5 senelik planımızda da sanayi mamulatımızın ihracı, gayelerimiz dışında bırakılmıştır.”⁴

Birinci 5 yıllık sanayi planı adından da anlaşılacağı gibi ekonominin bütününe yönelik hedefler saptayan bir plan değildi. İthal edilen tüketim malları açığını kapatmaya yönelikti. Plana dahil edilen

1 Bknz. “1930'larda Uygulanan Devletçiliğin Nedenlerini Açıklayan Bir Belge”, Yeni Forum 1 Aralık 1981, Sayı 54, S. 14.

2 “Fırkamızın...”, a.g.e. s. 4.

3 Devletçiliğe başlandığı zaman ortada esasen önemli bir sermaye ve teşebbüs mevcut olmadığından, devletin bu hususta bir plan yapmasına ve ekonomik gelişmemizin devlet eliyle düzenlenmesine kat-i bir zaruret vardı”. Selahattin BİRKAN, Türkiye’de Devletçilik: Bağımsızlık ve Refah Yolu, Liberalizm: İstisman ve Kölelik. İstanbul 1950, s. 23.

4 Afet İNAN, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933., Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1972, s. 12.

ve Sümerbank tarafından kurulacak sanayilerin büyük çoğunluğu tüketim malları sanayisiydi. Sümerbank yatırımı olarak öngörülen 41.553.000.- TL. lik harcamanın 18.538.000.- TL. lik kısmı pamuklu sanayiye ayrılmıştı. Planda demir sanayii için 10.000.000.- TL., kimya sanayii (Zaç yağı, süperfosfat, sutkostik ve klor) için 2.360.000.- TL. lik yatırım öngörülmüştür. Geri kalan kısım çeşitli tüketim ve bir kısım ara mallarına ayrılmıştır.

Yatırımların 2.400.000- TL. lik kısmı da İş Bankası tarafından finanse edilecektir. Bunlar da sömi-kok, cam ve şişe, kükürt sanayileridir. Sovyetler Biriliğimden Kayseri, Nazilli, Kombina III, kendir fabrikaları ve santraller için 8.000.000 altın liralık (16.000.000.- TL. si) kredi sağlanmıştır.¹ Planda, kurulacak sanayiler sıralandıktan sonra, altın ve petrol, Jeoloji Enstitüsü, Meslek-i Tedrisat ve yapılması gereken işlerin maili portresi başlıkları yer almaktadır.

Krizin Türkiye ekonomisinde yarattığı şok etkisi, sanayi planının uygulanmaya konmasıyla tersine çevrilebilmiştir. Ekonomik gelişmişlik düzeyleri Türkiye'ye benzeyen ülkelerde de benzer bir gelişme olmuştur. Fakat buralarda daha çok ticaret sermayesinin tüketim sanayilerine kayması biçiminde bir gelişme olurken, Türkiye'de tarihsel koşulların sonucu olarak devletin doğrudan yatırımlara yönelmesi şeklinde olmuştur. Ne olursa olsun hepsinde ortak olan, kriz ortamında ortaya çıkan bu sürecin, göreceli olarak merkez-kapitalizminden 'bağımsız' bir sanayileşme süreci olduğudur.

Böylece, bir yandan ekonomide krizin ortaya çıkardığı kopukluk giderilirken diğer yandan da ihraç olanakları daralan sanayi bitkilerinin ve bir kısım madenlerin iç sürümü sağlanmış oluyordu. Devletçilik uygulamasıyla siyasal ittifakda daha sağlam bir zemin üzerine oturtulabilmiştir. Üstelik ileri kapitalist ülkelerde krizin etkisiyle bir çok banka iflas ederken, Türkiye'de bankaların az da olsa kârlı durumlarını sürdürüp geliştikleri görülmektedir.

Bir bütün olarak ele alındığında birinci sanayi planının bir kısım

1 a.g.e., s. 141.

“temel” sanayilerin kurulmasını ve özel kesim sanayilerine dışsal ekonomiler yaratma amacını taşıdığı söylenebilir. Böylece özel sermayenin gelişebilmesinin koşulları yaratılmak istenmiştir. Yüksek fiyat uygulamaları özel kesimi özendirmenin dolaylı bir yolu olmuştur. Sanayileşme bir yandan müteahhitlik hizmetlerini geliştirirken, öte yandan ürünlerin araçlar vasıtasıyla tüketiciye ulaştırılması, ticaret kesiminin gelişmesini hızlandırmıştır. Devlet sanayi kuruluşlarında istihdam edilen yetişkin iş gücünün özel kesime kayması da, devlet “öncülüğünün” bir başka boyutudur. ..

Sanayi planında dikkat edilen bir şeyde: “Ana hammaddeleri memleketimizde bulunan veya tedarik edilebilecek olan sanayi bu beş senelik programın başlıca vasfıdır.”¹

Sanayi planının ve uygulanmakta olan politikanın özel kesime karşı olmayıp, amacın özel kesimi geliştirmek olduğu planın sonuç yazısında belirtilmiştir. “Bu programa hususi teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkân görülmeyen sanayi şubeleri ithal edilerek, devlet veya Milli Müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmaları düşünülmüştür.

Ancak bu ana-sanayi, hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da daha çok geniş ve faydeli “İndustrie” imkânları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayii, hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makine, tel, çivi, döküm, boru, cıvata, vida ve saire fabrikalarına ve sanayie ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtia verecektir. Yeni bez dokuma sanayiimiz, mevcut milli fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi pamuk, ip ve halat, kadife, pelür, kordela, şerit, pasmanteri eşyası ve pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkânları bahşedecektir.”²

Ekonomik krizin Çevre-Merkez ilişkilerini zayıflatması, Türkiye’de bir ölçüde “iç dinamiği” harekete geçirmiş ve ekonominin kendi iç bütünlüğünün oluşması yönünde bir etki yapmıştır. Böylece

1 Afet İnan, a.g.e. s. 12.

2 Afet İnan, a.g.e.s. 13.

kriz öncesinde daha çok dışa dönük olan entegrasyon, krizin yarattığı kopukluğun zorlamasıyla içe dönük bir entegrasyona dönüşmüştür. Başka ifadeyle dışa dönük ve dikey bir entegrasyon yerini içe dönük ve yatay bir entegrasyona bırakmaya başlamıştır. Ya da kriz böyle bir sürecin ortaya çıkmasında uyarıcı olmuştur. Bunun sonucunda da göreceli olarak 'bağımsız' bir iktisadi büyüme ortamı yaratılabilmektedir. İleri kapitalist ülkelerde sermaye ölüm kalım savaşı verirken, Türkiye'de kriz olumlu bir gelişmeye neden olmuştur. 1933-1940 Aralığında yıllık sanayi yatırımları 19 Milyonu kamu, 8 milyonu özel sektör tarafından olmak üzere yılda ortalama 27 milyon TL. düzeyinde gerçekleşmiştir. 1933'den 1939'a kadar geçen 6 yıllık sürede ekonomide yıllık ortalama büyüme hızı %9'un üstünde bir seviyede gerçekleşmiştir. Sanayide büyüme hızı ortalaması 1933 - 1939 döneminde, 1923 - 1928 döneminden %1.7 daha yüksektir. İthalatın GSMH içindeki payı 1923-1928 döneminde ortalama %15'ten 1933-1939 arasında %6.5'a düşmüştür.¹ Sanayinin Milli Gelir içindeki payı da 1923-1929 döneminde %11.1'den 1930-1939 döneminde %15.7'ye yükselmiştir.²

Bu dönemde sermaye yoğunlaşmasında da önemli bir artış olmuştur. Teşvik-i Sanayii Kanunundan yararlanan kuruluşların gayri safi üretim değerinde cari fiyatlarla 2,4 kat kadar artış olmuş, firma ölçeği büyümüş, Anonim Şirketleşmeler de hatırı sayılır bir artış olmuştur. 1932 yılında Limitet ve Anonim Şirketlerin toplam Şirketler içindeki payı %8.1'den 1938'de %13.2'ye yükselmiştir. Buna karşılık tek kişi ve adi şirketlerin oranı, aynı yıllarda sırasıyla % 68.4 ve

1 İthalatın GSMH içindeki payı düşerken, ilginç bir gelişmede ticaret yapılan ülkelerle ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Fransa ve İngiltere'yle olan ticareti düşerken, Almanya'yla yapılan ticarete önemli bir yükselme olmuştur. 1931'de Türkiye'nin ihracatının %10,6'sı Almanya'ya yapılırken bu oran 1936'da %51'e yükselmiştir. İthalattaki payı da 1931'de % 21'den, 1936'da % 45,9'a yükselmiştir.

2 Gülten KAZGAN, (Türk Ekonomisinde 1927-1935 Depresyonu,...) a.g.e., s. 265.

% 60.6'dır.¹ Teşvik-i sanayi kuruluşlarında çalışanların sayısında da önemli artışlar olmuştur. 1927'de bu kuruluşlarda çalışan işçi sayısı 27.000'den 1939'da 90.000'e yükselmiştir.²

Buraya kadar yapılan açıklamaları merkezdeki krizin belirli gelişmişlik düzeyine ulaşmış ihracat ekonomilerinde sanayileşme ve ekonomik büyüme üzerinde 'uyarıcı' etki yaptığını ortaya koymaktadır. Benzer gelişmeler başka çevre ülkeler için de geçerlidir. Arjantin'de 1925 - 1929 ve 1945 - 1949 döneminde GSMH faktör fiyatlarıyla %23 oranında artış gösterirken, sınai üretimdeki artış % 117'dir. 1929-1937 yılları arasında Brezilya'da sınai üretim %50 artmış, iç pazara yönelik sınai üretimdeki artış %40 olmuş, buna karşılık ithalat %23 oranında düşmüştür.³

Çevre-Merkez ilişkilerini zayıflatan savaş durumunda da, bir kısım çevre ülkelerde oldukça hızlı bir gelişme görülmüştür. Alfred Maizels'in verdiği rakamlar bu bakımdan ilginçtir. İkinci dünya savaşı içinde, 6 yıllık sürede (1939-1945) sınai üretim Güney Endonezya'da iki mislinden fazla, Meksika ve Güney Afrika'da %40, Brezilya'da %33, Arjantin'de % 25, Şili ve Yeni Zelanda'da %16, Hindistan'da %14 oranında bir artış göstermiştir.⁴

Birinci sanayi planından sonra hazırlanan II. nci beş yıllık sanayi planı (1936), birinci plandan farklı olarak yatırım ve ara-malları sanayiine ağırlık veren bir plandı. II. plan aynı zamanda uluslararası siyasal konjonktürü dikkate alan ve kendi kendine yetme ilkesini benimseyen bir anlayışı yansıtıyordu. Fakat bu planda ön görülen 112.000.000.-TL. lik yatırımların büyük bir bölümü, ikinci dünya savaşının güvenlik sorunlarını ön plana çıkarması nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Bununla birlikte bir önceki dönemdeki kadar olmasada, savaş yıllarında sanayi üretiminde yıllık ortalama % 5'lik bir artış olmuştur.

1 Rakamlar, Gülten KAZGAN, a.g.e., s. 268'deki tablo VI. b'den alınmıştır.

2 Gülten KAZGAN, a.g.e., s. 263-264.

3 Celso FURTADO, Le Développement Et Sous-developpement. S. 168-169

4 Industrial Growth And World Trade s. 22.

8 - Devlet Müdahalesi Ya Da “Devletçilik” Üzerine Bazı Düşünceler:

1929 krizinin Türkiye Ekonomisini etkisine aldığı yıllarda, devletin doğrudan yatırımlara yönelmesi değişik yorumlara neden olmuştur. Olayların zorlamasıyla ortaya çıkan bu uygulamaya ideolojik bir orijinallik kazandırma yolunda bir hayli zorlama olmuştur. Kimileri bunun bir ideolojiden kaynaklanmadığını kanıtlamaya çalıştıkları zaman bile, Kemalizm’in bir ilkesinin de devletçilik olduğu yolunda görüşler ileri sürmüşlerdir.

Niyazi Berkes, “bu yüzden Kemalizm’in üçüncü yönünün (Devletçilik. F.B) ele alınışında belli bir ekonomik doktrin, ona dayanan belli bir siyasal ideoloji rol oynamamıştır. O zamanlar Kemalizm’i bir ideoloji olarak görme çabaları yoktu. Genel olarak ideolojilere karşı bir ürkeklik yada ilgisizlik vardı. Bazı ideolojik eğilimler başarı kazanamadı. Kemalizm’in, bilinen ideolojilerden farklı, ayrı bir ideoloji olduğu fikirleri sonradan doğru...”

“Gerçek şudur ki Kemalizm bir ideoloji değil, tarihsel bir olay ve o olay üzerinde bir görüştür. İkiyüz yıldan beri başlayan modernleşme akımının doğru yolunu bulması, ona yönelmesidir”¹ diyor.

Yazar, “tarihsel bir olay üzerinde görüşün” ideolojik bir özü olmadığını söylerken fazla inandırıcı olmuyor. Fakat ikiyüz yıldır devam eden modernleşme akımının doğru yolu bulmak olduğunu söylerken de çelişkiye düşüyor. Bir bakıma, Kemalizm’e bir orijinallik kazandırmak isterken, oldukça bulanık bir bilinci yansıtıyor. Burada sorun, Kemalizm’in teorik bir değerlendirmesini yapmak olmadığı için, devletçiliğin gerçekten orijinal bir ilkedен kaynaklanıp kaynaklanmadığı üzerinde duracağız.

Kara Chemsı Rechid Saffet, “mevcut Türk rejiminin bir özelliği de etatizmdir, en yetkili ağızların yaptığı tanıma göre özel teşebb-

1 Türk Düşününde Batı Sorunu. Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, S. 93-94.

büsün bittiği yerde başlayan bir etatizmdir.”¹ “Bundan başka ilave etmeliyim ki kendi ulusal ihtiyaçlarımız için kurulmuş yeni endüstri hiç bir şekilde saldırgan bir karaktere sahip değildir. Ya da dış pazarlarda benzer sanayilerle rekabete girecek, onlara hasım bir niteliğe sahip değildir”² diyor.

Daha öncede değindiğimiz gibi 1930’lu yıllarda devletin doğrudan yatırımlara yönelmesi bir zorunluluğun sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Her hangi bir temel-ideolojik tercihin sonucu değildi. İlk defa Kadrocular yeni Cumhuriyet rejimine ideolojik bir yakıştırma yapmaya çalışmışlar, böylece kapitalizmle sosyalizm arasında üçüncü bir yol arama gibi bir zorlamaya girişmişlerdir. “Mademki, bir inkılâp vardır, o halde bu inkılâbın bir de izahı olmalıdır”³. Batıda uzun bir tarihsel süreçte ve büyük zorluklarla gerçekleşen sermaye birikimini, Türkiye gibi ülkelerin devlet öncülüğünde gerçekleştirebileceğini ileri sürmüşlerdir. Böylece hem hızlı bir kalkınma sağlanabilecek hem de Batının yaşadığı bir sürü olumsuzlukta ber taraf edilmiş olacaktır. Üstelik böyle bir yol tutulduğunda sınıfsal karıştırlıklar ve sınıf kavgaları da önlenmiş olacaktır.

Kadrocuların bu görüşü 1960 sonrasında yeniden gündeme getirilmiş, 1930’lu yılların devletçiliği sosyalizmle karıştırılmıştır (!) 1930’larda Kadrocuların üçüncü dünya için bulduklarını sandıkları üçüncü yolu, 1960 sonrası sol yeniden keşfetmiştir. Bu durum Türkiye’deki solun entelektüel geriliğini de göstermesi bakımından ilginçtir. Nihaiyi amacı Türkiye’de özel sermayeyi güçlendirmek olan bir politikadan sosyalist hedeflerin gerçekleştirilmesini beklemek Türkiye’deki sol düşüncenin bir “orijinallliği” olmalıdır!.

Kadrocularla ilgili olarak Ömür Sezgin, “Kadro hareketi, bir anlamda tarihsel gelişmenin nesnel yasaları olduğunu bilmekle bir-

1 Nouvelle Politique Economique De La Turquie Ke’maliste, Paris 1934, s. 21.

2 Kara Chemsı Rechid Saffet, a.g.e.s. 23-24.

3 “Kadro Hareketi”, Kadro, Cilt I, (Tıpkı Basım), Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1978, s. 20.

likte, kendilerini dünyanın merkezi olarak görmekten kurtaramayan aydınların ideolojisi”¹ diyor.

“Devletçilik” hiç bir zaman bir ilkedan kaynaklanmamıştır. Olayların zorlaması ile ortaya çıkmış ve bu zorlama ortadan kalkınca da terkedilmiştir. Vedat Nedim’in devletçilik prensibi tam olarak devlet siyasetimize mal edilmiş olsa idi, bugün bu münakaşaları yapmazdık. Cumhuriyetçilik, yahut lâiklik prensipleri üzerinde herhangi bir münakaşaya cevaz verilebilir mi?”² Daha sonraki yıllarda devletçilik C.H.P. programına ve Anayasaya (1937) girmiştir. Ama bu onun bir “prensip” olmasına yetmemiştir. “Devletçilik prensibini, muz mîsüllü niyete göre tat değıştiren bir nesne gibi kullanmak isteyenler”³ hep varolmuştur.

Daha sonraki yıllarda İkinci Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış koşulların değışmesi karşısında C.H.P. yöneticileri devletçiliğı “tek parti devrinin icabı sayılarak Anayasaya sokulmuş”⁴ bir umde olarak değştirerek Anayasadan çıkarmaya hazır olduklarını söylemekten geri kalmamışlardır.

Devletçilik uygulamasına geçişte dış etkilerin de önemi üzerinde durulmuştur. Şüphesiz dışarıdaki gelişmelerden etkilenilmesi doğaldır. Fakat, bu etkilenme abartılmamalıdır. Bazıları Sovyetler Birliğinde uygulanan planların Türk yöneticilerinde devlet müdahaleciliğı yönündeki eğilimi kuvvetlendirdiğini ileri sürmüşlerdir.

Max W. Yhornburg, Rus tesiri Rus Devletçiliğinin ruhunu değış şeklini almak şeklinde tecelli etti”⁵ diyor.

Yazar Türk Devletçiliğinin Alman tesirinde kaldığını da yazıyor.

- 1 “Devletçilik karşısında zümre menfaati ve münevver mukavemeti”, Kadro, cilt 2, sayı 21, s. 15.
- 2 Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam, 3. cilt, s. 459-460, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966.
- 3 Aynı, s. 17.
- 4 Emin TÜRK ELİÇİN, Kemalist Devrim İdeolojisi a.g.e. s. 63.
- 5 Türkiye’nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkiti., Ankara 1950, s. 26.

Hatırlatmak gerekir ki 1929 krizi koşullarında ekonomiye devlet müdahalesinin artması sadece Türkiye'ye özgü bir durum değildi. Türkiye bakımından ayırıcı özellik, devlet müdahalesinin özel bir nitelikte ortaya çıkması, devletin doğrudan sanayi yatırımlarına girişmiş olmasıdır.

Devletçiliğe geçişi bazı başka faktörlerle açıklamaya çalışanlar da olmuştur. “ Türklerin tabiat, ahlak ve yaratılış bakımından düzen içinde, kumanda altında, hükümet güdüm ve yönetimi altında çalışmaktan daima zevk duymuş! Başarılı olmuş, hiç olmazsa en çok randıman almış oldukları bilinmektedir.”¹

Bazıları da devletçiliğe kolay geçişin Türk insanının endivüdist olmayışıyla açıklamak istemişlerdir. Endivüdist olmayan bu toplumun sınıflara da bölünmediği için! devletçilik uygulamasına geçişin kolay olduğunu ileri sürmüşlerdir. “Patriarkal hayattan etatizme geçiş kolay olmuştur.”

Türkiye’de her şeyi devletten beklemek bir gelenktir. “Tarihin çok eski devirlerinden beri Türkiye’de halk devletçi yetiştirilmiş ve devletçi alıştırılmıştır. Bunu eski zamanlardaki siyasi santralizasyon ve ekonomik rejim de göstermektedir. Bu itibarla bize göre Türkiye’de devletçilik esasen yeni bir şey değildir. Türk halkının devletçilik psikolojisi tarihten geliyor. Ancak, bugünkü devletçiliğin tekniği ve metodu yenidir.”² Türk halkının devlete karşı tavrı önemli bir özelliktir. Bu özellik sosyo-psikolojik tahlilleri de gerektirmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan yaklaşık 60 yıl sonra, bugün de bütün toplum kesimlerinin sorunlarının çözümünü devletten bekliyor olmaları ilginçtir.

“Devletçilik” bir ekonomi politikası olarak Türkiye koşullarında yeni ve orijinal bir şey değildir. Fakat paradoksal bir niteliğe de sahiptir. Uygulama olarak kendi kendini tasfiye edecek bir öze sahip-

1 Dragoslav B. Mihajlovic Nouvelle Turquie Economique, Institut Balkanique, Beograd, 1937, s. 140.

2 Şevket Ratip HATİPOĞLU, Türkiye’de Zirai Buhran, a.g.e. s. 13.

tir. Devletçilik uygulaması sürdükçe varlık nedeni de ortadan kalkmaktadır. Bu konuda Mehmet Saffet'in yazdıkları devletçilik konusunda gerçek durumu yansıtmaktadır. "İnkılâp neslini reşit olun-caya kadar, kendi kendisini idare edecek seviyeye gelinceye kadar elinden tutacak olan Türk Devletçiliği..."¹ Devletçilik uygulaması 1938'den sonra gevşetilmiş, savaş içinde yumuşatılarak uygulanmış ve böylece ilk uygulanış biçiminden uzaklaşmıştır. Savaş sonrası geldiğinde, "İnkılap nesli" Reşit olduğunu ilân edecektir.

1929 büyük dünya krizini Türkiye ekonomisi bir ihracat ekonomisi olarak karşılamış krize karşı çözümü de dış ekonomik ilişkilerini 'azaltmakta' bulmuştur. Devlet öncülüğünde bir ithal ikamesi başlatarak tarım sektöründe duraklamayı ve gerilemeyi göze alarak ve bunalımın yükünü köylü ve işçiye taşıtarak aşmıştır. Bundan sonraki bölümde yarısanayileşmiş bir yapıya sahip Türkiye'nin yeni dünya ekonomik krizinden nasıl etkilendiği ve hangi çıkış yollarını bulmaya çalıştığı konusunu ele alacağız.

1 Varlık, sayı. 4'ten aktaran V. NEDiM, Kadro, sayı 21, s. 15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ DÜNYA EKONOMİK KRİZİ KARŞISINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Yeni Dünya ekonomik krizinin genelleşliği ve tüm ileri kapitalist ülkeleri etkisi altına aldığı 1970'li yıllarda Türkiye Ekonomisi 1930'lu yıllardakinden farklı bir yapıya ulaşmıştı. Artık, tipik bir ihracat ekonomisi söz konusu değildi. II. savaştan sonra yeni bir uluslararası iş bölümü ortaya çıkmış XX. yüzyılın ilk yarısında geçerli olan iş bölümü yerine yeni tip bir iş bölümüne bırakmıştı. O zamana kadar Dünya ekonomisinin merkeziyle çevresi arasındaki ilişkiler bir bakıma kıır-kent ilişkisiydi. Çevreyi oluşturan ülkeler merkeze tarım ürünleri ve hammadde ihraç edip oradan sanayi ürünleri satın alıyorlardı. Bu bakımdan dünya ekonomisi sanayi ve tarım merkezlerinden oluşan bir bütündü.

II. Dünya Savaşı sonrasında çevre ülkelerde de belirli bir sanayileşme başladı ve kapitalizm öncesi ilişkiler hızlı bir tasfiye sürecine girdi. Eskiden çevredeki hammadde kaynakları alanına ve bu hammaddelerin merkeze taşınması amacıyla ulaşım sektörüne yatırıma yönelen merkez sermayesi, bu sefer artan ölçüde üretken sanayi sektörüne kaymış, merkeze bağımlı da olsa önemli bir sanayi sektörü oluşmuştur. Böylece GSMH içinde sanayi kesiminin payı giderek artmıştı. Fakat sanayinin GSMH içindeki payının artmasıyla merkeze olan bağımlılık azalmamış, yeni tip bir bağımlılık ortaya çıkmıştır. Bir önceki dönemin ticari bağımlılığı, sanayileşme sürecine girmekle birlikte teknolojik bağımlılığa dönüşmüştür. Böylece çevre ülkelerde gelişen sanayi uluslararası planda bu ülkelerin beklentilerinin tersine sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuncu durum, merkezdeki ileri kapitalist ülkelerin ileri teknolojilere kaymaları ve görece verimliliği düşük bazı alanların çevreye 'bırakılması' anlamına gelmektedir. Bu süreçle birlikte tüketim malları ihracatının yerini sermaye malları ihracı almıştır. Şüphesiz bu süreçle birlikte mer-

kezden çevreye doğru tüketim malları ihracı durmamış üst düzeyde kaliteli malların ihracatında artış olmuştur. Çevre ülkeler bakımından ihrac ettikleri mallarda değil fakat ithal edilen malların kompozisyonunda bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Bazı istisnalar dışında çevrenin ihracatını geleneksel mallar oluşturmaya devam etmiştir. Geleneksel ürünlerin fiyatlarının sürekli düşmesi, çevre-merkez ticaretinin görece daralması, diğer yandan çevre ülkelerde kronik bir dış ticaret açığı ve ödemeler dengesi sorunu yaratmıştır. Bugün yarı sanayileşmiş denilen ülkelerin büyük çoğunluğu sanayileşmenin neden olduğu yapısal bir krizle karşı karşıya bulunmaktadır.

Türkiye’de içe dönük sanayileşme 1930’lu yıllarda başlamakla birlikte bu fazla kapsamlı bir sanayileşme değildi. Farklı bir tarihsel konjonktürde, krizin zorlamasıyla ortaya çıkmış, ithalat zorluklarını gidermeye yönelmiştir. Bir bakıma savaş sonrasında yaygınlaşan sanayileşme sürecinin başlangıcıydı. Bugünkü sanayileşme ise uluslararası iş bölümünün ve dünya ekonomik konjonktürünün değişik bir döneminde ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

Türkiye’deki sanayileşme dünya ekonomisinin yükselme dönemi olan II. savaşı sonrasında oluşan yeni uluslararası iş bölümüne denk düşen bir tamamlayıcı işleve sahiptir. Bugün ülkenin içinde bulunduğu kriz, 1930’lu yıllardan farklı olarak, sadece dışardan ithal edilmiş bir kriz değildir. 1950’li yılların sonlarından başlayarak gelişen sanayileşme sürecinin ve geçerli büyüme modelinin krizidir. Başka bir ifadeyle basit bir ödemeler dengesi krizinden öteye bir şeydir. Ekonominin kendi yapısından ve işleyişinden kaynaklanmaktadır. Fakat, sanayileşmenin ekipman ve ara mallarına aşırı bağımlılığı nedeniyle ekonomik modelin krizi dış ödemeler dengesi krizi gibi ortaya çıkmaktadır. Öte yandan dünya ekonomisinin krizi, bu yapı ve işleyişi, ekonominin kendi krizini ağırlaştırıcı bir etki yapmaktadır.

Burada ilginç olan, Türkiye ekonomisinin kriziyle dünya ekonomik resesyonunun çakışmasıdır. Şüphesiz Türkiye’deki büyü-

me modelinin tıkanma noktasına gelmediği bir ortamda da dünya ekonomik krizi'nin Türk ekonomisini olumsuz yönde etkilemesi doğaldır. Uluslararası ticaretin ve sermaye hareketlerinin daraldığı koşullarda, dünya ekonomisinin çevresinde yer alan Türkiye'nin bu durumdan olumsuz yönde etkilenmesi kaçınılmazdır.

Bunun tersi bir durum da söz konusu olabilirdi. Türkiye'deki geçerli büyüme modelinin henüz krize girmediği bir ortamda, dünya ekonomisi krize girebilirdi. Ya da Türkiye'de büyüme modelinin tıkanmış bir ortamda dünya ekonomisi normal bir gelişme sürecinde bulunabilirdi. Son iki durumda Türkiye'nin krizi atlattığının bugünkünden daha kolay olacağı açıktır. Eğer Türkiye'de içe dönük sanayileşme sürecinin sonuna gelmeden dünya krizi ortaya çıksaydı, bu durumda içe dönük modelin yoğunlaştırılarak dışardaki krizin etkileri azaltılabilirdi. Fakat bu durum söz konusu sürecin tıkanması süresini kısaltırdı. Dünya ekonomisi normal gelişme ve büyüme durumunda iken Türkiye'nin sanayileşme modelinin tıkanması halinde ise bazı önlemler alınarak uluslararası konjonktürden yararlanma yolu açılabilir ve krizin olumsuz etkileri azaltılabilirdi.

Türkiye'de 1970'li yılların ikinci yarısında ortaya çıkan ve 1980'li yılların başında devam eden ekonomik kriz, dünya ekonomisinin de yapısal krizi dönemine rastlamıştır. Bu durum, 1929 kriziyle bir benzerlik oluşturmaktadır. Dolayısıyla 1930'lu yıllardan farklı olan Türkiye Ekonomisinin ulaştığı gelişme aşamasıdır. Birinci farklılık Türkiye Ekonomisinin yapısıyla ilgilidir. Fakat Dünya Ekonomik krizi de yapısal bir kriz olmakla birlikte, bazı bakımlardan 1929 krizinden farklıdır. 1929 krizi tipik bir aşırı üretim kriziydi. Bu bakımdan 19'ncü yüzyıldaki krizlerden özde değil, yoğunluk ve kapsam bakımından farklıydı. 1974'ten sonraki kriz ise 19'ncü yüzyıldaki krizlerden farklı bir niteliktedir. 1929 krizi sonrasında tarım ürünleri fiyatları düşerken, aynı düzeyde olmasa da sanayi ürünleri fiyatları da düşmüştü. Oysa yeni dünya ekonomik krizi üretim ve istihdamda önemli düşüşlere neden olurken fiyatlar sürekli artmaktadır.

1929 ve 1974 sonrası krizlerin ortak yanı, ikisinin de dünya ekonomisinin yeni bir birikim modeline geçiş öncesine rastlamalarıdır. Başka bir anlatımla ikiside “uzun dalga”nın ikinci aşamasında ortaya çıkmışlardır.¹ Bunun anlamı, geçerli üretim teknolojisi ve uluslararası iş bölümünün yeniden düzenlenme zorunluluğunun gündeme gelmiş olmasıdır.

Araştırmamızın bundan sonraki bölümünde Yeni Dünya Ekonomik Krizinden Türkiye Ekonomisinin nasıl etkilendiği ve krize karşı hangi önlemlerin alınmakta olduğu üzerinde duracağız. Hangi anti-kriz politikalarla krizden çıkmaya çalışıldığına geçmeden önce, yarı-sanayileşmiş bir ülkede ekonomik krizle ilgili genel-teorik bir çerçeve oluşturacağız. 1970’li yılların ilk yarısında Türkiye Ekonomisinin gelişmişlik düzeyi ve ekonominin kendi krizi üzerinde kısaca da olsa durmakta fayda var. Ekonominin kendi büyüme modelinin krizi üzerinde durmadan dünya krizinin etkilerini ele almak her halde isabetli olmazdı.

Bu nedenle önce ekonominin genel bir görüntüsüne varmak, daha sonra içsel olan krizin niteliğini saptamak gerekiyor. Bunlar yapıldıktan sonra, dünya ekonomisinin krizinden etkilenmenin biçimi ve niteliği ve krizden çıkış yolu arayışları üzerinde durabiliriz. Türkiye ekonomisinin 1970’li yıllardaki gelişmişlik düzeyi ve ekonominin kendi krizi fazlaca işlenmiş olduğu için, bu iki alt bölümü mümkün olduğu kadar kısa tutmayı, buna karşılık çıkış yolu arayışlarını ele aldığımız alt bölümü ise problematiğimizin mantığı gereği daha geniş tutmayı uygun bulduk.

1 - Yarı-Sanayileşmiş Bir Ülkede Ekonomik Kriz:

Yarı-Sanayileşmiş bir ülkede durum ihracat ekonomisinden farklıdır. İleri Batı ekonomilerinin temel karakteristiklerini tam içermesede, bir sanayi kapitalizmi söz konusudur. Böyle bir eko-

1 İki Krizin İlginç Bir Karşılaştırması İçin., Bknz. La Crise du xxé Siècle, Economica, Paris 1930.

nominin klasik bir ihracat ekonomisinden değişik bir işleyişi vardır. Ve ekonomi sadece dünya kapitalizminin krizinden etkilenen değil, fakat kendisinde kriz 'üretebilen' (kriz yaratıcısı) bir ekonomidir. Ne varki ekonominin merkez kapitalizmiyle eklemlenişinin niteliği ve merkeze olan bağımlılığın biçimi yine de yarı-sanayileşmiş bir ülkedeki krize özgün bir nitelik kazandırmaktadır.

İhracat ekonomilerinin merkezdeki krizden etkileniş biçimine önceki bölümde kısaca değindik. Tipik bir ihracat ekonomisinde merkezdeki ekonomik kriz geleneksel ürünlerin ihracındaki daralma ve ithalatında bunun sonucunda yapılamamasından kaynaklanıyordu. İhracatın daralması ise ihracata yönelik üretim yapan ve ona bağlı hizmetler sektörünü etkiliyordu. Bu durumun sonucunda önemli bir işsizler kitlesi ortaya çıkıyordu. Krizden çıkış ise, her ülkenin tarihsel gelişiminin sipesifik durumuyla ilgiliydi. İç dinamiklerin harekete geçmediği durumlarda ekonomide büyümenin tekrar başlayabilmesi merkezin tekrar yükselme dönemine girmesine bağlıydı.

Yarı-Sanayileşmiş bir ülkede ise, ihracat sektörü önemini korumakla birlikte ülkede bir sanayileşme ve iç dinamiklerle oluşan bir büyüme söz konusudur. Bu büyüme genellikle içe dönük ve bir kısım tüketim mallarının ithal ikamesine yöneliktir. Aslında burada merkez-çevre ticaretinde özde değil, fakat biçim bakımından bir değişiklik söz konusudur. Tüketime hazır malların ithalatı yerine, bu malları içerde üretmeye yarayacak fabrika, ekipman ve bir kısım ara malı ve hammadde ithalatı söz konusudur.

Öte yandan bu içe dönük sanayileşmenin teknolojik bağımlılık koşullarında ortaya çıkması, ekonomik büyümenin belirli aşamasından sonra tıkanması sonucunu doğurmaktadır. Bu anlamda yarı-sanayileşmiş bir ülkede ekonomik kriz, dünya ekonomisinin kriziyle eşzamanlı olarak ortaya çıkmayabilir. Bazı Latin Amerika ülkelerinde yukarıdaki anlamda krizin ortaya çıkması yeni dünya ekonomik krizinden önce başlamıştır. 1950'li yılların sonları ve 1960'lı yıllar

rın başlarında bu ekonomilerdeki büyüme tıkanma noktasına gelmişti. Oysa dünya ekonomisinde ilk kriz 1968 para kriziyle kendini hissettirmeye başlamış ve 1974'ten sonra da bütün ileri kapitalist ülkeleri etkisi altına almıştı.

Aslında çevre ülkelerdeki sanayileşme merkezdeki üretici güçlerin gelişmişlik aşamasına da denk düşen bir süreçtir. Tüketime hazır malların ihracı yerine üst düzeyde kaliteli tüketim malları, sermaye ve ara malları ihracı merkez ülkeler bakımından bir önceki durumdan daha kötü değildir. Şüphesiz çevre ülkelerde ortaya çıkan sanayileşme sürecini merkez tarafından belirlenen bir süreç olarak ele almak yanlıştır. Anti-sömürgeci bağımsızlık hareketlerinde yoğun bir sanayileşme eğilimi vardı. Bu hareketlerin yönetici kesimleri ekonomik geriliklerini sanayilerinin olmayışıyla özdeş görüyorlardı. Gerçek kurtuluşu sanayileşmede görüyorlardı. Bu köklü eğilim sanayileşme yönünde önemli bir baskı yaratıyordu.

Sermaye malları ihracıyla ilgili bir başka önemli nokta da bu malların dünya pazarında herhangi bir mal gibi işlem görmemesidir. Mal olarak değil, sermaye olarak ihraç ediliyorlar, araştırma ve geliştirme gibi masrafların bir bölümü de ithalci ülkelere ödetiliyor. Başlangıçta pahalıya elde edilen ekipman, aramaları ve hammadde fiyatlarının da yüksek tutulmasıyla sürdürülüyor.

Çevre ülkelerdeki sanayileşmenin ithal ikamesi bir sanayileşme olması ister istemez teknolojik bir bağımlılığa dönüşüyor. Teknolojik plandaki bağımlılığın yapısal bir nitelik taşıması ise, içe dönük sanayileşme sürecinin paradoksal sonuçlar doğurmasına neden oluyor. Kambiyo güçlüklerini ve ödemeler dengesi açıklarını ortadan kaldırmaya yönelik sanayileşme modeli, sonuçta hem ekonominin bağımlılığını artırıyor hemde çözmek durumunda olduğu sorunları daha da ağırlaştırıyor. Üretimin sürdürülmesi için daha fazla ithalat yapmak gerekiyor, oysa ithalat dövizle yapılıyor ve milli paralar enflasyonist bir ortamda 'kuvvetli' yabancı paralar karşısında sürekli olarak değer kaybediyor. Üretimin artırılması için her seferinde daha fazla döviz

gerekiyor. Öte yandan üretilen mallar iç pazara yönelik olduğu için, ithalat için gerekli dövizin de geleneksel ihracat mallarının satışından sağlanması çelişik bir durum yaratıyor. Bu malların hem sürümünün zorlaşması hem de fiyatlardaki aleyhte gelişme giderek çözümsüzlüğü daha da büyütüyor. Bu durumda sanayileşme sürecini sürdürebilmek için borçlanma ve yabancı sermaye girişini artırmak zorunlu hale geliyor. Borçlanmanın daima bir sınırı vardır. O sınırı aşmak olanaksızdır. Yabancı sermaye girişi de hem her zaman umulan ölçüde gerçekleşmiyor hem de mevcut koşullarda yabancı sermaye yatırımları sorunun çözümüne katkıda bulunmuyor.

Bu koşullarda, çevre ülke ekonomilerinde ilginç bir tablo ortaya çıkıyor. Bir taraftan ihracat sektörünün ekonomideki göreceli ağırlığı azalıyor, diğer yandan da döviz sağlayan sektör olarak önemli olmaya devam ediyor. Son tahlilde iç talebi yaratan yine ekonominin geleneksel sektörü oluyor. Yabancı sermaye girişinin sınırlı olmadığı durumlarda ise kâr transferleri, dış borç faiz ödemeleri ekonomide sürekli bir değer kaybına neden oluyor.

Çevre ülkede çok uluslu şirketlerden fabrika, patent, ara-mal v.b. satın alınarak kurulan ve işleyen sanayi ta baştan önlemleri bir döviz gereksinmesi yaratıyor. Demek ki sanayileşme sürdürüldükçe ithalat gereksinmesi de sürekli olarak artmaktadır. Merkezdeki ana-şirketin bir uzantısı olarak kurulan sanayinin ihtiyaç duyduğu ara-malları ve hammadde fiyatları da ana-şirket tarafından sürekli olarak yükseltiliyor. Nitekim bağımlılık artık ticari değil teknolojiktir. Eğer sadece ticari bir bağımlılık geçerli olsaydı, o zaman fiyatı yükselen malların yerine başkalarını ikame etmek, ya da o malın alımından bütünüyle vaz geçmek mümkün olurdu. Oysa bağımlılığın teknolojik bir nitelik taşıdığı yeni durumda, böyle bir seçenek te ortadan kalkmaktadır. Teknolojik bağımlılık aynı zamanda sosyal ve siyasal sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Hiç bir siyasal iktidar ana-şirketin ara-malları ve hammadde fiyatlarını yükseltmesi karşısında herhangi bir fabrikayı kapatmayı göze alamaz. Aksi halde bunun sosyal sonuçlarına katlanmak kolay değildir.

Orta ve uzun vade de sanayinin ihtiyacı olan girdilerin fiyatlarının yükselmesi, geleneksel ürün fiyatlarındaki düşüşle daha da ağırlaşan bir tablo ortaya çıkarıyor. Oysa üretimin artırılması da bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Bu durum, ithalata bağımlılığı daha da artırıyor. Borçların idaresinin, ve yabancı sermaye yatırımlarının neden olduğu faiz ve kâr transferleri ise yukarıda anlatılan durumu daha da ağırlaştırıcı bir rol oynuyor. Böylece sanayileşme süreci ödemeler dengesindeki krizin kronik bir hal alması sonucunu doğuruyor. Görüldüğü gibi, yarı-sanayileşmiş bir ülkede klasik ihracat ekonomilerinden farklı olarak ekonomik kriz içsel bir nitelik taşımaktadır. Genişleme (prosperite) dönemlerinde yabancı sermaye girişi daha fazla iken durgunluk ve gerileme dönemlerinde sermaye girişi azalır, kâr transferleri artar böylece ekonomideki durgunluk belirgin bir hal alır.

Resesyon ve depresyon durumunda yabancı sermaye girişini teşvik ederek, kirizi atlatma yada hafifletmeye yönelik çabalardan kısa dönemde sonuç almaya imkân yok gibidir. Yabancı sermayenin tekrar önemli ölçüde yatırımlara yönelebilmesi için, uygulanan “istikrar” politikalarıyla gidişin tersine çevrilmesi gerekir. Başka bir ifadeyle siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulların yüksek kâr oranlarını garanti edecek bir “kıvama” getirilmesi gerekir. Fakat durgunluk ve gerileme dönemlerinde yabancı sermayenin iflas etmekte olan yerli şirketleri satın alarak bir merkezileşmeye gitmesi mümkündür. Bu durum ancak yabancı sermaye yatırımlarının önemli olduğu çevre ülkeler için geçerlidir. Yabancı sermaye yatırımlarının hatırı sayılır bir seviyede olmadığı ülkelerde iflas eden şirketlerin daha iyi durumdaki yerli şirketler tarafından satın alınması söz konusudur. Her iki durumda da sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması kriz döneminin bir özelliği olarak ortaya çıkar.

Merkez-Kapitalist ülkelerden değişik biçimlerde ortaya çıkmakla birlikte, çevre ülkelerde içe dönük sanayileşme sürecinin kendisi “kriz üretebilen” bir süreçtir. Böyle bir sanayileşme süreciyle birlik-

te “devrevi hareketler” yarı-sanayileşmiş ülkenin “içsel” bir özelliği olmaktadır.

Sanayileşme iç pazara ve tüketime yönelik olduğundan, bu süreç bir bütün olarak ücretlerin de belirli bir düzeyde olmasını gerektirir. Dolayısıyla içe dönük sanayileşme modeli “gelirbölüşümcü” bir modeldir.¹ Öte yandan büyümenin enflasyonist bir ortamda gerçekleşmesi, ücret taleplerini ayakta tutar ve sendikalaşma yönündeki eğilimi kuvvetlendirir. Sanayileşme iç pazarın sınırına ulaşınca kadar ücretler üzerindeki baskı fazla değildir. Fakat içe dönük modelin tıkanmasıyla ücretler üzerindeki baskı artar ve bir önceki dönemdeki “ücret politikaları” yerini başka politikalara bırakır. Dışa dönük modelde üretilen malların alıcıları yabancılar olacağı için “gelir bölüşümcü” politika önemini yitirir.²

İçe dönük büyüme modeli doğası gereği enflasyonist bir modeldir. Bunun için dış borçlanma olmadan büyümeyi sürdürmek olanaksızdır. Uygulanan ekonomi politikaları da ekseri pragmatiktir. Bu nedenle sorunu çözmekten çok tehir etme özelliği taşırlar. Fakat bu yolun tıkanmasıyla “istikrar önlemleri” gündeme gelir. Bu önlemler genellikle ücretlerin kısılması, bazı mallardaki sübvansiyonun kaldırılması gibi yöntemlerdir. Amaç, yatırımların tekrar hızlanması için gerekli ortamı hazırlamaktır. Bu da dış ödemeler dengesinde bir rahatlama yaratmakla mümkündür. Dış ödemeler dengesinde rahatlama ise bir kısım yatırımlardan vazgeçme bu yatırımlar için gerekli yatırım mallarının ithalini durdurmakla mümkündür. Buradaki gerekçe “ilerde büyümek için şimdilik küçülmeğe razı olmaktır” Son tahlilde istikrar politikası geniş halk kitlelerinin yaşama standartlarında önemli bir gerilemeğe neden olur.

İstikrar politikaları geniş halk kitlelerinin sürekli muhalefetiyle karşılaşır ve modelin uygulanması ancak otoriter bir siyasi rejim al-

1 A.G. FRANK, “Hypothèse Sur La Crise Mondiale Et L’Amérique Latin” İn Reflexions Sur La Nouvelle Crise Economique Mondiale, Maspero, Paris 1978.

2 A.G. FRANK, a.g.e.,

tında mümkün olabilir.¹ Kitle muhalefeti kısa vadede baskıyla susturulsa bile orta ve uzun vadede sürekli büyüyerek devam eder çünkü muhalefet ancak kitlelerin talepleri doğrultusunda önlemler almakla giderilebilir.

Yarı-sanayileşmiş bir ekonominin Dünya Krizinden etkilenmesi yukarıda kısaca değinildiği gibi iç pazarın doyuma ulaşması ve modelin tıkanmasıyla içsel bir olgu olarak ortaya çıkar. Fakat yarı-sanayileşmiş ülkenin kriziyle Dünya Ekonomisinin krizinin çakıştığı durumlarda, kriz çok daha yoğun olarak ortaya çıkar. Dünya ticaretinin bir bütün olarak daralması, geleneksel malların ihracat olanaklarının kısılması, sanayi için gerekli olan ithalatın zorlaşması sanayileşme modelinin krizinin daha da yoğunlaşması anlamına gelir. Döviz girdilerinin azalmasını, dış yardım ve dış kredi olanaklarındaki daralma izler, yabancı sermaye girişi azalır. Kâr transferleri artar. Alacaklı devletler dış borçların ödenmesi konusunda daha az “anlayışlı” davranmaya başlarlar. Böyle bir ortamda ekonomide gerileme kaçınılmazdır.

Yarı-sanayileşmiş bir ülke ihracat ekonomisine oranla, Dünya Ekonomisiyle üst düzeyde bir entegrasyonu ifade eder. Sanayinin niteliğinden ötürü merkez kapitalist ülkelerle sipesifik bir eklenme söz konusudur. Bu nedenle ihracat ekonomilerinde olduğu gibi kriz döneminde ekonominin entegrasyon koefisyanını azaltmak zordur. İhracat ekonomisinde Dünya Ekonomisinin krizi ya ihracat sektöründeki iş gücünün geleneksel sektöre dönmesi ya da 1929 krizinde olduğu gibi içe dönük ve merkezden göreceli olarak “bağımsız” bir sanayi sürecine neden olur. Yarı-sanayileşmiş bir ülke kendi içine kapanarak krizden çıkamaz. İçe kapanarak değil dışa açılarak krize bir çözüm yolu aranır. Bu da Dünya Ekonomisiyle daha fazla bütünleşmeyi gerektirir.

1 Roberto de LAS CASAS, L'Etat Autoritaire, Sociologie de L'Impérialisme, VIIeme Congr  Mondial de Sociologie, Varna 1970. Editions Anthropos, Paris 1971, s. 455-473.

Öte yandan sanayi sektöründeki iş gücünün geleneksel sektörü geri dönmesi olanakları da söz konusu değildir. Olsa olsa iş gücünün çok az bir bölümü bu sektöre dönebilir. Dolayısıyla yarı-sanayileşmiş bir ülkenin krizi atlatması hem ekonomik hem de sosyo-politik bakımlardan daha karmaşık sorunların çözümünü gerektirir. Oldukça önemli bir işçi sınıfının bulunduğu, sendikal pratiğe sahip ülkelerde işçi ücretlerini düşürmek bu kesimlerin direnciyle karşılaşır. Zaten ücretlerin belirli bir seviyenin altına düşürülmesi sadece “ah-laki tarihsel minimum değil, fizyolojik minimumun altına kadar düşürmek zordur. Öte yandan toplumun diğer emekçi kesimlerinin talepleri de işçi kesiminin talepleriyle çakışır. Böylece uygulanan politikalar giderek artan bir muhalefetle karşılaşacaktır.

Ekonominin dışa açılma zorunluluğu ücretlerin düşürülmesi ve ihracata dönük ürünlerin (tarım ürünleri v.b.) fiyatlarının düşük tutulmasını gerektirir. Nitekim, eşit olmayan değişim ve değişim hadlerinin aleyhte seyretmesi, teknoloji ithali, sanayinin ve tarımın ihtiyaç duyduğu ithalata her seferinde daha fazla döviz ödeme zorunluluğu, “ne pahasına olursa olsun ihracat” yapma yönündeki baskıyı artırır. Bu koşullar altında sanayi kuruluşlarının niteliği ve ithalat gereksinmesinin sürekli artması maliyet unsurlarından sadece ücretleri düşürmek dışında bir seçenek bırakmaz.

Reel ücretlerdeki aşırı düşüş ve tarım ürünleri fiyatları üzerindeki baskı, bir kısım gıda maddelerine uygulanan sübvansiyonun kaldırılması vb. anti-enflasyonist para ve kredi politikaları sonunda toplam talepte önemli bir düşüş başlar. Bu düşüş, sanayi üretimi ve istihdam üzerinde olumsuz etki yapar. Böylece ekonomideki durgunluk genel bir hal alır.

Bu koşullarda stratejik bir ihraç ürününe sahip olmayan bir ülkenin ihracatını artırması zordur. Nitekim içe dönük sanayi ürünleri hem fiyat hem de kalite bakımından dünya standartlarının altındadır. Bu durum, söz konusu malların sürümünü zorlaştırmaktadır. Dünya ticaretinin daraldığı koşullarda ihracatı artırmak yarı-sanayileşmiş

bir ülke için büyük fedakârlıklara katlanmayı gerektirir. Krizin yükü emekçi toplum kesimlerinin omuzlarına daha fazla yüklenir. Fakat, son tahlilde krize getirilecek çözüm sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi bir çözümdür. Siyasal planda çözümler söz konusu olduğunda ekonomik kriz şu ya da bu şekilde atlatılacaktır.

Yeni Dünya ekonomik krizinin dünyayı etkisi altına aldığı 1970’li yıllarda Türkiye Yarı-Sanayileşmiş bir ekonomik yapıya ulaşmıştı. İleriki sayfalarda bu yarı-sanayileşmiş yapının dünya krizinden nasıl etkilendiği ve hangi anti-kriz politikaların gündeme geldiği ve nasıl sonuçlar alındığı üzerinde durulacak.

2 -1970’li Yıllarda Türkiye Ekonomisinin Gelişmişlik Düzeyi

İkinci Savaş sonrasında Dünya ekonomisinin 1914’ten beri devam eden krizler ve savaşlar dönemi sona ermiş ve bu dönemde zayıflayan çevre-merkez ilişkileri yeniden kuvvet kazanmıştır. 1890’dan sonra başlayan “uzun dalga” böylece yerini yeni bir “uzun dalgaya” bırakıyordu¹. Yeni “uzun dalga” ile birlikte; birikim modeli, uluslararası iş bölümü ve çevre-merkez ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Çevre ülkeler ve bu arada Türkiye bakımından bu yeni dönemin anlamı, merkez tarafından şartlandırılma ve biçimlendirilmenin önem kazanmasıdır. Başka bir anlatımla 1940’lı yılların sonu, 1950’li yılların başlarında Türkiye Ekonomisinin Dünya Ekonomisinin dinamik merkezini oluşturan ileri kapitalist ülkelere eklemlenişi yeni bir döneme girmiş ve yeni bir biçim almıştır. 1950’li yıllar bir bakıma bu yeni eklemlenişin geçiş dönemini oluşturmuştur. Nitekim, söz konusu yıllarda Türkiye’de geçerli ekonomik ve toplumsal yapılar dünya kapitalizminin yeni dönemine uyumlu olmaktan uzaktı. Dünya kapitalizmine yeni tip bir eklemlenmenin koşulları henüz oluşmamıştır.

1 A.G. FRANK, Crisis In Ihe World Economy, Heinemann. London, 1980 s. 22 ve sonrası.

1950 seçimlerinden sonra Türkiye'ye gelerek bir rapor hazırlayan Dünya Bankası Uzmanları aşağıdaki gözlemlerde bulunmuşlardır:

- a. Türkiye'deki düşük gelir düzeyi yatırımlara ayrılabilen kaynakları büyük ölçüde sınırlamaktadır. Türkiye'de özel biriktirim küçüktür. Ve gelir önemlice artıncaya kadar düşük kalacaktır.
- b. Endüstriyel gelişmeye, tarımın aleyhine olarak verilen ağırlık çok fazla olmuştur. Tarım öne çıkmalıdır. Tarımda verimlilik artırılmadıkça, endüstri için gerekli besin ve iş gücü sağlanamaz.
- c. Türkiye'de yatırımların dağılımının uygun mekanizması yoktur. Özel gelişim düzeninde, ekonomideki bir hata, iflasla sonuçlanacağı için kendiliğinden ortadan kalkar. Kamu işletmeciliğinde ise hata, olarak kalır.
- d. Hükümetin mali politikası, para çıkarımı, emlakçılığı, ithalatçılığı kârlı hale getirmiştir.
- e. Eğitim endüstrinin gereksinmelerine ayak uyduramamıştır. Eğitimin her alanında uzmanlaşma ihmal edilmiştir.”¹

Gerçekten 1950'den sonraki 10 yıllık dönem Türkiye'nin Dünya Ekonomisine eklemlenişinin önemli bir halkasını oluşturmuştur. Bir bakıma 1920'li yıllarda yapılan üst yapıya ilişkin reformlar, 1930'lu yıllarda kurulan sanayi, 1950'lerde tarımdaki gelişmeler ve alt yapı yatırımlarıyla 1960'lara gelindiğinde Türkiye'nin Dünya Ekonomisine eklemlenışı kolaylaşmıştır. 1970'li yılların ikinci yarısında krize giren büyüme modeli, büyük ölçüde 1950-1960 döneminde gerçekleştirilen alt yapı yatırımları ve tarımdaki gelişmelere dayanmıştır. Fakat 1950-1960 döneminde oluşturulan alt-yapılar 1970'li yıllarda yetersiz kalmaya başlamış, bu durum büyüme modelinin krizini ağırlaştırıcı bir etki yapmıştır.

1 IBRD: The Economy Of Turkey'den, Yalçın KÜÇÜK, Planlama Kalkınma, Türkiye, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978, 3. Basım, s. 255.

1950-1960 yılları arasında yol ve elektrifikasyon alanına önemli yatırımlar yapılmıştır. 1950-1960 döneminde yapılan kara yolları yaklaşık 14.000 km. dir. Bu rakam bir önceki on yıla göre çok yüksektir. (Bir önceki on yılda yaklaşık 5.000 km. kara yolu yapılmıştı.) Öte yandan 1950-1960 döneminden sonraki yıllarda önemli eklemeler yapılmadığı halde, kara yolu şebekesi ihtiyacı büyük ölçüde karşılayacak kapasitedeydi.¹ Kara yolu yapımı Türkiye’de 1920’li yıllardan beri fazla değişikliğe uğramayan iç pazarın genişlemesi ve değişik bölgelerin yatay bütünleşmesini sağlamıştır.

Aynı durum enerji yatırımları için de geçerlidir. 1950 -1960 döneminde elektrik üretimi bir önceki on yıla oranla 3,6 kat artmıştır. Böylece 1960’lı yıllarda da kullanılabilecek önemli bir kapasite yaratılmıştır.

Bir geçiş dönemi olan 1950-1960 aralığının ikinci özelliği tarım sektöründeki gelişmelerdir. Bu sektördeki gelişme de bir yandan tarımda makinalaşma öte yandan ekilebilir alanların genişlemesidir. Ekilebilir alanlar 1950’de 14.542.000 hektardan 1960’da 23.227.000 hektara yükselmiştir. 1950-1960 arasındaki 5 yıllık dönemdi ekilen toprak 1945-1950 dönemine oranla %66 daha fazlaydı.²

Fakat tarımda sadece yatay bir genişleme (ekilebilir alanların artması) olmamıştır. Dikey bir genişleme de olmuş, tarımda makinalaşma sonucu, tarım sektöründe verimlilik artmış, tarım işçilerinin makinalarla ikame edilmesi sonucu açığa çıkan iş gücü büyük kentlere akın etmeye başlamıştır. Böylece 1960’lı yıllarda önemli boyutlara ulaşan gecekondulaşma bir anlamda tarımın makinalaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. (Bir traktörün 5 ila 9 tarım işçisinin yerini aldığı hatırlanmalıdır). Tarımda verimliliğin artmasına paralel olarak bu sonuncu sektörde gelirlerin artması, iç

1 “1958 yılından bu yana geçen 22 yıllık süre içinde ancak 2.249. km. uzunluğunda karayolu yapabildi. 10 Ocak 1982 tarihli Günaydın Gazetesi.

2 Rakamlar, Yalçın KÜÇÜK, Planlama Kalkınma Türkiye, a.g.e. s. 256’daki tablodan alınmıştır.

pazarın genişlemesi, bu sektördeki iş gücü fazlasının da kentlere akmasıyla sanayileşme yönünde olumlu koşulları da yaratmış oluyordu.¹ 1952-1962 yılları arasında ortalama 170.000 kişinin (yılık ortalama) kentlere göç ettiği tahmin edilmiştir.

Türkiye tarımında 1948 yılına kadar 2.000 dolayında traktör varken bu rakam Marshall Planının da uygulama alanına girmesiyle 1950’de 24.000. 1960’ta 42.136’ya, 1970’de 10.865’e yükselmiştir.² Tarımdaki makinalaşma yeni tarımsal girdilerin kullanılmaya başlanması, ulaşım ve haberleşme olanaklarının artması, köylerden kentlere doğru göçü artırmıştır. Bunun sonucunda kent nüfusunda hızlı bir artış olmuştur. Kentlerdeki nüfus artışı 1927-1935 döneminde yılda ortalama %2,9 iken, 1950-1955 döneminde %7.4’e yükselmiştir. Öte yandan 100.000’in üstünde nüfuslu kentlerdeki nüfus artış hızı 1927 -1935 döneminde % 3.2 iken, bu oran 1950-1955 döneminde %8.1’e yükselmiştir.³ İlerde değinileceği üzere, bu kadar hızlı göçlerle oluşan kent nüfusunu emecek sanayiler henüz kurulamadığı için, kentlerde biriken nüfusun büyük bir kısmı “Marjinalleşmiş” bir kitle olarak kalmıştır.⁴

1950-1960 döneminin bir başka özelliği yabancı sermayeye karşı yaklaşımın değişmesidir. 1950’den sonra çıkarılan yabancı sermayeyi teşvik yasalarıyla ülkeye önemli miktarda yabancı sermaye çekilmek istenmiş fakat beklenen ölçüde yabancı sermaye girişi olmamıştır. 1950-1960 aralığında esas artış, dış yardımlarda olmuştur. Dış yardım alınan ülkeler içinde A.B.D. başta geliyordu. Bu dönemde bağlanan 1 milyar dolardan fazla yardımın toplam ihracata oranı

- 1 Buğday üretimi 1950’de 4.000.000 tondan 1953’te 8.000.0000 tona yükselmiştir.
- 2 Türkiye’de Ekonomik ve Toplumsal Gelişmenin 50. Yılı, s. 110.
- 3 İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, Türkiye’de Konuta ilişkin istatistiki Veriler., Haziran 1974, Tablo No. 3.
- 4 Marjinalleşmiş emek gücüyle ilgili ilginç bir yazı, “Pole Marginal De l’économie Et Maind’oeuvre Marginalisée” Anibal Quijano, İn Sociologie de L’impérialisme, a.g.e., s. 31-336.

%30.3 gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır. Alınan yardımlar daha çok kamu harcamalarında kullanılmıştır. Bu dönemde, “soğuk savaşın” etkisi ve Türkiye’nin Nato ittifakına girişi yardımların kullanılma alanını büyük ölçüde belirlemekteydi. Teknik yardımların sadece %10’u ekonomik yardımın da %6.8’i sanayide kullanılmıştır. Bu dönemde Kimya sektörü başta olmak üzere Türkiye’ye giren yabancı sermaye bir önceki döneme göre önemli olsa da, diğer bazı ülkelere oranla düşük seviyelerde kalmıştır.¹

D.P. Dönemiyle ilgili hatırlanması gereken bir başka gelişme KİT’lerle ilgilidir. D.P. 1946-1950 döneminde muhalefetteyken, iktidara geldiğinde Kamu İktisadi Teşebbüslerini özel sektöre devretmeyi vadetmişti. Bu vaat gerçekleşmediği gibi, 1950-1960 döneminde KİT sayısında yaklaşık iki kat artış olmuştur, Böylece Türkiye’nin sanayi üretiminde KİT’lerin payı önemli bir seviyeye çıkmıştır. O dönemde KİT’lerin özel kesime devredilmesinin koşulları henüz oluşmamıştı. Bugünde aynı şey geçerlidir. Özel kesim 1950’lerde olduğu gibi 1980’lerde de KİT’leri devralacak durumda değildir. Öte yandan sözünü ettiğimiz dönemde spekülasyon, karaborsa, müteahhitlik v.b. gibi alanlarda kolay ve yüksek kârlar elde etme imkânları vardı.

Yukarıdaki ifadeden, 1950-1960 aralığında sanayi yatırımlarında özel kesimin payının önemsiz olduğu gibi bir anlam çıkarmak yanıltıcı olur. Sanayi yatırımlarında özel sektörün payı 1950’de %43’ten 1959’da %63’e yükselmiştir. Nitekim D.P.’nin uygulamakta olduğu “liberal” ekonomi politikası sanayi yatırımlarını teşvik ediyordu. Özellikle 1953 yılından sonra kendini hissettirmeye başlayan döviz sıkıntısı ve 1954 yılının kötü hasatı sonucu ithalatta önemli

1 “Toplam kaynaklar içinde dış açık yoluyla sağlanan kaynakların payı, 1947-1945 arasında yıllık ortalama olarak %3’ü buldu. Bu dönemde, yatırımların milli gelire oranında ortaya çıkan artışlar da bir finansman kaynağı olarak dış açıklar önemli bir yer kazandı”. Yahya S. TEZEL, “Türkiye’de 1929-1978 Döneminde Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikaları Arasındaki Etkileşimle İlgili Bazı İzlenimler”. Ticaret Bakanlığı Sanayi Ürünleri Dış Satımının Geliştirilmesi Semineri., s. 16.

bir gerileme başladı. İthalat olanaklarının daralması içe dönük sanayileşme yönündeki baskıyı artırdı. İthalattaki kısıtlamalarla, bazı malların ithal ikamesi yoluyla sağlanması böylece başlıyordu. İthal ikameci sanayileşme 1960 sonrası “planlı dönem” de büyüme modelinin belkemiğini oluşturacaktı. Fakat iç tasarrufların düşüklüğü, ithal ikamesinin giderek artan dış girdilerle sürdürülmesi, sürekli dış açıklarla yürüyen bir sürecin ortaya çıkmasına neden oldu. Böylece Türkiye hem sanayileşiyor hem de daha fazla dış kaynak kullanarak bu sanayileşme çabalarını sürdürebiliyordu. Bu sürecin bir taraftan dış kaynak kullanımını giderek artırması, diğer taraftan sanayi girdisi olan ara malları ve hammaddelerin fiyatlarının Dünya pazarlarında yükselmesi, enerji fiyatlarında ortaya çıkan artışlar, iç pazarın sınırına ulaşılması, 1950-1960 döneminde oluşturulan alt-yapıların yetersiz kalmaya başlamasıyla Türkiye Ekonomisi 1970’lerin ikinci yarısından sonra şiddetli bir krize sürüklenmiştir.

A -Yarı - Sanayileşmiş Bir Ülke:

1970’li yıllarda Türkiye yarı-sanayileşmiş ülkeler arasında yer alıyordu. 16 yarı-sanayileşmiş ülke içinde kişi başına düşen milli gelir bakımından 1110 dolarla aşağıdan beşinci sırada yer alıyordu. 1960-1977 arasında kişi başına GSMH artışı ortalaması %4.1 olmuştur. 16 yarı-sanayileşmiş ülkenin ortalaması ise aynı dönemde %4.4’tü. 16 yarı-sanayileşmiş ülke içinde kişi başına milli geliri Türkiye’den düşük dört ülke vardı. Bunlar, Güney Kore, Kolombiya, Filipinler ve Mısır’dır. Mısır, kişi başına 380 dolarla 16 ülkenin sonuncusudur. Buna karşılık aynı grup içinde birinci sırada yer alan İspanya’da kişi başına düşen milli gelir 3190 dolardır.¹

İspanya’da kişi başına milli gelir Mısır’dan yaklaşık 10 kat daha fazla olduğu halde bu iki ülkenin aynı guruba dahil edilerek yarı-sanayileşmiş ülke sayılmaları ilginçtir.

1 Rakamlar, “The Turkish Economy 1980, TÜSİAD s. 113’deki tablodan alınmıştır.

Türkiye 1970’li yıllarda yarı-sanayileşmiş ülkeler arasında sayılmakla birlikte, tarım sektörü ağırlığını korumaktadır. Tarım sektörünün bu durumu bir kaç açıdan önemlidir. Sanayinin GSMH içindeki payı artmakla birlikte tarım sektörü yarattığı istihdam, ve üretim bakımından büyük ağırlığa sahiptir. Öte yandan ileri kapitalist ülkelerdeki seviyenin uzağında bulunsa da tarımda verimlilik artışı oldukça önemlidir. Türkiye’de ekonomik olarak aktif nüfusun %62’si tarım sektöründe çalışmaktadır (Bu sektörde yaygın bir gizli işsizliğin bulunduğu hatırlanmalıdır). İhracat gelirlerinin %60’ı tarım sektöründen gelmektedir. GSMH içinde tarım sektörünün payı %23’tür. Buna karşılık sanayinin istihdamdaki payı %14’tür. Milli gelir içindeki payı ise %28’dir.

Bir çevre ülkesi olan Türkiye Ekonomisinin yapısal bir özelliği de hizmet sektörünün şişkinliğidir. Daha sanayileşme öncesinde şişkin bir hizmet sektörünün varlığı az-gelişmiş bir ülke olmakla doğrudan ilgilidir. İleri Batılı ülkelerde hizmet sektörü sanayileşmenin belirli bir aşamasından sonra büyümeye başladığı halde, Türkiye’de baştan beri şişkin her hizmet sektörü var olmuştur. Hizmet sektörünün GSMH içindeki payı 1977 yılında %47 gibi yüksek bir seviyede bulunuyordu. Bu durum, Türkiye’nin gelişip, yayılan kapitalizmle edilgen bir biçimde bütünleşmesiyle doğrudan ilgilidir.¹

Yukarıdaki rakamlar Türkiye’nin daha çok tarım-hizmet ağırlıklı bir ekonomik yapıya sahip olduğunu gösteriyor. Sanayinin de önemli ölçüde tarıma dayalı olduğu hatırlanırsa, bu özellik daha belirgin olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan Türkiye’de kişi başına düşen gayri safi sanayi üretimi de yukarıdaki yargıyı destekler görünmektedir. Türkiye’de kişi başına gayri safi sanayi üretimi 1975’te 247 dolar civarındaydı. Bu rakam İspanya’da 1510, Yunanistan’da 782 dolardır.²

1 Çevre ülkelerde Hizmet Sektörünün genişliğiyle ilgili olarak bkz. A.G. FRANK, *Lumpen Bourgeoisie, Lumpen Développement*. Maspero Paris 1971.

2 Turkish Economy 1980 TÜSİAD.

Türkiye Ekonomisinin bir başka özelliği de ihracatının düşüklüğüdür. Şüphesiz böyle bir durumun ortaya çıkmasında, çevre-merkez ticaretinin daralmasının da rolü vardır. Fakat bu durum diğer ülkeler için de geçerlidir. Gerek Türkiye'nin Dünya ihracatındaki payı, gerekse ihracatın gelişme hızı bakımından Türkiye, hem yarı-sanayileşmiş sayılan ülkeler hem de genel olarak çevre ülkeler arasında çok gerilerde yer almaktadır.

1950-1970 arasında Türkiye'nin ihracatındaki artış oranı %1.6'dır. Aynı dönemde söz konusu rakam Güney Kore'de %35, Tayland'da %24'tür. Üstelik Türkiye'nin ihracatının önemli bir bölümü de tekstil, hazır giyim eşyası gibi ürünlerden oluşmaktadır. Yatırım malları ihracatının sanayi ürünleri ihracatındaki payı %2,4'tür. Bu oran sanayileşmiş ülkelerde %31.8'dir. Buna karşılık giyim eşyalarının toplam sanayi ürünleri ihracatı içindeki payı % 25.2'dir.

Türkiye'de bir başka özellik, Kamu Sektörünün ekonomide önemli bir ağırlığa sahip olmasıdır. Sanayi kesiminde kamu sektörünün payı göreceli olarak azalmakla birlikte, henüz önemli yerini korumaktadır. 1977'de sanayideki katma değerın %31.4'ü KİT'lerden geliyordu. Öte yandan kamu sektörü sanayideki istihdamda da önemli bir paya sahiptir. 1977'de KİT'lerde çalışanların sayısı 449.100. işçi ve 273.895 idari ve teknik personel olmak üzere toplam 722.955'e ulaşmıştı. KİT'lerde doğrudan imalat sanayiinde çalışanların sayısı 300.000'in üstündedir.

Türkiye'de diğer ülkelerden farklı bir gelişme de enerji konusunda görülmektedir. Petrol fiyatlarının yükselmesiyle bir çok ülke petrol tüketimini kısar ve petrol ikamesine ve başka enerji kaynaklarına yönelirken, Türkiye petrol dış alımını artırmıştır. Dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine bozulduğu bir ortamda petrol alımının artması ekonomi üzerindeki yükü iyice ağırlaştırmıştır.

Gelir dağılımındaki dengesizlik bakımından da Türkiye geri kalmış ülkeler arasında baş sıralarda bulunmaktadır. Hane halkının ilk %20'si millî gelirin %3.4'ünü, ikinci %20, %8'ini üçüncü %20'de

%12.5'ini almaktadır. En varlıklı %20 ise, milli gelirin %56'sına el koymaktadır. Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından beri Türkiye sürekli olarak sanayiye teşvik etmiş, ülke kaynaklarını sanayileşme yönünde kanallandırmıştır. Bütün bu dönem boyunca tarımsal kalkınma ihmal edilmiştir. Tarıma yönelik fazla bir şey yapılmamış, tarımdan sanayiye kaynak aktarmak genel bir özellik olarak devam etmiştir. Burada önce bu kadar çabadan sonra nasıl bir sanayi yapısına ulaşılmıştır? Bunun üzerinde durmamız gerekiyor. Türkiye'de sanayinin yapısı ve niteliğini ele alırken böyle bir sanayileşmenin uluslararası iş bölümü ve dünya ekonomisinin ulaştığı aşama bakımından ne anlama geldiği üzerinde de durmak, sorunun anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

B - Sanayinin Yapısı ve Krizi:

Dünyada dinamik olan teknolojiler bir dönemden diğerine değişmektedir. Dinamik olan teknolojilere sahip olan ülkeler dinamik sanayileri ve ürünleri de ellerinde tutarlar, böylece sistemin dinamik merkezini oluştururlar. Tarihsel süreç içinde eskiyen üretim teknolojilerinin yerini yeniler alır. Fakat bunlar her zaman bütünüyle vazgeçilecek üretim teknikleri olmadığı için, kârlılığı azalan alanlar daha geri ülkelere bırakılır. İşte 1950'lerden sonra çevre ülkelerde ortaya çıkan sanayileşme süreci de sistemin bu özelliğinin bir sonucuydu.

Bazı ürünler ileri kapitalist ülkeler için kârlılığını yitirmiş olsa da, geri ülkeler için bunlar görece ileri bir aşamaya tekabül ederler. 1800'lü yıllardaki bazı dinamik sanayi ve ürünler bugün çevre ülkelere bırakılmış gibidir¹.

Türkiye'de 1960'lı yıllarda hızlı bir gelişme gösteren sanayileri, aslında uluslararası iş bölümünün yeni durumuna denk düşen sanayilerdir. Bu sanayilerin Türkiye'de ve benzer ülkelerde kurulması, ileri kapitalist ülkelerdeki sanayilere rakip olmak bir yana, merkezdeki sa-

1 Bu konudaki tartışmalarla ilgili olarak bknz. Nora ŞENİ, a.g.e.

nayinin tamamlayıcılığı işlevini yerine getirmektedirler. İleri kapitalist ülkeler çevrede kurulacak böyle bir sanayinin kendileri açısından ne anlama geleceği üzerinde daha ikinci dünya savaşı bitmeden önce durmuşlardı. Bu konuda ortaya çıkan bazı tereddütlerin giderilmesi için Cemiyeti Akvam örgütü 1945 yılında bu konuda araştırma yapmak üzere Kuzey Avrupalı bir iktisatçıyı görevlendirmişti.¹ Araştırmanın vardığı sonuçlar bu alandaki tereddütleri ortadan kaldıracak nitelikteydi. Yazar, söz konusu sanayileşme sürecinin ileri kapitalist ülkelerden ekipman, aramalı ve yüksek kalitede tüketim malları ithalatını artıracığını, bunun ileri kapitalist ülkelerin yararına olacağı sonucuna varıyordu. Bu görüş olayların gelişimi tarafından da doğrulanmıştır.

Ne var ki yukarıdaki ifadeden giderek, çevre ülkelerin sanayileşme konusunda bütünüyle pasif, edilgen bir konumda bulundukları gibi bir anlam çıkarmamak gerekir. 1950 öncesi ve sonrasında siyasal planda bağımsızlaşan ülkelerde sanayileşme yönünde kuvvetli bir eğilim vardı. Bu alanda büyük çabalar da harcanmıştır. Fakat dünya sisteminin yapısı ve işleyişi bu çabaları sonuçsuz bırakmıştır. Bu ülkeler bazı sanayileri kurmakla birlikte sağlıklı bir sanayileşme sürecine girememişlerdir.

1950'li yılların başlarında bir taraftan Dünya Ekonomisinin içinde bulunduğu konjonktür, diğer yandan siyasi amaçlı da olsa Türkiye'nin önemli ölçüde dış yardım alması, tarım ürünleri hasatının son derece iyi olması Türkiye'nin ithalatında büyük bir sıçramaya neden oldu. 1950'de 252 milyon dolar olan ithalat 1952'de 489 milyon dolara yükseldi. Bu, üç yıllık arada yaklaşık ithalatın iki katına çıkması demektir. (%94'lük artış). Bu dönemde dış ticaret hadleri de Türkiye'nin lehine dönmüştü. 1951-1955 yılları arasında dış ticaret hadleri Türkiye'nin lehine idi. 1950 = 100 alındığında 1951 de 122, 1955'te 106'dır.²

1 Soci  t   Des Nations, Industrialisation Et Commerce Ext  rieure, Cenevre 1945.

2 Asaf Savaş AKAD, "Türkiye'nin Dış Ticareti   zerine Gözlemler", Toplum ve Bilim, No: 12, Kış. 1980, s. 95.

Yukarıdaki ‘olumlu’ tablo 1954’ten sonra tersine döndü. Bir kere tarımsal üretimde 1954’te önemli bir düşüş oldu. Buğday üretimi 1953’te 8 milyon tondan, 1954’te 5 milyon tona düştü. Tarımsal ürünlerin tamamında %20’lik bir düşüş oldu. Dış kredilerdeki daralma tarımsal üretimdeki gerilemeyi izledi. Bunun sonucunda ithalatın kısılması bir zorunluluk haline geldi. 1953 yılına göre 1958’e gelindiğinde ithalat %42 azalmıştı. Öte yandan vadesi gelip de ödenemeyen önemli bir borç yükü birikmişti.

Dış ödemelerle ilgili olarak ortaya çıkan zorluklar, dönemin iktidarını ithal ikamesine yöneltiyor, ve KİT’ler aracılığıyla ithal ikamesi yaratarak ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı azaltmaya çalışıyordu. 1950’lerin ikinci yarısında özel kesim sermayesi 1960’larda olduğu ölçüde ithal ikamesine yönelmemişti. Böylece ‘liberal’ ve ‘anti-devletçi’ D.P. İktidarı 1954’ten sonra beklenenin tersine müdahaleci bir politika izlemek zorunda kaldı. 1958 Ağustos devalüasyonuyla ekonomide ‘istikrar’ sağlama yoluna gidilirken, ithal ikameciliği giderek güç kazanıyordu.

1960’lı yıllarda hızlı bir gelişme gösteren ve 1970’li yıllarda da şiddetli bir krize sürüklenen ithal ikameci sanayi, ‘planlı’ dönemin bir ürünüdür. Ne varki, Türkiye’de gerçek bir planlama hiç bir zaman olmamıştır. Planlama örgütü bazı araştırmalar yapan ama yaptığı araştırmaların fazla işe yaramadığı bir kurum olarak kalmıştır. Kurulduğu dönemden bugüne kadar 20 yılı aşkın sürede planlama ideolojik bir etkinliğe sahip olmuş, ülke kaynaklarının dağılımında toplumsal planda irrasyonel fakat belirli sermaye guruplarının rasyoneline uygun bir kaynak dağılımının aracılığını yapmıştır.

Türkiye gibi geri-kalmış bir ülkede sanayileşme sürecinin daha önce ithal edilen ve hazır bir iç pazarı bulunan bazı ürünlerden başlaması doğaldır. Aslında ithal ikamesinin kendisi değil, Türkiye’de uygulanış biçimi üzerinde durulmalıdır. Türkiye’de sanayinin ortaya çıkardığı olumsuzluklar üzerinde durulurken önemli bir atlama yapılmıştır. Temel yanlış üretilen malların mikro düzeyde rasyonel

olup olmadığının tartışılmasıdır. Böyle bir yaklaşım, öncelikler sorununu konu dışı bıraktığı için, gerçek israfın nereden kaynaklandığı gözden kaçmıştır. Sanayileşmede yapılan temel hata, ithal ikamesinin sanayileşmenin bir aracı olmak yerine bir nihai amaç olarak benimsenmesidir. Bu bile sanıldığı kadar açık değildir. İthal ikamesi dış ödemeler dengesini baskıdan kurtarmanın bir yolu olarak görülmüştür.

Böyle bir yaklaşım kaynakların rasyonel olmayan dağılımına neden olmuş, sağlıklı bir sanayide olması gereken iç bütünlük oluşturulamamıştır. Aramaları ve yatırım malları üretimi ithal ikamesini destekleyecek biçimde ele alınmamış, uyumlu alt-yapı yatırımları oluşturulmadan bir kısım yeni sanayi dallarının kurulması yoluna gidilmiştir. Elektrik enerjisi üretimi dikkate alınmadan elektrikli aletler sanayisinin kurulması gibi son derecede büyük hatalar yapılmıştır. Fakat yapılan bu hatalar ekonominin bütünü bakımındandır. Yoksa, bu büyük hatalardan büyük çıkarlar sağlayanlar olmuştur.

Öte yandan gerçek israf bazı malların kapitalist rasyonellik kurallarına uygun olarak üretilip üretilmemesi de değildir. Büyük ölçüde tarıma dayalı bir ekonomide öncelikle geliştirilmesi gereken sanayi, herhalde binek otomobili sanayii değildir. Böyle bir ekonomide öncelikle tarım makine ve aletleri, tarım girdileri üreten sanayilerin kurulması gerekirdi. 1970'lerde Türkiye petrolden sonra en çok döviz gübre hammadde ithali için harcamaktaydı. Türkiye'de tarım makineleri ve aletleri, (Traktör, biçer v.b.), kamyon, tren yolu taşımacılığı sanayilerinin kurulması gerekirken, özel kullanım için binek otomobil üretimine geçilmiştir.

İkinci olarak rastgele ortaya çıkan bir süreç olduğu için belirli bir zaman içinde yatırım ve ara mallarında dış bağımlılığı azaltıcı bir yola girilememiştir. Bunun sonucunda ithal ikamesine yönelik sanayiler kurulmuş ama, Türkiye sanayileşememiştir. Bu olumsuzluk, ithal ikamesinin, sanayileşme politikasının bir aşaması haline getirilememiş olmasındandır.

Gelişi güzel bir sürecin ortaya çıkmasının neden olduğu bir olumsuzluk da toplumun gelişmişlik düzeyine denk düşmeyen bir tüketim yapısının yerleştirilmiş olmasıdır. Böylece sonndan başlayan bir sanayileşme süreci, kalkınmanın ilk aşamalarını atlayarak her düzeydeki toplumsal eşitsizlikleri ve olumsuzlukları kamçulamakta ve bunları yeniden üretmektedir.

Türkiye'deki sanayiye ilişkin yukarıdaki genel gözlemlerden sonra, sanayinin yapısı ve krize girişinin nedenlerini kısaca ele alabiliriz.

Türkiye'de 1960'lı yıllarda hızlı bir gelişme gösteren içe dönük sanayileşme sürecinin en büyük zaafı, bir başına bir amaç olmayıp, başka bir amacın gerçekleştirilmesinde bir araç olarak ele alınmış olmasıdır. Oysa sanayileşme, sağlıklı ve gelişmiş bir ekonomi oluşturmada büyük bir öneme sahiptir. Sanayileşme son tahlilde dış ödemeler dar boğazına bir çözüm olarak düşünülmüştür. Herhalde sorunun düğüm noktası da buradadır. Sanayileşmenin GSMH'da neden olduğu artış, ihracat artışı hızından daha büyük olduğu için gerçek anlamda bir ithal ikamesinden söz etmeye olanak yoktur. Tersı geçerli olsaydı, GSMH artışından daha az bir ithalat artışı olsaydı, o zaman korumacı politikaların istenilen amaçlara uygun düştüğü söylenebilirdi. Eğer 1960'lı yıllarda kalkınma sorunu bir kısım günlük zorlukların aşılmasına yönelik pragmatik yaklaşımların ötesinde ele alabilseydi, bugünkü gibi sağlıklı bir ekonomik yapı da ortaya çıkmazdı. Türkiye'de belirli bir sanayi yapısının ortaya çıkması Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinin zorlamasının bir sonucu olduğu gibi, bu yapının krize girmesinde de bu ilişkiler belirleyici olmuştur.

Türkiye dış ödemeler üzerindeki baskıyı azaltmada, ithal ikamesinin önemli bir araç olarak görmüş ve çeşitli biçimlerde ithal edilen ürünlerin ülkeye girişini yasaklamıştır. Böylece iki amacın gerçekleşeceği beklentisi vardır. Bir kere, ithal yasakları ve sınırlamalarla dış ödemeler dengesi üzerindeki baskı ortadan kalkacaktır. İkinci

olarak da bu yasaklar sanayileşmeyi teşvik edici ve hızlandırıcı etki yapacaktır!

İthal yasakları karşılanamayan bir iç talep yaratırken, başka önlemlerle ithal ikamesi özendirilmiştir. İthalatın kısılması içerde daha önce bu yolla sağlanan malların fiyatlarını yükseltmiş ve yerli üretimin kârlılığını artırmıştır. Özendirici önlemlerle kârlılık daha da yükseltilmiştir.

Bu özendirici önlemler: Yatırım indirimi, gümrüklerde muafiyet, gümrük ve resimlerinin değiştirilmesi, yatırım mallarına uygulanan gümrük vergi ve resimlerinin taksitlendirilmesi, geliştirme ve teşvik fonları kurulması, Devletin sınai yatırımlara katılımının sağlanması, sanayiye ucuz ve uygun vadeli kredi sağlanması, sınai ürünlerin ihracatına vergi iadesi uygulamasının getirilmesi, ihracata yönelmiş sanayilere proje safhasında döviz tahsisi, yatırımlarda yerli sınai ürünlerin kullanılmasını teşvik, hızlandırılmış amortisman, montaj sanayi talimatı gibi çok büyük teşvikler getirilmiştir.¹

Dikkat edilirse ihracata yönelik sanayiler için ayrıca ek olanaklar sağlanmıştır. Fakat hazır ve kolay iç pazarın cazibesi, dışa dönük üretimin gelişmesine olanak vermemiştir. Hazır bir iç pazarın varlığı, yüksek kâr oranları, ticaret, spekülasyon karaborsa v.b. gibi kolay kazanç olanaklarına sahip yerli sermayenin sanayi sektörüne kaymasına neden olmuştur.

Yerli üretimin yada montajın yapılabilmesi, Türkiye’de teknoloji üretimi çok sınırlı olduğundan, ister istemez teknoloji ithalini zorunlu hale getirmiştir. İşte bu aşamada Çok Uluslu Şirketlerle ilişkiler gündeme geliyordu. Patent, ihtira beratı v.b. satışıyla başlayan ilişkiler, fabrika, ara-malı ve bir kısım hammaddelerin Çok Uluslu ana şirketten ithaliyle devam etmektedir. Bazı durumlarda Çok Uluslu Şirketlerle ortaklıklar biçiminde sanayi üniteleri kurulmuştur. Fakat daha önce değindiğimiz gibi, Çok Uluslu Şirketler bu

1 İlhan ERONAT; Planlı Dönemde Türk Sanayii, A.İ.T.İ.A. No. 62, Ankara 1973.

teknolojiyi normal Karlarla satmıyorlar, araştırma, geliştirme v.b. bazı harcamaları da katarak ihraç ediyorlar. Böylece sanayi ünitelerinin kurulması Türkiye açısından daha ilk adımda pahalıya gelen bir sürecin başlatılması olmuştur.

Bu koşullarda yüksek gümrük vergileri, kota sistemi ve ithal yasaklamaları, merkez sermayesi açısından olumsuz sonuçlar doğurmuyordu. Tam tersine ileri kapitalist ülkelerin pazarını genişletici bir işleve sahipti. Bu sonuncu durum, yerli sermayenin yabancı sermaye ile ortak iş yapma isteğiyle birleşince, yüksek gümrüklerin ve yasakların bir önemi kalmıyordu. Merkez kapitalist ülkelerde üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi veri olduğunda, yasaklar, yüksek gümrükler v.b. yerli sanayiye korumuyor, merkez sermayesinin güdümünde yerli sanayinin oluşmasını sağlıyordu. Üstelik teknolojik bağımlılıktan ötürü sanayileşme süreci ilerledikçe, teknolojik bağımlılık yapısal bir bağımlılığa dönüşüyordu.

İthal edilen teknoloji Batı toplumununun ihtiyaçları için üretildiğinden böyle bir teknolojinin Türkiye’ni ihtiyaçlarına her zaman uygun düşmesi beklenemezdi. Bu teknoloji çoğunlukla sermaye-yoğun olduğu için sanayi gelişir, milli gelir içindeki payı artarken yaratılan istihdam düşük seviyelerde kalıyordu. Bu durum bütün çevre ülkeler için geçerlidir. “İçe dönük sanayileşme uygulamalarında, tüm ülkelerde mamul madde imalatının toplam katma değer içindeki payı önemli ölçüde artmıştır (Özellikle tüketim malları endüstrisinde). Diğer taraftan, toplam iş gücü sunumu içinde, imalat sektörü içindeki istihdam daha yavaş büyümüş ve hemen tüm ülkelerde toplam istihdam içinde imalat sektörünün payı sabit kalmıştır.”¹

Yukarıda sözünü ettiğimiz teknolojik bağımlılık bazı durumlarda mali bağımlılıkla birleştiği zaman, ekipman ithali daha da artıyordu. Bu konuda Kenan Bulutoğlu şunları yazıyor: “İşletme-

1 Bernd Stecher, “İthal ikamesi ve ihracata dayalı sanayileşme deneyimlerinin eleştirilebilir değerlendirilmesi”, Ticaret Bakanlığı Sanayi Ürünleri Dış Satımının Gelştirilmesi Semineri, Ankara 1978 s. 9.

ler Bakanı olarak yurttan pek çok fabrika gezdim, özellikle işçi şirketlerinin kurduğu fabrikaları gördüm. Bunlarda hassas makina ve aygıtlar dışında, geniş imalat hatları, taşıyıcı çelik kirişler pek çok hantal madeni kısımlar ithal edilmişti. Bazı fabrikalarda ithal kısımlar farklı renk ile boyanmış olduğundan kolayca fark ediliyordu. İthal edilmiş parçaların yarısından çok fazlasının yurt içinde rahatça yapılabileceğini fabrikayı gezdiren uzmanlar söylemekteydi. Niçin ithal edildiğini sorduğum zaman aldığım yanıtlar şunlardı: Yabancı kredi sağlamıştık (yerli kredimiz yoktu), müşavirlik firması böyle önerdi, yabancı firma tesisi parça parça satmak istemedi, teknik resimleri vermek istemedi. Bu gerekçelerin hiç birinin ekonomik maliyetle ilgisi yoktu.”¹

İleri kapitalist ülkelerden fabrika, ekipman ara-malları ve hammadde alımına büyük ölçüde bağımlı sanayileşme, çözmek durumunda bulunduğu sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Umulanın aksine dış ödemeler dengesi daha fazla bozulmuştur. Böylece çelişik bir durum ortaya çıkmıştır. Sanayi büyüyüp gelişebilmek için büyük ölçüde ithalata bağımlıdır. Ürettiği malları ancak iç pazarda satabildiği için kendi ihtiyacı olan döviz karşılayamamakta, gelişmesini sürdürebilmek için geleneksel ürünlerin ihracından elde edilen dövize bağımlı kalmaktadır.

Bir yandan çevre-merkez ticaretinin daralması öte yandan ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesi bu kaynağın mutlak ve göreceli önemini giderek azaltıyordu. Türkiye'nin ihracatında önemli bir gelişme olmazken ithalatta sürekli bir artış görülüyordu. 1965-1969 döneminde ithalat GSYİH'nin %6.35'ini oluştururken bu oran 1975-1979 aralığında GSYİH'nin %11.13'üne ulaşmıştı. İhracatın GSYİH içindeki payı 1965-1969 aralığında %4.56, 1970-1974 aralığında %5.13, 1975-1979 aralığında ise % 4.04 olarak kalmıştır.²

Dış ticaret hadleri de sürekli olarak aleyhte bir gelişme göster-

1 Bunalım ve Çıkış, Tekin Yayınevi, İstanbul 1980, s. 201.

2 Turkish Economy, 1980, TUSİAD, s. 187.

miştir. 1973 yılı 100 olarak alındığında Türkiye'nin dış ticaret hadleri dolar cinsinden 1974'te 92.0, 1975'te 77.7, 1978'de 73.8 olmuştur. Dikkat edilirse Dünya Ekonomik Resesyonunun genelleştiği 1975 yılında ani bir düşüş olmuş ve 1973 yılına göre 12.3 puanlık bir kayıp ortaya çıkmıştır. 1973-1979 yılları arasında Türkiye'nin ihrac fiyatları % 82.4 artmıştır. Buna karşılık aynı dönemde ithal malları fiyatlarındaki artış %147.5 olmuştur.¹

Yukarıdaki eğilim veri olduğunda, Türkiye'nin sanayileşmesini sürdürebilmesi için geriye iki kaynak kalıyordu. Bunlar işçi dövizleri ve dış kredilerdir. İşçi dövizleri Dünya Ekonomik Resesyonunun etkisi ve Türk parasının sürekli değer kaybetmesi sonucu azalmıştı. 1974'ten sonra Batı Avrupa'ya doğru olan iş gücü ihracında da önemli bir düşüş oldu. Öte yandan Türk parasının hızlı değer kaybına uğraması işçileri beklemeye itiyordu. Ayrıca 1960 yıllarının başlarında Avrupaya giden işçiler de bulundukları ülkelere yerleşmeye tercihi ön plana çıkmaya başladı. Böylece işçi dövizlerinde beklenmeyen bir gerileme ortaya çıktı.

Dış borçlanma olanakları da krizin etkisiyle azalmıştır. Üstelik Türkiye'nin her yıl ödemek zorunda olduğu önemli bir borç yükü birikmişti.

Bu olumsuz koşullara birde alt-yapı, özellikle de enerji alanındaki olumsuzluklar da eklenince, tablo tersine dönmüştür. Fakat 1970'li yılların başlarında Türk imalat sanayii iç pazarın sınırlarına da ulaşmıştı. Bütün ürünler için geçerli olmamakla birlikte imalat sanayi önemli boyutlara varan atıl kapasite ile çalışmak durumundaydı. Yayın organları ve resmi beyanlarda sorunun bu yanı üzerinde fazla durulmuyor, atıl kapasitenin enerji yetersizliğinin sonucunda ortaya çıktığı görüşü yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu. Şüphesiz enerji kısıtlamalarının kapasite kullanımını olumsuz yönde etkilediği doğrudur. Fakat Türkiye'de gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlik ve tarımın kapitalist ilişkilere açılma düzeyinin hâlâ oldukça düşük

1 a.g.e., S. 197-198.

oluşu, iç pazarın sınırlarına kolaylıkla ulaşılması sonucunu doğurmuştur.¹

Böylece 1960'lı yılların hızlı sanayileşmesi 1970'li yıllarda önemli büyüme sorunlarıyla karşı karşıya bulunuyordu. 1970'li yılların ikinci yarısından sonra ciddi bir şekilde ortaya çıkan kriz sadece basit bir dış ödemeler dengesi krizi değil, yapısal bir krizdi. Ekonomide yapısal düzenlemeler olmaksızın atlatılmasına da olanak yoktu. O zamana kadar geçerli olan büyüme modelini terk etmeden, krizden çıkış kolay olmayacaktı. Büyüme modelinin dinamik soktörü olan imalat sanayii bir döviz yutucusu durumuna gelmişti. Fakat ekonomik krizi aşmak, ekonomide yapısal düzenlemeler yapmak, Türkiye'nin uluslararası kapitalist sisteme yeni bir eklemlenış biçimini oluşturmak ve uluslararası iş bölümünde yeni bir 'yer tutmak' sadece ekonomik değil, aynı zamanda politik yanı da olan bir sorundu, politikanın devreye girmesi krizden çıkmanın bir koşuluydu.

3 -Yeni Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye:

1800'lerin son on yıllarında başlayan "uzun dalga 1910'lu yılların ilk yarısında gerileme dönemine girmişti. Kapitalist gelişmenin bu dönemi, savaşlar ve büyük krizlerin yaşandığı "uzun dalga"nın ikinci aşamasıydı. Bu gidiş A.B.D. 1940, Avrupa ve Japonya'da ise 1947-1948'de tersine dönüyor, ileri kapitalist ülke ekonomileri yeni bir yükselme dönemine giriyordu. Bunun anlamı bir önceki birikim modelinin yerini yeni bir birikim modeline bırakmasıydı. Bu dönemin en büyük özelliği Dünya pazarının dikey genişlemesiydi. Yeni birikim modelinde dinamik sanayiler, dayanıklı tüketim malları sanayileri (buzdolabı, çamaşır makinası, transistör, televizyon v.b.), otomobil sanayii ve bunlarla fonksiyonel ilişkide bulunan kentleşmeydi. Döneme damgasını vuran bir başka gelişme "işin organizasyonu"nun değişmesiydi.

1 Türkiye'de İç Pazarın Genişliğiyle ilgili Olarak, Bknz, TUSİAD Turkish Economy, a.g.e.,

Kapitalizmin II. savaş sonrası “boom” döneminin hegemonik, ekonomisi de tartışmasız A.B.D. idi. A.B.D. sermayesinin büyüklüğü ve teknolojisinin üstünlüğü sayesinde kapitalist ülkeler pramidinin tepesine oturmuştu. Fakat A.B.D.’nin bu kesin hegemonik durumu fazla sürmedi.¹ Batı Avrupa ve Japonya 1950’li yılların sonuna gelindiğinde aradaki farkı büyük ölçüde kapatmış durumdaydılar. “Dünya üretimi içinde A.B.D.’nin payı 1950’de %70’ten, 1970’te %49’a düşerken, Dünya ticaretindeki payı da önemli ölçüde azalmaya başladı. Batı Avrupanın dünya ticaretindeki payı 1960’da %,21,9’dan 1970’te % 27’ye yükselmiştir. Diğer taraftan A.B.D. sanayisinin rekabetçi gücünü yitirmesi 1968’den sonra bazı üretim alanlarında mevcut kapasitenin %40’ına yakın bir bölümünü kullanamaz hale getiriyordu.”²

1967-68 yıllarında savaş sonrası “boom” sınırına yaklaşmıştı. Kriz önce uluslararası para sisteminde kendini gösterdi Para kriziyle A.B.D.’nin hegemonik durumu sarsılmış oluyordu. II. savaştan beri geçerli üretim teknolojisinin eskimesi, Batı Avrupa (AET) ve Japonya’nın A.B.D.’nin dünya pazarındaki hakimiyetini tehdit eder duruma gelmeleri, hem “uzun dalga”nın birinci döneminin sonuna geldiğinin, hem de A.B.D.’nin hegemonik durumunun sarsılmasıyla, bir kaç on yıl sürecek yeni bir hegemonya krizinin başladığını haber veriyordu.

Fakat Krizin Dünya kamu oyuna yansıması, “petrol krizi” şeklinde olmuştur. Petrol ihracatçısı ülkelerin, Arap-İsrail savaşından sonra petrol fiyatlarını yükseltmeleri, Dünya Ekonomik resesyonunun yaygınlaştığı dönemle çakışması, Dünya kamuoyunu yanıltma çabalarını kolaylaştırmıştır. Böylece kapitalist Dünya sisteminin krizine Arapların neden olduğu propagandası yapılarak, ırkçılık ve Arap düşmanlığı ön plana çıkarılmıştı.

1 Bknz. Ernest MANDEL, Avrupa Meydan Okuyor, a.g.e.,

2 Fikret BAŞKAYA, “1975’te Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü”, Yeni Toplum, sayı 1, Aralık 1975, s. 21.

Petrol fiyatlarının yükseltilmesi o zamana kadar Orta-Doğu petrolünü sembolik bir fiyattan kullanmaya alışık Batılı ülkeleri hoşnut etmesi beklenemezdi. Oysa petrol fiyatlarının artırılması krizin nedeni olmadığı gibi, bunun fiyat genel seviyesine yansımada abartıldığı gibi değildi. Nitekim 1974 petrol fiyat artışından sonra, Fransız Milli İstatistik ve Ekonomik Etütler enstitüsünün yaptığı hesaplar, durumun ileri sürüldüğü gibi olmadığını ortaya koymuştur. Yapılan hesaplamalar petrol fiyatlarındaki % 100'lük bir artışın genel fiyat seviyesinde % 1 ila %2 gibi bir artışa neden olabileceği ortaya koymuştur.¹ Petrol fiyatlarının yükseltilmesinin asıl etkisi fiyat genel seviyesini yükseltmekten çok, dış ödemeler dengesi üzerinde olmuştur.

OPEC'in petrol fiyatlarını artırdığı 16 Ekim 1974 öncesinde petrol Kartelini oluşturan "yediler", petrolün varilini 10-12 Amerikan cent'ine mal edip, 2-3 dolara satıyorlardı. Tek başına bu rakam bile II. Savaş sonrası "boom"da çevre ülkelerin, enerji, hammadde ve tarım ürünlerini ucuza kapatılması, Batının gelişmesinde oynadığı rolün önemini göstermeye yeterlidir. Nitekim ileri kapitalist ülkelere petrol o kadar ucuza geliyordu ki vergileyerek kamu maliyesine de büyük bir kaynak sağlıyorlardı.

Petrol fiyatlarının yükseltilmesinde OPEC ülkeleri kadar, perde arkasında Kartel'in ve A.B.D'nin de bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu iddianın haklılık payı yüksektir. A.B.D. kendisi de önemli bir petrol ve hammadde üreticisidir. Üstelik kendi petrolünü sübvansiyone ettiği için, petrol fiyatlarının yükseltilmesi, belirli seviyeyi aşmamak koşuluyla A.B.D. ekonomisine zarar vermezdi. Oysa Orta-Doğu petrolüne bağımlı Batı Avrupa ve Japonya için petrol faturasının yükselmesi bu sonuncu ekonomilerin durumunu olumsuz yönde etkiliyebilirdi.

Petrol fiyatlarının yükseltilmesinin dolaylı bir amacı da alternatif enerjilerin kârlılığını artırmaktı. Yüksek petrol fiyatları yeni enerji

1 Fikret BAŞKAYA, a.g.e., s. 21.

türlerini rasyonel hale getirebilirdi. Böylece, nükleer enerji, güneş enerjisi gibi yeni enerjilere yönelme yolu açılabilirdi. İngiltere'nin petrol fiyatlarının yükseltilmesinden sonra Kuzey Denizindeki petrolü işletmeye başlaması bu bakımdan ilginçtir.

Petrol fiyatlarının yükseltilmesi ileri kapitalist ülkeler bakımından yapılan propagandanın tersine, fazla olumsuz sonuçlar doğurmamıştır. Petrol fiyatlarının yükseltilmesinin hemen ardından sanayi ürünleri fiyatları yükseltilmiştir. Petrol gelirleri yükselen OPEC ülkeleri bu olumlu konjonktürden yararlanmak için hızlı bir kalkınma çabası içine girdiler. Bunun sonucunda ileri kapitalist ülkelerden yaptıkları ithalatta büyük artışlar oldu. Biriken petro-doların bir kısmında Batı finans kuruluşları aracılığıyla Batıda yatırımlara yöneldi.

Bu operasyondan en çok zararlı çıkanlar, Türkiye gibi petrol ithalatçısı ülkeler oldu. Enerji politikaları büyük ölçüde petrole bağımlı hale gelmiş yarı-sanayileşmiş ülkeler için, petrol fiyatlarının yükselmesi, büyük bir şok etkisi yaptı. Petrol fiyatlarıyla birlikte ileri kapitalist ülkeler'den ithal edilen sanayi ürünleri (ekipman, ara-malı v.b.) fiyatlarının da yükselmesi, bağımlı sanayileşme süreci içindeki ülkelerde önemli dış-ödeme güçlükleri yarattı. Bu gelişmeler ister istemez hızlı bir enflasyonunda ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Buna dünya ticaretinin daralması ve dış-ticaret hadlerinin çevre-ülkeler aleyhine olarak bozulması da eklenince zaten olumsuz olan tablo iyice ağırlaştı.

İleri kapitalist ülkelerin yöneticileri krizle ilgili gerçeği söylemek zorunda kaldılar. Krizin geçici olmadığı, Arap Şeyhlerinin ihraç ettiği bir kriz olmadığı, sadece para krizi de olmadığını söylemek zorunda kaldılar. Cyclic resesyon daha petrol fiyatları yükseltilmeden başlamıştı. "Bağımsız uzmanların" hazırladığı bir rapor 1974'ün petrol krizinden bağımsız bir resesyon yılı olduğunu göstermektedir.¹

1 McCracken, Paul; Towards Full Employment And Price Stability. Summary Of a Report To OECD By'a Group Or Independent Experts. Paris OECD, 1977'den Andre Gunder Fraaks., Crisis., a.g.e., s. 65-68.

1979'da GATT'nın bir raporunda da "1978 Aralık 1979 Haziran arasında bir kaç sefer artan petrol fiyatları ne sanayileşmiş ülkelerde enflasyonun tekrar yükselmesi, nede A.B.D.'de kendini hissettirmeye başlayan resesyonun nedeni değildir¹ deniliyor. Batılı ülkelerde enflasyonun yükselmeye başladığında 1978 petrol fiyatları artışı henüz olmamıştı. OECD'nin hesaplarına göre, birinci petrol şokunun Batılı ülkelerde fiyat seviyesine iki puanlık yansıyabileceği hesaplanmıştır. Oysa 1975'ten sonra fiyatlardaki artış oranı %10 civarındaydı.

Yapılan başka hesaplar, sabit fiyatlarla petrol fiyatlarının 1970 yılına kadar reel olarak düştüğünü ortaya koymaktadır. Oysa 1965'ten sonra ileri kapitalist ülkelerde büyüme eğilimleri tersine dönmeye başlamıştı.

İleri kapitalist ülkelerdeki krizin ve giderek artan işsizliğin yarı-sanayileşmiş ülkelerin rekabetinden kaynaklandığı da, ileri sürülmüştür. Bu argümanın da dayanağı yoktur. 1963-1977 arasında yarı-sanayileşmiş ülkelerle ileri kapitalist ülkelerin ticaretinde, sonuncuların lehine olarak 12 milyar dolarlık fazlalık göstermektedir. Daha öncede kısaca değindiğimiz gibi çevre ülkelerdeki sanayileşmenin merkezde yarattığı iş alanı kaybettirdiğinden daha fazladır. Öte yandan yarı-sanayileşmiş ülkelere ithal edilen sanayi ürünlerinin, merkezde kaybettirdiği istihdamın ihraç ettiği sanayi ürünlerinin yarattığı ilişki çeşitli ülkelere göre %75 ile %95 arasında değişmektedir.²

İleri kapitalist ülkelerde kâr oranlarındaki düşme eğilimi 1974'ten önce başlamıştı. A.B.D. de net kâr oranı 1972'de %7.2 iken 1973'te %5, 1974'te %2.5, 1975'te %3.5'tir. İngiltere'de net kârlılık oranları 1972'de sırasıyla %1.5 1973'te %1.3, 1974'te %1.0, 1975'te %0.9 dur. Fransa da brüt kârlılık oranları 1972'de %10.3,

1 Jean-Hervé LORENZI, Olivier PASTRE Joelle TOLEDANO, La Crise Du xxè Siècle, Economica, Paris 1980, s. 14.

2 Bknz. L'Incidence des Nouveaux Pays Industrialisés, OECD.

1973’de %9.6, 1974’te %8.2, 1975’te %5.7 dir.¹ Batı Avrupa’da yıllık sanayi üretiminde 1970’ten sonra farkedilir bir düşüş eğilimi olduğu görülüyor. Sanayi üretimindeki büyüme oranları da 1964’te %9.4, 1970’te %5.7, 1971’de %2.7 dir.²

İleri kapitalist ülkelerdeki 1973-1974 resesyonundan sonraki geçici “iyileşme”ye karşılık daha sonraki yıllarda krizin devam etmesi, 1960’lı yılların sonlarında başlayan gerilemenin geçici ‘arizi’ nedenlere dayanmadığını, yapısal bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. 1973 öncesinde sanayi üretiminde görülen gerileme üç ana sektörden kaynaklanıyordu. Bunlar: Kimya, elektronik siderürji sanayi dallarıdır. Tüm ileri kapitalist ülkelerde sanayi yıllık üretim artışı 1960-1969 aralığında ortalama %6.2 iken, 1969-1977 aralığında %3.2 seviyesinde idi.³

Genelleşmiş resesyon, ortalama kâr oranlarındaki eğilimsel düşüşün sonucuydu. Bu eğilim yatırım harcamalarının düşmesine neden olmuştur. Bir çok ülkede enflasyonu önlemek amacıyla alınan önlemler yatırımların daha da düşmesi sonucunu doğurdu. Düşük kapasite, iflaslar ve işten çıkarmalar sonucu üretim düşerken, bir taraftan işsizlik artmış, diğer taraftan firmalar fiatları yükselterek kârlılığını koruma yoluna gitmişlerdir. Uygulanan politikaların etkisiyle fiatlar yükselmiştir. Bir taraftan üretim düşer işsizlik artarken fiatların tırmanışa geçmesi, Yeni Dünya Ekonomik Krizinin bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Bugün OECD ülkelerinde işsiz sayısı 20 milyonun üstüne çıkmıştır. Bu durum ikinci dünya savaşından bu yana ilk defa ortaya çıkmaktadır.

Buraya kadarki açıklamalar iki şeyi ortaya koyuyor. Bunlardan birincisi; 1940’lı yıllarda başlayan yükselme eğiliminin kesinlikle tersine döndüğüdür. İkincisi de; krizin geçici, periyodik bir kriz ol-

1 A.G. FRANK, Crises: In The World Economy a.g.e., s. 33.

2 Jean - Herro LORENZI, Oliver PASTRE, Joelle TOLEDA-NO La Crise Du xxè Siècle, a.g.e., s. 24.

3 Aynı eser s. 24.

madığı, yapısal bir nitelik taşıdığıdır. Dünya kapitalist sistemi yeni bir gerileme dönemine girmiş görünüyor. Gidişin tersine çevrilebilmesi, kâr oranlarının yeniden yükseltilmesi koşullarının yaratılmasına bağlıdır. Bu da üretim teknolojisinde yenilikler yeni enerji türlerinin kullanılması, yeni ürünlerle pazarın genişletilmesine bağlıdır.

Krizin yapısal nitelik taşıdığı durumlarda, kapitalist ülkeler arasındaki hegemonya yarışı da gündeme gelir. Hem her bir ülkenin kendi içinde, hemde uluslararası planda yeni dengelerin oluşturulması kaçınılmazdır. Yapısal kriz ister istemez uluslararası işbölümünde yeni bir düzenlemeyi gündeme getirecek, bu durum çevre-merkez ilişkilerini de etkileyecektir. Nitekim kapitalizmin ortaya çıktığı dönemden beri, yeni bir sermaye birikim modeli ortaya çıktığında, çevre ülkelerin işlevi değişmekte ve yeni bir tamamlayıcılık biçimi ortaya çıkmaktadır.

Kriz, değişik toplum kesimleri arasında da sürtüşmeler yaratacak niteliktedir. Nitekim kâr oranlarında hatırı sayılır bir yükselmenin sağlanabilmesi, her zaman olduğu gibi emekçi toplum kesimlerine daha düşük yaşama standartlarını kabul ettirmeğe bağlıdır.

Bizim bakımımızdan önemli olan, uluslararası iş bölümü ve çevre-merkez ilişkilerinin nasıl gelişeceğidir. Ortaya çıkabilecek gelişmeler, çevre ülkelerin kendi aralarındaki yapılanmayı ve hiyerarşiyi de etkileyebilecektir. Bu süreç içinde bazı yarı-sanayileşmiş ülkeler bir “üst basamağa yükselebilirler,” bazıları da bulundukları durumun gerisine itilebilirler. Böyle bir uluslararası konjonktürde Türkiye’nin dünya sistemi içinde aday olduğu “yer” ne olacaktır? Türkiye’nin nasıl bir “yer”e geleceği yapılacak düzenlemelere, uygulanacak politikalara ve temel önceliklere bağlı olacaktır. Benzer yönelişleri ve eğilimleri tahmin edebilmek, önce ülkenin krizden nasıl etkilenmekte olduğunun anlaşılmasını gerektirir. Bu etkilenme onu hangi yöne doğru sürüklemektedir? Krizden çıkış için ne gibi politikalar ve tercihler söz konusudur? Bu tercihler verili koşullarda ne anlama gelmektedir? Araştırmamızın bundan sonraki bölümünde bu sorular üzerinde duracağız.

4- Yeni Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri:

Türkiye ekonomisinin Yeni Dünya Ekonomik Krizinden etkilenmesi, 1929 krizinden farklı oldu. 1929 krizinin ortaya çıktığı yıllarda Türkiye ihracata dayalı bir tarım ekonomisiydi. 1970'li yılların ortalarında ise Yarı-Sanayileşmiş bir ülke durumunda idi. Böyle bir ekonomik yapının geçerli olduğu durumlarda, dışarıdaki oluşumlardan etkilenme farklı olur. Bu bölümün başında gördüğümüz gibi, sanayileşmenin ulaştığı aşamaya göre dışarıdaki krizin etkileri ekonomiye değişik biçimlerde ve ağırlıklarda yansımaktadır. Son tahlilde bağımlı bir iktisadi büyüme geçerli olduğu için, Dünya Ekonomisindeki olumlu yada olumsuz konjonktürden etkilenme söz konusudur. Önemli olan bu etkilenmenin niteliği ve biçimlenmenin doğru kavranmasıdır.

1929 krizi ekonomiyi aralıksız bir şekilde etkilediği halde yeni ekonomik krizden etkilenme hem 1929 daki kadar ani, hem de şiddetli olmadı. Dünya ekonomisinde önemli işsizliğin ortaya çıktığı 1974 yılında, Türkiye önceki yıllardaki gibi ekonomik büyümesini sürdürebilmiştir. Bazı "politikalarla" krizin geciktirilmiş olduğu ileri sürülebilir. Fakat bu durum krizin etkisinin ani ve şiddetli olmadığı gerçeğini değiştirmez.

İleri kapitalist ülkeler resesyondan olumsuz yönde etkilenir ve bir gerileme sürecine girerken, Türkiye büyümesini sürdürmüştür. Üçüncü beş yıllık "Plan" dönemini kapsayan beş yıllık ortalama büyüme hızı %6.5'tir. Planda ön görülen gelişme hızı ise %7.9'du. Özellikle 1975 yılı büyüme oranı %8.0 gibi yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. Türkiye'nin %8.0'lik bir büyüme hızına ulaştığı 1975 yılında (Hizmet ve inşaat sektörleri hariç) dünya üretimi %2'ye düşmüştü. Bu rakam 1930'lu yıllardan beri en düşük büyüme hızını ifade ediyor.¹ Çevre ülkelerdeki büyüme hızı ortalaması 1975'te %2.0 sosyalist bloku oluşturan ülkelerde ise %5'di. Bu, önceki yıllara

1 A.G. FRANK, Crisis, a.g.e., s. 70.

göre oldukça düşük bir rakamdır.¹ Fakat önceki plan dönemlerinde olduğu gibi üçüncü plan döneminde de hedeflere ulaşmada tarım sektörünün rolü büyük olmuştur. Büyüme hızı bugün de tarım sektöründeki dalgalanmalara büyük ölçüde bağlıdır.

Ekonomik krizin önemli ölçüde gerilemelere neden olduğu yıllarda, oldukça yüksek bir gelişme gösteren Türkiye Ekonomisi, 1977'den başlayarak sürekli ve kesin bir gerileme içine girdi. Yaklaşık beş yıllık sürede üretim düzeyindeki düşüşler bir çok başka ülkedekinden çok daha büyük olmuştur. 1977'de %4.0'e düşen büyüme hızı 1978'de %3, 1979'da %0.3, 1980'de de % -0.7'e kadar geriledi.

Ekonomideki bu hızlı gerileme Dünya Ekonomik Resesyonunda etkisiyle ortaya çıkmakla birlikte, kendi büyüme modelinin krizinden kaynaklanıyordu. Büyüme modelinde dinamik olan kesimi de sanayi sektörüydü. Başka bir ifadeyle ekonominin "itici gücü" durumuna gelmiş olan sanayinin krizi, ekonomideki şiddetli ve sürekli gerilemenin temel nedeniydi. Herhangi bir ekonomik-toplumsal olgu ele alındığında bu olguda ortaya çıkan değişikliklerin anlaşılmasında, iç ve dış faktörlerin öneminin saptanması karmaşık bir teorik sorundur. Nitekim Türkiye ekonomisi bir bütünün parçasıdır. Bu bütün de Dünya Ekonomisidir. Dünya Ekonomisi açısından bakıldığında ekzojen faktör önemini yitirmekte ama, Türkiye açısından bakıldığında bu önem büyümektedir. Bu bakımdan Türkiye'de ortaya çıkan krizin ne ölçüde dışardan uyarılan bir kriz, ne ölçüde endojen faktörlerin bir sonucu olduğu çözümlenmesi kolay olmayan bir sorundur.

Biz, bu bağlamda belirleyici olanın değişim değil üretim olduğu, dolayısıyla da ülkedeki gelişmelerin endojen faktörler tarafından belirlendiği, ama bu belirlenmede eksojen faktörlerin de etkili olduğunu kabul etmekteyiz. Aksi halde Türkiye'nin içinden geçmekte olduğu krizi anlamak çok kolay olurdu. Eğer dış belirleyicilikler birinci plana çıkarılırsa, o zaman dünya ekonomisinin dinamik merkezindeki krizin Türkiye'yi etkiletmesinden söz etmek yeterli olurdu. Eğer

1 Aynı eser s. 70.

Türkiye Ekonomisinde dışardan uyarılan bir kriz varsa, dışardaki durumun düzelmesiyle işlerin yoluna gireceği ileri sürülebilirdi.

Bugün Türkiye Ekonomisi, yarı-sanayileşmiş bir ülke olarak, kendisi de kriz “yaratabilen” bir yapıya sahiptir. İleri kapitalist ülkelerdeki biçimleriyle ortaya çıkmasa da, Türkiye ekonomisinde periyodik ve yapısal krizden söz etmek mümkündür. Nitekim Türkiye Ekonomisindeki kriz Dünya Ekonomik resesyonuyla eşzamanlı olarak ortaya çıkmamışta. Ekonominin bu durumu, bu bölümün başında oluşturmaya çalıştığımız çerçeveye de uygun düşmektedir.

Benzer teorik bir zorluk bir başka bakımdan merkez kapitalist ülkeler için de geçerlidir. Bugünkü ileri kapitalist Ülkelerin bu aşamaya gelmelerinde sömürgeciliğin, çevreden-merkeze zenginlik transferinin rolü ne olmuştur? Şüphesiz çevre ülkelerin zenginliğinin kapitalist Batıya taşınması, bu sonuncuların gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Fakat ne olursa olsun, son tahlilde belirleyici olan ekzojen faktörler değildir.

A - Ekonomik Büyüme'nin Neden Olduğu Tıkanıklık:

Türkiye ekonomisinin 1929 krizinden etkilenmesini ele aldığımız zaman, sorun daha az karmaşıktı. Nitekim ele aldığımız sorun dışa dönük, geri bir tarım ekonomisinin, bir ihracat ekonomisinin etkilenmesiydi. Bugünkü durum oldukça değişiktir. Sanayisi bağımlı da olsa, kendi kendine büyüme durumunda olan bir ekonomik yapı ve süreç söz konusudur. Türkiye’de enflasyon ne ölçüde dışardan ithal edilmekte, ne ölçüde ülke ekonomisinin işleyişinden kaynaklanmaktadır? Sanayinin krizi dış belirleyiciliklerden ne ölçüde etkilenmiştir? Enflasyon oranlarındaki hızlı yükseliş ve düşüşlerde dışardaki gelişmeler ne oranda etkili olmaktadır? Bütün bunlar çözümü kolay olmayan, tartışma konusu olan sorunlardır.

Türkiye Ekonomisinin 1970’li yıllardaki gelişme sürecinde Dünya Ekonomisinin Krizi, petrol fiyatlarının da yükselmesiyle ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı artırmıştır. Fakat sanayinin yapısından ötürü etkilenme çok büyük olmuştur.

Dünya krizinin ikinci olumsuz etkisi enflasyonist eğilimi kuvvetlendirmiş olmasıdır. Krizin etkili olduğu üçüncü alan dış tasarruflarla ilgilidir. Yeni dünya ekonomik krizinin yaygınlaşmasıyla, ileri kapitalist ülkelerden Türkiye'ye doğru olan dış krediler azalmıştır. Türkiye'de sanayi gelişebilmek için daha fazla dış kaynağa ihtiyaç duyarken, dış kaynakların daralması ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Dış tasarruflar içinde büyük bir yer tutan işçi döviz girişi de göreceli olarak azalması, durumu ağırlaştıran bir başka önemli nedendir.

Görüldüğü gibi Türkiye, dünya pazarının daralmasından çok (çünkü sanayi ürünleri ihracatı çok düşüktür), Türkiye'ye doğru olan kaynak akışının azalmasından ve enflasyonist gidişten etkilenmiştir.

Dışarıdaki durum böyleyken, 1973'ten sonra uygulanan politikalar da döviz ihtiyacını artırıcı etki yapmaktan geri kalmamıştır. Döviz kurlarının aşırı değerlendirilmiş olması, faiz oranlarının aşırı derecede düşük (negatif) olması, Kamu kesimi açıkları v.b. Türkiye'nin dövize olan ihtiyacını artırmıştır. Başka ifadeyle uygulanan politikalar, doğası gereği döviz gelirlerini azaltıcı etki yapmıştır. Döviz kurlarının aşırı değerlendirilmesi ithalatı teşvik etmiş, ihracatı da cezalandırmıştır. Faiz hadlerinin aşırı düşüklüğü (negatif faiz hadleri) ise Türk parasından kaçışı ve yabancı paralara yönelme eğilimini artırmıştır (Gayri menkul alımı, altın, v.b. tercih edilen tasarruf yöntemleriydi). Kamu İktisadi Teşebbüslerinin finansmanı ve öteki bütçe açıklarının emisyon hacmini artırarak karşılama yoluna gidilmesi ise, iç talebi artırıcı etki yapmıştır. Böylece enflasyonist eğilim kuvvetlenmiştir. Fakat enflasyonu yukarıdaki nedenlere bağlamak yeterli değildir. Türkiye'de sanayinin yapısı da enflasyonist gidişi kuvvetlendirici bir etki yaratmaktadır.

Yukarıdaki gelişmelere ve uygulanan politikaların ortaya çıkardığı olumsuz tabloya birde Türkiye'nin dış ticaret hadlerindeki aleyhte gelişme eklenince, tablo iyice kararmıştır. Dış ticaret hadleri 1973'ten sonra sürekli aleyhte bir gelişim sürecine girmiştir. Ekono-

minin krizinin anlaşılması için, önce ödemeler dengesi üzerindeki iç baskılar üzerinde duracağız. Daha sonra Dünya ekonomik krizinin ortaya çıkardığı olumsuzlukları ele alacağız.

B -Sanayinin Döviz Yutucu Niteliği:

Daha önce, içe dönük sanayinin çeşitli biçimlerde dış rekabete karşı korunduğunu, içe yönelik üretimin özendirildiğini gördük. Hiç bir plana bağlı olmadan sürdürülen ithal ikamesi, giderek artan ithal girdilerine bağımlı olduğu için, sürekli olarak artan bir döviz gereksinmesi yaratmaktadır. “1973 yılında 2.1 milyar dolar olan ithalatımız 1974’te 3.8 milyar dolara yükselmiştir. Daha sonraki yıllar giderek artan biçimde yükselen ithalatımız 1977 yılında 5.8 milyar dolar ile rekor düzeye yükselmiş, ancak daha sonraki yıllar, özellikle dış kaynak bulmadaki zorluk nedeniyle, gerilemiş ve 1980 yılında 5.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.”¹ Aşağıdaki tabloda ithalatın mal guruplarına göre dağılımı görülmektedir. 1963’ten 1972 yılına kadar yatırım mallarının toplam ithalat içindeki payı sürekli artmıştır. 1977’den sonra ise, sürekli bir düşüş gözlenmektedir. 1979 yılında toplam ithalat içinde yatırım mallarının payı %31.5, buna karşılık hammadde ithalatının payı %66.6 ya yükselmiştir. 1963 yılına göre yaklaşık 18 puanlık bir artış olmuştur. Bu artış büyük ölçüde ham petrol fiyatlarındaki yükselişten kaynaklanmaktadır. Akaryakıt ithalatının toplam ithalat içindeki payı 1973’te %10.6, 1974’te % 20.0’dan 1980 de %38 gibi çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Yatırım malları oranı düşerken ham petrol ithalatının yükselmesi, enerjinin öncelik taşınmasının bir sonucudur. Değer olarak da ham petrole 1980’de 2.9 milyar dolar ödenmiştir. Aynı yıl tüm ihracat değerinin de 2.9 milyar dolar olduğu hatırlanırsa petrol faturasının önemi daha iyi anlaşılır. Tabloda görüldüğü gibi ithalat

1 Atila BAĞRIAÇIK, “Gelişen Dünya Ekonomik Koşulları ve Türkiye’de İhracatın Önemi”. 2. Türkiye İktisat Kongresi, Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri., s. 13.

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

içinde tüketim mallarının payı %1.9'a kadar düşmüştür. "Ekonomik büyümenin belirgin bir özelliği talebin artan bir şekilde sanayi sektörüne ve sanayi içinde de tüketim mallarından ara ve yatırım malı sektörlerine kaymasıdır. Talep kayması, her sektörde aynı oranda büyüme olsaydı söz konusu olabilecek değeri ile fiili üretim değeri arasındaki fark olarak tanımlanabilir. Sabit fiyatlarla imalat sanayi üretim değeri 1973'te 1963'deki değerinin 3.02 katına çıkmıştır. Bu rakamı bütün alt sektörler için uygulayarak alt sektörleri, D.P.T.'nin tüketim malı, ara malı, yatırım malı sektörleri ayrımına göre ayırırsak, tüketim malı sektörlerinde fiili üretim büyümesinin oransal büyümeden 13941 milyon TL. az olmasına karşılık, ara mallarında fiili büyümenin oransal büyümeden 8176 milyon, yatırım malı sektörlerinde ise 5765 milyon TL. fazla olduğunu görüyoruz."¹

TABLO: XIX						
MAL GRUPLARINA GÖRE İTHALAT						
	1963	1967	1972	1977	1978	1979
I. Yatırım Malları	45.8	47.2	50.1	38.9	34.6	31.5
- Yapı malzemesi	6.1	4.4	5.5	3.6	3.0	3.0
- Makina ve Ekip.	39.7	42.8	44.6	35.3	31.6	28.5
II. Ham maddeler	48.8	47.9	45.2	58.0	26.3	66.6
III. Tüketim Malları	5.4	4.6	4.7	3.7	2.9	1.9
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : Turkish Economy TUSIAD a.g.e. s. 209.

Türkiye'de ara malı ve yatırım malları ithalatının artmasının bir nedeni de ölçek sorunuyla ilgilidir. "Bir çok ara malı sektöründe optimum ölçek, Türkiye'nin bugünkü gelişme düzeyi ve iç pazarın

1 Uğur KORUM "Türk İmalat Sanayiinde İthalata Bağımlılık" Ticaret Bakanlığı, Sanayi Ürünleri Dış Satımının Geliştirilmesi Semineri, Ankara 1978, s. 52.

potansiyel büyüklüğü karşısında bile fazla büyük olabilir.”¹ İthalata bağımlılığın artmasının bir nedeni de daha önce değindiğimiz teknolojik bağımlılıkla ilgilidir. Türkiye gibi ülkelerin teknoloji seçimi konusunda herhangi bir serbestiye sahip olmamaları nedeniyle, teknoloji seçimi ister istemez ara malı ve hammaddelere bağımlılığı zorunlu hale getirmektedir.

Sanayileşme süreci ilerledikçe ithalata bağımlılığı artıran bir neden de 1970’li yıllarda Türk parasının dış değerinin bürokratik nedenlerle düşük tutulmasıdır. “Şu halde yapay olarak düşük tutulan kurların makina-teçhizat ithalini uyarak sanayiye emek aleyhine seyreden bir teknoloji seçimine neden olduğu ileri sürülebilir. Ne varki bu değişimde emek yerine tercih edilen makine-teçhizat yerli değil, yabancı olduğundan aşırı değerlenmiş kur politikasının Türk sanayiinde yatırım malı üreten sektörlerin gelişmesini engelleyen önemli faktörlerden birini oluşturduğu açıktır.”²

Böylece ara ve yatırım malları ucuzlatılmış, böyle bir politika ara ve yatırım malları üretimini caydırıcı bir etki yapmıştır. Ara ve yatırım malları sanayilerinin gelişmemesi ithalata aşırı bir bağımlılık yaratırken, ihracatta da caydırıcı bir etki yapmıştır.

İthal ikamesi “politikası” bir iç tutarlılıktan yoksundur. Kullanıma hazır nihai malların ithalini yasaklarken, bu malların ülkede montajı için büyük olanaklar sağlanmıştır. Dolayısıyla montajın derinleşmesi önlenmiştir. Montajın derinleşmediği durumlarda ortaya çıkan süreç gerçek bir sanayileşme olmak yerine, yeni tip bir dış ticaret yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye imalat sanayinin bazı alt sektörlerin de; gübre, makine, demirçelik, kimya ve petrol ürünlerinde ithalata bağımlılık çok yüksektir.³

Teknolojik bağımlılık dışında Türkiye’de imalat sanayisinin ithalata bağımlılığını artıran bir başka etken de yabancı sermayenin

1 Uğur KORUM, a.g.e. s. 54.

2 Erdoğan ALKİN, “İzlenen Kur Politikasının Etkileri” Meban, Spam s. 52.

3 Bu konuda Bkz. Turkish Economy 1981 TUSİAD, s. 116-118.

yüksek ithal girdileriyle çalışmasıdır. Türkiye'nin iç pazarını tutmak amacıyla gelen, çok uluslu ana-şirketlerin ülkedeki uzantısı durumunda olan yabancı özel sermaye, yüksek ithal girdisiyle çalışmaktadır. Üstelik yabancı yatırımlar, yerli finansman olanaklarını da kullanmakta sermaye yoğun teknolojilerle içe dönük üretime yönelmekte, çoğunlukla ihracata ilgi duymamaktadır.

“Kimya sanayiinde 27 firma 1973 yılında, yalnız bir yılda, 700 milyon lira çevresinde ithalat yapıyor. Bu 27 firmanın başlangıçta 1974 yılı sonuna kadar Türkiye'ye getirmiş olduğu yabancı sermayenin toplamı ise 300 milyon lira çevresinde. Kimya kesimine yabancı sermaye girdiğinden bugüne kadar Türkiye'ye getirilen yabancı sermayenin iki mislinden fazla ithalat sadece bir yılda yapılıyor. Bu ithalat, çok büyük bir çoğunlukla, Türkiye'de yatırım yapan ana firmalardan yapılıyor.”¹

Türkiye'de sanayi geliştikçe sanayinin dış ithal talebi artmakta böylece gerçek anlamda ithal ikamesi gerçekleşmemektedir. 1981 yılındaki bazı veriler, Türk otomotiv sanayisinin %50 kapasiteyle çalışması halinde bile, 350 milyon dolarlık ithalat yapmak zorunda olduğunu ortaya koyuyor. Buradaki 350 milyon dolarlık ithalat, otomobil sanayisinin sadece doğrudan ithalat ihtiyacıdır. Bu rakama dolaylı ithal ihtiyacı dahil değildir.

Türkiye'nin önemli ithal kalemlerinden birini de gübre hammadresi oluşturmaktadır. Gübre hammaddesi için Türkiye her yıl 400 milyon dolar dolayında ithalat yapmak zorundadır.² Bu durum Türkiye Ekonomisinin sadece sanayisini “büyütmek” için değil, tarım-

-
- 1 Yalçın KÜÇÜK, “Teknoloji Transferi Yoluyla Kimya Sanayiinde Bağımlılığın Artışı”, Seçme Teknik Yazılar, A.İ.T.İ.A. Yay. 1982, s. 209.
 - 2 “Türkiye'nin deniz taşımacılığında ödediği navlunun sigorta ücretiyle birlikte 1981 yılında 1 milyar 100 milyon doları geçtiği belirtildi. Yurdumuzda dış ticaretin %95'inin halen deniz yolu taşımacılığı ile yapıldığı, Türk gemilerinin ülke navlunlarının ancak %11'ini sağladığı bildirildi. Geri kalan %89'u yabancı gemilere döviz olarak ödüyoruz”. 10 Ocak 1982 tarihli Günaydın Gazetesin'den.

sal üretimini artırabilmek için bile ne kadar dışa bağımlı olduğunu gösteriyor. Sadece suni gübredeki durum bile, Türkiye’de ne tip bir ithal ikameci sanayileşme olduğunu gösteriyor. Normal koşullarda bile uzun süre devam ettirilmesine olanak olmayan içe-dönük sanayileşmenin olumsuz dış konjonktürde süratle krize girmesi kaçınılmazdır. Dış koşullarda olumsuz bir gelişme olmadan da Türkiye’de geçerli büyüme modeli tıkanacaktır. Çünkü kendi kendini üretemeyen bir süreç söz konusudur.

DPT tarafından yayınlanan “Türkiye İmalat Sanayiinde Sermaye ve İş Gücü” adını taşıyan bir araştırma, Türkiye imalat sanayiinde sermaye verimliliği oranlarında 1968’den sonra bir düşüşün başladığını ortaya koymaktadır. Net artık/sabit sermaye stoku oranı kamu sektöründe 1968’e kadar yükselmiş, bu tarihten sonra düşmeye başlamıştır. “Bu oranın cari fiyatlarla 1965’te 52.8 olan değeri 1968’de 68.2’ye çıkmış 1975’te ise 30’a düşmüştür. Net artık/sabit sermaye stoku oranı özel kesimde ise 1972 yılında %5’lik artış dışında genel bir düşme eğilimi göstermektedir. Düşüş özellikte 1973’ten sonra hızlanmıştır. 1965’te 53.7 olan oran, 1971’de 26.3’e kadar düşüş göstermiştir.”¹

Bu dönemde bir başka gelişme (1965-1975) 10 yıllık sürenin sonunda sermaye stokunda ortaya çıkan artıştır. Aynı araştırma 1965’e göre 1975’te sabit sermaye stokunun kamu kesiminde 2.7 katına özel kesimde ise 5.1 katına çıktığını ortaya koymaktadır.² Görüldüğü gibi 1973’ten sonra bir aşırı sabit sermaye stoku ortaya

1 M. SÖNMEZ, Türkiye Ekonomisinde Bunalım. Belge yayınları İstanbul 1980., s. 35-36.

2 Türkiye gibi Dünya kapitalist sisteminin çevresinde yer alan ve ekonomik büyümeleri sürekli olarak merkez tarafından şartlandırılan ve biçimlendirilen ülke ekonomilerinin ödemeler dengesi tıkanıklıkları genel bir durumdur. TUSİAD’ın, Ağustos 1975 tarihli “Ekonominin Dar Boğazları, Görüşler Öneriler”, Başlığını taşıyan raporunda “Döviz yetersizliği, çözümü oldukça güç bir soru niteliğinde görülmektedir,” Deniyor. Dışa bağımlılık sürdükçe dış ödeme zorluklarının da kolay kolay çözümlenemeyeceği anlaşıyor.

çıkılmış bu durum sermayenin kârlılığını olumsuz yönde etkilemiş ve giderek artan bir atıl kapasite ortaya çıkarmıştır. Bu atıl kapasitenin gerçek nedenleri üzerinde fazlaca durulmadığı için sorunun bu yanı gözden kaçmıştır.

C - Dış Tasarrufların Azalması:

a. Dış Kredi Olanaklarının Daralması:

Türkiye'deki Ekonomik büyüme modeli niteliği gereği artan oranlarda dış kaynak gereksinmesi yaratırken, 1974'ten sonraki dış konjonktürdeki olumsuz gelişme bu kaynağı küçültmekteydi. Türkiye gibi dış kaynaklara bağımlı çevre ülkeler için de benzer bir durum söz konusuydu. Yeni dünya ekonomik konjonktürünün bütün dünyayı etkisi altına aldığı 1970'li yılların ikinci yarısından sonra, özellikle petrol ithal eden ülkelerde büyüme hızlarında önemli düşüşler oldu. Bu ülkelerde 1960-1970 Aralığında GSMH artışı ortalaması %5.7 idi bu oran 1974'ten sonraki olumsuz gelişmelerin de etkisiyle 1970-1980 Aralığında ortalama 5.1'e düştü. Enflasyon oranı 1960-1970 döneminde %3'ten 1970-1980 döneminde %12'ye yükseldi. Alınan dış kredilerin ortalama faiz oranı 1970'de %4.1 iken bu oran 1979'da % 6.4 gibi oldukça yüksek bir seviyeye çıkmıştı. Petrol ithal eden ülkelerin dış borç artışı da çok büyük bir yükselme göstermiştir. 1970'te 48 milyar dolar olan borçlar, 1980'de 301.3 milyar dolara yükselmiştir.¹

Krizin etkisiyle sadece dış kredi bulmak zorlaşmamış, Aynı zamanda borç vadeleri kısalmış, borç faizleri de yükselmiştir. Aşağıdaki tablo büyüme hızlarıyla dış kredilerin faizleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

1 Bela BALASSA "Yeni Sanayileşen Ülkelerin 1973 Yılından Sonra Ekonomi Politikası Tecrübeleri ve Türkiye Örneği", Dışa açılmada kambiyo politikası II, Meban, Spam, (Tarih yok), ve Dış Yardımlar Teori ve Uygulamalar. TUSİAD, 1981.

TABLO: XX

Yıllar	GSYİH Artış %	Orta ve Uzun Vadeli Dış Kredilerin ortalama faiz %
1963-1967	6.4	2.9
1968 - 1972	6.7	3.9
1972-1977	7.2	6.5
1978-1980	2.2	8.1

Kaynak: Gazi Erçel, dış yardım ve krediler. II. Türkiye iktisat Kongresi Dış Ekonomik ilişkiler Komisyonu Tebliği II. s. 348.

Tablodan da görüldüğü gibi, orta ve uzun vadeli dış borçların faizlerinin yükseldiği ortamda, “Türkiye’nin GSYİH’sında hızlı bir düşüş olmuştur. Dış kredilerle ilgili olarak bir başka olumsuzlukta borç vadelerindeki kısalmadır. 1963-1967 döneminde ortalama vade 28 yıl iken, 1978’de 13.2, 1979’da 11.1 yıla düşmüştür. Aynı şekilde ödemesiz sürede kısalmıştır. 1963-1967’de ödemesiz dönem 7.2 yıl iken bu rakam 1976’da 3.9, 1977’de 4.2 dir.

Türkiye açısından ilginç olan durura bir taraftan borç bulmak zorlaşır, faizler yükselir, vadeler kısalırken daha fazla borç bulmak zorunda kalınılmış olmasıdır. Dış kredilerin daraldığı bir ortamda daha fazla borç bulma zorunluluğu, yüksek faizli, kısa vadeli kredilere yönelmek gibi, ülke ekonomisi bakımından rasyonel olmayan bir yola girilmesine neden olmuştur. Böylece kısa vadeli yüksek faizli büyük bir borç yükü altına girilmiştir. “1962 yılında toplam dış borcun %97’si uzun vadeli olmak üzere 857 milyon dolar olan Türkiye, 1980 yılı sonunda 17 Milyar 775 milyon dolarlık bir dış borç yükü ile karşı karşıya kalmıştır. Bu borç yükünün gelişimine bakıldığında 1975 yılından sonra dış borçlarımızın süratle arttığını ve 5 yıllık dönemde dört misli fazla bir borç stoku ile karşı karşıya kalındığı gözlenmektedir.”¹

1 Gazi ERÇEL, “Dış Yardımlar ve Krediler...” a.g.e., s. 351.

Türkiye'nin artan oranda dış kaynağa gereksinme duyduğu bir ortamda kredi bulma olanakları daralmış durumdaydı. Uluslararası Mali Kuruluşlar kriz koşullarında daha az "dış yardım" yapmağa başladılar. Büyük Devletler ve büyük mali kuruluşlar, borç isteyenlere kapılarını kapatırlarken, Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşların onayını almadan özel Batılı bankalardan da borç almak zorlaşmıştır.

Amerika'ya giderek Dünya Bankası ve IMF yetkilileriyle görüşen bir TUSİAD Heyetine bir A.B.D. Dışişleri yetkilisi şunları söylüyor. "Kongre Türkiye'ye sempati beslemiyor. A.B.D. Kıbrıs konusunda Camp David olayındaki gibi taraf olmak istemiyor. Batıda çok para var. Fakat bankalar sadece Türkiye'yi sevdikleri için para vermez. Bütün dünyada IMF etkili bir organdır. Türkiye'nin istikrar önlemleri hakkında Dünyada iyimser bir hava yok. Beyrut yaşanmaz bir yer haline geldi. Onun yerini İstanbul almalı. Biz A.B.D. Dış İşleri Bakanlığı olarak bunu tercih ederiz. Fakat Türkiye'de istek yok. Kıbrıs, Lefkoşe, Atina, Beyruttaki firmaları çekmek için yarış halinde Türkiye ise ne bankaları ne de iş adamlarını çekmeyi düşünüyor. Artık A.B.D'nin Türkiye'ye yardım için ayıracağı fonları yok."¹

IMF yetkilisi Struc'un TUSİAD heyetine söylediklerinden bazıları şöyle: " Türkiye bağımsız bir politika yürütmektedir. Fakat politik etkisi ne olursa olsun, bağımsız dünya ile işbirliğinin ekonomik etkisi Türkiye için kötü olur. Türkiye'nin Batıdan kopmaması için her şeyi yapmak gerek. Türkiye çok hata yaptı. IMF Türkiye'ye para vermeyecek. Petrol fiyatı hâlâ çok ucuz, rasyonel düşünmeniz lâzım. Hiç bir şey karşılıksız verilmez hediye'nin bile bir fiyatı vardır. Verimlilik artışına dikkat edin. Avukat yetiştireceğinize Üniversitelerde tüccar yetiştirin... Türkiye'nin önce parasını gerçek değerine oturtması lâzım. Türkiye'nin zayıf değil, kuvvetli pazara ihtiyacı var. Bu da Batı pazarıdır."²

1 TUSİAD Heyetinin 10-14 Ekim 1978 tarihlerinde A.B.D.'de yaptıkları temaslara tam metni. Gizli Belge, s. 9-10'dan Yalçın DOĞAN, IMF Kıskacında Türkiye, a.g.e. s. 159.

2 Yalçın DOĞAN, a.g.e. s. 157.

Dış koşullardaki bu olumsuz gelişmenin ortaya çıktığı yıllar Türkiye'nin en çok borç bulmak zorunda olduğu yıllardı. 1978 yılına girerken Türkiye Ekonomisi başlığını taşıyan bir TUSİAD raporunda "1978 yılının başında Türk Ekonomisinin temel sorunu 'Ekonominin işlerliğini kaybetme tehlikesi'dir. Geçmiş yıllardan süre gelen sorunların ekonomiye getirdiği yükler yanında 1977 yılında dış para ile ödeme olanaklarının tükenmesi, 'işlerliği kaybetme tehlikesinin' ortaya çıkmasına neden olmuştur," deniliyordu.

Türkiye'nin dış borç bulmasını zorlaştıran bir neden de siyasal nitelikteydi. Batılı Devletler Türkiye'ye yeniden krediaçmak için IMF'nin isteklerinin kabulünü ve Kıbrıs sorununun çözülmesini şart koşuyorlardı. Bu konuda Kanada Dışişleri Bakanı, Türk Dışişleri Bakanı Gündüz Okçun'a, "Kıbrısta adım atmadan Dünyadan tek kuruş kredi alamazsınız" diyebilecektir.¹

Batılı Devletlerin ve büyük finans kuruluşlarının bu olumsuz tavır karşısında, Türkiye Ekonomisi felç olma noktasına gelmiş, 1977 Şubatında "dış alım transferleri fiilen durmuş, 800 milyon dolarlık bekleyen transferler yerinde çakılıp kalmıştır."² Normal dış kredi bulma olanaklarının kısıtlandığı 1974 sonrasında Türkiye'de DÇM'ler tekrar canlandırılmış, daha sonraki yıllarda büyük sorunlar yaratacak olan bir uygulama başlatılmıştır. Mayıs 1975'ten sonra hızla artan DÇM'ler ekim 1979'da 2 milyar 788 milyon dolar gibi çok yüksek bir düzeye çıkmıştır. Bu yolla, "Türkiye'nin dışa bağımlılığı artmıştır. 31 Aralık 1975 tarihindeki döviz rezervlerinin %98.4'ü DÇM'lerden oluşmaktadır. Başka bir deyişle, eğer DÇM'ler olmasaydı, brüt döviz rezervleri sadece 15.9 milyon dolar olacaktı."³

DÇM uygulamasıyla kur farkları ödemesinden dolayı hazine

1 Yalçın DOĞAN, a.g.e. s. 140.

2 Aynı eser, s. 131.

3 Tuncay ARTUN, Kambyo Düzeninde Liberal Eğilimler. İstanbul 1976 s. 82'den Y. DOĞAN, a.g.e. s. 133.

büyük bir yük altına girerken, ekonomi de büyük bir faiz yükünü taşımak zorunda kalmış, enflasyon körüklenmiştir.

D - İşçi Dövizlerinde Göreceli Azalış:

Türkiye'nin geleneksel ihracat mallarına 1961'den başlayarak önemli bir kalem eklenmiştir: İş-gücü ihracı. 1961'de Federal Almanya'ya doğru başlayan iş-gücü ihracı, daha sonra diğer Avrupa ülkelerine de yönelmiştir. Türkiye'nin Batı Avrupa'ya doğru olan iş-gücü ihracı 1961'den Batı Ekonomilerinin krize girdiği 1974 yılına kadar sürekli bir artış göstermiştir. Avrupa'daki Türk işçi sayısı 1973 sonunda 762.400'e yükselmiştir. 1974'ten başlayarak krizin etkisiyle Batılı ülkelerin iş-gücü talebinde bir gerileme başlamış, Avrupa'daki Türk işçilerinin sayısı sürekli azalmıştır.

Petrol ihracatçısı ülkelerin petrol fiyatlarının yükseltilmesinden sonra önemli mali olanaklara kavuşmaları ve bir kısım Türk müteahhitlerinin bu ülkelerde iş almaları sonucu, 1974'ten sonra Libya ve Orta Doğu ülkelerine iş-gücü ihracında önemli bir artış oldu. 1980 yılı sonunda Arap ülkelerindeki Türk işçisi sayısı 96.000'di. 1980 yılında Türkiye'nin çeşitli ülkelere yolladığı işçi sayısı 887.041 dir.

Türkiye'nin iş-gücü ihracatından elde ettiği döviz de 1974 yılına kadar sürekli artarak 1 milyar 426.3 milyon dolara yükselmiş, bu yıldan sonra düşmeye başlamış, 1976-1977-1978 yıllarında düşüş çok fazla olmuş, üç yılda ortalama 1 milyar doların altına düşmüştür.

1961-1980 Aralığında, 20 yıllık sürede 12 milyar 642 milyon dolarlık işçi dövizleri girişi olmuştur. Bu kadar büyük rakamlara ulaşmasına karşılık işçi dövizleri ülke kalkınması yönünden rasyonel bir şekilde kullanılmamıştır. Verimli yatırımlara yöneltilmesi gereken büyük fonlar çoğu zaman arsa ve arazi alımında, konut inşaatında kullanılmıştır. Bir kısım kaynak da, İşçi Şirketleri aracılığıyla küçük ve orta boy sanayilerin kurulmasına yönelmiştir. Fakat kurulan üretim üniteleri çoğu zaman yönetim ve finansman yetersizliğinden

dolayı, verimli kullanılamamaktadır. Bazı işletmelerin kuruluşu tamamlanmış, fakat işletme sermayesi bulunamadığı için, tesisler nerede ise çürümeye terkedilmiştir.

Türkiye'nin ödemeler dengesindeki işçi dövizlerinin önemini daha iyi görebilmek için, ihracat ve ithalat içindeki paylarına bakmak yeterlidir. İşçi dövizlerinin ihracat içindeki payının %90'nın üzerine çıktığı yıllar olmuştur. 1974 ve 1975'te işçi dövizlerinin ihracat içindeki payları sırasıyla %93.1 ve %93.6'dır. Bu şaşırtıcı bir orandır ve ister istemez, acaba işçi dövizleri olmasaydı durum ne olurdu sorusunu akla getirmektedir. Öte yandan dış ticaret açığının önemli bir bölümü de işçi dövizleriyle karşılanmaktadır. İşçi dövizlerinin ithalattaki payı 1980'de %29.2'dir ithalatın yalkaşık 1/3'ü işçi dövizleri sayesinde yapılabilmektedir.

İşçi dövizleri Türkiye'nin dış ödemeler dengesinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte, ekonomide israfçı eğilimleri artırıcı bir etki yapmıştır. Böylece milyarlarca dolarlık kaynak verimsiz alanlarda telef edilmiş, belirli bir tip tüketim modelinin zamansız yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Bunlardan daha önemlisi konjonktürel gelişmelerin doğurabileceği olumsuz etkilerin dikkate alınmamış olmasıdır.

Batı'lı ekonomilerde ekonomik durgunluk devam etmektedir. Bir süre daha devam edeceğe benzemektedir. İşsizliğin giderek artması yeni iş-gücü ithali bir yana, bu sanuncu ülkelerdeki Türk işçilerinin toplu geri dönüşleri beklenmelidir. Böyle bir gelişme sadece ödemeler dengesi üzerinde değil, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yaşamında da olumsuz sonuçlar doğuracak niteliktedir.

E - Petrol Faturasının Yükselmesi:

Türkiye enerji bakımından da dışa bağımlı bir ülke haline gelmiştir. Kendi hidrolik ve fosil kaynaklarımıza dayalı bir enerji politikası izlenmediği için, bugün en büyük dış ödeme petrole yapılmaktadır. Türkiye'nin Orta-Doğu petrolüne bağımlılığı, petrolün varil

fiyatının sembolik bir düzeyde olduğu, yıllarda başlamıştır. 1972’de petrolün varil fiyatı 1.90 dolardı 1982’de yaklaşık 36 dolardır. Artış oranı %1895’tir. Fakat petrol fiyatlarındaki yükseliş Türkiye’nin petrol ithalatında bir azalmaya neden olmuyor. Tersine 1972-1978 arasında petrol tüketimi artmıştır.

“Türkiye’nin 1972-1979 döneminde ihracat artışı %225’tir. Aynı dönemde petrol fiyatları artışı, Türkiye’nin ihracat gelirlerindeki artıştan %1000’den daha fazla bir oranda gerçekleşmiştir.”¹ Dördüncü beş yıllık planda yer alan bir tablodan 1972-1978 Aralığında Türkiye’nin ham petrol üretiminde bir azalış olduğu anlaşıyor. Türkiye’nin petrol üretimi 1972’de 3.388.000 ton iken 1978’de 2.685.000 tona düşüyor. Yaklaşık %21 oranında bir düşüş söz konusu.²

Dünyanın başka ülkeleri Petrole bağımlılığı azaltıcı politikalar uygularken, Türkiye’nin bu alanda dünyadaki genel eğilime pek uymadığı anlaşıyor. “Akaryakıt ithalatının toplam ithalat içindeki payı 1973 yılında % 10,6 ken 1974’te % 20.1’e 1975’te % 17.1.’e, 1976’da % 21.9’a, 1977’de % 25.4’e, 1978 de % 28.2’ye, 1979’da % 34.8’e ve 1980’nin ilk sekiz ayında %35.6’ya yükselmiştir.”³ Petrol dış alım fiyatları yükseldiği halde iç fiyatların sübvansede edilmesi Türkiye’nin petrol talebinin artmasının nedenlerinden birini oluşturmuştur.

Enerji tüketimi konusunda Türkiye’nin yaklaşımı oldukça ilginç. Petrol tüketimini kısmak ve ithal edilen petrolü yerli enerjiyle ikame etmek yerine, ihracatını artırarak, daha fazla petrol ithal etme yolunu seçmiş görünüyor. Petrol ithalatı gerçekleştirildiği sürece sorun çözümlenmiş sayılacak. Ne varki önümüzdeki yıllarda enerji sorunu bugünkünden çok daha büyük çözümsüzlüklere gebe görünüyor. “Yapılan üretim-tüketim hesapları bize 1990 yılını ülkemiz

1 İzzet ŞAHİN, “Türkiye’de Döviz Dar Boğazı ve Enerji Sorunu”, Seminer. Basılmamış çalışma, s. 34.

2 İzzet ŞAHİN, a.g.e., s. 35.

3 İktisadi Rapor, T.T.O.S.O.T.B.B., 1981, s. 144.

için kritik enerji yılı olarak göstermiştir. Eğer hazırlanan muhtelif elektrik enerjisi projeleri bu yıla kadar gerçekleştirilmezse, sanayimiz büyük bir enerji sıkıntısı ile karşı karşıya gelecektir.”¹

Enerji ithali Türkiye’nin ödemeler dengesini sürekli baskı altında tutmaktadır. “Son gelişmelerin ışığında Türkiye’nin genel enerji bütçesi %54 oranında petrole bağımlı duruma getirilmişken, petrol yoğaltımının % 85’inin dış alımla sağlanması, ekonomik boyutları büyük bir sorun olmuştur.”²

F - Dış Ticaret:

Türkiye’nin dış ticaretindeki tıkanıklık, sadece Yeni Dünya Ekonomik Krizinin neden olduğu geçici bir durum değildir. “Dünya ticareti 1962-1972 yılları süresince yılda %8.5 artmıştır. Bu hız giderek zayıflamış ve 1980’de %1.1’e inmiştir” 62. Dünya ticareti genelleşmiş ekonomik resesyondan sonra daralmış ve bu daralma Türkiye’nin dış ekonomik ilişkilerini de etkilemiştir. Fakat Türkiye açısından daha köklü yapısal olumsuzluklar söz konusudur. Türkiye’nin dış ticareti Dünya Ekonomisiyle yenitip bir eklemlenişin başladığı 1947 yılından beri sürekli açık vermektedir. Bu dönem içinde açığın büyük boyutlara ulaştığı yıllar oldukça fazladır. İthalatın sürekli arttığı 1960’lı ve 1970’li yıllarda ihracatın azalması sonucu dış ticaret açığı büyümüştür.³

“Türkiye’nin ihracatı 1960-1970 döneminde yılda ortalama % 1.6, 1970-1977’de ise yılda % 0.8 oranında artmıştır. Aynı dönemlerde orta gelir düzeyindeki 54 ülkenin ihracatı yılda ortalama % 5.4 ve % 5.1 oranında artmış, gelişmiş ülkelerde ise bu oranlar sırasıyla % 8.7 ve % 6.2 olmuştur. İhracattaki bu isteksizliğe karşılık, Türkiye ithalatını hızla artırmıştır. 60’larda %5.5. ve 70’lerde % 13.1

1 M. Özcan ULTANIR, “Almaşık enerji kaynaklarının petrolün yerine konulması” 4. petrol kongresine sunulan bildiriden İ. Şahin a.g.e., s. 37.

2 İzzet ŞAHİN, a.g.e., s. 43.

3 TÜSİAD, Dış Yardımlar Teori ve Uygulama, 1981 (Önsözde).

1970-1977 döneminde petrol ihracatçıları dışında, ithalatını bu kadar hızla artırabilmiş olan başka bir ülke yoktur.”¹

1950-1979 Aralığında “ithalat seviyesi cari fiyatlarla %1772 oranında artarken, aynı dönemde ihracat artışı cari fiyatlarla %859 oranında olmuştur.”² İhracatın ithalatı karşılama düzeyi 1950 tarihinde %91.9 iken, 1980’de bu oran %38.0’e düşmüştür.³ Bazı yıllar bu karşılama oranı çok daha düşük olmuştur. 1975’te ihracatın ithalatı karşılama oranı %29.5’e kadar düşmüştü.⁴ Türkiye’nin ithalat-ihracat tablosundaki bu durum belli başlı üç faktörün etkisiyle dahada belirgin bir hal almıştır. Bunlar: Türkiye’de geçerli ekonomik büyümenin artan seviyelerde ithalat gereksinmesi yaratması, Batıdan ithal edilen ara ve yatırım malları fiyatlarının yükselmesi ve ham petrol fiyatlarının yükselmesi, ithalatın artması, Türkiye’nin ihraç ettiği, ürünlerin kompozisyonunda önemli bir değişikliğin olmamasıdır.

Türkiye’de özellikle 1960’tan sonra yürürlüğe konulan “korumacı” politikaların paradoksal olarak ithalatı teşvik etmesi, buna karşılık ihracatı kârlı olmaktan çıkarması, uygulanan kur politikasının da ithalatın lehine olarak dış ticaret dengesini bozduğu söylenebilir. Aynı şekilde bürokrasinin yarattığı zorluklar v.b. gibi nedenlerden dolayı dış ticaretin gelişmediği ileri sürülmüştür.⁵ Bunlara Türk ihracat ürünlerinin kalite ve standardının düşüklüğü de eklenebilir.

“İhracat 15 yıllık uzun bir dönemde değer olarak ancak 6 katına çıkabilmiştir. Oysa ulusal gelir içindeki payını oran olarak hiç değiştirmemiştir. Toplam Dış Ticaret ve toplam Dünya ihracatı içindeki payı ile ithalatı karşılama oranı devamlı düşmüştür. Üstelik son yı-

1 Kenan BULUTOĞLU, Bunalım ve Çıkış, a.g.e., s. 254.

2 İzzet ŞAHİN, a.g.e., s. 3.

3 Aynı eser., s. 4.

4 Aynı eser., s. s. 4.

5 Bknz. TÜSİAD., İhracat Raporu., 1981.

lardaki artışların miktar genişlemesinden çok fiyat yükselmelerinden kaynaklandığı da açıkça görülmektedir.”¹

Türkiye’nin dış ticaretinde uluslararası planda iki temel sorunla karşılaşılır. Bunlardan birincisi Türkiye’nin Dünya ticaretindeki payının düşüklüğüdür. Türkiye ihracatının Dünya ihracı içindeki payı 1965’te %0.28 iken, 1980’de %0.16’dır. Ekonomi giderek içe kapanmıştır. Türkiye’nin özellikle 1960’lı yıllardan sonraki dönemde sürdürdüğü içe dönük sanayileşme ekonomiyi de içe kapamış, uygulanan çeşitli politikalar sonucunda ihracatın büyümesi engellenmiştir. “OECD ülkeleri arasında GSYİH/ihracat oranı en düşük ülke Türkiye’dir. 1979 yılı verilerine göre Almanya’da bu oran %22.5. A.B.D.’de %7.7, Fransa’da %17.2, İtalya’da %22.3, Hollanda’da %42.7, Yunanistan’da %10.1, Japonya’da %10.2, İngiltere’de %22.7, İsviçre’de %27.9 iken aynı yıl Türkiye’de üretilen malların, diğer, OECD ülkelerine göre daha azının ihraç edildiğini, diğer bir deyişle bunların dışarıya satılması yerine ülke içinde tüketildiğini ortaya koymaktadır.”²

1970’li yıllarda dış ticaret hadleri de Türkiye’nin aleyhine dönmüştür. 1950 = 100 alındığında dış ticaret hadleri 1973’te 95, 1974’te 77, 1975’te 68, 1976’da 70, 1977’de 69, 1978’de 71, 1979’da 70’tir.³

Mal grupları bakımından tarımsal ürünlerin toplam ihracat içindeki payı, azalmakla birlikte 1970’li yıllarda önemini koruyordu. Sanayi ürünlerinin payı 1980’de %36’ya çıkmıştı. Türkiye’de normal olarak (Uluslararası standartlara göre) tarım ürünleri arasında yer alması gereken bazı mallar da sanayi ürünü sayılıyor. Bu nedenle yukarıdaki rakam sanayi ürünlerinin gerçek oranını vermekten uzaktır. 1980 yılında madencilik sektörünün payı %6.6 idi.

-
- 1 “Türkiye’de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, bugünkü durum, sorunlar ve öneriler”. Meban. S.P.A.M., s. 25.
 - 2 Rıdvan KARLUK, “Türkiye’de ihracatı Arttırma Politikası” II. Türkiye İktisat Kongresi, Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, s. 56.
 - 3 A. Savaş AKAT, a.g.e., s. 95’deki tablodan.

Türkiye'nin 1974'ten sonraki ihracatına bakıldığında dünya ekonomik krizinden fazla etkilenmediği anlaşıyor. Bununla birlikte ihracat artışı tahminlerin altında gerçekleşmiştir. 1974'ten sonra Türkiye'nin dış ticaretinde ülkeler bakımından da değişiklik olmuş, bu tarihten sonra Türkiye'nin dış ticaretinde müslüman ülkelerin payı artmıştır. 1980 yılında Türkiye'nin toplam ithalatının %49.78'i Orta-Doğu ülkelerinden karşılanmıştır. Bunun %90.6'sı petrol alımına aittir.

G - Sonuç: Ödemeler Dengesinin Tıkanması

Buraya kadarki açıklamalar ithalatın hızla atması, buna karşılık ihracatın yeterince artırılmaması, daha önce ihraç edilen bazı malların iç kullanımının artması (1963-1974 Aralığında pamuk üretiminde %26.6'lık bir artış olmuştu, aynı dönemde pamuk yurtiçi kullanım oranındaki artış %56.3 olmuştu). Dünyadaki enflasyonun Türkiye'ye büyük boyutlarda yansması¹ işçi dövizlerinde duraklama, petrol fiyatlarının yükselmesi, Türk parasının bürokratik müdahalelerle aşırı değerlendirilmiş olması, Turizm ve diğer görülmeyen kalemlerde beklenen gelişmenin olmaması, dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine gelişmesi, ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Burada ayrıntılı olarak ele almadığımız bir neden de ithalatta liberasyon oranının yüksekliğidir. 1970'li yıllarda liberasyon oranı %70'ti. Bu oran "liberal" dönem olarak bilinen 1950-1960 Aralığında bile en fazla %60 olmuştu. Liberasyon olayının yüksekliği yanında, daha önce değindiğimiz DÇM uygulaması da Türkiye'ye her

1 "1972-1977 döneminde dış ticaret açığında meydana gelen 3.3366 milyarlık artışın %78.3'ü fiyat hareketlerinden kaynaklanmıştır. 1970-1973 döneminde Türkiye'nin dıştan aldığı malların fiyatı %33 kadar yükselmiştir. Bu oran diğer ülkeler ve ülke guruplarıyla karşılaştırıldığında olağan sayılabilecek durumdadır. Ne varki 1974'ten başlayarak dış alım fiyatlarındaki artış, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ortamlarının üstüne çıkmıştır. Türkiye'nin 1973-1977 döneminde dış alım fiyat artışları %100'ü aşmaktadır". Dördüncü Beş Yıllık Plan s. 53.

istenilen malın sokulmasını kolaylaştırmıştır. Bu yolla lüks tüketim malları ithalatı artmıştır.

Ödemeler dengesinde bir iyileşme sağlamak, ihracatı arttırmak, paranın dış değerini stabilize etmek amacıyla arka arkaya yapılan devalüasyonların da bir yararı olmamıştır. Bu koşullarda cari işlemler açığını kapatmanın tek çözüm yolu borçlanmaktır. Dünya konjktürünün içinde bulunduğu koşullar veri olduğunda, bunun ne kadar büyük zorluklarla gerçekleştirilebileceğini anlamak kolaylaşır. “Dış ticaret açıkları arttıkça, dış borçlanma düzeyleri de yükselmiştir. Dış borçlanma 1975-1976 devresinde çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. 1975-1976 devresinde dış borçlanma %412 dolayında artmıştır. 1976-78 devresinde artış düzeyi % 312 dir.”¹

Bu koşullar altında Türk Hükümeti 1978’den başlayarak Cumhuriyet tarihinin en büyük borç erteleme “operasyonları”na girişmek zorunda kalmıştır. Dış ödeme tikanıklıkları, sanayi üretimini olumsuz yönde etkilerken, tarım girdilerinin (makine, gübre, mazot v.b.)’de ithalinin kısıtlanmasına neden olmuştur. Böylece tarımda da ihracat umulan seviyede gelişmemiştir. Bütün bu gelişmelerin yüksek enflasyon oranlarının geçerli olduğu bir ortamda gerçekleştiği hatırlanırsa, krizin gelir bölüşümü ve kaynak dağılımı üzerindeki olumsuz etkileri daha iyi anlaşılır.

1974 yılından beri devam eden ödemeler dengesi darboğazı, 1977’de kritik bir seviyeye ulaşmıştır. 1977 sonunda Türkiye’nin ithalat faturası 5.8 milyar dolara ulaşmıştı. Buna karşılık aynı yıl sonunda gerçekleştirilen ihracat geliri 1.753 milyon dolardı. Aynı yıl yaklaşık 1 milyar dolar civarında işçi dövizini girdiği düşünülürse açık 3.4 milyar dolardı. 1977’den bu yana ödemeler dengesi üzerindeki baskı ağırlığını korumaktadır.

Buraya kadar krizin ortaya çıkış nedenleri ve ekonomiyi etkileyiş biçimi üzerinde durduk. Bundan sonraki alt bölümde çıkış yolu arayışları, anti-kriz politika ve önlemler ve bunların sonuçları tartışılacak.

1 İzzet ŞAHİN, a.g.e., s. 18.

5 -İktisadi Politika Arayışları: Ağustos 1977'den 24 Ocak 1980'e

1977 yılı, ekonomideki tıkanıklığın yapısal bir nitelik taşıdığına anlaşıldığı, bazı politikalarla krizden çıkışın mümkün olmadığının anlaşılmaya başlandığı yıl olmuştur. 1960'lardan beri geçerli birikim modelinin gözden geçirilme zorunluğu kendini dayatmaktaydı. Türkiye gibi uluslararası kapitalizmin çevresinde yer alan bir ülkede iktisadi büyümenin ve ileri kapitalist ülkelerle olan ekonomik ilişkilerin niteliğinden ötürü, ekonominin krizi her zaman bir ödemeler dengesi krizi gibi görünür. 1977'den sonra da öyle olmuştur. Oysa ekonominin içine girdiği kriz, basit bir ödemeler dengesi krizinden öteye, yapısal nitelikte bir krizdi ve ekonomide yeni yönelişler olmadan da atlatılmasına olanak yoktu.

Krizin içe dönük büyüme modelinin krizi olduğu halde, bir ödemeler dengesi krizi gibi ortaya çıkması, modelin dış kaynağa dayalı bir zemin üzerine oturmuş olmasındandır. Yıllardır Türkiye ekonomisi kendi kapasitesinin üstünde tüketen, bunu da dış destekle sürdüren bir gelişim içinde olmuştur. Dünya konjonktürünün olumlu döneminde dış kaynak bulmanın oldukça kolay oluşu, işçi dövizlerinin yarattığı rahatlık, sorumsuz iktisadi politikalar, özellikle Türk parasının sürekli olarak aşırı değerlenmiş olması, ekonominin kendi kapasitesinin üstünde bir "performans" göstermesi sonucunu doğurmuştu. Ne varki, bir taraftan büyüme modelinin kendi yapısı, diğer yandan dış konjonktürdeki olumsuzluk, yolun sonuna yaklaşıldığı haberini veriyordu.

Türkiye'nin Dünya konjonktüründeki tersine dönüşten etkilenmesi dört farklı şekilde oluyordu. Bunlardan birincisi petrol fiyatlarında başlayan fiyat yükselişlerinin doğrudan etkisiydi. İkincisi, Türkiye'nin büyük ölçüde ara malı, ekipman v.b. ithal ettiği Batılı ülkelerdeki enflasyonun ve petrol fiyatlarındaki artışın, ihraç mallarına yansımasıydı. Üçüncüsü Türkiye'nin büyük ihtiyaç duyduğu dış kredi olanaklarının daralması, dördüncüsü, dış ticaret hadleri-

nin Türkiye aleyhine olarak bozulması ve dünya ticaretindeki daralmasıdır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz, dış konjonktüre ilişkin olumsuzluklar içerdekiyle birleşince, ekonominin içinde bulunduğu durum iyice ağırlaşmıştı. Türkiye’de tüketimin aşırı düzeyde teşvik edilmesinin yarattığı toplam talep, bunun neden olduğu ithalat artışı, başta petrol olmak üzere bir kısım mallara yönelik sübvansiyonlar. KİT’lerin açıklarının sürekli olarak Merkez Bankası kaynaklarıyla finanse edilmesinin neden olduğu talep artışı ve enflasyonist eğilim. Yine siyasi amaçlı tarımsal destekleme alımları, bunun yarattığı bütçe açığı ve enflasyonu körükleyici etkisi, birbiri ardına gerçekleştirildiği halde beklenen sonucu vermeyen, fakat ekonomideki gidiş üzerinde olumsuz etki yapan devalüasyonlar, modelin tıkanması sonucunu doğurdu.

Fakat, 1977’den 1980’e kadar alınan anti-kriz önlemler önceki dönemin politikalarından farklı bazı özellikler taşısalar da, orta ve uzun vadede ekonominin işleyişini değiştirecek durumda değildi. Bu nedenle 24 Ocak 1980’deki strateji değişikliğine kadarki sürede, uygulanan ekonomi politikaları durumu tersine çevirmek yerine, daha da ağırlaştırmıştı. Yaklaşık üç yıllık sürede uygulanan ekonomi politikaları belli başlı üç amaca yönelikti: 1. Türkiye’nin dış ekonomik dengesini düzeltmek amacıyla ihracatın artırılması, 2. Enflasyonist gidişin durdurulması, 3. Açıkları büyük boyutlara ulaşan Kamu İktisadi Teşebbüslerini kendi kendilerini finanse eder hale getirerek, bunların bütçeye bindirdiği yükten kurtulmaktı.

Bu alanda alınan önlemler çoğu zaman kendi içinde tutarlılığı olan bir bütün teşkil etmiyordu. Bir taraftan “iyileştirici” önlemler alınırken, öte yandan alınan önlemin tersi sonuçlar doğurabilecek başka önlemler alınıyordu. Bir taraftan KİT’lerin rasyonalizasyonu-na yönelik tedbirler alınırken, öte yandan KİT’lere politik gerekçelerle yeniden çok yüksek sayılara ulaşan personel alınıyordu.

1977 ortalarından sonra yüksek enflasyon, tıkanan transferler, enerji yetersizliği, düşük kapasite, dış kredi kapılarının kapanması,

büyük bir borç yükü ve dış ticaret açığı, işçi dövizlerinde duraklama, yatırımlardaki gerileme, Türkiye ekonomisinde genel gidişe damgasını vuran belli başlı eğilimlerdi. Bu eğrimlerin tersine çevrilmesi ve ekonominin yeniden kendi kendini üretir hale gelebilmesi, radikal bazı önlemlerin alınmasını gerektiriyordu. Fakat siyasi ittifaklar ve siyasi partilerin seçim hesapları, parlamentonun kompozisyonu, radikal bir politikaya geçişi geciktiriyordu. 24 Ocak kararlarının alındığı zaman da bu kararları alan iktidar partisi, dış desteklerle kurulmuş ve dış desteklerle iktidarda kalabilen bir parti olduğu halde bu kararları alabilmiş olması yukarıda söylenenlerle çelişiyor sayılabilir. Ne varki, 1980 Ocağı'na gelindiğinde yolun da sonuna gelindiği anlaşılmıştı ve politika değişikliği bir zorunluluk olmuştu.

24 Ocak kararlarına geçmeden önce, 1977-1980 arasında Demirel ve Ecevit hükümetlerinin uygulamaya çalıştıkları anti-kriz politikaları gözden geçirmemiz ve bu politikaların neden başarısız oldukları üzerinde kısaca durmamız gerekiyor.

II. M.C. Döneminde alınan önlemler daha çok ihracatın özendirilmesi, bunun için bazı bürokratik formalitelerin hafifletilmesi veya kaldırılması, kredi kolaylıkları, gümrüklerle ilgili düzenlemelerle sanayi ürünleri ihracatının özendirilmesi gibi önlemlerdi. Öte yandan enflasyonla mücadele için KİT açıklarının Merkez Bankası tarafından karşılanmaması, üretimin desteklenme ve yarım kalmış özel sektör yatırımlarının tamamlanması için destek, sanayiciler lehine olarak ithalat rejiminde bazı yeni düzenlemeler yapılmıştı.

1977'de açıkları 40 milyar liraya ulaşan KİT'leri rasyonalize etmek, bunları kaynak tüketen durumundan kaynak üretebilir hale getirmek için, bazı temel maddelere zamlar öngörülmüş fakat, hükümet bazı temel maddelere zammı politik bakımdan sakıncalı gördüğü için vazgeçmiştir. Suni gübre fiyatları değiştirilmemiştir. Bazı zamlar da düşük tutulmuştur.

1978 başında iktidara gelen Ecevit hükümeti olumsuz gidişin tersine çevrilmesi için ekonomide yapısal bir değişikliği amaçlayan uzun

dönem tedbirlerle, ekonomiyi felç olmaktan kurtaracak kısa vadede sonuç verecek tedbirleri birlikte ele alma yoluna gitti. Bu dönemde ekonomiyi ayakta tutabilmek için gerekli dış kredinin bulunması ve vadesi gelmiş bulunan ve büyük miktarlara ulaşan çoğu kısa vadeli borçların ertelenmesi acil bir sorun olmuştu. Fakat, borç ertelemesi ve yeni kredilerin sağlanabilmesi için IMF'nin önerileri doğrultusunda hareket etmek gerekiyordu. Aksi halde ekonominin işlerliğini sürdürmesi tehlikeye girecekti. IMF'nin alınmasını istediği önlemler bilinen şeylerdi: Emisyon hacminin daraltılması, Devalüasyon yapılması, tarım ürünleri destekleme alımından vazgeçilmesi, cari harcamaların kısılması, maaş ve ücretlerin "makul ölçülerde" tutulması, yatırımların kısılması, bütçenin küçültülmesi, KİT ürünlerine zam yapılması v.b.

Hükümet IMF tarafından yukarıda önerilen önlemleri almadan dış borç ertelemeleri ve yeni kredi bulmanın imkânsız olduğunun bilincindeydi. 1 Mart 1978'den başlayarak yukarıdaki doğrultuda önlemler almaya girişti. 1977 seviyesinin altında bir ithalat programı benimsendi.

Türk parası Devalüe edildi (%23), bazı KİT ürünlerine zam yapıldı. İhracat vergisi düşürüldü, 1978 programından yeni yatırımlar çıkarıldı. Ve düşük bir kalkınma hızı benimsendi. Ve faiz hadleri yükseltildi. Hükümetin bu dönemde aldığı önlemlerin en önemlilerinden biri DÇM. uygulamasının kaldırılmasıdır. Bazı başka önlemler de alınmıştır. Turist olarak yurt dışına çıkışların sınırlandırılması ve alacakları yabancı para miktarının azaltılması; yurt dışındaki işçilerin yurda sokacakları malların üretim malları olmaları, (Tarım makineleri v.b. gibi).

Ecevit hükümetinin aldığı önlemlerden biri de ihracata dönük sanayilerin teşvik edilmesidir. Dışa dönük yatırım yapan sanayiciler "Faiz Farkı, İade Fonu"ndan yararlandırılacaklardı. Merkez Bankası reeskont hadlerinde de sanayiciler lehine bazı düzenlemeler yapıldı.

Fakat alınan bütün önlemler ve uygulamalara karşılık, ekonomideki gidiş durdurulamadı. IMF ile yapılan Stand-By anlaşması

ile (Temmuz 1979) Türkiye'ye 325 milyon dolarlık bir kredi olanağı yaratıldı. Ayrıca OECD ile yapılan görüşmeler sonucunda 1979 için Batılı Bankalardan ve OECD den 600-700 milyon dolarlık ek kredi olanağı sağlandı. Yaklaşık aynı miktar kredi 1980 için de vatedilmişti. Dünya Bankasından sağlanan 60 milyon dolarlık kredi ile birlikte, 1979 için toplam 1 milyar dolarlık taze kredi sağlanmıştı.

Türkiye'nin IMF'ye verdiği 1979 niyet mektubunda gerektiğinde kambiyo kurunun ayarlanacağı, Türk Parasının değeri yabancı paralar karşısındaki kurunun da ayarlanması, Merkez Bankasından Kamu Sektörüne açılan kredilerin sınırlandırılması, KİT'lerin yönetimini reforme edilmesi ve ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarının ayarlanması; Banka kredilerinin kısılması, bütçe gelirlerini artırıcı bir vergi reformu yapılması, tarımsal ürünlerin taban fiyatlarının makul sınırlar içinde tutulması, üretim artışı, ücret dengesinin kurulması, ihracatın özendirilmesi, farklı kur uygulamasının durdurulması, kredi alımının ve cari harcamalar açığının sınırlandırılması, enflasyon hızının % 35'in altına düşürülmesi gibi konularda güvence veriliyordu.

1977 Ağustos ayından beri alınan önlemler ekonomideki gidişi tersine çevirmede etkili olmadı. Enflasyon hızı daha da arttı. 1979'da enflasyon oranı % 81,4'e yükseldi. İkili fiyatlar giderek yaygınlaştı. Merkez Bankası etkinliğini yitirdi. Yer altı ekonomisi büyük etkinlik kazandı. Spekülasyon yaygınlaştı, gelir dağılımı ücretli ve sabit gelirli kesimlerin aleyhine olarak bozuldu. Yatırımlar durdu. Sanayi sektöründe kapasite kullanımı bazı dallarda % 30 seviyesine kadar düştü. İhracatta hatırı sayılır bir gelişme sağlanamadı. Alınan bürokratik önlemler mal kıtlıklarını önlemede etkili olamadı. 1979 sonlarına doğru ekonomi 1977 dekinden daha da olumsuz bir görünüme ulaşmıştı. Ekonomideki olumsuzluğu daha da artıran bir faktör de siyasi plandaki krizdi. 1977 den beri kurulan hükümetler hep zayıf hükümetler oldu. Parlamento işlemez hale gelmişti. Terör olayları ekonomideki gidişi olumsuz yönde etkilemeye devam etti. Böylece Türkiye'deki siyasi ve ekonomik kriz, dünya ekonomisinin krizi

ile çakışma halinde idi. Türk ekonomisi içteki ve dıştaki çok yönlü olumsuzlukların etkisindeydi. Türkiye’de ekonomik krizin aşılması öncelikle siyasal plandaki krizin aşılmasını zorunlu hale getirmiş gibiydi.

1977’den 1980’e kadarki anti-kriz politika arayışlarının başarılı olamayışı kısaca aşağıdaki nedenlere dayanıyordu:

Bunlardan birincisi: Siyasal plandaki istikrarsızlıktı. Gerek II. M.C. gerekse Ecevit hükümetleri zayıf hükümetlerdi. Denge hesapları ile ayakta kalabiliyorlardı. Hükümetlerin parlamentodaki güç dengesi dağılımından kaynaklanan bu zayıf durumları, hem siyasal istikrarın sağlanmasını hem de radikal ekonomik tedbirlerin alınmasını ve uygulanmasını engelliyordu. Türkiye’de cumhuriyetin kurulduğu dönemden bu yana oluşturulan kurumlarla, siyasal ve bürokratik yapılarla daha ileriye gidebilmek artık olanaksızdı. Siyasal ve bürokratik yapıda bazı düzenlemeler olmadan da ekonomi-politika uyumunu sağlamaya olanak kalmamıştı.

İkinci Neden: Alınan anti-kriz önlemlerin iç tutarlılıktan yoksun olmalarıdır. Kararlar arasındaki tamamlayıcılık ilkesine dikkat edilmiyordu. Bunun sonucunda kopukluklar, gecikmeler, zamanlama hataları yapılıyordu. Bu durum alınan kararların etkinliğini büyük ölçüde sınırılıyordu. Öte yandan önerilen ve bazıları da uygulama alanına konulan önlemler, nitelikleri gereği demokratik bir ortamda başarı şansı olmayan kararlardı. Ücretlerin düşürülmesi, destekleme alımlarının durdurulması, bazı mallara uygulanan sübvansiyonların kaldırılması v.b. gibi önlemler geniş toplum kesimlerinin muhalefeti ile karşılaşır. Öte yandan ekonomide bir rasyonalizasyon amacı taşıyan bazı başka önlemler, vergi vermeyen ve az vergi veren kesimlerden vergi almaya yönelik düzenlemeler v.b. Bu düzenlemelere konu olan kesimlerin tepkisine yol açar. Oy hesapları yapmak durumunda olan bir siyasi partinin bu konularda kararlı bir tutum içine girmesi zordur.

Üçüncü Neden: Dışarıdaki olumsuzluklarla ilgilidir. Türkiye’nin ihtiyacı olan ve ekonomide işlerliğin sağlanması için zorunlu

dış krediler çoğu zaman istenilen oranda gerçekleşmiyordu. Gerçekleşme de ekseri beklenenin altında oluyordu. Borçların ertelenmesi ve yeni krediler bulunması, uzun görüşmeler ve uluslararası plandaki “bürokratik” engellerle sürekli olarak gecikiyordu. Çoğu zamanda uluslararası kuruluşlar ülke koşullarını dikkate almayan isteklerde ısrar ediyorlardı. Dış kredilerdeki gecikme, sanayinin ithalat talebinin karşılanamaması, atıl kapasite, düşük üretim, yükselen fiyatlar, arz-talep dengesizliği, karaborsa, tekrar enflasyon senaryosunu sürekli gündemde tutuyordu. Bütün bunlar ve ekonominin yapısı ve işleyişine ilişkin daha köklü olumsuzluklar, ihracatın yapısı ve hacmi v.b. alınan anti-kriz önlemlerin Türkiye ekonomisindeki krizi tersine çevirmede başarılı olmasını engellemiştir.

6 -Ekonomide Yeni Dönem: 24 Ocak Kararları:

Türkiye Ekonomisinde 1974’ten beri devam eden ödemeler dengesi krizi, 1977’ye kadar çeşitli uygulamalarla DÇM v.b. bir süre ertelenebilmişti. 1977’den sonraki dönemde ise bazı önlemlerle krizden çıkılmaya çalışıldı. 1980 yılı başına gelindiğinde o zamana kadar geçerli politikalarla krizden çıkışın mümkün olmadığı anlaşılmıştı. Böylece, 24 Ocak 1980 kararlarıyla ekonomide yeni bir dönem başlatılıyordu. 24 Ocak kararları eskiden beri uygulanan bazı politika ve uygulamaları da içermekle birlikte, önemli değişiklikler getirmiştir.

Yeni stratejiden amaçlanan, ekonominin dışa açılmasını sağlamaktı. Dışa açılma da piyasa güçlerine dayanılarak gerçekleştirilecekti. Bu amaca yönelik 24 Ocak 1980 kararları bir başlangıçtı, ek önlemlerle yeni strateji desteklenecekti. Böylece 1960’lı yıllardan beri geçerli içe dönük modelden dışa dönük modele geçişin koşullarının oluşturulması yolu açılıyordu. 24 Ocak kararlarıyla birlikte ekonomide yeni yönelişi gerçekleştirecek bazı kurumlar da oluşturuldu. Alınan kararlar dışa dönük bir ekonomik yapı ve işleyişin gerçekleştirilmesi için kendi içinde bir bütünlük oluşturan kararlardı. Oluşturulan ku-

rumlarla da bu kararların uygulanmasında bazı bürokratik işleyişlerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak amaçlanıyordu.¹

Politika saptamaları, yeni kurumların oluşturulması, yasal düzenlemelerle gerçekleştirilmekteydi. Kararlardan ve yeni düzenlemelerden beklenen ekonomiyi ihracata dönük bir yapı ve işleyişe kavuşturmak, bunun için öncelikle ihracatı ve döviz gelirlerini artırmaktı. Dış ticaret gelirlerini artırmak ise, üretimi artırmakla olanaklıdır. O halde üretimi atıracak koşullar yaratılmalı, öncelikle enflasyonist tırmanış tersine çevrilmelidir.

Kararların bir bölümü piyasa güçlerinin harekete geçirilmesi ile uyumlu olarak fiyatların serbest bırakılmasıdır. Özellikle KİT ürünlerinin fiyatlarının serbest bırakılması, çoktandır oluşagelen ikili fiyatları ortadan kaldırarak ticari sermayeye giden rantları sanayi kesimine aktarmayı amaçlıyordu.

Fakat sanayi ürünleri fiyatlarının serbest bırakılması, bu malların fiyatlarının yükselmesi ve iç tüketimin kısılması anlamına geliyordu. Görüldüğü gibi ihracatın artırılması iki kaynağa dayandırılmak isteniyor. Birincisi, üretimi artırarak, ikincisi iç tüketimin kısılması sonucu daha fazla ihraç edilebilir ürün ortaya çıkarmak. 12 Eylül'den sonra toplu sözleşme düzeninin yürürlükten kaldırılması, kamu personeline ve taban fiyatlarına yönelik kısıtlayıcı uygulamalarla, ihraç edilebilir sanayi ve tarım ürünleri miktarında önemli bir artış oldu.²Kısa dönemde atıl kapasiteyi harekete geçirmek, böylece ihraç edilebilir ürün miktarını artırabilmek için borç ertelemeleri ve yeni krediler gerekiyordu. IMF ve OECD gibi kuruluşlarla bu stratejiyi destekleyecek bir uyum sağlandı. IMF ile 3 yıllık bir "istikrar programı" anlaşması yapıldı.

Uzun dönemde ise hangi malların ihracına yönelineceği, yabancı

1 Resmi Gazete, 25 Ocak 1980 sayı 16880, Mükerrer s. 6.

2 Tarımdan Sanayiye kaynak aktarmanın başka yolları da vardır. Sanayi ürünleri fiyatlarını daha fazla artırarak fiyat makasının tarım sektörü aleyhine olarak açmak mümkündür.

sermaye girişiyle birlikte ele alınmaktadır. Bunun için yabancı sermayeye bazı ek teşvikler getirilmiştir.

Kararların bir yönü de bazı temel mallara uygulanan sübvansiyonların kaldırılmasıdır. Bu uygulama da piyasa güçlerine dayalı bir ekonomik yapı oluşturma isteğine uygun düşmektedir. Yeni politikalar yürürlüğe girer, kurumlar oluşturulurken o zamana kadar işlerliği olan bazıları da yürürlükten kaldırılmıştır. Fiyat Kontrol Komitesinde olduğu gibi. 24 Ocak 1980’le başlatılan dışa dönük stratejiyi: Politikalar, kurumlar ve yasal düzenlemeler olmak üzere üç başlık altında ele almak mümkündür. Bu kararlar ve düzenlemelere 24 Ocak sonrasında yenileri eklenmiştir.

1. Ekonomik politikaya ilişkin kararlar:

Türkiye Ekonomisinde strateji değişikliğini sağlamaya yönelik politikalar, ihracatın artırılması, fiyat sisteminin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye girişinin artırılması, faizlerin serbest bırakılması olmak üzere belli başlı dört başlık altında ele alınabilir.

A - Dış ticaret gelirlerini artırmaya yönelik önlemler.

1. Devalüasyonlar: 24 Ocak kararlarının ilki Türk lirasının Amerika Birleşik Devletleri doları karşısında patesini 47.10 TL den 70 TL ye düşürülmesidir. Faka devalüasyondan sonrada TL Dolar karşısında değer kaybetmeye devam etti. 1979’un son üç ayıyla 1980’in ilk dokuz ayında (1 yıllık sürede) Türk Lirası ABD doları karşısında % 45-55 civarında değer kaybına uğradı. 25 Ocak 1980’de gerçekleştirilen bu büyük çaplı devalüasyon daha sonraki kur ayarlamalarıyla devam etti. Bu alanda üç istisna söz konusudur.

- a. Gübre ve gübre üreticileri tarafından kullanılan gübre hammaddeleri ile zirai ilaç ve hammaddeleri ithalatı karşılığı satılan dövizler için parite bir ABD doları = 55 TL dir.
- b. Hariçte çalışan işçilerin yurda gönderdikleri veya getirdikleri

499 sayılı kanun kapsamına giren döviz ve efektif dövizlerin alışlarında, alış katlarına ilaveten üç yıllık peşin faiz ödemeleri de dahil bu nevi döviz ve efektif döviz alımlarında 1 ABD doları = 70 TL,

- c. Dış seyahat harcamaları vergisine konu olan döviz ve efektif döviz satışlarında % 50 vergi dahil 1 ABD doları = 70 TL,

Devalüasyonla iki amacın gerçekleştirilmesi amaçlanıyordu. Bunlardan birincisi Türk ihracat mallarının dış pazarlardaki fiyatlarının düşürülmesiyle dış satışların ve döviz kazançlarının artırılması, ikincisi de kur ayarlamalarının devreye sokulmasıyla dış ilişkilerden doğan rantların ortadan kaldırılmasıdır. Türkiye’de 1980 öncesi dönemde uygulanan kambiyo politikası bu alanda büyük rantların oluşmasına ve bu rantlardan belirli kesimlerin büyük çıkarlar sağlamasına neden oluyordu. 1980 Ocak devalüasyonundan sonra da “para operasyonları” devam etti TL nin değeri diğer yabancı paralar karşısında da sürekli olarak ayarlandı. 3 Nisanda TL nin ABD Dolarına paritesi 73,70 TL ye, 5 Ağustosta da 80 TL ye yükseltildi. Daha sonra günlük kur ayarlamalarına geçildi. Nihai amaç Türk parasını Konvertibl hale getirmektir. Bu seçim piyasa güçlerine dayalı bir ekonomik yapı ve işleyişe ulaşmayı amaçlayan politikalara uygun düşmektedir.

2. Destekleme ve fiyat istikrar fonu:

“Madde politikasının takibi ve fiat istikrar yönünden desteklemeye tabi tarımsal ürünlerin bu kararın yayım tarihinden sonra yapılan ihracında, iç ve dış fiyatlar nazara alınarak bu maddelerin beher kilosundan veya kıymetinden alınacak paralarla T.C. Merkez Bankası, nezdinde bir “Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu” teşkil edilmiştir...

Bu fon, tarımsal girdilerin sübvansiyonu ve üreticinin fiyat hareketlerinden korunması ile, ihracatın geliştirilmesi, ihracata yönelik

yatırımların finansmanı ve ihracat sigortası tesis edilinceye kadar ihracatın sigortasında ve parakredi kurulunca belirlenecek esaslara göre kullanılır.

- a İthalattan alınan pul resminde indirim yapılması.
- b İhraç mallarının üretiminde kullanılan girdilerine uygulanan ithal vergisinin kaldırılması.
- c Prefinansman yoluyla yapılan ihracatın özendirilmesi: “Prefinansman yoluyla gelen dövizler karşılığı Türk liralari mevduat munzam karşılığına tabi olmaksızın ve kesin döviz alış işlemi yapılmaksızın, prefinansman dövizini getiren ihracatçıya ödenir.”
- d İhracatı teşvik edici amaçlar: Vergi, resim ve harç istisnaları, Transfer kolaylıkları, Döviz tahsisi, İhracat Teşvik Fonu v.b. özendirici önlemler.
- e Çapraz döviz kurlarının otomatik ayarlanması vb. Bütün bu kararlar ihracat gelirlerini artırmaya ve ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı hafifletmeye yönelik politika ve önlemleri içeriyordu. Fakat kararların birinci yılında ihracat artışında önemli bir gelişme olmadı. 1981 yılındaki gelişmelere daha sonra değineceğiz.

Türkiye gibi dünya sisteminin çevresinde yer alan ülkelerde devalüasyonların istenilen sonuçları doğurması oldukça şüphelidir. Devalüasyonlar Türkiye’nin ihraç ettiği malların, nispi dış katlarını düşürerek, ithalatın yapıldığı ülkelerde bu malların fiyatlarını düşürürken, ithal malları katlarını artırmakta, ithalat talep esnekliğinin aşırı seviyede düşük olması nedeniyle devalüasyona rağmen ihracatın istenilen düzeyde artması söz konusu olmamaktadır. Devalüasyonlar bir zorunluluk olarak ortaya çıkmakla birlikte, son tahlilde dış ticaret hadlerindeki aleyhte durumu tersine çevirmek bir yana, daha da ağırlaştırmaktadır. Alınan bütün önlemlere rağmen Türk parasının düşme eğilimi devam etmektedir. Bu durum ithalatın her seferinde pahalıya gelmesi, Türkiye’nin dış ticaretinden sürekli zararlı

çıkması gibi bir sonuç doğurmaktadır. Devalüasyon enflasyonist gidişin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu nedenle devalüasyon ex post bir durum ayarlanmasından başka bir şey değildir. Fiyat artışlarında ortaya çıkan köklü yapısal nedenlerin üzerine gidilmedikçe hem devalüasyonlar ya da kambiyo kur ayarlamaları kaçınılmaz olacak hem de bunlardan beklenen sonucu elde etmek kolay olmayacaktır.

B - Fiyatlarla İlgili Düzenlemeler:

24 Ocak kararlarının en önemlilerinden biri herhalde fiyatların serbest bırakılması yönünde atılan adımdır. Bu amaca yönelik olarak “Fiyat Kontrol Komitesi” kaldırılmıştır. Bürokratik olarak belirlenen fiyatlar sürekli olarak ikili fiyatların ortaya çıkmasına neden oluyordu.

İkili fiyatların ortaya çıkması ticaret sermayesinin önemli fonları ele geçirmesine neden oluyor, bu da verimli yatırımlar aleyhine sonuçlar doğuruyordu. Bu durum bir TUSİAD yayınında şöyle değerlendiriliyor: “İç piyasa koşulları ve sınai ürünlere uygulanan fiyat kontrol sistemi, sınai üretimi değil, ticareti verimli ve cazip kılıyor... İdari fiyat tayinlamaları ciddi sınai kuruluşların üretimi artırmalarını ve hatta sürdürmelerini gereksiz kılarken, piyasada anormal fiyat farklarının vergi dışı kazanç şeklinde belli alanlarda kalmasına neden olmaktadır. Mal ve hizmet ve para (faiz) fiyatları üzerinde idari tayinlama uygulamasına son vermek anormal aracı rantlarını ortadan kaldıracaktır.”¹ Bu bütünlük içinde önce KİT ürünlerinden başlamak üzere fiyat denetimine son verilme yolu açılmıştır. Böylece KİT’ler bağımsız olarak fiyatlarını tesbit edeceklerdir. Bu uygulama KİT ürünlerine önemli miktarda zamların yapılmasıyla, 25 Ocak 1980’de başlatıldı. KİT ürünlerine yapılan zamlar sonucu, bu kuruluşların açıklarının kapatılacağı, böylece hem Merkez Bankası kaynaklarına olan bağımlılıklarına

1 M. SÖNMEZ, Türkiye Ekonomisinde Bunalım. a.g.e. s. 53-54.

son verileceği, hem de ekonomide bu yolla yaratılan enflasyonist baskının azaltılması söz konusuydu. Böylece % 400'e kadar varan zamlarla 351 milyar TL ye yükselen KİT açıklarının ilk planda 62 milyara düşürüleceği tahmin edilmiştir.¹ On sekiz KİT ürününe yapılan zamları daha sonra özel kesim sanayi ürünlerine yapılan zamlar izlemiştir. 8 Şubat 1980'de lastik fiyatları % 42.52 oranında yükseltilmiş, 18 martta ilaç fiyatları % 52 zam görmüş, 7 nisan-da çeşitli petrol ürünlerine % 13-33 arasında zamlar yapılmıştır. Temel mal sayılan bazı ürünlerin fiyatları da Bakanlar Kurulu tarafından belirlenecekti. Bu mallar gübre, kömür, elektrik, demiryolu ve denizyolu taşımacılığı hizmetleridir. Bunun dışındaki malların fiyatlarının tesbiti KİT'lerin yönetimlerine bırakılmıştı. Böylece KİT'ler ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyat tesbitinde de **De Jure Autonomous** durumuna gelmişlerdir. Fiyatlarla ilgili düzenlemenin öteki yanı, bazı mallara uygulanan sübvansiyonların kaldırılması, bazılarında da sübvansiyon oranlarının düşürülmesidir. Özel kesim sanayi sektörüne aramalı üreten bir kısım KİT ürünlerine uygulanan sübvansiyonun kaldırılmasının nedeni; yapılan sübvansiyonlardan sanayi kesiminden çok ticaret sermayesinin yarar sağladığı düşünülmüş olabilir. Ortaya çıkan rantların tacirin eline geçmesi, sanayici kesimin tepkisine neden olmuştur. Bu durum kapitalist rasyonellik kurallarıyla da çelişmektedir. DPT'nin verdiği rakamlara göre sübvansiyonlar 1973 yılında 61 milyar liraya ulaşmıştı. Herhalde KİT ürünlerine yapılan sübvansiyonların kaldırılması, birazda Merkez Bankası kaynaklarından özel sanayici kesimini yararlandırma amacını da taşıyordu.

Bir başka önemli nokta da, ücret malları denilen ve emekçi kesimin yiyecek, giyecek vb. gibi ihtiyaçlarını karşılayan mallara yönelik sübvansiyonun kaldırılmasıdır. Bu mallara yapılan sübvansiyonların kaldırılması ve fiyatlarının serbest bırakılması, 12 Eylül sonrasında toplu sözleşme grev ve lokavt kanunlarının yürürlükten

1 D.P.T., Temel Ekonomik Göstergeler., Ankara 1980, Tablo 32.

kalkmasıyla birlikte bu kesimlerin yaşama standartlarında önemli düşüşlere neden olmuştur.

Deniz ve demiryolu, taşımacılığı, elektrik enerjisi, kömürde sübvansiyonun devam etmesi özel kesim sanayiine dış-yarar sağlayarak maliyetleri düşük tutmaya yöneliktir. Gübreye yapılan sübvansiyonun küçük üreticiyi koruma amacı taşıdığı ileri sürülmüştür. “Gübre kullanımı tarla büyüklüğü, ürün nev’i ve bölge itibariyle düzensiz bir manzara göstermektedir. Şöyleki, 1976 yılında ekili arazinin sadece % 47’si gübre almakta olup, kullanılan toplam gübrenin % 45.8’ini çiftçilerin %11.5’ini tüketmektedir.”¹

TÜSİAD’ın Tarım Raporon’dan alınan yukarıdaki rakamlar gübreye yapılan sübvansiyondan daha çok büyük toprak sahibi çiftçilerin yararlandığını ortaya koyuyor.

C - Yabancı Sermayeye Yönelik Teşvikler:

24 Ocak kararlarının bir bölümü de ülkeye yabancı sermaye girişini özendiren önlemleri içermektedir. “Memleketin iktisadi kalkınmasına yararlı olması, Türk Özel Sektörü’ne açık bulunan bir faaliyet sahasında çalışması, Tekel veya özel imtiyaz ifade etmemesi şartıyla, Türkiye’ye gelecek yabancı sermaye’nin”² yeni tercihlerden yararlanacağı belirtilmektedir.

Bu Konudaki “Genel Esaslar”:

“a Yabancı sermaye iştirak bahis konusu olan yatırımın toplam sabit yatırım tutarı 2 milyon dolar ile 50 milyon dolar arasında olacaktır.

b Yabancı sermaye iştirak nispeti %10’dan aşağı, % 49 dan yukarı olamaz.

1 Tarım Raporu, TÜSİAD, 1981, s. 34.

2 Resmi Gazete.

c Yabancı sermaye iştirak miktarı asgari bir milyon dolardır.”¹

Yabancı sermayenin iştirak alanları da genişletilmiştir. Tarım, madencilik, gıda sanayii, dokuma-giyim, orman ürünleri, kimya sanayii, demir-çelik, demirden metaller, taşıt araçları, madeni eşya sanayii, ölçü, kontrol ve optik alet ve teçhizat, takım tezgâhlar, buhar, su, gaz türbinleri, sanayi makinaları, iş makinaları, elektrik makinaları, elektronik sanayileri ve bunların alt dalları yabancı sermaye yatırımlarına açılmıştır. Daha sonra yapılan bir değişiklikle, yabancı sermaye sabit yatırımıyla iştirak miktarlarına konulan alt sınır kaldırılmıştır. Karayolu yapımına da yabancı sermaye iştiraki yolu açılmıştır. Bu kararın alınması TEAM projesi konusunda varılan anlaşmayla da ilgilidir. Öte yandan bazı yatırım alanlarına ihracat yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bir başka karar, yabancı bankaların Türkiye’de şube açmalarına olanak sağlanmasıdır. Bundan başka yabancı sermaye’nin yatırım alanlarında uygulanan gümrük muaflığı genişletilmiştir.

Yabancı sermaye ile ilgili yeni düzenlemelerin bir yanı da petrol aramalarıyla ilgilidir. “Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının ruhsat sahibi olduğu sahalar dahil, arama faaliyetlerinin yeterli görülmediği bütün sahaların yeniden başka arayıcılara açılmasını temin etmek üzere 6326 sayılı Petrol Kanunu hükümlerine göre petrol işleri genel müdürlüğü gerekli çalışmaları süratle tamamlayacaktır”.

D - Faiz Politikası Reformu:

4 Haziran tarihli ve Temmuz 1980’de yürürlüğe giren faiz kararnameşi piyasa güçlerine dayalı bir ekonomik işlevi oluşturmada önemli bir yere sahiptir. Böylece o zamana kadarki kredi ve tasarruf faizlerinin belirlenmesi dönemi geride kalıyordu. Bundan sonra faiz hadleri de serbest piyasanın kuralları tarafından belirlenecek-

1 Aynı.

ti. Türkiye’de faiz hadlerinin devlet müdahalesiyle tespiti 1930’lu yıllardaki “devletçilik” uygulamasıyla başlatılmıştı. Devlet öncülüğünde sermaye birikimini gerçekleştirilmesi düşük faiz oranlarına dayandırılmıştı. Temmuz bankacılığıyla yarım yüzyıllık uygulama da sona eriyordu. Kararname ayrıca 6 ay 2 yıl vadeli “Hamiline yazılı mevduat sertifikası” çıkarma yetkisini bankalara veriyordu. Türkiye’de faiz hadleri hep normal seviyelerin altında tespit edilmiştir. Bu durum hem özel tasarrufların hemde kamu tasarrufların belirli sermaye guruplarına kanalize edilmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece devlet müdahalesiyle oluşan faiz hadleri, parayı kullanan sanayici ve tacirlere büyük olanaklar sağlamıştı.

Fakat özellikle 1970’li yıllarda hızlanan enflasyon sonucu düşük faiz uygulaması sorunlar yaratmaya başlamıştı. “Verilerin ortaya koyduğu bir diğer bulgu da son yirmi yılda mevduatlara verilen faiz oranlarının % 500 artmasına karşılık fiyat artışlarının % 1433 oranında artış göstermiş olmasıdır.”¹

Yüksek enflasyon ortamında faizlerin bürokratik müdahalelerle düşük tutulması bir taraftan tasarrufları gayri menkul, altın vb. gibi alanlara yöneltirken, bir yandan da “organize olmayan para piyasası”na kayması sonucunu doğurmuştu. Çeşitli adlar altında (emlakçı, komisyoncu vb.) kurulmakla birlikte küçük tasarrufları toplayarak resmi faiz oranlarının çok üstünde faiz ödemesine girişen oldukça geniş bir kesim ortaya çıktı. Bu kesim banka mevduatları aleyhine olarak önemli miktarlarda küçük tasarrufu toplamayı başarmıştı. Verilen faizler hemen bütün orta gelir gurubunu bu alana çekmeye başladı. Bu konuyla ilgili bir TUSİAD raporunda şu görüşler yer alıyor: “Organize olmayan para piyasası ipotek piyasasında son derece faal idi. Yüksek faizle para verilmesi gayri kanuni olduğu için ilgililer bunları resmi gelirleri arasına intikal ettiremiyorlar, dolayısıyla istemeyerek vergi kaçakçısı durumuna düşüyorlardı. Serbest piyasada faizler % 100’ün üzerinde oluşurken bankaların mevduat

1 M. SÖNMEZ, “Türkiye Ekonomisinde Bunalım” a.g.e., s. 76.

için faiz haddi en fazla % 24 idi. Kredi taleplerine bankalar karşı koyamıyor ve türlü yollarla faizleri % 45-50'ye yükseltiyorlardı.

Bankerlerin de etkisiyle 1979 yılından itibaren halkın bankalar-daki mevduatı reel olarak azalmaya başlamış ve banka sisteminin mevcut faizlerle yürüyemeyeceği anlaşılmıştır. Halk banka faizle-rinin yetersizliğini görerek parasını özel sektör tahvilleri karşılığı ödeme garantisi sağlayan bankerlere veriyordu... Faizlerin serbest bırakılması kararı bütün bu olumsuz gelişmeleri bir oranda etkile-miş ve bankalara yeniden mevduat akımı başlamıştır.”¹

Türkiye’de tekelleşmiş banka sistemi ve büyük bankalara bağlı büyük bankerlik kuruluşlarının varlığı ve büyük holdinglerin banka-larla olan ilişkileri hatılanırsa, faiz kararnamesinden neyin amaçlan-dığı kolaylıkla ortaya çıkmaktadır. Böylece bir taraftan enflasyonist gidişin yarattığı dengesizlik giderilirken, diğer yandan da Bankalar ve tahvil satışlarını üstlenen büyük bankerlik kuruluşları lehine ola-rak durum düzenlenmiş oluyordu. Fakat bankalar arasında varılan “centilmenlik anlaşmasıyla” faizler piyasa mekanizması kurulları dışında oluşmaya devam etmiştir.

2 - Oluşturulan Yeni Kurumlar ve Düzenlemeler:

24 Ocakla başlayan strateji değişikliğinin etkinliğini sağlamak amacıyla istikrar tedbirlerini destekleyecek kurumlar da oluşturul-du. Üst düzeyde yetkililerle donatılmış kurul ve dairelerden bek-lenen, normal bürokratik yapı ve işleyişlerin yeni kararlara ve yeni yönelişe ayak uyduramayacağı konusundaki kuşku ve tereddütten kaynaklanıyordu. Devlet bürokrasisinin mevcut yapısı ve işleyişi veri olduğunda, 24 Ocak Kararlarına uyum sağlayamayacağı ve bü-rokraside de reform yapmanın zamanının geldiği anlaşılıyordu. Ni-tekim Başbakana bağlı ilgili bakanlıklar bu bakanlıklarda bu konu-

1 TÜSİAD “1980 Yılıının Ortalarına Doğru Türkiye Ekonomisi” İstanbul 1980, s. 126.

larla ilgili daireler ve bu dairelerde görevli uzmanlar varken, böyle bir yola girilmesi, yukarıdaki gerekçeye dayanıyordu. Bu kurul ve daireler şunlardır:

a) Yabancı Sermaye Dairesi: Hizmetin daha rasyonel bir şekilde yürütülmesi ve işlemlere çabukluk kazandırılması amacıyla, çeşitli Bakanlık ve kuruluşlara dağıtılmış bulunan görev ve yetkilerin bir merkezden yürütülmesinin daha yararlı olacağı düşünülerek, Başbakanlık bünyesinde bir “Yabancı Sermaye Dairesi” kurulmuştu.

b) Teşvik ve Uygulama Dairesi: “Teşvik tedbirlerini bir merkezden yürütmek, gerekli koordinasyon ve çabukluğu sağlamak amacıyla, Ticaret Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji bünyelerinde bulunan Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüklerinin bütün görev ve yetkileriyle birlikte, yeniden kurulması öngörülen Başbakanlık Teşvik ve Uygulama Dairesi’ne bağlanmaları, 4951 sayılı Kanun’un l’inci maddesine istinat eden teklifiniz üzerine, uygun görülmüştür”

c) Koordinasyon Kurulu: “Beş yıllık plan ve yıllık programların tatbiki ile ilgili olarak memleketin ekonomik hayatına taallûk edip, birden fazla bakanlığı ilgilendiren konularda üst seviyede koordinasyon sağlamak; ithalat ve ihracat rejimlerinin ve kotaların düzenlenmesi ile ilgili esasları tespit etmek; dış ekonomik ilişkilerde koordinasyonu temin etmek; önemli proje ve programların koordinasyon ihtiyacını sağlamak ve gerektiğinde Yüksek Planlama Kurulu’na tavsiyelerde bulunmak gayesiyle; Başbakanlık müsteşarının başkanlığında... bir kordinasyon kurulu kurulmuştur.”

d) Para ve Kredi Kurulu: “Para ve kredi politikasının uygulanmasında koordinasyonu sağlamak, kredilerin plan ve program ilkelerine uygun olarak dağılımını ve finansman güçlüklerinin giderilmesini temin etmek, destekleme fiyatları konusunda tavsiyelerde bulunmak, ödemler dengesindeki gelişmeleri takip ederek gerekli tedbirleri almak gayesiyle, Başbakanlık müsteşarının başkanlığında... bir Para ve Kredi Kurulu kurulmuştur.”

Dikkat edilirse ekonomik kararlar devletin var olan kurumları

atlanarak başbakanlık müsteşarının denetimine veriliyor. Böylece kararları alanlarla uygulayanların aynı kişiler olmalarına özen gösterilmiştir. Türkiye’de Tanzimattan beri yeni kurumlar oluşturulmakla ve yeni yasal düzenlemelerle sorunların çözümlenebileceği düşüncesi hakim olmuştur.

3 - Yasal Düzenlemeler:

24 Ocak 1980 kararları yasal bazı düzenlemelerle desteklenmektedir. Yasal düzenlemelerin en önemlilerinden biri vergilerle ilgilidir. Uzun yıllardanberi “dokunulmayan bir alan” haline gelen vergilere 12 Eylül sonrasında el atılarak, 24 Ocak kararlarının rasyoneline uygun bir biçim verilmeye çalışılmıştır. Vergi yasaları son Demirel Hükümeti tarafından hazırlanmıştı. Fakat Meclisteki partilerarası güç dengesi yasanın çıkarılmasına elverişli değildi. Vergi yasaları ücretli ve maaşlıların yükünü hafifletiyor gibi görünse de (1980 Ocağından başlayarak 1 milyon kadar ücret ve maaşlardan alınan vergiler %40’a indirmemişti). Bir bütün olarak alındığında iç tüketimi kısıtıcı sonuçlar doğuracak şekilde düşünülmüştür. Öte yandan ihracata yönelik sanayilere önemli teşvik ve muafıklar getirerek 24 Ocak kararlarını destekler niteliktedir.

Bir başka yasal düzenleme Ecevit Hükümeti zamanında Devlet tarafından devralınan bir kısım madenlerin özel kesime tekrar iade edilmesidir. Ecevit Hükümetinin çıkardığı kararname iptal edilmiştir.

Sigara Tekelinin kaldırılması, yerli ve yabancı özel sermayenin bu alana girmesi de yeni düzenlemelerden biridir. Aslında özel sermayenin Devlet Tekelleri alanına girme isteği, bu sermayenin KİT’lerle ilgili stratejisinin bir başlangıcıdır. Türkiye’de KİT’ler çok yaygın bir alanda faaliyet göstermektedirler. Bu genişlik özel sermayeyi rahatsız etmektedir. 1930’lu yıllardan beri girdilerinden, hizmetlerinden büyük ölçüde yararlandığı KİT’lere şimdilerde bütün kötülüklerin kaynağıymış gibi bakılması bundandır. Özel sermaye’nin KİT Stratejisi iki gerekçeye dayanıyor. Bir kere KİT’lerin bazı alanlardan

çekilerek bu alanlara özel sermaye'nin girişini sağlamak. İkinci olarak da KİT'lere aktarılan kaynakların özel kesime akışını sağlamak.

Önemli bir düzenleme de “Serbest Bölgeler”le ilgilidir. Özel Sermaye ısrarla Serbest Bölge kurulmasını istemektedir. Aslında böyle bir tercih de ekonomiyi “piyasa güçlerine dayandırma politikasıyla uyum halindedir. Serbest bölgelerin kurulmasıyla hem yabancı sermaye girişinin artacağı, hem de Türkiye'nin Dünya ticaretindeki payının ve döviz gelirlerinin yükseleceği ileri sürülmektedir.

1961 Anayasası ve 1963 Grev Lokavt ve Toplu Sözleşme Kanununda getirilen haklardan özel sermaye şikayetçiydi. Hem yasal olarak hem de 1963 sonrasında yasaların uygulanması sonucu verilen mücadeleyle kazanılan hakların kısıtlanması gündeme gelmiştir. Fiyatların, kâr oranlarının, faiz hadlerinin belirlenmesini piyasa güçlerine terkeden 24 Ocak Stratejisi, aynı mantığı ücretlere ilişkin olarak yürütmemiştir. Faizler serbest bırakılırken, fiyatlara müdahale edilmezken, temel mallara yapılan sübvansiyonlar kaldırılırken, ücretlere yönelik kısıtlayıcı bir politika, benimsenmesi, serbest piyasa kurallarıyla çelişmez mi? Teorik olarak faiz, kâr ve fiyat sistemine müdahale edilmiyorsa, ücretlere de edilmemesi gerekir. Ücretlerin de piyasa koşullarına göre belirlenmesi serbest piyasa mantığına uygundur. Fakat 24 Ocak kararları işçi ücretleri ya da genel olarak ücret gelirleri dışında bir “serbesti” anlayışa sahiptir. Dış piyasalarda rekabetçi olabilmek için maliyeti düşürmek gerekiyor. Türkiye'deki sanayinin yapısı ve ithalata olan bağımlılığı veri olduğunda, maliyet unsurlarından ancak işçi ücretleri küçültülebilir. Dış girdi fiyatları Türkiye'de sermayenin iradesi dışında oluşmaktadır. O halde ücretler mümkün olduğu ölçüde düşük tutulmalıdır. Bu da “Çalışma barışı”nın sağlanmasını gerektiriyor (!) Ücretleri düşürmenin, bunun için de çalışma “barışını” sağlamanın bir başka amacı daha var: İç tüketimi kısarak satın alma gücünü düşürmek, ürün fazlasını ihraç etmek, ihracata yönelik stratejinin mantığına “uygun” düşüyor. Bir önemli gerekçede ucuz işgücünün yabancı sermayenin iştahını çekeceğine ilişkindir.

24 Ocak 1980 kararlarını destekleyen başka düzenlemeler de yapılmıştır. Yukarıda en önemlilerine değindik. Bundan sonraki alt bölümde 24 Ocak stratejisi ve stratejinin yaklaşık beş yıllık uygulama sonuçlarının kısa bir değerlendirmesini yapacağız. Fakat daha önce bu kararların dayandığı teorik düşünce üzerinde de kısaca durmak, sorununun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

7-24 Ocak Kararlarının Gerisindeki Teorik Düşünce ve Yaklaşımlar:

Türkiye’de 1950’li yılların ikinci yarısından başlayarak gelişen ithal ikameci sanayileşme 1970’li yılların ikinci yarısında krize girdi. Krizin bütün boyutlarıyla ortaya çıkması bazı politikalarla geciktirildi. 1977 den başlayarak krizin yapısal bir nitelik taşıdığı anlaşılmaya başlandı. Bu anlayışa paralel olarak iktisadi politika arayışları da başladı. 1980 yılı başında iç ve dış baskılar sonucu, dışa dönük (ihracat öncülüğünde) büyüme yönünde bir tercih yapıldı. Böylece 1960’lı yıllardan beri oluşagelen içe dönük büyüme stratejisi dışa dönük büyüme modeliyle ikame edilmek isteniyordu.

Uygulanan her ekonomik “model” zorunlu olarak teorik-ideolojik desteklere ihtiyaç duyar. Belirli bir ekonomik politikanın uygulanabilmesi için, onun “teorik”, “ideolojik” bir temele dayandırılması gerekir. Türkiye’de 24 Ocak stratejisinin benimsenmesi, uygulanması, savunulması ve “belirli” çevrelerin bu politika değişikliğine “kazanılması” için de benzer bir durum söz konusuydu. Bu alt-bölümde 24 Ocak 1980’den bu yana uygulanmakta olan ekonomik “model”in geri planındaki teorik düşünce ve yaklaşımlara kısaca değinilecek. Bu bölümün amacı bir bakıma 24 Ocak kararlarının alınmasında, savunulmasında, uygulanmasında hangi teorik düşünceye dayandığını ortaya koymaktır.

Türkiye’deki yeni yönelişin teorik-ideolojik geri planındaki düşünce ve yaklaşımları dört alt-başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi “muhafazakâr” ekonomik yaklaşımların “pres-

tij” kazanmasıdır. Bu yaklaşımlar Dünya ekonomik krizi öncesinde geçerli olan Keynesci politikalara tepki olarak ortaya çıkmıştır. Muhafazakâr ekonomik yaklaşımlarda, “monetaristler” (parasalcı görüş). “Arz Yönü İktisatçılar” ve “Yeni Klasikler” olarak, belli başlı üç grupta ele alınabilir. İleriki sayfalarda görüleceği gibi, muhafazakâr ekonomik yaklaşımların prestij kazanması kendi orijinalliğinden çok, Keynesci politika ve yaklaşımların kriz koşullarında geçersiz kalmasındandır. Zaten Yeni Muhafazakârlık (Neo-Liberalizm) tanım gereği, Keynesciliği aşan değil, bir bakıma ondan geriye dönüşü ifade ediyor.

24 Ocak kararlarının alınmasında etkili ikinci neden, Çok Uluslu Şirketlerin ve İleri Kapitalist Ülkelerin az-gelişmiş ülkelere dönük stratejilerindeki değişikliklerdir.

Üçüncü neden 1970’li yıllarda dışa dönük bir sanayileşme stratejisi izleyen bazı ülkelerin (bir kısım güneydoğu Asya ve Latin Amerika ülkesi) “başarıları”dır.

Dördüncü neden de IMF Dünya Bankası, OECD, UNIDO, gibi uluslararası kuruluşların zorlamasıdır (Conditionality).

A. Yeni Muhafazakâr (Neo-Liberal) Ekonomik Yaklaşımlar:

Başbakan Turgut Özal Amerikan NBC Televizyonuna verdiği bir demeçte: “Bizim uyguladığımız ekonomik program Başkan Reagan’ın programının aynısıdır. Aradaki tek fark bizim uygulamaya ondan önce başlamış olmamızdır”¹ diyor. Reaganın programını (Reaganomics) Reagan’dan önce uygulamak Türkiye’de geçerli ekonomik yaklaşımın Reaganomics’le aynı teorik düşünce temeline dayandığı anlamına gelir.

Reaganomics aslında monetarist ve arzı artırıcı politikaların bir “bileşimi” dir. Dolayısıyla ABD’de geçerli ekonomik politikalarla Türkiye’de geçerli ekonomik politikaların çakıştığı söylenemez. İlk

1 Milliyet Gazetesi 30 Mart 1985.

başta maddi bir olanaksızlık söz konusudur. Dünya ekonomisinin en “güçlüsü” olan ABD’deki ekonomik politikalarla Türkiye’de geçerli ekonomik politikaların karşılaştırılması olanaksızdır. Reagan’ın uyguladığı ekonomik politika: Kısıtlayıcı para politikası, vergilerin azaltılması, yatırımların mali politikalarla özendirilmesi, devlet müdahalesinin azaltılması, piyasanın “serbestce” işleyebilmesinin koşullarının yaratılması, Askeri harcamalar dışında devlet harcamalarında kısıntı yapılması.¹ Özellikle sosyal amaçlı harcamaların kısılması, sendikaların uysallaştırılarak² ücretlerin düşürülmesi olarak özetlenebilir.

Tam bir çakışma olmasa da Türkiye’de 24 Ocak 1980’den sonra uygulanan politikaların Reaganomics’le aynı düşünceden kaynaklandığı söylenebilir. Burada kısaca söz konusu neo-liberal teorik yaklaşımlar ve bu yaklaşımların ekonomik politikalar düzeyindeki yansımaları üzerinde duracağız.

1. Monetaristler (Parasalcı Görüş)

İktisadi düşüncede monetarizmin kökleri çok eskilere dayanır. Bu bakımdan monetarizmi son yirmi, yirmibeş yılın yeni ve orijinal bir düşüncesi saymak yanlıştır. Öte yandan monetarizm monolitik bir teorik düşünce de değildir. Monetarizmin değişik varyantları var. Şimdilerde en popüler olanı, Chicago Okulu teorisyenlerinden Milton Friedman ve Frederick August Hayek’in monetarizmidir. Farklı monetarist yaklaşımların ortak paydasında olan şudur:

a Para miktarındaki değişimler, parasal milli gelir üzerinde

- 1 Reagan’ın İkinci Başkanlık döneminde 1000 milyar dolarlık askeri harcamaya öngörülüyor.
- 2 ABD’de Sendikaların etkinliğinin azalması, yönetimin Sendikalara dönük yaklaşımından çok, ekonomik koşulların (Kriz ortamı) sonucudur. Nitekim 1973-1982 aralığında ücretlerdeki gerçek artış (1975 fiyatlarıyla) sadece % 4 olmuştur. Buna karşılık AET’de aynı dönemde işçi ücretlerindeki artış % 22 dir.

önemli bir etkiye sahiptir. Burada ilişki para miktarından milli gelire doğru olmak üzere tek yönlüdür.

- b) Özel sektör kendiliğinden bir iç tutarlılığa sahiptir. “Onlara göre özel sektörün dinamiği esas olarak çok istikrarlıdır... Özel sektör şokları özümler ve onları düzenli harekete dönüştürür.”... “ekonomik sürecin başlıca istikrarsızlıkları ve belirsizlikleri hükümet kesiminin tutumundan kaynaklanır.”¹
- c) Uzun dönemde enflasyonla işsizlik arasında herhangi bir ilişki yoktur.

Milton Friedman’ın düşüncesi serbest piyasa ekonomisi (hür teşebbüs) ideolojisine dayalıdır. Söz konusu düşünce de kökleri Adam Smith’e kadar giden ve pazar mekanizmasının serbestçe işleyişinin, kişisel, dolayısıyla da kollektif çıkarları en iyi gerçekleştireceği görüşünü içerir. Friedman bir çok ülkede yaşanan enflasyon, işsizlik, kaynakların israf edilmesi ve bir çok durumda özgürlüklerin ortadan kaldırılmasının temelinde devlet uygulamalarının sonuçlarının yanlış değerlendirilmesinin yattığını, bu durumun da pozitif ekonomik teorisinin gelişmesiyle çözümlenebileceğini söylüyor.²

Frederick A. Hayek ise göreceli fiyatlar sisteminin ekonomideki her aşamadaki kararlarda uyumu sağlayacağını savunuyor.³ Özel çıkarların ve göreceli fiyat sisteminin normal işleyişiyle sağlıklı işleyecek olan serbest piyasanın müdahalelerle işlemez hale getirildiği görüşü ileri sürülüyor. Başka ifade ile pazar ekonomisinin sağlıklı işleyişini aksatan Keynesci politikalardır. Bugünkü “stagflasyon”un nedeni de Keynesci politikalarda aranmalıdır. M. Friedman ve F.A. Hayak 1930’lu yılların sonlarından beri uygulanan ve tam istihdam

-
- 1 K. Brunner, “The Monetarist Revolution in Monetary Theory” Weltwirtschaftliches archive. Bd. 105. 1970 II. S. 6. dan aktaran Peter Kalmbach “Daha çok özel teşebbüs daha az Devlet, Yeni Muhafazakâr saldırı”; Bir Başka iktisat Alan Yay. 1984 s. 30.
 - 2 “Inflation and Unemployment”, Nobel Lecture. Journal of Political Economy. Vol. 85 No. 3. 1977.
 - 3 Bknz: Prices and Production, London, Routledge and Kegan Paul (93).

üzerinde odaklaşan aktif para politikasını bugünkü durgunluğun nedeni olarak görüyorlar. Onlara göre bugünkü kriz (stagflasyon) hükümetler tarafından izlenen aktif para politikasının ve aşırı devlet müdahalesinin sonucudur. “Her zaman olduğu gibi enflasyonun nedenini hiçte başka yerde değil, doğrudan devletin para politikasında aramak gerekir.”¹ Parasal kökenli enflasyon ekonominin normal işleyişini bozmuştur. Öte yandan rasyonel beklentilerin ve sağlıklı kararların alınmasını sağlayan göreceli fiyatlar sistemi de söz konusu müdahaleler sonucu alt-üst oluyor. Beklenti ve kararlar alt-üst olunca, birbirini izleyen yanlış beklenti ve kararlar sonucunda enflasyon hız kazanıyor. Enflasyonu dizginlemeye yönelik politikalarda üretim ve istihdamı düşürüyor. Buna karşılık fiyatlar yükselmeye devam ediyor...

Öte yandan krize Keynesci yaklaşımların ileri sürdüğü gibi talebi artırarak bir çözüm bulunamaz. Böyle bir yaklaşım krizi daha da azdırmaktan öteye bir sonuç doğurmaz. İşsizlik de efektif talebin yetersizliğinden değil, emek piyasasındaki “uyum noksanlığından” kaynaklanıyor. Emek piyasasının sağlıklı işleyişini engelleyen de sendikaların faaliyetleridir (!)

Friedman ve Hayek’e göre Keynesci devlet ve onun tam istihdam üzerinde odaklaşan politikaları, özellikle de aktif para politikası izlemleri sonucunda parasal kökenli bir enflasyon ortaya çıkıyor. Böylece ekonomik sistemde bir kargaşa oluşuyor. Bir kere kargaşa başlayınca, ekonomik ajanların yanlış beklenti ve kararları sonucu üretim ve istihdam düşüyor. Fakat fiyatlar yükselmeye devam ediyor... Görüldüğü gibi monetarist iktisatçılar bugünkü işsizlikle enflasyonun birlikte ortaya çıktığı (stagflasyon) kriz durumunu Keynesci politikaların ve uygulamaların sonucu olarak görüyorlar.

1 F.A. Von Hayek “Unions Inflation and Profits” in R.D. Bradley (ed) The Public ‘Stake in Union Power, Charlottesville, University of virginia Press. 1058 s. 48 den, John Burton Problemes Economiques 19 Janvier, 1983 No: 1.087 s. 8.

Bu durum karşısında “Stagflasyon” a karşı liberal devlet’i öneriyorlar. Devletin ekonomiye müdahalesinin asgari düzeye indirildiği ve para istikrarını sağlamaya yönelik (kısıtlayıcı para politikası), istikrarlı bir para politikası uygulanmasını öneriyorlar.¹ Bunların sonucunda parasal kökenli enflasyonun önleneyeğini, beklenti ve kararların gerçek beklenti ve kararlara dönüşeyeğini, ekonomik sistemin sağlıklı bir yapıya kavuşacağını, üretimin artacağını, istihdam seviyesinin yükseleceğini ve fiyat istikrarının sağlanacağını ileri sürüyorlar.

Şüphesiz buradaki liberal devlet kavramı demokratik devlet kavramına özdeş bir içerikte değildir. Liberal devlet ekonomiye müdahalenin en düşük düzeyde olduğu durumu ifade ediyor. Başka bir anlatımla, devletin ekonomiye müdahale etmemesi ya da müdahalenin en düşük seviyede kaldığı durum kastediliyor. “Üçlü Komisyon” için bir rapor hazırlayan Harvard Üniversitesi profesörü Samuel Huntington az gelişmiş ülkeler için demokrasiyi sakıncalı buluyor: “Brezilya örneğine bakın. Bu ülke son yedi sekiz yılda göz kamaştırıcı bir gelişme sağladı. Demokratik bir rejim altında olsaydı bunu sağlamada büyük güçlüklerle karşılaşacaktı.”² M. Friedman’da demokrasiyi kusurlu buluyor. Ona göre: “Demokrasinin en büyük kusuru seçmenlerin baskısı nedeniyle onlara çok şey vermek, böylece pazar ekonomisinin serbestçe işlemlerini engellemek”³ Friedman sendikalara da karşıdır. Sendikaların emek piyasasında bir tekel oluşturdıklarını, böylece bu piyasaların sağlıklı işleyişini engellediklerini ileri sürü-

-
- 1 M. Friedman’m önerileri için bkz: *Inflation et Systeme Monetaire*, özellikle de “direction monetaire” Calman Levy Paris 1969 ve *Para Teorisinde Devrim ve Karşı Devrim*. Eskişehir 1982 Çev. Suat Öksüz “Biz, aydan aya, yıldan yıla para miktarının dengeli/düzenli bir oranda büyüdüğü bir otomatik (para) politikasının kendisinin herhangi bir istikrarsızlık kaynağı olmadan ekonomik büyüme için kararlı veya dengeli bir parasal yapı (baz) ortaya koyacağına inanıyoruz” s. 37.
 - 2 “Is Democracy Dying”? U.S. News and World Report May 1976.
 - 3 Eugenio Rivera: Şili’nin Ekonomik Politikası ve Askeri Rejim Altında ekonomimi değişimi: 1973-1980 in, Friedman modeli kışkırtıcısında Şili, Belge Yay. İst. 1982 s. 96-97.

yor: “İş-güçlerinin istendiğinde işe alınıp, istendiğinde işten çıkarılmasını sağlayacak mekanizmalar yaratılmalıdır,”¹ diyor.

Monetaristlere göre önemli olan nominal değişkenler değil gerçek değişkenlerdir. Nominal talep artışı uzun dönemde enflasyona neden olur. Uzun dönemde para nötr (yansız)dır. Bu nedenle basit bir para politikası uygulanmalı ve bu politika konjonktürden bağımsız olmalıdır. Sabit ve kararlı olmalıdır. Para otoriteleri GSMH artışına denk, % 3, % 5 gibi bir para stoku artışını yeğlemelidirler.

Bu konuda F.A. Hayek sadece nötr (yansız) bir para politikası önermek yerine, her türlü para politikasına karşı çıkıyor. Hayek’e göre nötr (yansız) bir para politikası mümkün değildir. Bu nedenle de para otoritelerinin “denetlenmesi” olanaksızdır. O halde, para otoritesi siyasal iktidardan bağımsız olmalıdır. Para yönetimi konusunda Hayek, Friedmandan farklı olarak özel ve rakip paralarından yanadır. F.A. Hayek pazarın en iyi düzenleyici olduğunu, ekonomiye devlet müdahalesinin hiçte yararlı olmadığını savunuyor. Aynı şekilde eşitlikçi politika ve uygulamalara da temelden karşı çıkıyor. Eşitlikçi politikaların, örneğin gelir dağılımı dengesizliğini sınırlamaya yönelik uygulamaların, piyasanın sağlıklı işleyişini bozduğunu söylüyor. Hayek’e göre aynı şey uluslararası planda da öyledir. Şöyle diyor: “Çünkü bakınız, önümüzdeki yirmi yıl içinde dünya nüfusu iki katına çıkacak. O zaman ne yapacaksınız? Eşitlikçi düşünceleri esas alan bir dünyada nüfus fazlalığı sorununu o zaman nasıl çözeceksiniz? Doğmuş olan her insanın hayatta kalmasını garanti edecek olursak, bu vaadimizi yerine getiremeyecek duruma düşeceğiz. Nüfusun fazlalaşmasına karşı bir tek fren var elimizde, o da şu: Yalnız kendini besleyebilecek halkları ayakta kalabilecek, onlar çoğalabilecek...”² Hayek’e göre: “Eşitsizlik sadece acınacak bir

1 Gündüz Vassaf: “Gelişme Psikolojisi açısından IMF’nin Toplumsal Bedeli” İktisat Dergisi Ocak 1985 sayı 242, s. 25.

2 In. E. Altvater: “Yeni liberal karşı devrimin müptezelliği” Dünün ve Bugünün Defterleri; Dünya Sorunları Dizisi 1. Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası Alan Yay. 1985, s. 49.

durum değil, tam tersine çok da sevindirici bir durumdur. Kısacası zorunlu bir durum...”¹ “Çünkü eşitlikçilik, yani gelir dağılımındaki değişiklik yüzünden piyasa ekonomisindeki sinyal cihazı çalışır hale gelemiyor ve en yetkin öğelerin ortaya çıkması engelleniyor ve bu koşullar her yerde aynı...”²

Friedman ve Hayek’te ortak olan devletin ekonomiden, politika’nın da toplumdan uzaklaştırılmasıdır. Fakat bu zayıf bir devleti amaçlamıyor. “... Kapitalizmin zayıf bir devlete ihtiyaç duyduğu anlamındaki yaygın kanının tam tersine, yeni liberalizmin özlediği devlet işte bu güçlü devlettir.”³ Friedman: “Politikada Adam Smith’in görünmeyen eli ile karşıt doğrultuda işleyen bir görünmeyen el vardır. Yalnızca genel çıkarı sağlamak için çaba gösteren bireyler, görünmeyen politik el tarafından sağlamak niyetinde olmadıkları bir özel çıkarı sağlamak doğrultusunda yönlendirilirler.”⁴ İki yüz yıl önce Adam Smith de şunları yazmıştı: “Birey kendi çıkarını gözetirken toplumun çıkarını sağlar. Doğrudan doğruya toplumun çıkarını sağlamaya yönelse, bu kadar başarıyla gerçekleştiremez. Kamunun iyiliği için ticareti etkileyenlerden pek fazla iyilik geldiğini görmedim.”⁵

Buraya kadar yapılan açıklamaları, özetlemek istersek:

1) Toplumda doğal bir işsizlik vardır. “Monetaristlere göre bu oran yapısal ve kurumsal unsurlara bağlı bulunmaktadır ve ekonomide bu oran doğrultusunda harekete yol açan doğal bir eğilim vardır. Monetaristler bu bağlamda, belli bir işsizlik türü olan, niteliği bakımından gönüllü olan, iş arama işsizliği denilen işsizliğe büyük önem verirler. Çalışanlar daha iyi, herşeyin üstünde daha

1 E. Altvater a.g.e. s. 50.

2 Ibid s. 50.

3 E. Altvater op. cit, s. 51.

4 Milton and Rose Friedman Free to choose, N.Y. London 1980, s. 292.

5 An Inquiry Into the Nature and Causes of Wealth of Nations (E. Cannan Ed), Chicago 1976 s. 371 den Peter Kalmbach a.g.e. s. 27.

çok gelir getiren bir durum elde etmek amacıyla mevcut işlerini bırakırlar.”¹

“İşsizliğin, iş aramanın sonucuymuş gibi, bu yolla açıklanması aşırı derecede ilgisiz görünmektedir. Ekonomik gerçeği açıklamak ihtiyacından çok belli bir ekonomik teorinin ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. İşsizliğin geniş bir bölümünün gönüllü ve işsizlerin isteğine bağlı olduğunu savunmak, ekonomik politikanın işsizliği yenmeye çalışmakla sanki hayali devlerle savaştığını göstermek demektir.”²

2) Para ve maliye politikaları faydadan çok zararlı sonuçlar doğurur. Ekonomide gerçek büyüme para politikasından bağımsızdır.

3) İstikrarsızlığın gerçek nedeni ekonomiyi devlet müdahalesidir.

4) Ekonomi piyasanın normal işleyişine terk edilirse, ekonomik dalgalanmalar ortadan kalkar ve ekonomi sağlıklı işleyişine yeniden kavuşur.

2. Arz-Yönü Ekonomisi:

Arz-Yönü ekonomisi, Keynesci yaklaşımların ve bu yaklaşımlara dayalı makro-ekonomik politikaların yetersiz kalması karşısında “önem kazandı”. Şüphesiz bu, Keynesci yaklaşımların sorunun arz - yönünü bütünüyle dışladığı anlamına gelmez. Arz-yönü iktisadi teorisyenleri Keynesci talep artırıcı politikaların neden olduğu krize (stagflasyon) talebi artırarak değil, arzı artırarak bir çözüm bulabileceğini ileri sürüyorlar. “Bize göre bugün için ekonomik sorunun çözümü eşitliğin talep tarafında değil, arz yönünde bulunuyor.”³

Arz-yönü iktisadi teorisyenlerine göre: İşsizliği artırmadan enflasyonu aşağı çekmek mümkündür. Kamu harcamalarını azaltmadan vergiler düşürülebilir, hiç kimse fedakârlığa katlanmadan üretim

1 Bir Başka İktisat a.g.e. s. 35-36.

2 Bir Başka iktisat a.g.e. s. 36.

3 Wall Street Journal, 22. Aralık.1977.

artırılabilir. Bu konuda George Gilder şunları yazıyor: “Arz-yönü ekonomisi, bize geleneksel teorinin ve ekonomik politikaların acıklı çıkmazında önemli bir olanak sunuyor.”¹

Arz-yönü ekonomisinin önde gelen teorisyenlerinden Robert Mundell’e göre Stagflasyon sorunun çözümü için para ve maliye politikalarını karşıt amaçlar için kullanmak mümkündür. Böylece, para politikası enflasyonu aşağı çekmek için, maliye politikası da ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla kullanılabilir.²

Arz-yönü teorisyenlerine göre pazar kendi haline bırakılırsa, üretim, ücret, kâr ve rant biçiminde gelirlerin doğmasına neden olur. Bu gelirler harcandığında da pazarda arz-talep eşitliği sağlanır. Dikkat edilirse kapitalist pazar ekonomisinin sürekli olarak dengede olduğu varsayılıyor. Dolayısıyla böyle bir ortamda gayri iradi işsizliği de yer yoktur. Keynesteki tasarrufla yatırım “kopukluğuna” ilişkin görüş arz-yönü iktisatçıları tarafından kabul edilmiyor.³

Az-yönü ekonomisi neo-klasik mikro-ekonomik teorik yaklaşımlardan hareket ediyor. Hareket noktası da firmadır. Neo-Klasik teorik yaklaşımlar düzeyinin ötesine geçemeyen arz-yönü ekonomisi teorisyenleri, çağdaş kapitalizmin temel özelliklerini dikkate almıyorlar. Realiteden soyutlanmış yaklaşımlar ne büyük tekelleri ve onların stratejisini ne de emek piyasasında belirli bir ağırlığa sahip sendikaları dikkate almıyor. Çokuluslu şirketlerin ve büyük işçi sendikalarının ve konfederasyonların, üretim, fiyatlar, ücretler vb. üzerindeki rolü de dikkate alınmıyor. Ekonomik seçimlerin, üretici ve tüketici kararlarının göreceli fiyatlara göre belirlendiği, gelir dağılımının da marjinal verimliliğe göre belirleneceği varsayılıyor.

Toplam üretimin düzeyi ve kompozisyonu göreceli fiyatlarca oluştuğuna göre, devlet vergi oranları (marjinal) üzerinde oynaya-

1 Richeesse et Pauvrété, Albin Michel, Paris, 1981.

2 Tuncer Bulutay “Sağcı İktisat Görüşleri ve “Reaganomics” İktisat Dergisi. Aralık 1984 sayı 241, s. 14.

3 Bkz. The Dollar and the Policy Mix, Princeton University Press 1971.

rak, göreceli fiyatlar üzerinde etkili olabilir. Vergi sonrası görece-
li fiyatları değiştirerek bazı ekonomik tercih ve kararları öncelikle
harekete geçirebilir. Marjinal vergi oranları yüksekse, nötr (yansız)
değilse, ekonomik faaliyet hacmini daraltıp üretim yapısını boza-
bilir. Bu konuda Tuncer Bulutay Arz-yönü iktisatçıların vergi
oranlarının düşürülmesi yoluyla ekonominin uyarılması önerisinin
Keynesci bir görüş olduğunu söylüyor: “Ama mekanizmanın işle-
yişi konusunda bir farklılığın olduğu anlaşılmaktadır. Keynesci gö-
rüşe göre mekanizma gelirlerin artması yoluyla işlemektedir. Vergi
oranlarının azalması geliri artırmakta, girişimciler bu yeni tüketim
hacmini karşılamak için işgücü ve sermaye istemini artırmakta so-
nuçta ekonomi canlanıp gelişmektedir.”¹

Arz-yönü ekonomisi teorisyenlerinin yaklaşımında ise önemli
olan varlıklı kesimler üzerindeki vergilerin azaltılmasıdır. Girişim-
cilerin ödedikleri vergilerin azaltılması daha fazla yatırılabılır fon
yaratacağı için, ekonomik faaliyet hacmini genişleteceğini, ekono-
mik faaliyet hacminin genişlemesinin de ikinci aşamada, vergi mat-
rahını büyüteceği tezi ileri sürülüyor.²

Vergi oranlarının düşürülmesinin gerekçesi şudur: Yüksek ver-
giler yatırım ve üretim şevkini azaltır. Yatırımlar ve üretim düşer,
bunun sonucunda vergi gelirleri de azalır.³ Adam Smith de: Ağır
vergilerin bazen vergilenen maların tüketimini düşürerek, bazen de
vergi kaçakçılığını teşvik ederek, daha mütevazı oranlı vergilerle
elde edilebilecek gelirden daha az gelir elde etme sonucunu doğur-
duğunu ileri sürmüştü.

1 T. Bulutay a.g.e. s. 15. 214.

2 Bazı iktisatçılar vergi oranlarının düşürülmesinin yeraltı ekonomisine akan
kaynakların azalacağını bunun da vergi indirimi ödölleyeceğini ileri sürü-
yorlar. Özellikle bknz. Edgar Fege “The Unobserved Economy and the UK
Laffer Curve” Journal of Economic Affairs 3 October 1985 PP 36-43.

3 Arz-yönü iktisat teorisyenlerinin önerilerine uygun bir politika izleyen ve
yüksek gelir gruplarından alınan vergi oranını düşüren başkan Reagan,
1984’te 28 milyar dolarlık bir vergi geliri fazlası bekliyordu ama 200 mil-
yar dolarlık bir açlıkla karşılaştı.

Arz-yönü iktisatçılarının bir iddiası da emekle sermaye arasında hiç bir temel çelişkinin bulunmadığıdır. Onlara göre azalan orandaki vergiler (yüksek gelir guruplarından alınan) yoksul ve orta sınıfların lehinedir. “Orta ve yoksul sınıflara yardım etmek için zenginlerin ödedikleri vergiler azaltılmalıdır.”¹ Söz konusu teorisyenlere göre gelirin yeniden bölüşümü ekonomi üzerinde olumsuz etki yaratır. “Vergilerin müterakki karektari en önemli sorunu teşkil ediyor. Zenginliğin her yeniden dağılımı onun yeniden yaratılmasını engelliyor”² Andrew Mellon’a göre: “Yoksul ve orta sınıfların refahı zenginlerden alınan vergilerin azaltılması şansına bağlıdır.”³

Kısaca, dar gelirli toplum kesimleri aleyhine gerçekleşen yeniden bölüşüm (Bunun anlamı sosyal amaçlı devlet harcamalarının, eğitim, sağlık, işsizlik ve aile yardımı vs. gibi yardım ve sübvansiyonların terkedilmesi veya minimum seviyeye indirilmesidir), son tahlilde dar gelirlielerin lehinedir. Vergi oranlarının düşürülmesi zincirleme artışlara neden olacaktır. Daha az vergi, daha çok tasarruf, daha çok yatırım, daha çok istihdam, daha çok ücret vb..

Görüldüğü gibi arz-yönü iktisadi teorisyenleri üretim artışı üzerinde odaklaşıyorlar. Bölüşüm sorununun ise kendiliğinden çözümleneceği, çözümlenmesi gerektiği üzerinde duruyorlar. Yüksek vergilerin ekonomik faaliyeti boğduğu, buna karşılık kamu harcamalarının da bir canlanma yaratmadığı görüşündeler. Tedavüldeki para hacmini kısıtlayıp, vergilerin düşürülmesiyle hem enflasyonun aşağı çekileceğini hemde üretim artışının gerçekleşeceğini ileri sürüyorlar. URS Müller-Platenberg arz yönü ekonomisiyle ilgili olarak: “Bugünün modasına uyan politika, devletin rolünü kısmak, kamu harcamalarını budamak, vergileri azaltmak, sosyal yardımları

- 1 Andrew Mellon; Taxation: The People’s Business, Newyork Macmillan 1924’ten James T. Campen et Arthur Mac Ewan; “Crissis, Contradictions and conservative cantroversies; in Contemporay US Capitalism” The Review of Radical Political Economy, 1982 sonbahar sayısı.
- 2 Jack Kemp, An American Renaissance: A Strategy for the 1980 New-York: Harper and Row 1979.
- 3 Peter Kalmbach a.g.e. s. 62-63.

bir kademde geçmek, korumacılığın kökünü kazımak yolundadır. Kısacası bu öyle bir ekonomi politikasıdır ki yandaşlarının da belirttiği gibi sadece sunuyu (arzı) teşvik etmektedir. Güya bu sonu (arz) kendi talebini (istemini) yaratacaktır.”¹

Arz-yönü iktisatçıların görüşlerini ve bu görüşlerin gerisindeki mantığı aşağıdaki alıntı güzelce özetliyor “Yeni muhafazakârların mesajı şu şekilde açıklanmış bulunuyor: Devlet faaliyetlerinin ve gelir dağılımı politikasının sınırları vardır. Bu sınırlar, ancak kapitalist toplumların etkinlik ve büyüme dinamiklerinin zarar görmesi pahasına aşılabılır. Aşağı sınıflara, sosyal güvenlik sistemi yoluyla yardım etmeye çalışılmamalıdır. Bu sınıflar, ekonomik büyümenin kârlılığına bel bağlamalıdır; bu sayede, özel üretim ve birikime devlet zarar vermediği takdirde, paylarına düşeni alacaklardır. Eşitlikçi ekonomik politikaların zorunlu olarak durgunluğa yol açtığına inandıklarından, bu politika’nın yardımcı olacağı düşünülen kimse-lere en büyük zararı verdiğini ileri sürerler.”

3. Yeni Klasik Okul:

Yeni klasikler bir çok bakımdan monetaristlerin görüşlerini paylaşıyorlar. Bu guruba dahil olan teorisyenler bazı ayrımlarda monetarizmin değişik bir yorumu olarakta ele alınıyor. Bunlara rasyonel beklentiler monetarizmi de deniyor. Yeni klasik iktisatçıların ileri, sürdükleri görüşler üretici, tüketici olarak ekonomik ajanların, yani fertlerin davranışlarındaki tutarlılıkla ilgilidir. Onlara göre kişiler üretici veya tüketici olarak daima gerçek etkenlere göre hareket ederler. Verdikleri tüm kararlarda (tasarruf, yatırım, tüketim) nominal ve parasal etkenlere göre hareket etmezler “para arzındaki hızlandırılmış, sistematik bir artış, hemen beklentilere yansır ve özel karar vericilerce (tasarruf, üretim ve tüketim yapan bireyler,

1 Yeni klasiklere, “le monetarizme d’anticipations rationnelles” rasyonel beklentiler monetarizmi de dendiği oluyor.

FB) dikkate alınır.”¹ Yeni klasik okul’a mensup teorisyenler para politikası araçlarının etkinliği konusunda M. Friedmandan daha da “aşırı” görüşler ileri sürüyorlar. Bilindiği gibi M. Friedman para ve maliye politikalarının etkin olmayışını, bu politikaların bir gecikmeyle uygulanmasına bağlıyordu. Para ve maliye politikaları bir gecikmeyle uygulandığı için, başka bir anlatımla bu politikaların uygulanması belirli bir zamana ihtiyaç duyduğu için, sonuçlarının önceden kestirilememesi ve etkisiz kaldıkları yolundadır. Yeni Klasik Okul’un teorisyenleri ise ekonomik politika kararları gecikmesiz uygulanabilse ve sonuçları da büyük ölçüde öngörülmüş olsa bile, bunun hiçbir olumlu etkisi olmayacağı görüşündeler. Başka bir deyişle para ve maliye politikası araçlarıyla ekonomiye yapılan müdahale bir istikrar politikası olarak hiçbir etkinliğe sahip olamaz. Zira devlet otoritesi tarafından yapılan her müdahale, özel karar vericilerin (fertler) beklentileri tarafından dikkate alınacaktır.

“Rasyonel beklentiler varsayımı para otoritesinin, önceyi kapsayacak şekilde kamu oyunu sistematik olarak yanıltmasına imkân verecek bir araca sahip olmadığı anlamına gelir.”² Kısaca para otoriteleri reel değişkenleri etkileyemezler. Dolayısıyla iktisadi büyüme ve işsizlik üzerinde etkili olamazlar. Oysa gerçek yaşamda fiyatların ve ücretlerin konjonktür değişikliklerine uyum sağlamaları sanıldığı kadar hızlı değildir. Dolayısıyla kopukluk ve uyumsuzluk istisnai değil yaygın bir durumdur. Denge varsayıldığı gibi otomatik ve kesin değildir.

Yeni klasiklerin görüşlerini en genel çizgileriyle şöyle özetlememiz mümkündür.

Tasarruf, yatırım, üretim ve tüketim yapan bireyler daima rasyonel hareket ederler.

-
- 1 John Burton “The varieties of monetarism and their Iplications” Three Banks Review (Edinbourg) June 1982.
 - 2 T. J. Sangent et N. Wallace; “Rational Expactations and the theory of Economic policy” Journal of Monetary Economics 1976, S. 1-32.

Piyasaların bir içsel tutarlılığı vardır. Dışardan müdahale olmadığı (devlet müdahalesi) sürece, piyasa etkin bir şekilde işlemeye devam eder. Bireylerin rasyonel ve piyasaların “mükemmel” işleyişine müdahale edilmezse, ekonomi yüksek düzeyde dengeye ulaşır.

Önemli olan parasal (nominal) değişkenler değil, reel (gerçek) değişkenlerdir.

Para ve maliye politikaları uzun dönemde etkin değildirler.

Devlet müdahalesi ekonominin normal işleyişi üzerinde olumsuz etki yapar. Bir bakıma bir bütün olarak yeni muhafazakarların temel düşünceleri “daha az devlet, daha çok özel teşebbüs” şeklinde ifade edilebilir.

Monetarist, Arzıcı ve Yeni Klasik iktisatçılarda ortak olan, Keynesci devlete ve onun ekonomik politika önerilerine karşı olmalarıdır. Ekonominin sağlıklı işleyebilmesinin koşulu olarak; devlet müdahalesinin en düşük düzeye indirilmesini görüyorlar. Bu konuda Elmar Altvater şunları yazıyor: “Böylece yeni liberalizm olduğu yerde puan kazanıyor, kazandığı puanları da üstelik boşuna harcamıyor, çünkü, bireylerin toplumun önüne çıkardığı istemleri boyuna geri çeviriyor, tutamayacağı hiçbir şeye söz vermiyordu. Anlaşıyor ki başarı yada başarısızlık bireyin kendi sorunudur, toplumla ya da devletle hiçbir ilgisi yoktur, birey sorunlarının, o bakımdan toplumsal sorunlar bireyselleştiriliyor ve bununla birlikte görünüşte **depolitize** ediliyor.”¹

Gerçekten Keynesci politika ve yaklaşımların yetersiz kaldığı kriz ortamında, yeni-muhafazakarlık olarak adlandırılan, monetarist, arzıcı ve yeni-klasik iktisatçıların görüşlerinin birçok ülkede ekonomik politikaların esin kaynağı olduğu söylenebilir. Benzer bir eğilimin Türkiye içinde geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

1 E. Altvater “Yeni Liberal Karşı-Devrimin Mübtezelliği” a.g.e. s. 43.

B- Çokuluslu Şirketlerin Yeni Stratejisi:

1970’li yıllara gelindiğinde, ileri kapitalist ülkelerde bir kısım sanayi dalları, özellikle de bunların emek-yoğun ve enerji-yoğun olanları verimli olmaktan çıkmıştı. Bu verimliliği düşük sermaye-yi bazı az-gelişmiş ülkelere kaydırarak, bunların verimlilik ömrü uzatılmak isteniyordu. Kaydırmaya konu olan sanayi dalları, bir kısım hafif sanayileri kimi ağır (klasik) sanayileri, büyük yer kaplayan sanayi dallarını (gemi inşaatı gibi) ve çevre kirlenmesine neden olan sanayileri kapsıyordu. Böylece az-gelişmiş ülkelerdeki ucuz işgücü kullanılarak, söz konusu alanlara yatırılmış ve görece “eskimiş” sanayilere yatırılmış olan sermayenin verimlilik ömrü uzatılmak isteniyordu. Az- gelişmiş ülkelerde çalışma süreleri uzundur (Haftada ortalama 60 saat), iş yoğunluğunu artırmak kolaydır. Genç kadın emeği çok “uygun” şartlarda kullanılabilir. Sosyal Güvenlik, sosyal harcama ve sosyal politika uygulamaları ya yoktur ya da önemsiz sayılacak düzeydedir. Bu ülkelerdeki çalışma koşulları daha çok 19. uncu yüzyıl Avrupasındaki durumu andırmaktadır.

1970’li yıllarda bazı Amerikan, Japon ve Avrupa kökenli Çokuluslu Şirketler bir kısım üretimlerini az-gelişmiş ülkelere kaydırdılar. Güçlü sendikaların bulunduğu ülkelerde bu kaydırma sanıldığı kadar kolay olmadı. Özellikle 1970’li yılların ikinci yarısından sonra işsizliğin hızla artması sendikaların kaydırmaya karşı sert muhalefetiyle karşılaştı.

Kapitalist gelişmenin önceki dönemlerinde gelişmiş ve az-gelişmiş ülkeler arasında dikey (vertical) bir iş-bölümü geçerliydi. Dünya ekonomisini oluşturan ülkeler Tarım ülkeleri ve Sanayi ülkeleri olarak ayrılmış durumdaydı. Tarihsel süreç içinde sanayileşmiş ülkeler daha “ileri” ve daha “yüksek düzeyde” yetişkin emek isteyen sanayilere ve ürünlere kaydıkcı “klasik sanayi” dallarını az-gelişmiş ülkelere bırakabilirlerdi. Aynı şekilde sanayi bölgelerinin (gelişmiş kapitalist ülkelerde) maliyetlerinin yükselmesi de ucuz emek

ülkelerine doğru kaydırmayı teşvik eden bir başka etkendi. Bilindiği gibi sanayileşmiş ülkelerde, vergiler, sosyal güvenlik harcamaları, çevre kirlenmesine karşı önlemler vb. nedenlerle emek yoğun, enerji yoğun, fazla yer kaplayan, çevre kirlenmesine neden olan kimi sanayilerin az-gelişmiş ülkelere transferini gündeme getirdi.

Japonya 1970'lerden başlayarak bir kısım emek-yoğun ve enerji-yoğun sanayi dallarını Güney Kore, Tayvan gibi ülkelere kaydırdı.¹ 1974'te Japonya'nın Doğu ve Güney Doğu Asya'daki sanayi yatırımları 1,2 milyar dolardan 1980'de 3.8 milyar dolara yükseldi. Fakat Doğu ve Güneydoğu Asyada kurulan bu sanayiler, hem dünya pazarında, hemde Japon iç pazarında ciddi birer rakip durumuna geldiler. Bu durum karşısında Japon yöneticileri daha ileri teknolojilere ve ürünlere yönelerek, sözkonusu rekabetin yarattığı durumdan kurtulabileceklerini düşünüyorlardı. Bu konuda Industrial Structure Council, 1974'de "tekstil gibi yüksek düzeyde işgücü yetişkinliği gerektirmeyen ve düşük katma değerli sanayi dallarının az-gelişmiş ülkelere kaydırılmasını, Japonya'nın yüksek teknolojilerde ve yüksek düzeyde bilgi isteyen alanlarda yoğunlaşması gereğine² işaret ediyordu. Diğer yandan Numura Research Institute tarafından hazırlanan bir raporda da; "Uluslararası plânda sanayi yapısındaki değişikliğin bir parçası olarak ve yeni bir uluslararası ekonomik sistem oluşturmak amacıyla, Japonya'nın sanayi yapısı da değişecek emek-yoğun ve düşük katma değerli sanayilerin, gelişmekte olan ülkelere transferi gereği olarak, Japonya'da kendi "düşük sanayi"-lerini "yüksek sanayilere" dönüştürüp, "düzeyi yükseltmelidir"³ deniyordu.

1 Japon sermayesinin bu ülkeleri yeğlenmesinde coğrafi yakınlık kadar, ucuz işgücü ve yabancı sermayeye sağlanan abartılmış ayrıcalıkların da payı büyüktür.

2 Longterm Vision of the Industrial Structure.

3 K. Saeki: International Environment and Japon's grand strategy for the 21 st. Century, (English language summary) Kamakura Namura Research Institute, 1977.

JERC'in (Japon Economic Research Center) 1972'deki bir raporunda sanayiler; emek yoğun, hammadde ve enerji yoğun ve teknoloji yoğun olmak üzere üç guruba ayrılarak, 1972'den 1980'e kadar geçecek sürede teknoloji yoğun dallarda diğerleri aleyhine olarak önemli bir gelişme olacağı tahmin ediliyordu. Aşağıdaki tablo (I) JERC'in tahminleriyle gerçekleştirmeler arasında büyük bir fark olmadığını gösteriyor.

TABLO: XXI						
Japon İhracatının Kompozisyonu 1955 - 1980 (%)						
Tahmini Gerçekleşen						
	1955	1960	1965	1970	1980	1980
Emek yoğun	58.9	55.1	36.5	27.7	15.3	15.2
Hammadde ve enerji yoğun	22.3	14.9	21.3	18.6	11.5	15.8
Teknoloji Yoğun	18.6	29.6	41.6	52.7	73.2	69.0
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: JERC tablo 151 ve "Bank of Japon, Economic Statistics Annual 1961.

Tablodan da görüldüğü gibi Japon ihrac ürünleri kompozisyonunda yaklaşık 25 yıllık sürede önemli bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Emek yoğun ürünler 1955 yılı ihracatının % 58.9'unu oluştururken, bu oran 1980'de % 15.2'ye düşmüştür. Buna karşılık teknoloji yoğun ihrac ürünlerinin oranı 1955'de % 18.6, 1970'de % 52.7 ve 1980'de % 69'a yükselmiştir. Böylece Samir Amin'in daha 1970'li yılların başında öngördüğü yeni bir uluslararası işbölümü oluşmaktadır. Bu yeni uluslararası işbölümünde yüksek düzeyde yetişkin emek verimliliği gerektiren sanayi dalları ileri kapitalist ülkelerde toplanırken, klasik sanayi dalları az-gelişmiş ülkelere kaydırılmış "olacaktır."¹

1 Bkz. Samir Amin, Alexandre Faure, Mahmoud Hussein, Gustave Massiah; La crise de L'impérialisme, Editions de minuit, Paris 1975 s. 12-48.

Benzer durum birçok Amerikan ve Batı Avrupa kökenli çokuluslu şirket içinde geçerlidir. Birçok Amerikan ve Batı Avrupa kökenli şirketler üretimlerinden bir bölümünü Brezilya, Meksika, vb. gibi ülkelere kaydırdılar. Bu kaydırmanın mutlak ve kesin bir durumu ifade ettiği sanılmamalıdır. Daha önce çevreye kaydırılmış bir ürünün önemli bir teknolojik ilerleme sonucu tekrar merkeze taşınması mümkündür.

Çok uluslu şirketlerin kârlılık oranlarını korumak için başvurdukları ikinci yöntem, segmentation'dur. Kaydırma (delocalisation) durumunda emek-enerji ve hammadde yoğun, verimliliği düşük herhangi bir sanayi ürünlerinin ucuz emek ülkelerine transferi söz konusuydu. Segmentation (parçalama) durumunda ise, bir malın bazı parçaları, özellikle de emek yoğun kısımları az-gelişmiş ülkelere kaydırılıyor,¹ söz konusu parçalar daha sonra montaj yapılmak üzere ülkelere taşınıyor. Ücretlerin son derece düşük, sendikaların etkin olmadığı, sosyal harcamaların ya hiç ya da önemsiz olduğu, yabancı sermayeye büyük olanaklar sağlayan, "yatırım ikliminin"² elverişli olduğu ülkelerde bazı malların üretimi süreci özellikle 1970'li yılların sonlarında ve 80'li yılların başlarında önem kazandı. Parçalamanın olabilmesi için söz konusu malın kimi parçalarının değişik yerlerde üretilmesinin teknik yönden mümkün olması gerekir. Başka bir ifade ile üretimin parçalanmaya uygun olması gerekir. Segmentation'un ön koşulu da ulaşım ve telekomünikasyon teknolojilerindeki gelişmedir.

Çoğu serbest üretim bölgelerinde gerçekleşen ve daha çok ileri kapitalist ülkelerin pazarına yönelik bu tip üretim, söz konusu ülkelerin ihracatında da önemli artışlara neden oldu. İleride görüleceği gibi ihracat rakamlarındaki artış her zaman gerçek durumu yansıtır.

1 Bkz. Evan Jones: "Industrial Structure and Labor Force Segmentation" Review of Radical Political Economics; Volume XV Number 4 winter, 1983 s. 24-25.

2 Yatırım ikliminin doğrudan insan haklarının ve özgürlüklerin düzeyiyle ilgili olduğu bilinir.

mayabiliyor. Nitekim burada söz konusu olan, çoğu zaman çokuluslu şirketin uzantıları arasındaki bir ticarettir.

Bu iki süreç dışında bir de bazı yarı-sanayileşmiş ülkelere, dışa dönük sanayileşme veya sanayi ürünleri ihracatı öncülüğünde büyüme stratejisi önerilmektedir. Özellikle UNIDO, IMF, Dünya Bankası tarafından ısrarla önerilen bu stratejiden beklenen de kısaca şudur: İleri kapitalist ülkelerin özellikle de bunların emekçi kesimlerinin kullandıkları bir kısım hafif sanayi ürünlerini (gıda, ev eşyası, hazır giyim vb.) ucuza sağlamak. Bilindiği gibi az-gelişmiş ülkelerde üretim maliyetleri içinde emeğin payı çok düşüktür. Gelişmiş kapitalist ülkelerde ortalama ücretler az-gelişmiş ülkelere yaklaşık 15-20 kat daha yüksektir.¹ Sanayileşmiş ülkelerde geniş bir kitlenin kullandığı, bir kısım tüketim malları, ev eşyası, giyecek, yiyecek (özellikle konserve vb.) az-gelişmiş ülkelere ucuza sağlandığı sürece, bu sonuncu ülkelere ücret taleplerini düşük tutmak kolaylaşır.

Böyle bir stratejinin belirli “gelişmişlik” düzeyindeki tüm az-gelişmiş ülkelere öneriliyor olması ilginçtir.² Kriz ortamında ve giderek kapanan bir dünya’da dışa açılma önerileri fazla inandırıcı görünmüyor. Böyle bir stratejinin tüm yarı-sanayileşmiş az-gelişmiş ülkelere önerilmesinin dünya pazarıyla ilgili sınırları vardır.

Nitekim W.R. Cline’in 1976 verilerine dayanarak yaptığı bir araştırma, ileri kapitalist ülkelerin pazarıyla ilgili bu sınırı ortaya koymaktadır. Cline’e göre bütün az-gelişmiş ülkeler Güney Kore, Tayvan, Singapur, Hong-Kong’un sanayi ürünleri ihracatı yoğunluğunda ihracat yapmaları halinde Üçüncü Dünya ülkelerinin ileri kapitalist ülkelere yönelik sanayi ürünleri ihracatında % 700’lük

-
- 1 Tekstil sanayiinde Amerikalı vasıfsız bir işçi, Türkiye’deki ustabaşından 12 kat fazla ücret alıyor.
 - 2 UNIDO ve benzeri kuruluşlarca önerilen dışa dönük sanayileşme modelinin; ihracatı artıracığı, döviz girişini yükselteceği, ödemeler dengesini düzelteceği; işsizliği ortadan kaldıracığı, teknolojik gelişmeyi sağlayacağı vb. gibi gerekçelere dayanıyor.

bir artış söz konusu olacaktır. Şimdilerde az-gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelere yaptıkları ihracat, dünya sanayi ürünleri ihracatının % 17'si civarındadır. Dışa dönük sanayileşme stratejisinin tüm az-gelişmiş ülkeler tarafından benimsenmesi halinde bu oranın yaklaşık % 60'lara ulaşması gerekiyor. Üstelik az-gelişmiş ülkelerin üretip ihraç ettikleri emek yoğun mallar korumacılıktan daha çok etkileniyorlar.

Gülten Kazgan, diğer yarı-sanayileşmiş ülkelerin de Güney Doğu'nun dört ülkesi oranında sanayi malları ihracatı yapmamaları halinde, bunun yaklaşık 226 milyar dolarlık ek sınai mamul ihracatı demek olacağını, bunu massedecek bir dünya pazarının bulunmadığını yazıyor.¹

Az-gelişmiş ülkelere önerilen bu stratejiyle ilgili olarak A.G. Frank da şunları yazıyor: "Birkaç küçük ülke'nin ihracat öncülüğünde büyümesi ve onların ihracatının dünya'nın geri kalanı tarafından ithalat olarak massedilmesi ayrı şeydir; aynı ihracat öncülüğünde büyümenin (kime ihraç edeceği/neyin kim tarafından ithal edileceği belli olmayan) dünya'nın o kalan kısmına genellenmesi, bambaşka şey, bu genel kısıtlamayı oluşturuyor. Hong-Kong ve Tayvan türü ihracatın bırakalım bütün Üçüncü Dünyaya sadece Çin ve Hindistan ölçüsünde gerçekleştirilmesinin problemlerini ve ne kazandıracağını bir düşünün bakalım! Böyle modelin mutlak olanaksızlığı sezgisel düzeyde bile açıktır. Bunun bilimsel nedenlerini ise dünya sistemi analizi bize sunuyor: NIC'ların (yeni sanayi ülkeleri F.B), savaş sonrası Avrupa ve Japonyasının ki, ya da hatta doğrudan doğruya sanayi devriminki gibi özel büyüme deneyimleri tam da meydana geldikleri zaman ve yerde meydana gelmiş ve böylece dünya'nın kalanını aynı olanaktan dışlayıp engellemiş olmaları nedeniyle, dünya'nın kalanına genellenemezlerdi ve genellenemezler.²

Dışa dönük sanayileşme stratejisi ileri kapitalist ülkelerin bir kısım

1 Bknz. Ekonomide Dışa Açık Büyüme a.g.e. s. 162.

2 "Dünya Krizi ve Dönüşüm" Yapıt, Ekim-Kasım 1984 s. 53.

harcıalem tüketim mallarını ucuza elde etme dışında, az-gelişmiş ülkelerin özel bankalara ve uluslararası mali kuruluşlara olan borçlarını “düzenli” ödemelerine olanak vereceği varsayılarak da önerilmiştir.

1970’li yılların ortalarında, özellikle 1974 krizinden sonra, dünya banka sisteminde önemli gelişmeler oldu. Krizin etkisiyle zor duruma düşen sanayi kuruluşları kredi taleplerini kısırlarken, petrol fiyatlarının artışıyla ortaya çıkan petro-dolarlar Batılı özel bankalarda toplandı. Böylece Batılı özel bankaların kasalarında büyük bir yatırılabılır fon birikti. Bunların aktiflerindeki bu artış, zor durumdaki sanayi kuruluşlarının bir ihtiyacı ile de çakışmıştı. Büyük sanayi kuruluşları kendi iç pazarlarındaki daralmayı az-gelişmiş ülkelere yönelik ihracatı artırarak ödünleme yolunu tuttular. Az-gelişmiş ülkelere açılan kredilerin artması, sanayi kuruluşları için bir çözüm olmuştur. Bankalar ellerindeki petro-dolarları kolaylıkla az-gelişmiş ülkelere borç olarak verdiler. Gerçekten kriz koşullarında 1970-1980 döneminde sanayileşmiş ülkelerden az-gelişmiş ülkelere yapılan ihracatta önemli artışlar oldu. 1980’de ABD’nin ihracatının % 40’ı, Japonya’nın ihracatının da % 50’si söz konusu ülkelere yapılmıştır.

Uluslararası ticaretin işleyişi ve bu işleyişin az-gelişmiş ülkelere doğurduğu sonuçlar veri olduğunda, az-gelişmişlere daha fazla mal satabilmenin koşulu onları daha fazla borçlandırmaktır. 1973-1980 aralığında ileri kapitalist ülkelerin sanayi üretimi 2,5 kat, ticareti 4,5 kat, uluslararası banka kredileri ise 5,5 kat arttı. Başlangıçta özel bankalar aracılığıyla az-gelişmiş ülkelere kredi açarak bu ülkelere dönük ihracatın artırılması bir çözüm gibi görünmüştü. Az-gelişmiş ülkelere açılan krediler 1973’te toplam kredilerin % 20’si iken, bu oran 1981 de % 35 gibi oldukça yüksek bir orana ulaştı. Bu sürecin sonucunda az-gelişmiş ülkelerin borçları 1970’de 72 milyar dolardan 1983’te 810 milyar dolar’a yükseldi.¹

1 Bkz. OECD, perspective de L’economie Mondial, 1984, Dünya Bankası’nın son rakamlarına göre 1985’te tüm az-gelişmiş ülkelerin borçlarının 970 milyar dolardır.

Kısa ve orta vadede hem özel bankaların, hemde sanayi ürünleri ihracatçısı firmaların çıkarlarına denk düşen bu yaklaşım, uzun dönemde gerçek sorunlara gebeydi. Bir kere Batılı özel bankalar az-gelişmiş ülkelerin geri ödeme kapasitelerini dikkate almadan, abartılmış krediler açtılar. Sorunun diğer yanı ise kredi alan ülkelerin alınan kredileri her zaman verimli alanlara kaydıramamaları, çoğunun varlıklı kesimlerin tüketimi için kullanılmasıdır. Örneğin bugün tüm Lâtin Amerika ülkelerinin borçları 360 milyar dolar civarındadır. Sadece borç faizleri ödemeleri bu ülkelere bazılarının ihracatının dörtte üçüne ulaşmış durumdadır. Meksika 1983'ten 1985'e ihracat gelirlerinin % 82'sini borçların ödenmesine tahsis etmek zorunda kaldı. 1984'te Lâtin Amerika ülkelerinin borçları, bu ülkelerin GSMH'lerinin % 45,6 sına, Afrika ülkelerinin GSMH'lerinin da % 60'ına ulaşmış durumdaydı.

Öte yandan IMF ve diğer Uluslararası kuruluşlarca önerilen daraltıcı politikalar da borçlarla ilgili çelişik bir durum ortaya çıkardı. Tüm az-gelişmiş ülkelere daraltıcı politikalar önerildiğinde, daraltmanın olumsuz zincirleme sonuçlar doğurması kaçınılmazdı. Lâtin Amerikada 1981-1983 döneminde kişi başına düşen ulusal gelir % 10 oranında azaldı. Brezilya'nın yaklaşık 100 milyar dolarlık borcunu ödeyebilmesi için, benzer durumdaki diğer ülkelere (Meksika, Arjantin, Şili vb.) ihracat yapması gerekiyor. Oysa daraltıcı politikaların uygulandığı söz konusu ülkelerin ithalat kapasiteleri düştüğünden, Brezilya'nın ihracatını artırması dolayısıyla da borçlarını ödemesi giderek zorlaşıyor. Nitekim 1982 yılında Arjantin, Meksika ve Şili, ABD'den yaptıkları ithalatı % 25 oranında, Brezilya da % 10 oranında kırmak zorunda kaldılar.

C. Bazı Ülkelerde Dışa Dönük “Büyüme” Stratejisinin Başarısı

1950'li ve 1960'lı yıllarda az-gelişmiş ülkelerde geçerli büyüme, İthal İkamesine dayalıydı. İthal İkamesine dayalı büyüme İkinci

Dünya Savaşı sonrasının yüksek konjonktür koşulları geçerliken daha kolay yürümüştü. İthal İkamesi sanayileşmenin tıkanması salt dünya ekonomik krizinin sonucu değildir. Yarı-sanayileşmiş ülkelerle ilgili alt bölümde değinildiği gibi, yarı-sanayileşmiş ekonomi de kriz yaratıcısı bir yapıya sahiptir. Dünya ekonomik krizinin yaygınlaşmasıyla ithal ikamesi uygulayan ülkeler hızla krize sürüklediler. Bu durum ithal ikamesi modeline yönelik teorik “saldırıları” da kolaylaştırdı. İthal İkamesi model’in aşırı bürokratik müdahaleler ortaya çıkardığı, korumacılığın sanayi ürünleri ile hammadde fiyatlarını alt-üst ettiği, ithal ikameci modelin ihracatı cezalandırdığı, teşviklerden ötürü ekipman ithalinin ucuzlamış olmasından, kurulu sanayi kapasitesinin düşük kullanılması ve söz konusu sanayileşmenin işsizlik sorununa bir çözüm getirememesi, tüketim malları ithal ikamesinin yerini ara ve sermaye mallarının aldığı vs. gibi eleştiriler yoğunluk kazandı.

Neo-liberal iktisatçılar bu seferde dışa dönük büyüme stratejisi benimseyen ülkelerin (bir kısım Güneydoğu Asya ve Lâtin Amerika ülkeleri) “başarılarını” ön plâna çıkardılar. Bu deneyleri diğer az-gelişmiş ülkeler için izlenmesi gereken örnekler olarak gösterdiler. Dışa dönük bir büyüme stratejisi izleyen ülkelerin “başarılarını” da “doğru” politikaların sonucu saydılar.

Az sayıda yarı-sanayileşmiş ülkenin ihracat başarılarından söz ederken, bunların hangi konjonktürde ve hangi özel koşullarda ortaya çıktığı gözden kaçmıştır. Örneğin hızlı bir sanayileşme ve ihracat artışı sağlayan Güney Kore, Tayvan, Hong-Kong, -Singapur, vb. dışa dönük sanayileşme ve ihracat artışı sağladıkları yıllar, dünya ekonomisinde yükselmenin devam ettiği yıllardır. Nitekim 1953-1973 dönemini kapsayan iki on yılda dünya ticaretindeki yıllık ortalama artış % 8 iken,¹ sanayi ürünleri ihracat artışı % 11 gibi yüksek bir seviyeyeydi. Öte yandan 1968-1978 aralığında sanayileşmiş ülkelerin ihracatlarının GSMH’ya oranı Almanya’da % 39’dan % 48.2

1 1910-1940 aralığında ise dünya ticaretindeki yıllık ortalama artış % 1 dir.

ye ABD de % 10.4'ten, % 18'e, İngiltere'de % 43.7'den %57,3'e İsveç'te % 43.7'den %'59'a Hollanda'da %82.6'dan % 89.8'e yükselmişti.

1967-1973 dönemini kapsayan yedi yıllık sürede dünya ticaretindeki yıllık ortalama artış %18 gibi çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Söz konusu yıllar aynı zamanda dışa dönük sanayileşme stratejisi benimseyen ülkelerin en büyük ihracat başarısı gösterdikleri yıllardı. Güney Kore, Tayvan, Hong-Kong, Singapur, Brezilya ve Meksika (bazı ayrımlarda Meksika yer almıyor) 1975 yılında tüm az-gelişmiş ülkelerin sanayi ihracatının %62'sini sağlıyorlardı. Meksika dışındaki beş ülke ise 1965-1978 döneminde %8 ile %11'e varan yıllık ortalama ulusal gelir artışı (sabit fiyatlarla) ve yıllık ortalama %20-%40 ihracat artışı sağladılar. Sanayi sektöründeki istihdam artışı ise yılda ortalama %4-%8 civarındaydı.

Aşağıdaki tablo bazı Asya ülkelerindeki sanayileşme ve ekonomik büyümeyi gösteriyor.

Tabloda Güney Kore, Tayvan Hong-Kong ve Singapur'u GSMH, yıllık sanayi üretim artışı ve sanayide istihdam edilen iş gücünde önemli artışlar olduğu gözleniyor. Güney Kore'de kişi başına düşen milli gelir 1961'de 61 dolardan 1983'te 2000 dolara yükseldi. 1962'de ekonomik olarak aktif nüfusun %8.2'si işsiz iken, bu oran 1979'da %3.8'e düştü. Sanayide istihdam edilen işgücü 1960'da %9'dan 1978'de %33'e yükseldi. Tarımda istihdam edilen işgücü ise 1960'da %66'dan 1978'de %41'e geriledi. Aynı dönemde Tayvan'da tarımda istihdam edilen işgücü %56'dan %37'ye düşerken sanayiinin istihdam payı %11'den %37'ye yükseldi. Güney Kore Gemi İnşa Sanayinde dünyada üçüncü sıraya yükseldi. Sermaye mallarının toplam ihracat içindeki payı 1962'de %2.6'dan 1977'de %17.4'e yükseldi. Bu oran Singapur için %9.8 ve %24.5 Tayvan için %1.7 ve %21. Hong-Kong için ise %4.9 ve %16.2 dir.¹

1 Rakamlar: Patrick Tissier "İkinci Dünya Savaşından bu yana sekiz Asya ülkesinde sanayileşme" Critique de L'economie politique No: 14, 1981.

TABLO : XXII

	Kişi başına ortalama GSMH artışı	Yıllık ortalama sanayi ürünleri artış oranı	Sanayide istih- dam edilen iş gücü oranı		İhracat milyon dolar olarak	
	1970 - 78	1970 - 78	1960	1978	1963	1977
Endonezya	% 4,1	% 11,2	% 8	% 11	2	91
Tayland	% 40,6	% 10,2	% 4	% 8	16	647
Filipinler	% 2,6	% 8,6	% 15	% 16	34	764
Malezya	% 3,9	% 9,6	% 12	% 16	63	1.121
Güney Kore	% 6,9	% 16,5	% 9	% 37	39	8.480
Tayvan	% 6,6	% 12,9	% 11	% 37	129	7.925
Hong - Kong	% 6,5	% 6,2 (x)	% 52	% 57	617	7.267
Singapur	% 7,4	% 8,5	% 23	% 38	352	3.626
Japonya	% 7,6	% 6,0	% 30	% 39	4.812	77.514
ABD	% 2,4	%, 2,7	% 36	% 33	12.453	82.526
(x) = 1970 - 1977						

Kaynak: World Bank, World Development Report 1980

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

Tablo XXIII de ise bazı yarı-sanayileşmiş Güneydoğu Asya ülkelerinin ihracatındaki artışlar ve ihracat içinde sanayi ürünleri oranı gösteriliyor.

TABL: XXIII		
	İhracatın Büyüme Oranı	İhracat İçinde Sanayi Ürünlerinin Oranı
Ülke	1970 - 1979	1978
Güney Kore	25,7	89,0
Singapur	11.0	46.0
Tayland	12.0	25.0
Malezya	6.5	21.0
Endonezya	6.5	2.0
Filipinler	6.2	34.0

Kaynak: World Bank; World Development Report 1981.

Söz konusu ülkelerin 1970- 1979 aralığında önemli ihracat artışları sağladıkları ve sanayi ürünleri ihracatının oldukça yüksek bir düzeye yükseldiği kesindir. Ne varki ihraç mallarının sanayi ürünü de olsa bunların çoğunlukla düşük katma değerli mallar oldukları hatırlanmalıdır.

İhracat öncülüğünde büyüme deneyimlerinin hangi konjonktürde ve hangi özel koşullarda ortaya çıktığı tahlil edilmeden, bunların benzer gelişmişlik düzeyindeki tüm ülkelere önerilmesi inandırıcı olmaktan uzaktır.

Bir kere bu ülkelerin ihracat öncülüğünde büyüme “başarısı” gösterdikleri yıllar, dünya ticaretinin daraldığı değil, genişlediği yıllardı. Diğer yandan bu ihracat artışını her zaman söz konusu ülkelerin başarısı saymak yanlıştır. S. Lall’ın verdiği rakamlar çokuluslu şirketlerin bu ülkelerin ihracatının önemli bir bölümünü ellerinde bulundurduklarını gösteriyor. Bazı yarı sanayileşmiş ve dışa dönük

bir sanayileşme stratejisi izleyen ülkelerin ihracatı içinde çokuluslu şirketlerin payları şöyle: Çokuluslu şirketler Güney Kore'nin ihracatının %31'ini (1974), Singapur'un ihracatının % 84'ünü (1975), Brezilya'nın ihracatının % 51'ini (1973) ve Meksika'nın ihracatında % 34'ünü temsil ediyorlardı.¹ Bu oran bazı dallarda; örneğin makine, elektrikli aletler, elektronik teçhizatda daha da yüksek seviyelerdedir. Çoğunlukla da % 60'ın üzerindedir. Buna karşılık söz konusu çokulusluların geleneksel ihracat ürünlerindeki (tekstil, giyim, ayakkabı, vb.) payları daha düşüktür. 1960'lı yıllardan başlayarak az-gelişmiş ülkelere doğru bir "kaydırma" daha sonrada yine dünya pazarına dönük "parçalama" süreci başlamıştı. "Fabrika hareketi" olarak adlandırılan bu durum, sanayileşmiş ülkelerde kârlılık oranlarının düşüşüyle doğrudan ilgiliydi. Bu da Avrupa'da ABD'de ve daha sonra Japonya'da ücretlerin yükselmesinin de bir sonucuydu. Öte yandan sanayileşmiş kapitalist ülkelerde sanayi bölgeleri pahalalanmış (sosyal güvenlik harcamaları, çevre korunması gerekleri, vergiler vb.) ve işçiler üzerinde denetim zorlaşmıştı.

Oysa bazı yarı-sanayileşmiş ülkeler çokuluslu şirketlere ucuz ve "uysal" bir işgücü sunmanın yanında, yabancı sermayeye önemli vergi muafiyetleri, serbest bölgelerin alt-yapısını oluşturmak, vb. gibi büyük kolaylıklar sağladılar.

Bir başka gelişme sanayileşmiş kapitalist ülkelerarası rekabetin farklı bir görünüm almasıdır. Japonya'nın hızlı gelişmesi ABD'nin dünya ekonomisindeki hegemonik durumunu sarsmıştı.

Dışa dönük büyüme "başarılarının" bir nedeni de bu başarının dünya pazarına girişin kolay olduğu döneme rastlamış olmasıdır. Bir çok ülkede dışa dönük büyüme stratejisi benimsendiğinde korumacılık söz konusu değildi ya da çok önemsizdi. Oysa GATT, krizin etkisiyle 600 çeşit korumacı önlem tespit etmiş bulunuyor.

1 S. LALL; "Export of Manufactures by Newly Industrializing Countries, A Survey of Recent Trends "Economic and political weekly 6-13, December, 1980.

Bir başka “Olumlu” faktör uluslararası mali kuruluşların kolay ve uygun koşullarda kredi sağladıkları dönemde söz konusu modelin başlatılmış olmasıdır. 1966-1978 döneminde özel banka kredileri 50 kat arttı, 1970’li yılların sonlarında ise Batılı özel bankaların kredilerinin % 50’den fazlası az-gelişmiş ülkelere açıldı. En çok kredi alan ülkeler de dışa dönük sanayileşmede başarı sağlayan ülkelerdi. Nitekim 1970’te Brezilya, Meksika, Güney Kore, ve Filipinler tüm az-gelişmiş ülkelerin borçlarının % 50’sini temsil ediyorlardı. Bu durum ihracat öncülüğünde büyüme stratejisinin yüksek düzeyde borçlanmayla mümkün olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla dışa dönük sanayileşme stratejisinin başarısı bir bakıma söz konusu ekonomilerin IMF denetiminden uzak kalmış olmasına da bağlıdır. Oysa 1980’li yıllarda IMF güvencesi olmadan dış borçlanma kolay olmadığı gibi, IMF’nin şartlarını kabullenmeden de IMF’nin güvencesini sağlamak mümkün değildi.

Burada ihracat öncülüğünde büyüme deneyiminde en “başarılı” sayılan Güney Kore ile ilgili bir kaç noktayı hatırlamak gerekiyor. Güney Kore oldukça radikal bir toprak reformu gerçekleştirmişti.

Güney Kore’de gelir dağılımı adaletsizliğinin diğer yarı-sanayileşmiş ülkelere oranla daha önemsiz olmasında toprak reformunun rolü büyüktür.

Güney Kore’ kişi başına en fazla ABD yardımı alan ülkelerden biridir. “Güney Kore ve Tayvan’ın Çin’e ve Sovyetler Birliğine karşı soğuk savaş’ın icabı olarak “bağımsız” birimler şeklinde oluşturduğu ve gene Çin ile Sovyetler Birliğine karşı stratejik piyonlar olarak siyasal destek ve ekonomik sübvansiyon aldıkları açıktır.¹ Tayvanda gerçekleştirilen toprak reformu da oldukça radikal sayılabilir. 1910’lardan başlayarak ithal ikamesinde önemli deneyim edinmişti. Nitekim sanayi sektörünün GSYİH’daki payı 1910-15’te % 3.5, 1940’ta % 22 gibi önemli seviyede idi. Sanayide istihdam edilen ücretli işçi sayısı 1910’da 23.000, 1940’da 4.401.000 dir. Gü-

1 A.G. Frank Dünya Krizi ve Dönümü, Yapıt, Ekim/Kasım 1984. s. 54.

ney Kore’de okuma yazma oranı da yüksektir. 1975’te okur yazar oranı % 93 gibi yüksek bir seviyedeydi. 1975 yılında Türkiye’deki okuma yazma oranının % 60 olduğu hatırlanmalıdır. Sanayileşme sürecinde genel kanının aksine “pazar ekonomisi” koşulları yerine yoğun denetimler ve yönlendirme söz konusu olmuştur. Bankalar devletleştirilmiş, kaynak dağılımında devlet merkezî ve belirleyici rol oynamıştır. Devlet yatırılabilir fonların üçte ikisinin (2/3) doğrudan ya da dolaylı olarak denetlemiştir. Kalkınma plânı da sözde endikatif kalmıştır. Aslında devletin ekonomiye yaklaşımı “liberal” değil daha çok “müdahaleci” nitelikteydi.

Güney Korey’le ilgili bir başka ilginç olguda yabancı sermaye yatırımlarının sanıldığıının aksine fazla yüksek olmamasıdır. Bu konuda Gülten Kazgan şunları yazıyor. “Gerçekten 1960’dan sonra Güney Kore az miktarda resmi kredi ve yardım aldı; ülkeye az miktarda dolaysız yabancı sermaye yatırımı oldu; 1978’e kadar toplam 1 milyar dolar kadar yabancı sermaye girişi olmuştur. Dış kredi kullanımını dış sermaye piyasalarından alınan ticari nitelikli kredilere dayandı. Başka bir deyişle Güney Kore’nin başarısı ne bol miktarda dış resmi kredi ya da yardıma ne de dolaysız yabancı sermaye yatırımlarına bağlı oldu. Hiç bir ülkeyle tavizli ticaret anlaşması da olmadı.”¹

Bununla birlikte Güney Kore’nin dış borçları ihracat başarısına paralel olarak hızla arttı. 1977’de 13 milyar dolar olan dış borçlar 1983’te 38 milyar dolar’a yükseldi. “G. Kore mucizesi” sosyal sonuçları bakımından da önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. “Çalışan nüfusun satınalma gücünün çok düşük olması hem içpazarın gelişmesini ve tarımsal üretimi hem de ülkenin sosyal hizmetler alanını son derece olumsuz bir şekilde etkiliyor, tıbbi hizmetler, kamu eğitimi kurumları ve sosyal konut inşası için devletin ayırdığı kaynak miktarı çok yetersiz kalıyor ve zaten halkın çoğunluğu da gelirin düşük olması nedeniyle bu hizmetlere ulaşamıyor.”

1 Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi 1985. s. 140.

“Sosyal Hizmetler alanındaki az-gelişmişliği gösteren çarpıcı bir örnekte şu; sanayide iş kazalarına karşı varolması gereken koruyucu donanımlar yoktur, çünkü bu tür önlemler masrafa yol açacaktır ve böylece Güney Kore’de üretim yapan şirketlerin (dünya piyasasındaki) rekabet gücü zayıflayacaktır.”¹

“Güney Kore’de çok sık meydana gelen iş kazaları sadece koruyucu iş güvenliği önemlerinin yokluğundan değil, aynı zamanda işyerinde aşırı yorulmadan da kaynaklanıyor. Uluslararası çalışma örgütü (ILO)’nun verilerine göre 1977 yılında Güney Kore İmalat sanayiindeki gerçek haftalık çalışma süresi 60 saat idi.”²

Güney Kore “mucizesiyle” ilgili hatırlanması gereken bir başka olgu da çevre kirlenmesi konusundaki olumsuzluktur. “Nitekim bir çok Japon firmasının üretimini Güney Kore’de sürdürmeye karar vermesinin nedeni, kendi ülkelerindeki çevre koruma politikası nedeniyle, yüksek maliyetli yükümlülükleri yerine getirmek ya da yöredeki halkın sağlığına ağır zarar verdiklerinden faaliyetlerini tü-müyle durdurmak zorunda oluşlarıdır.”³

Güney Kore’de hızlı sanayileşmeyi sosyal alanda bir gelişme iz-lemeyeceği için, sosyal alt yapılar, sosyal hizmetler çalışma koşulları, kentsel altyapı, konut, sağlık eğitim, çevre koruması, vb. yetersizdir. Toplumsal gelişme ekonomik gelişmenin çok gerisinde kalmıştır. “Güney Kore gelişme modeli (özellikle Park yönetimi döneminde) uluslararası düzeyde geçerli başlıca kaynak olan işgücünün yoğun sömürüsüne dayanıyordu. Yoğun sömürüyü gerçekleştirmek için bir diktatör egemenliği kaçınılmaz olduğundan, bu kalkınma biçimi-nin uzun vadede sürekliliği oldukça kuşkuludur. Ayrıca hem insa-ni, hemde politik-ekonomik açılardan hiç bir savunulacak yanı da yoktur. Özellikle son yıllarda, iç pazar yaratmaksızın ve tarımla, ara sektörler aracılığıyla bütünleşmeksizin kurulan tek yanlı ihracata

1 Güney Kore Model Olabilir mi? s. 161-162.

2 İbid, s. 162.

3 İbidem.

yönelik sanayileşmenin, gelişme politikası açısından bir çıkmaz sokak olduğu açıkça görülmektedir.”¹

Burada özel sektör öncülüğünde dışa açılma deneylerinin en aşırısı sayılan Şili’den de kısaca söz etmek yararlı olabilir. 1981 yılının ikinci yarısına kadar Şili, Şili’li yöneticiler başta olmak üzere, bazı uluslararası “saygın” kuruluş ve kişilerce ve de bazı akademisyenlerce diğer az-gelişmiş ülkelere örnek gösteriliyordu. “Şikago çocukları”nın neo-liberal reçetelerine harfiyen uygun bir dışa açılma deneyi yaşayan (askeri diktatörlük altında) bu ülke’nin başarıları “Şili Mucizesi” olarak niteleniyordu. Özel sektör öncülüğünde dışa açılarak büyüme deneylerinin en “radikali” olan Şili’deki 1981 sonrası göstergeler “Şikago çocukları” da dahil, sorumlularını “mahcup” edecek durumda. Artık kimse mucizeden söz etmeye yanaşmıyor. Yatırımlar azalıyor, sanayi üretimi düşüyor, dış borç yükü büyüyor, gelir dağılımı bozuluyor, Şili gıda maddeleri yönünden dışarıya daha bağımlı hale geliyor. Dış ticaret hadleri daha da bozulurken ülke mutlak olarak yoksullaşıyor.

Oysa neo-liberal öneriler doğrultusunda ekonominin dışa açılarak sağlıklı bir yapıya kavuşacağı beklentisi vardı. Bu amaçla, özel sektörün ilgi duyduğu devlet işletmeleri satıldı, fiyat denetimleri kaldırıldı, özel sermayeyi teşvik etmek amacıyla dolaysız vergiler düşürüldü, buna karşılık dolaylı vergiler artırıldı. Böylece daha etkin bir kaynak dağılımının gerçekleşeceği beklentisi vardı. Korumacı önlemler kaldırılarak tarım ve sanayi sektörleri dış rekabete açıldı. Buradaki amaç da Şili’nin mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu dallarda uzmanlaşarak, uluslararası iş bölümüne uygun olarak verimsiz sektörlerin tasfiyesiyle kaynak israfını önlemektir (!) Peso “gerçek değerine” denk bir devalüasyona tabi tutuldu. Daha sonra konvertibiliteye geçildi en sonunda da konvertibileden vazgeçildi. Fiyatlar serbest bırakılırken işçi ücretleri donduruldu, sendikaların faaliyetleri yasaklandı.

1 Güney Kore a.g.e. s. 188 - 89

Yabancı sermayeyle yerli sermaye ayrımı ortadan kaldırıldı. İthalat libere edilirken, ihracat teşvik edildi. IMF'nin önerilerine uygun bir para politikası uygulandı. Kamu sektörünün ekonomideki etkinliği azaltıldı. Bankacılık sektöründe kamunun payı yarı-yarıya geriledi. Dış borçlanmalarda da benzer bir gelişme oldu 1973'te orta ve uzun vadeli borçların % 87,81 kamu borçları iken bu oran 1982'de % 37'ye düştü. Mali kuruluşlar özellikle de kredi kuruluşları az sayıda büyük grubun denetimine geçti. Bu guruplar sermaye piyasasının önemli bir bölümünü de denetler duruma geldiler. Bütün bunların gerçekleştirilmesi için tüm muhalefet odaklarının susturulması gerekiyordu. Bu amaçla dernekler, siyasi partiler, sendikalar yasaklandı. Yasaklarla tüm toplumsal katılım odakları yok edildi.

Böylece, politikanın toplumdan, devletin de ekonomiden elini çektiği bir düzen oluşturulmak isteniyordu. Oluşturulmak istenen bu düzen neo-liberalizmin düşlediği düzen olacaktı. Oysa ekonominin 1981'den sonraki gelişme seyri, yukarıdaki beklentilerin Şikago çocukları başta olmak üzere, neo-liberal iktisatçıların bir kuruntusu olmaktan öteye geçemediğini gösteriyordu..

Şilide dışa açılma deneyiminin başlangıcı olan 1973'den 1983'e kadar geçen sürede sanayi üretimi % 23 oranında geriledi. Sabit sermaye yatırımları 1960-1970 döneminde GSYİH'nın %15.3'ü iken, 1974-80 döneminde %11.1'e geriledi.¹ 1977-1983 aralığında sanayi ürünleri ithalatı 2.3 milyar dolardan yaklaşık 5 milyar dolar'a yükseldi. 1967 sayımına göre 115.00 olan sanayi kuruluşları sayısı 1979'da 9962'ye düştü. 1972'de sanayide istihdam edilen işçi 554.000 den 1982'de 379.000'a düştü. Sadece bu kesimde istihdam kaybı %30 civarındaydı. Ekonomiyi liberalleştirme programının sonucu olarak kamu sektörünün etkinliğinin azaltılmasıyla da işsizlik giderek arttı. Kamu kesiminde çalışanlar 1974-1978 dö-

1 Carmen Luz LATORRE: "The Chilean Crisis: A note on the Consequences of liberal politics towards the private sector'in, The Developing Economies, Volume XXII September 1984 Number 3.

neminde % 3.3 azaldı. Sosyal Hizmetlerde çalışanlarda da % 0.2'lik gerileme oldu. Kalkınma programlarında çalışanlar % 16.1, kamu iktisadi teşebbüslerinde çalışanlarda da %11.9 gerileme oldu¹. Bazı tahminlere göre 1983'te ekonomik bakımdan faal nüfusun % 23'ü işsizdi.

Yüksek faiz de mevcut kaynakların verimli yatırımlara yönelmesini önledi. Nitekim 1975-82 aralığında ortalama reel faiz % 30 civarındaydı. Öte yandan dış borçlar 1978'e göre üç kat artarak (1978'de 6.664 milyar dolar) 1982'de 17.153 milyar dolara yükseldi. Dış ticaret hadleri hızla bozulmuştur. Dış borç ödemeleri ihracat gelirlerinin % 34.9'u iken, 1982'de % 78'e çıktı. Kişi başına sosyal harcamalar % 15 azalmıştır. Bugün kişi başına düşen borç bakımından dünyada birinci sıradadır. Uygulanan ekonomi politikaları sonucu Şili ekonomisi hızla hizmetler sektörü ağırlıklı bir yapıya kavuşurken, tarım ve sanayi kesimleri geriledi. Özellikle gıda maddeleri üreten kesim, böylece Gülten Gazgan'ın "ihracata dönük fakirleştiren büyüme" dediği durum ortaya çıkıyor "Şili'nin sorunu monetarist politika çerçevesindeki uygulamadan ve hem ihracat oranı artışının hemde dış ticareti "tam serbest piyasa ekonomisi" öğretisi çerçevesinde liberalleştirme girişiminin sonuçlarından kaynaklanmıştır; çünkü ekonomi fakirleştiren büyüme sürecine girmiştir."²

Gerçekten Şili monetarist politikalara uygun olarak dışa açılırken, kişi başına gelir azalmış, "imalat sanayiini tasfiye" sürecine girmiştir. 1970-1978 aralığında imalat sanayiinde yıllık üretim düşüşü % 2,4 oranındadır; 1974-1983 döneminde sanayi üretimi yaklaşık % 20 azalmıştır. Nüfus artışı dikkate alındığında 1983 sonunda 1973'e göre kişi başına sanayi üretimi % 30 daha düşüktür. Öyleki imalat sanayiinin GSYİH'daki payı 1960'da %23 iken, 1977'de % 20'ye,

1 Rakamlar: Carlos Ominami "le miracle économique Chilien" la fin d'un mythe; problemes d'Amerique Latine No : 72, 2 e trimestre 1984, s. 57 - 75.

2 Gülten Kozgan, Ekonomide Dış Açık Büyüme, a.g.e. s. 149.

çalışanların payı da %30'dan % 26'ya, 1982de % 19'a inmiştir.”¹ Uygulanan politikaların belli başlı amaçlarından biri olduğu halde 1970-1978 döneminde “yıllık enflasyon hızı % 242.6 dır ve bu rekoru o yıllarda hiç bir ülke kıramamıştır.”² Öte yandan sanayinin özelleştirilmesinden beklenen sonuçlar da gerçekleşmiştir. “Serbest rekabet yerine oligopol yapısı güçlenmiş, sanayi dış ticaret kesiminden (ihracat ve ithal ekonomisi) iç piyasaya göreli fiyat artışlarından ötürü yönelmiştir.”³

Şili ve belirli ölçüde de Arjantin deneyleri dogmatik monetarist reçetelerle az gelişmiş bir ekonomide otomatik düzenlemelerin bir hayal olduğunu kanıtlamıştır. Şiliyle ilgili olarak G. Kazgan şunları yazıyor: “Eğer bir ülke, sınai mamul ihracını adım adım artırarak içerde sanayileşme hızını yükselterek, her aşamada daha ileri teknolojili sanayilere geçiş için gerekli koşulları hazırlamadan ekonomisini tam serbest piyasa koşullarına hem de bir dünya bunalımında sokarsa; dış ticaret korumasını ve rekabetin sanayii dürtmesini belirlenen; “sağlamlar yaşar zayıflar ölür, kalan sağlam sağlar bizimidir” derse; dış ticaret hadlerinin hızla aleyhe döndüğü bu dönemde dış ticareti liberalleştirmenin ekonomide yaratacağı fakirleşmeyi düşünmeden ihracat oranını yükseltmeye kalkarsa; şiddetli enflasyonda monetarist politikayla ekonomide kamu kuruluşlarını özel girişime devrederse, sonu ne olur? Bunun sonucu J. Bhagwat'nin “Fakirleş-tiren büyüme kuramında söyledikleri olur.”⁴

D -Uluslararası Kuruluşların Baskısı:

1970'li yılların sonu Türkiye için kolay borçlanma döneminin de sonu olmuştu. Türkiye'nin dış borçlarını ödeyemez duruma geldiği ve yeni krediler bulunmadan ekonominin “felç” olma tehlikesiyle

1 Gülten Kazgan, a.g.e. s. 151.

2 Gülten Kazgan, a.g.e. s. 151.

3 Gülten Gazgan, s. 153.

4 Gülten Kazgan, s. 148-149.

karşı karşıya bulunması, uluslararası kuruluşların Türkiye'ye dönük baskılarını artırmalarını kolaylaştırdı. Nitekim Türkiye hem eski borçlarını tekrar ertelemek hem de ekonominin işlerliğini sağlamak için, "taze kredi" bulmak zorundaydı. Bu durumda ister istemez IMF, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşlarla pazarlık masasına oturmak durumundaydı. Sadece özel bankalardan değil, resmi kuruluşlardan kredi alabilmek için bile IMF'nin onayı gerekiyordu. Gerçekten "IMF'nin yaptığı analizler bu ülkelere kredi verilmesi açısından bilirkşi raporu rolünü oynuyordu, o bakımdan yeni kredilerin akmasını sağlamak için IMF'nin talimatlarına uymaktan başka çıkar yol kalırmıydı?"¹ 1980'de ABD de temaslar yapan bir TÜSİAD heyetine Dünya Bankasının bir yetkilisi şunları söylemişti. "Yüksek kalkınma hızınız var, yüksek hız koyup sonra da ödemler dengesini kuramazsınız. İhraç edecek neyiniz var önemli olan etkili devalüasyon. Hükümetiniz bunu yapmıyor. Halbuki Mc Namara'ya söz vermişti. Türkiye'nin rekabet edebileceği çok alanlar var. Neden bunları yapmıyorsunuz? balık ağı gibi, gömlek üretimi gibi, devalüasyon olmadan Türkiye kurtulmaz. Devalüasyon olursa halkın alım gücü düşer, sizde ihracat yaparsınız. Türk sanayii % 30 kapasite ile çalışıyor demek ki siz tesisleri yanlış kurmuşsunuz. Neden bu kadar yatırım yapıp kaynak israf ettiniz? Türkiye'nin kuracağı sanayiler çimento, seramik, cam, süt, peynir, bunları satın daha çok para kazanırsınız. Batıdan en iyi teknolojiyi alıyorsunuz, bu hatadır. Emek yoğun teknoloji geliştirin. Batı'dan teknolojisi üstün makinalar almayın pahalı gelir size, Brezilya, Meksika, Hindistan'ı örnek alın."² Gerçekten 24 Ocak 1980'den sonra Türkiye ekonomisi Brezilya, Meksika vb. yolunu tutacaktı...

IMF, Dünya Bankası, OECD vb. gibi uluslararası kuruluşlar neo-liberal ya da yeni-muhafazakâr iktisadi düşünceden esinlenen bir politikalar demetini belirli gelişmişlik düzenindeki az-gelişmiş ülke-

1 URS Müler - Platenberg: "Kapitalizmin Üçüncü Büyük Bunalımın Tarihsel ve Siyasal bir Yorumu" a.g.e. s. 36.

2 Yalçın Doğan, IMF Kışkacında Türkiye a.g.e. s. 158.

lere öneriyorlar. Az-gelişmiş ülkelerin çoğunluğunun böyle bir modeli benimsemeleri halinde örneğin dışa dönük bir büyüme modeli benimsemeleri halinde, benzer mallar üreten bir çok ülkenin kısıtlı Batı pazarına nasıl girecekleri ilk akla gelen sorudur. Belirli gelişmişlik düzeyindeki bütün az-gelişmiş ülkelere aynı “büyüme” stratejisinin öneriliyor olması, sanıldığı kadar anlamsız değildir. Hiç değilse uluslararası sermaye için anlamlıdır. Böyle bir süreç ister istemez az-gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru olan kaynak transferini hızlandırmaktadır.

IMF, Dünya Bankası, OECD, UNIDO vb. gibi uluslararası kuruluşların politika önermelerinin temelinde, devletin ekonomi üzerinden elini çekmesi “gerektiği” düşüncesi yatıyor. Devletin ekonomiyeye daha az müdahale etmesi, sermayenin hareketinin alabildiğince serbestleştirilmesi sosyal amaçlı harcamaların kısılması, sübvansiyonların kaldırılması, ithalatın serbestleştirilmesi, işçi kesimi de dahil yoksul kesimler lehine oluşturulmuş düzenleme ve kurumların tasfiye edilmesi, yabancı sermayeye daha büyük kolaylıklar sağlanması, fiyatlar üzerindeki denetimin kaldırılması, enflasyon’un önlenmesi, para dış değerini gerçek değere getirecek kambiyo politikası izlenmesi ve Konvertibiliteye geçilmesi, ihracatın teşvik edilmesi vb. kısaca Keynesci devletle gelen yapı ve kurumların tasfiye edilmesini amaçlıyor. Geniş toplum kesimlerini karşısına alan bu politikaların, demokratik bir ortamda uygulanma şansı olmadığı için, IMF reçetelerine uyum sağlayan siyasi rejimlerin hemen tamamı baskıcı, otoriter rejimlerdir. Böylece “serbest piyasa ekonomisi” serbest olmayan bir siyasi ortamda uygulanabiliyor. Az-gelişmiş ülkelere önerilen iktisat politikalarında bu sonunculara 19. yüzyıl kapitalizme özgü bir işleyiş kazandırılmak isteniyor. “Yani herkesin sınırsız ekonomik özgürlüğünün bütün öbür özgürlüklerin esasını oluşturduğu bir, toplum”¹ oluşturulmak isteniyor. Buradaki amaçta uluslararası sermaye’nin krizden daha kolay çıkmasının “dış” ko-

1 URS-MÜLLER Platenberg. op cit. s. 36.

şullarının yaratılmasıdır. Sözkonusu koşulların yaratılması için ise, piyasa'nın normal işleyişinin sağlanması gerektiği görüşü hakimdir. "Oysa piyasa mekanizması sistemin kurullarından yana, insanların çoğunluğuna karşıdır."¹ "Piyasa mekanizması, kimde bir şeyler varsa ona daha fazlasını verir. Kimde bu şeyler yoksa, onun daha fazlasını elde etmesine ise, kolay kolay fırsat vermez."²

24 Ocak 1980 kararları öncesinde IMF'ye verilen niyet mektubunda Türkiye IMF'nin şartlarını kabul etti ve bu şartların gereği olarak 24 Ocak Kararları gündeme geldi. Niyet mektubunda Türkiye aşağıdaki taahhütlerde bulunuyordu. Ancak bu taahhütlerden sonradır ki kredi muslukları tekrar Türkiye'ye açılıyordu. IMF'nin istekleri doğrultusunda:

- * "Türkiye ekonomisinin giderek daha fazla serbest piyasa ekonomisine dönmesi sağlanacaktır;
- * Enflasyonu durdurmak için sıkı para politikası uygulanacak, bu amaçla kredi sınırları konacaktır;
- * Akaryakıt fiyatları, tarım ürünleri taban fiyatları, KİT fiyatları enflasyonu önleyecek biçimde ayarlanacak KİT fiyatları serbestçe bu kuruluşlarca saptanacaktır;
- * Kamu harcamaları kısıllanacak ama enerji yatırımları bundan etkilenmeyecektir;
- * Faiz oranları artırılacak ve fon piyasasında rekabet koşulları geliştirilecektir.
- * Ücret anlaşmazlıklarının, yürürlüğe konacak ekonomik program çerçevesinde çözümlenmesine çalışılacaktır;
- * Döviz kuru, Türkiye'nin rekabet gücünü sağlayacak biçimde değişken olacak dış yardım sağlanmasını izleyerek de liberasyona geçilecektir;
- * Borç yönetimine özen gösterilecek ve vadesi geçmiş borç tutarının artmamasına çalışılacaktır;

1 Elman Altvater, a.g.e. s. 45.

2 İbid.

Hükümet, alınacak ekonomik önlemler konusunda IMF'ye sürekli olarak danışacaktır.”¹

IMF ve diğerlerinin önerdikleri politikaların sonuçları beklentilerle çelişmektedir. Nitekim bu politikalar daraltıcı politiklardır. Daraltıcı politikalarla, en sonunda ekonomi daralmakta dış borçların ödenmesi giderek sorunsal hale gelmektedir.

Buraya kadar yapılan açıklamaların amacı 24 Ocak kararlarının alınmasında ve savunulmasında “dışsal” etkileri sergilemektir. Fakat strateji değişikliğinde son tahlilde belirleyici olan Türkiye'nin kendi tercihidir. Dolayısıyla 24 Ocak 1980 strateji değişikliğini, sadece dışarda oluşturulmuş bir senaryonun Türkiye'ye empoze edildiği gibi bir anlam çıkarmak yanlıştır. Son tahlilde içe dönük modelden dışa dönük modele geçiş tercihi ve isteği iç ve dış belirleyiciliklerin bir “bileşimi” ya da “bütün”ü olarak ortaya çıkmıştır.

Böyle bir strateji değişikliğiyle Türk Sermayesi uluslararası sermaye ile yeni tip bir entegrasyon amaçlıyor. Bundan çıkar umduğu için de böyle bir tercih yapmış bulunuyor. Fakat dış belirleyicilerde söz konusu kararların alınmasında “etkili” olmuştur.

TÜSİAD'ın 1980 yılında yayınladığı bir raporda içe dönük stratejide ısrar etmenin yersiz olduğu ileri sürülüyordu “ithal ikamesi 1963'den beri uygulanan gelişme politikalarının köşetaşı oldu. İthal ikamesinin sanayileşmenin tek yolu olduğu sanıldı. Ancak bu sanayileşme stratejisi, rekabetçi olmayan, etkinlikten uzak, iç pazara yönelik, ihracatı özendirmeyen bir sanayileşme ortaya çıkardı. Genellikle sonraki tüm çabalar bu stratejide ısrar edilmesi, bunun gözden geçirilmesi biçiminde gelişti. Bugün daha büyük büyüme hızına ulaşmak mümkündür. Ancak, ekonomi yeterli dövize kavuşmalıdır. Bu ise ihracatın geliştirilmesine, yani sanayileşme stratejisinin değiştirilmesine bağlıdır.”²

1 Gülten Kazgan, a.g.e. s. 386-387.

2 Turkish Economie 1980, a.g.e. s. 79.

Oysa aynı TÜSİAD'ın 1975'te yayınlanan "Ekonominin Darboğazları, Görüşler, Öneriler" başlığını taşıyan raporunda, dışa açılma konusunda şunlar yazılı. "Döviz yetersizliği sorununun bu derece ağırlığını hissettirdiği bir dönemde dışa açılıma önerilerine gereğinden çok öncelik verme eğiliminin belirdiği dikkate çarpmaktadır. Aslında çok çekici görünen dışa açılma önerilerinin çekirdeğini yüksek oranlı bir devalüasyonla birlikte sanayideki korumanın önemli derecede kaldırılması teklifleri oluşturmaktadır. Kanımızca bugünkü sanayi yapımız dış rekabet koşullarımızla döviz rezervlerinin durumu, böyle bir teklifin uygulanmaya konmasını engelleyen başka nedenlerdir. Yıllarca sürdürülen yanlış ithal ikamesi ve koruma politikasının döviz darboğazının sorununu çözemediği açıktır. Bu nedenle dışa açılma, devalüasyon, Koruma'nın kaldırılması tekliflerine farklı bir gözle bakmak gerekir. Ne varki, ekonominin bugünkü yapısı, **geçmişte uygulanabilecek ve belkide başarı sağlayabilecek böyle bir politika'nın şimdi başarısız olması için her türlü koşulu taşımaktadır.**"¹

1980 yılı ocağında sanayi yapısında önemli hiç bir değişiklik olmadığı gibi, (kurulu kapasite büyük ölçüde atıl kalmıştı) dış rekabet koşulları ve döviz rezervlerinin durumu 1975'dekinden çok daha kötüydü. Aradan geçen zaman içinde iç ve dış baskıların da etkisiyle sermaye çevrelerinin bir strateji değişikliğine hazırlanmış olduğu anlaşılıyor.

Şüphesiz strateji değişikliğinde, başta sözünü ettiğimiz muhafazakar teorik yaklaşımların da belirli bir payı vardır. Nitekim 24 Ocak Stratejisinde ücretlere yönelik yaklaşım neo-liberal görüşlerden esinlenmiştir. Dışa dönük sanayileşme stratejisi ithal ikamesinden farklı olarak, sürekli olarak ücretlerin düşürülmesiyle yürüyen bir strateji-dir. İthal ikamesi, içe dönük sanayileşme durumunda, üretilen mallar iç pazarda tüketildiği için ücretlerin belirli bir seviyesinin altına düşmemesi gerekir. Zira üretilen malları tüketecek olanların bir bölümü

1 S. 2 (tarafımızdan çizilmiştir).

de onları üretenlerdir. Oysa dışa dönük modelde tüketici dışarıdakiler olduğu için, ücretler ne kadar düşük olursa kâr oranı ve rekabet koşulları da o ölçüde “olumlu” olur. Bu nedenle dışa dönük model’in geçerli olduğu ülkelerde işçi haklarına yer yoktur. Bunun için de baskıcı rejimlerin iktidarı söz konusu oluyor. İçe dönük modelde ücretlerin talep unsuru olma özelliği, dışa dönük modelde ise bir maliyet unsuru olma özelliği ön plâna çıkar. Öte yandan ücretlerin daha da düşürülmesinin amaçlanması, uluslararası sermayenin yeni stratejisiyle de çakışmaktadır. Devlet müdahalesi, devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması isteği de baştan beri sözünü ettiğimiz yeni-muhafazakâr yaklaşımlara denk düşüyor. Türk özel sermayesi bir taraftan devletin ekonomik ve sosyal amaçlı harcamalarının kısılmasını isterken, daha büyük kaynakları kamunun elinden almayı amaçlıyor. Diğer yandan yabancı sermayeyle daha fazla bütünleşmek istiyor. Devletin ekonomideki ağırlığının azalması sonucu ortaya çıkan boşluğu yabancı sermayeyle daha yoğun ilişkiye girerek ikâme etmeyi amaçlıyor (Nitekim başta bankacılık sektörü olmak üzere yabancı sermaye ile yoğun bir ilişki içine girerek çeşitli ortaklıklar oluşturma süreci hızlanmış durumdadır). Tarih boyunca devlet desteğiyle büyüyen ve ancak bu destek sayesinde ayakta kalabilen Türk özel sermayesinin devlet desteği olmadan yaşaması zordur. Bu sürecin sonucunda yabancı sermayenin egemenliğini daha da artırması kaçınılmaz görünüyor. Zaten şimdilerde devletin ekonomideki ağırlığı azalmış da değildir. 1980 öncesine göre devlet desteği gören kesimler değişmiştir.

Yaklaşık yarım yüzyıllık bir zaman kesitinde içe dönük olarak kurulmuş bir sanayi yapısını, “serbest piyasa ekonomisi” koşullarında dışa dönük bir yapıya dönüştürmek hem zor hemde riskli bir tercihtir. Koşullar oluşmadan ekonominin dışa açılmasının (özellikle korumacılığı kaldırarak) nasıl bir tahribat ortaya çıkardığı Şili deneyiyle kanıtlanmıştır. Dünya ekonomisinin kapandığı bir ortamda dışa açılmada ek zorluklar ve sorunlar olduğu bir gerçektir.

Türkiye’de dışa açılmada bir zamanlama “hatası” söz konusudur. Dünya ekonomisinin “krizi” sonucu daralan dünya pazarından

daha büyük pay almak kolay değildir. Türkiye'nin dışa açılma tercihi iç ve dış zorunlulukların sonucu olarak gündeme gelmiştir. Bilinçli ve ihtiyatlı bir tercih sözkonusu değildir. Diğer yandan kararların dayandığı teorik temel zayıftır. En ileri sanayileşmiş ülkelerde bile başarı şansı tartışmalı bir kısım politikaların Türkiye gibi az-gelismiş bir ülkede başarı şansı daha da tartışmalıdır. Bugüne kadar sürekli olarak çokuluslu şirketlerin ve ileri kapitalist ülkelerin çıkarlarını gözeten uluslararası kuruluşların (IMF-Dünya Bankası, OECD, UNIDO vb.) az-gelismiş ülkelere önerdikleri politikaların olumlu sonuçlar doğurduğu tek bir ülke yoktur.¹

Diğer yandan borçlanma, ihracat artışı sağlamaya yönelik yaklaşımların başarı şansı fazla değildir. Az-gelismiş ülkeleri "aşırı" 'borçlandırma yaklaşımı da başta dünya bankacılık sistemi olmak üzere önemli sorunlar yaratmaktadır. 1985'te 1 trilyon'a [Dünya bankası rakamlarına göre 1985'de az-gelismiş ülkelerin borçları 970 milyon dolar civarındadır. Bu kadar büyük borcun ödenmesi pratikte kolay görünmemektedir. Üstelik kısa vadeli borçların toplam borçlara oranı da hızla büyüyor] yaklaşan az-gelismiş ülkelerin borçları, borçlular kadar alacaklıları da düşündürmektedir. Hem borçların ödenmesi hemde ekonomik büyümenin sürdürülmesi birbiriyle çelişir duruma gelmiştir.

Aynı şekilde belirli bir tarihsel konjonktürde ve belirli özel koşullarda ortaya çıkan bazı "başarılı" dışa açılma (dışa açık büyüme), deneylerinin bütün diğer ülkelere genellenmesi, özel koşulları dikkate almamak ve dünya pazarıyla ilgili sınırları gözardı etmek anlamına gelmektedir.

Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararlarıyla, içe dönük sanayileşme modelini dış pazara yönelik bir yapıya kavuşturmak isteniyordu. Bu

1 ABD de bile 1983-84 canlanması sıkı para ve bütçe politikalarının bir sonucu değildir. Canlanma aşırı değerlendirilmiş dolar ve abartılmış silahlanma harcamaları pahasına gerçekleşmiştir. Orta ve uzun vadede söz konusu canlanmanın devamı kuşkuludur.

kararlarla alışılmış istikrar politikalarından farklı olarak, ekonomide bir yapısal değişiklik amaçlanıyordu. Başka bir ifade ile dünya ekonomisiyle yeni tip bir entegrasyon amaçlanıyordu. Bundan sonraki alt bölümde bu yapı değişikliğinin gerçekleşme durumu ve bir bütün olarak politika değişikliğinin sonuçlarını tahlil etmeye çalışacağız.

8 -24 Ocak Kararlarının Ekonomik ve Toplumsal Sonuçları:

1 -24 Ocak'la Amaçlanan:

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, Türkiye’de kendi içinde tutarlı, uzun dönemi kapsayan bir büyüme modeli geçerli olmamıştır. Dünya ekonomisindeki Konjonktür değişimlerinin de etkisiyle, zaman zaman “genişleyici” zaman zaman da “daraltıcı” politikalar geçerli olmuştur. Şüphesiz, daha önce üzerinde durduğumuz gibi, her zaman dünya ekonomisindeki gelişmelerle, Türkiye ekonomisindeki gelişmeler arasında bire birlik ve aynı doğrultuda bir “gelişme” söz konusu olmamıştır. Dünya ekonomisi “normal” genişleme dönemindeyken Türkiye ekonomisinde daralmalar olduğu gibi, (1954 sonrası) Dünya ekonomisi krize girdiği halde Türkiye ekonomisi “normal” büyümesini sürdürebilmiştir (1974-1976).

Kısaca sorunlar ortaya çıktıkça kısa dönem politikalarıyla geçştirilme yoluna gidilmiştir. Böylece temeldeki sorunlar büyüyerek devam etmiştir. Bu tip yaklaşımların sonucunda, ekonominin durumu ve geleceğiyle ilgili tartışmalar da daha çok “kriz yönetimi” sorunlarıyla sınırlı kalmıştır.

24 Ocak kararları da bu bağlamda temeldeki sorunu çözme amacı taşıyor. Dolayısıyla 24 Ocak Kararları ya da yaklaşımları da 1958, 1970 ve 1978 istikrar önlemlerinden temelde pek farklı değildir. Her ne kadar görünen amaç ilk bakışta böyle bir farklılık izlenimi veriyorsa da.

24 Ocak kararlarını daha önceki istikrar önlemlerinden ayıran, ekonomiyi dışa açma, içe dönük olarak kurulmuş sanayi yapı-

sını dışa dönük bir yapıya dönüştürme amacıdır. 24 Ocak kararları ekonomiyi dışa açma amacını taşıyor. Fakat bu amaca ulaşmak için gerekli düzenlemeleri ve reformları içermemesi ya da içerdiği düzenlemelerin bu amaçlar için uygun olmayışı, gerçek durumla görünen amacın çakışmadığını gösteriyor.

Bize göre 24 Ocak programının temel çelişkisi bir taraftan yapı değişikliğini amaçlarken, diğer taraftan da bu yapı değişikliği için gerekli yapısal reformları içermemiş olmasıdır. Örneğin, ekonomide yüksek bir ihracat hacmi öngörülüyor, ama böylesi yüksek bir ihracat hacmine nasıl ulaşılabileceği, hangi spesifik politikalara dayalı bir yol izleneceği, açıklıkla ortaya konmuş değil. Herhalde ihracat artışını destekleyecek bir sanayileşme, teknoloji, verimlilik artırıcı politikalar bütünü gereklidir. Ne ki 24 Ocak yaklaşımında sanayileşme ve ileri teknoloji gibi sorunlar önemli sayılmamıştır. Buna karşılık mukayeseli üstünlüklere dayalı bir yaklaşım geçerlidir. Bu durum ihmal edilerek, sadece birtakım teşvik ve sübvansiyonlarla sorunun çözümleneceği varsayılmaktadır. Oysa böylesi bir yaklaşımla ihracatta sürekli artış sağlamak olanaksızdır. Ekonomideki mevcut üretim kapasitesinden hareketle teşviklere dayalı bir ihracat, sübvansiyonların yön değiştirmesinden öteye kalıcı sonuçlar doğurmaz. Teşvik ve sübvansiyonlarla yürüyen bir ihracat kalıcı olamayacağı gibi, ekonominin iç dengesini de alt üst edebilir.

Enflasyonla mücadele yaklaşımı da kendi içinde tutarlı görünmüyor. Türkiye gibi gelir dağılımı dengesizliğinin yüksek olduğu bir ülkede, sadece para politikası amaçlarıyla enflasyonu aşağı çekmek kolay değildir. Gelir dağılımında aşırı dengesizliğin geçerli olduğu durumlarda, iç tüketimi kısmanın belirli bir sınırı vardır. Yüksek gelir guruplarının gelirleri sürekli artmaya devam ederken, talep profilinde yukarı doğru bir kayma kaçınılmazdır.

24 Ocak kararlarıyla ekonomiyi dışa açmak amaçlanıyor. Dışa açılmada da amaç “piyasa ekonomisi”dir. Bu konuda 24 Ocak kararlarının “mimarı” Turgut Özal şunları söylüyor “Türkiye’de yeni bir

iktisadi model uygulamaktayız. Bu model Türkiye'nin dış dünya ile entegrasyonudur. Türkiye gerek sanayi, gerek ekonomi bakımından dışa açılmaktadır.”¹ Korumacı önlemlerin ve bürokratik düzenlemelerin tasfiye edilmesiyle sorunların kendiliğinden çözümleneceği beklentisi söz konusu. 1930'lu yıllardan beri oluşturula gelen korumacı düzenlemeler, birer birer kaldırılıyor. Böylece Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine “entegrasyonu”nu zorlaştıran ne varsa tasfiye edilmek isteniyor. Bu sürecin sonucunda dünya ekonomisiyle sağlıklı bir entegrasyonun kendiliğinden sağlanacağı varsayılıyor. Böyle bir entegrasyon sağlanabilir ama bunun ülkenin kalkınma isteğiyle çakışması kuşkuludur.

Dolayısıyla bu aşamada öncelikle tartışılması gereken sorun, 1930'lu yıllardan başlayarak, yarım yüzyıllık sürede oluşturulan korumacılığın gerekli olup olmadığıdır. 1980 yılında ne olmuştur da artık korumacılığın “gereksiz” olduğu sonucuna varılmıştır? Korumacılığın gerisindeki temel süreçlerde hangi olumlu “gelişmeler” böylesi kararların alınmasına götürmüştür. Eğer söz konusu sürede bir takım önlemlerle ve düzenlemelerle ekonomi dışa karşı korunmuşsa, bu, belirli gereksinmelerin sonucudur. Başka bir ifade ile, söz konusu düzenlemeler piyasa mekanizması iyi işlemediği için yapılmıştır. “Herkesin kendi çıkarı peşinde koşması, kâr güdüsüyle hareketi sağlandığında bunalımdan çıkılır şeklinde bir anlayış çok basittir. İşler bu kadar kolay ve basit olsaydı, Batı ülkelerinde ve Türkiye’de bunalıma hiç düşülmezdi, devlet müdahaleleri, bunların yarattığı bürokrasi ortaya çıkmazdı.”² “Dolayısıyla bürokrasinin çok abartılan önemi ortadan kaldırılınca büyüme sağlanacaktır görüşünü çok basit ve geçersiz buluyoruz. Böyle basit önerilerle yaşanmakta olan ciddi bunalımı aşmayı olanaksız görüyoruz.”³

1 Cumhuriyet Gazetesi 31 Ekim 1984.

2 Tuncer Bulutay, Hasan Ersel; “İktisadi bunalım ortamı ve farklı iktisat politikaları” Mülkiyeliler Birliği Dergisi, sayı 76, Ekim 1984 s. 40.

3 İbid.

Şimdilerde söz konusu düzenlemeler eleştirilirken, ister istemez, hastasına daha önce verdiği ilaçları hastalığın nedeni olarak görmeye başlayan hekimin durumuna düşülmektedir. Böylelikle hastalığın gerçek nedenleri yine göz ardı edilmektedir. “... Türkiye ekonomisinin genişletilmiş yeniden üretim sürecini öz kaynakları ile sürdürme yeteneğinin zaman içinde ve sürekli olarak zayıfladığını ve bu zayıflamanın ihracat yeteneğindeki gerileme ve ithal bağımlılığında ki sürekli artıştan kaynaklandığını söylemek çok daha gerçekçi bir teşhis olacaktır.”¹

Sanıldığı ya da yaygınlaştırılmaya çalışıldığı gibi, bürokrasi azalmıyor. Tam tersine yeni tip bir merkezi bürokrasi güçleniyor. Bu eğilimle ilgili bir örneği Gülten Kazgan veriyor:

“Bu konuda bir örnek olmak üzere, 1980-1984 döneminde KİT’ler konusunda alınan kararlara bir bakmakta ve bazılarınca tanımlandığı gibi KİT’ler mi “ekonominin kamburudur”, yoksa “kaprise bağlı” idari katanlar mı KİT’lerin kamburudur, konusunda öyle yargıya varmakta yarar vardır. 20 Mayıs 1980 tarihli ve 60 No’lu kanun hükmünde kararnameyle 440 No’lu yasa yürürlükten kaldırılmıştır. 5 Ekim 1983’te bunun bazı maddelerini değiştiren 89 No’lu kanun hükmünde kararname çıkarılmıştı; 22 Ekim 1983 tarihli ve 2929 No’lu kanunla İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları yeniden düzenlenmiştir. 28 Ekim 1983 tarihli kanun hükmünde çeşitli kararnamelerle KİT’lere ilişkin kuruluş yasaları yürürlüğe konmuş ve yönetim kurullarıyla genel müdürlüklerine üç yıl süreyle atama yapılmıştır. 14 Aralık 1983 tarihli ve 174 No’lu bakanlıkların kuruluş ve görev esaslarını belirleyen kanun hükmünde kararnameyle bakanlıkların sayısı azaltılırken, KİT finansman sorunları ve ilgili bakanlıklara ilişkin değişimler yapılmıştır; 17 Mart 1984 tarih ve 2983 No’lu Tasarrufların Teşviki ve Kamu ya-

1 Korkut Boratav “İktisat Politikaları Alternatifleri üzerine bir Deneme” in, Krizin Gelişimi ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu, Kaynak Yayınlar, İstanbul 1984, s. 89.

tırımlarının hızlandırılmasına ilişkin kanunla, KİT'lerle ilgili yeni hükümler getirilmiştir. 18 Haziran 1984 tarihli ve 233 No'lu Kanun hükmünde kararnameyle KİT'lerin yeni çerçeve yasası saptanmaya çalışılmıştır. Ancak bu sonuncunun işleri iyice karıştırmış olması, işletmecilik kurulları kadar devlet örgütünün yetki-sorumluluk dağılımını da altüst etmesi dolayısıyla, kısa sürede tekrar değiştirilmesi ve bu zincirin sürüp gitmesi beklenir.”¹

Bundan önceki alt-bölümde TUSİAD'ın beş yıl arayla yapmış olduğu iki değerlendirmeden sözettik. Dışa açılma bakımından Türkiye ekonomisinin durumu (Dünya konjonktürü veri iken) 1980'de 1975'dekinden daha kötüydü. Öyle olduğu halde 24 Ocak kararları alınmıştır. Söz konusu kararlar bir “zorunluluğun” sonucu olarak gündeme gelmiştir. Bu kararların iç ve dış baskıların sonucu alınmış olduğu hatırlanmalıdır. Her ekonomik program son çözümlemede, belirli bir politik tercihin sonucudur. Her politik tercih de belirli toplumsal güç dengelerine dayalıdır.

Bize göre az-gelişmiş bir ülke ekonomisinin dışarıya karşı korunmasını gerektiren koşullar az-gelişmişlik sürdükçe varlığını korumak durumundadır. Elbette bu genel doğru içinde bir takım düzenlemeler yapılabilir. Ama temel yaklaşım olarak korumacılıktan vazgeçilemez. Ekonomiyi dışa karşı koruma düşüncesi “infant Industries” genç sanayiler düşüncesine dayanır. Genç sanayiler yaklaşımında, sanayi dış rekabetten zarar görmeyecek seviyeye gelinceye kadar dışa karşı korunur. Belirli bir eşiğe gelince korumacılıktan vazgeçilir. Bu tür yaklaşımlar, yani belirli bir sürenin sonunda ekonomiyi dışa açma düşüncesi, belirli bir tarihsel dönemde az-gelişmiş olmayan ama kapitalist gelişmeyi geriden izleyen ülkeler için geçerli olmuştur, (Almanya gibi).

Kendi teknolojisini üretemeyen ve bu teknolojiyle yüksek katma değerli mallar üretilip satamayan bir ülkenin, korumacılıktan vazgeçmesi halinde, kararları alanların beklentileri doğrultusunda değil,

1 Ekonomide dışa Açık Büyüme a.g.e., s. 405.

kapitalist üretim tarzının mantığı ve işleyişine uygun sonuçların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Yukarıdaki ifadeden korumacılığın her sorunu çözeceği gibi bir anlam çıkarmamak gerekir. Öte yandan burada bir bütün olarak 1930-1980 döneminin korumacı-bürokratik yapısının savunusunu yapmak gibi bir amacımız yok. Aşırıya vardırılmış bürokratik düzenlemelerin ekonomiyi ve toplumu bir yasaklar cenderesine soktuğu ve bu düzenlemelerden belirli çevrelerin büyük haksız kazançlar ve rantlar sağladığı biliniyor. Buradaki amacımız, ekonominin gelişmişlik düzeyi veri iken, Dünya ekonomisinin işleyişinin az-gelişmiş bir ülkeyi ne yönde etkileyeceği ve bunun sonuçlarını dikkate almadan, bir uçtan diğer uca geçmenin sakıncalarını vurgulamaktır.

Kapitalist dünya ekonomisinin az-gelişmiş ülkeleri şartlandırma ve biçimlendirme dinamiği veri iken, korumacılığın etkinliği sanıldığı kadar önemli de değildir. Korumacı önlemler ancak tutarlı büyüme modelleri geçerliyen bir anlam taşırlar. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki korumacılığın, son tahlilde yerli sanayi korumaktan çok, Çokuluslu Şirketlerin işini kolaylaştırdığı anlaşılmıştır.

Dünya ekonomisinin krizinin de etkisiyle krize sürüklenmiş bir ekonomiye daha az müdahale etme mantığı, kriz kavramıyla da çelişmektedir. Eski Yunancada Krisis (Kriz) karar anlamına geliyor. Kriz normal koşullardakinden daha çok müdahale gerektiren bir durumu ifade eder. Türkiye'deki yaklaşım bu bakımdan ilginçtir. Dünya ekonomisi krizdeyken, krize girmiş bir ekonominin düzlüğe çıkması için müdahaleler azaltılmak isteniyor (!) Aslında şimdiye kadar yapılanlar müdahalelerin azaltılmasından çok belirli kesimlerin lehine olmak üzere yön değiştirmesidir. Bir çok mala yapılan sübvansiyonun kaldırılmasına karşılık, ihracatın sübvansiyone edilmesi, fiyatların serbestçe oluşmasından söz edilirken, ücretlerin baskı altına alınması vb. gibi. Dikkat edilirse açıklanan amaçlarla gerçekten yönelinen amaçlar arasında bir uyumsuzluk var.

Müdahaleciliğin alternatifi de “serbestçe işleyecek” piyasa güçleridir. Tam rekabet koşulları ortada yokken piyasa güçlerine dayanma isteği belirli toplum kesimlerinin kaybıyla birlikte yürüyebilir. Türkiye’de serbest rekabet koşullarının varlığından söz etmek bir yana, böyle bir eğilim de mevcut değildir. Sağlıklı işlemeyen bir piyasadan sağlıklı sonuçlar beklemenin fazlaca inandırıcılığı yoktur. Bu nedenle afişe edilen amaçlarla, gerçekten yönelilen amaçlar arasındaki ayrımı iyi yapmak gerekiyor.

24 Ocak kararlarının görünen ve gerçek amaçları arasındaki çizgi iyice çizilmeden, yapılacak tahliller boşlukta kalmaya mahkûmdur. Enflasyonu önlemek, ihracatı artırmak sanki temel amaç durumuna getirilmiştir. Zaten 24 Ocak yaklaşımı temeldeki sorunlara fazla duyarlı da değildir. Bir bakıma enflasyonu önlemek ve ihracatı artırmak, ekonomik büyümeyi unutturmuştur.

2 - Dışa Açılmanın İç ve Dış Koşulları:

Dünya ekonomisi kapanırken dışa açılmanın ne anlama geldiği üzerinde önceki alt bölümde durduk. Burada dışa açılmanın iç koşulları üzerinde duracağız.

a- 24 Ocak kararlarıyla ekonomi dışa açılmak istenirken bunu belirli bir plana bağlamak yerine, piyasa güçlerine dayanılmak istenmesinin inandırıcılığı yoktur. Uluslararası kapitalizmin işleyiş yasaları, uluslararası uzmanlaşma ve ticaretin yapısı Türkiye konumundaki bir ülkenin kalkınma özelemlerine uygun sonuçlar doğurmaz. Yarı-sanayileşmiş, ama son çözümlemede az-gelişmiş bir ülke olan Türkiye’nin, sözünü ettiğimiz işleyişe pasif bir biçimde uyum sağlaması durumunda, ekonominin edilgen konumunun daha da belirgin hale gelmesi kaçınılmazdır. Uluslararası kapitalizmin işleyiş yasaları veri iken, Türkiye’nin dünya ekonomileri hiyerarşisinde kendiliğinden bir üst basamağa sıçramasını beklemek iyimserliktir.

Çözümü amaçlanan gerçek sorun ne ekonomiyi dışa açmak ne ihracatı artırmak ne de enflasyonu önlemek olmalıdır. Bunlar ancak

belirli hedeflere ulaşmada çözülmesi gereken sorunlar ve ara hedeflerdir. Şüphesiz böyle bir yaklaşım kısa dönemin acil sorunlarına karşı duyarsız kalınacağı anlamına gelmez. Ne ki kalkınma amacını unutturan istikrar önlemleriyle istikrar da dahil olmak üzere hiç bir soruna kalıcı çözüm bulunamaz. Ekonomik kalkınmanın önkoşulu sanayileşmektir. Sanayileşmek için de teknoloji üretir duruma gelmek gerekir. Türkiye'nin gündemindeki temel sorun kullandığı teknolojiyi kendisinin üretmesidir. İleri teknolojiler üretmeden ve yüksek katma değerli malları ihraç etmeden temeldeki sorunun çözümü olanaksızdır.

Öte yandan ülke ekonomisinin iç eklemlenmesinin koşulu da kulanılan teknolojiyi üretmektir. Ancak bu sayede ekonomide tutarlı bir eklemlenme sağlanabilir. Teknoloji üretimi öncelikle araştırma-geliştirmeye verilen öneme bağlıdır. Piyasa ekonomisinin işleyişi sonucunda ileri teknolojilerin üretilebileceği düşünülemez. Bugününün ileri sanayi ülkelerinde bile, teknolojik araştırmalar, merkezi hükümetlerce yürütülmekte, özel kesimin katkısı ise sınırlı kalmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinin şampiyonluğunu yapan en gelişmiş ülkelerde bile (burada çıkarları var) devlet planlı bir teknoloji politikası izlemektedir. İleri düzeyde sanayileşmiş ülkeler için geçerli olan bu kural, Türkiye gibi bir ülke için daha da geçerlidir.

24 Ocak kararlarının alınmasını izleyen dönemde özel sermayenin teknoloji üretme yolunda fazla bir çaba göstermediği anlaşıyor. Teknoloji üretmek bir yana, özel sermayenin sabit sermaye yatırımları, 1979'daki seviyenin de altına düşmüştür. Kısaca özel sermayenin yatırım eğilimi gerilemiştir. Özel kesimin sabit sermaye yatırımları 1979'da GSMH %10.8'i iken, 1981-1984 döneminde ortalama %7,4'e düşmüştür.¹ Özel sektörün fabrika, makina ve teçhizata yaptığı yatırım 1973-1977 de GSMH'nın %6.7 sine eşitti. 1978-1980 bunalım yıllarında %4.7'ye geriledikten sonra son yıllarda %5.2'de karar kalmıştır.²

1 Demir Demirgil "Özel Sektör Yatırım Eğilimi" Ekonomide diyalog sayı 23, Mayıs 1985.

2 İbid.

Benimsenen yaklaşımın mantığına uygun olarak devletin ekonomideki ağırlığı azaltılmak isteniyor. Bu amaçla kimi devlet işletmelerinin özelleştirilmesi gündemde tutuluyor. Oysa, “devlet geriye çekilirken onun bıraktığı boşluğu doldurmak bir yana, özel kesim daha ürkek, devletin daha çok himayesini (ve kaynaklarını) talebeler haliyle gerçek liberalleri utandırıyor.”¹ Türkiye’de dinamik bir özel sermaye hiç bir zaman olmadı. “Serbest piyasa ekonomisinin erdemlerine bağlanan umut özel sermayenin dinamizmine dayanmak durumundadır. Oysa herhangi bir dinamizminden söz etmek olanaksızdır. Bu bağlamda, özel sektör öncülüğünde dışa açılma stratejisinin temel dayanağının bulunmadığı söylenebilir.

b -Mevcut stratejinin başarı şansını azaltan ikinci neden, Türkiye ekonomisinde tekellerin egemenliğidir. Piyasa ekonomisinin işleyebilmesi için, serbest rekabet koşullarının var olması gerekir. Az sayıda firmanın ekonomiye hakim olduğu koşullarda piyasanın serbestçe işlemesi söz konusu olamaz. Zaten piyasa ekonomisine dayanma gerekçesi, bizatihi bu önkoşulların varlığından değil, dışa açılmanın zorunlu sonucu olmasındandır. Hem ekonomiyi dışa karşı korumak, hem de içerde liberal kuralları işletmek nasıl olanaksızsa, ekonomiyi dışa açarak da içerde müdahaleci bir politika izlemek birbiriyle çelişecektir. Aslında ekonomik liberalizm tarihsel süreçte güçlü ekonomilerin elinde bir koz olmuştur. Bir ekonomi ancak en güçlü olduğu zaman ekonomik liberalizmin erdemlerini yüceltir. Son talilde gücünün yasasını egemen kılmak demek olan ekonomik liberalizmin, Türkiye gibi bir ülkede bunca taraftar bulması düşündürücüdür.

Bugün Türkiye’de imalat sanayi sektöründe az sayıda firma egemenliği söz konusudur. “Türkiye’de sanayi kesiminde sadece çok yüksek yoğunlaşmalar görülmemekte, aynı zamanda her sektördeki oligopolistik alan çok dar olmaktadır. Yeni her kesimde oligopolistik gücü olan firmaların sayısı çok azdır.”² “18 sektörde tek firma,

1 Ergun Türkcan “Ekonomide Diyalog” sayı, 20, Ocak 1985.

2 İlhan TEKELİ - Selim İLKİN; “Türkiye’de Tekelleşme Var mı?” Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mart, 1982.

27 sektörde iki firma, 14 sektörde üç firma tüm pazara egemen bulunuyor.”¹ “Tekstil konfeksiyon ve deri sektörlerinde rekabet koşullarında yapılan üretim yaklaşık %23.03 oranına ancak yaklaşırken, bu oran rekabet koşullarının en düşük olduğu metale dayalı sanayilerde %8,04’e kadar düşmektedir. Başka bir anlatımla rekabet koşullarında üretimin en yüksek olduğu tekstil, konfeksiyon ve deri sektörlerinde bile dörtte bir pazar payının altındadır.”²

Türkiye’deki tekelleşmenin ilginç bir yanı da, hemen her alanda faaliyet gösteren az sayıda holdingin ekonomide büyük bir etkinlik kazanmış olmalarıdır. Bu holdingler bankacılık, sigortacılık, ithalat, ihracat, tarıma dayalı sanayiler iç ticaret vb. gibi hemen her alanda faaliyet gösteriyorlar. Öte yandan son yıllarda holding yöneticileriyle hükümet üyeleri ve yüksek düzeydeki yöneticiler arasında yatay geçişler”de artmıştır. Holdinglerin hemen her alanda faaliyet gösteriyor olmaları ve sözünü ettiğimiz “yatay geçişlerin” artması, bunların ekonomik politikalarını biçimlendirilmesinde ve yönlendirilmesinde, etkinlik sağlamalarını kolaylaştırıyor. Çeşitli malları üreten bazı holdinglerin, aynı malların ithalatçısı da olmaları, Türkiye’deki özel semaye’nin bir “orijinaliği”dir.

Tam rekabet koşulları ortada yokken, piyasa güçlerine dayanma isteği, belirli kesimleri bulundukları yerin gerisine atmak anlamına geliyor. “Tekelleşmenin çok yüksek olduğu bir ülkede serbest piyasa koşullarının her ne pahasına olursa olsun uygulanmasını savunmak ise toplumda küçük ve ortaboy girişimcilerde dahil olmak üzere, geniş halk kitlelerinin kaybını savunmakla eş değer oluyor.”³

Serbest rekabete dayalı bir ekonomik işleyişte ısrar edildiği zaman, bu işleyişin doğal sonucu olarak, büyüklerin daha da büyü-

1 İbid.

2 Atilla Bağrıaçık, Türkiye Sanayiinde Pazar Hakimiyet. Dünya Yayınları 1983 s. 132-133.

3 İlhan Tekeli, Selim İlkin a.g.e.

mesi kaçınılmazdır. URS Müller Platenberg'in özel sektör öncülüğünde dışa açılmanın en "radikal" örneği sayılan Şili ile ilgili olarak yazdıkları bu bağlamda aydınlatıcıdır. "Devletin ekonomiye müdahale etme gücünü iğdiş etme stratejisi, sosyal açıdan tarafsız olma izlenimini verdiği için, kurnazca bir strateji sayılır. Çünkü bu kurnazlık işsizliği ve ücretlerin düşürülüşünü gözden kaçırmayı çok iyi beceriyor, sendikaları da yola getiriyor. Ticarete liberalizmi kışkırtıyor, faiz oranlarına yükseliş sağlıyor, "beceriksiz" sermaye'yi böylece silip süpürmüş oluyor, yüksek gelirden alınan vergileri düşürüyor, kamu harcamalarını doğruyor ve kâr oranının uzun dönemde yükselmesine çanak tutmuş oluyor. Bu da demek oluyor ki müdahalesizlik stratejisi kimilerini yararlandırıyor, kimilerini zarara sokuyor, zenginlere varlıklılara, esnekliği olanlara, hızlı davrananlara, rizikoları bölüştürenlere koltuk çıkıyor, spekülasyon cambazlarına hayat bahşediyor. Bu strateji birkaç yıl içinde korkunç bir gelir birikimi sağladığı gibi, sermayenin sayılı birkaç ekonomi gurubunun elerinde inanılmaz biçimde yığılmasına yol açtı."¹

Gerçekten 24 Ocak kararları ekonomiyi dışa açmanın koşulu olarak ithalatı belirli bir zaman kesitinde serbestleştirmeyi amaçlamaktadır. Gerekçe de şunlar; bu sayede:

1) Sanayinin dış rekabete uyum sağlaması ve etkin bir yapıya kavuşmasını sağlamaktır (rekabet gücü kazandırmak); 2) Korumacı politikalar sonucu oluşan rantları ve haksız kazaçları ortadan kaldırılarak tüketiciyi korumak; 3) Tekelleşmeyi kırarak gelir dağılımındaki dengesizliği azaltmak, ithalatta tam bir serbestinin kurulu sanayi yapısını ciddi bir biçimde sarsacağı söylenebilir.

Bu konuda İstanbul Sanayi Odası Başkanı Nurullah Gezgin şunları söylüyor: "Ama dünyada birçok gelişmiş ülkeler kendi sanayilerini himaye ederek Türkiye'nin onların ilerisinde bir liberasyon

1 "Kapitalizmin Üçüncü Büyük Bunalımının Tarihsel ve Siyasal Bir Yorumu" a.g.e. s. 38-39.

uygulamasını savunmakta mümkün değildir. Sadece sanayici açısından değil, Türk toplumu açısından da doğru değildir.”¹

Oysa 1980 öncesinde gelişen ithal ikameci sanayileşme, ithal bağımlılığını artırmış ve giderek artan döviz ihtiyacı yaratmış olmasına karşılık, belirli bir sanayi yapısının oluşmasını da sağlamıştır. 1980’de imalat sanayi üretiminin % 34,8’i tüketim mallarından, % 10.1’i dayanıklı tüketim mallarından oluşuyordu. Ara mallarının payı’nın yatırım malları üreten sektörlerle birlikte % 50’ye ulaşması küçümsenmeyecek bir gelişmedir.

Eğer liberalleşme yaklaşımı sürdürülürse yukarıdaki beklentilerin gerçekleşmesi bir yana, var olan sanayi yapısından da geriye gitmek tehlikesi mevcuttur.

c) Devletin ekonomideki ağırlığını azaltılmak istenirken ortaya çıkacak olan boşluğu yabancı sermayenin dolduracağı beklentisine gelince; Böyle bir beklentinin de fazla inandırıcılığı olmadığı söylenebilir. Bir kere yabancı sermaye’nin ülkeye geliş amaçlarıyla, Türkiye’nin kalkınma istemlerinin çakışması her zaman söz konusu değildir. Sermaye herhangi bir ülkeye o ülkeyi kalkındırmak için değil, kâr amacıyla gider. Ülkenin ucuz emek ve zengin doğal kaynaklarını kullanarak yüksek kâr elde etmek ve kârlarını transfer etmek amacıyla gelir. Şüphesiz yabancı sermayenin bu hareketinden çıkar sağlayan yerli gruplar olacaktır. Eğer bu grupların çıkarları ülke çıkarlarıyla özdeş sayılırsa o zaman yabancı sermayenin katkısının yüceltilmesi de doğaldır. Yabancı sermaye’nin kâr etme ve elde ettiği kâr’ın geldiği ülkeye transfer etme isteğiyle, bir ülke’nin kalkınma gerekleri farklı şeylerdir.

Diğer yandan yabancı sermaye’nin hareketi onu davet eden ülke’nin, yaptığı düzenlemelere ve sağlanacak kolaylıklara her zaman bağlı değildir. Son beş yılda yabancı sermaye çekmeye yönelik özendirici önlemlere rağmen, umulan yabancı sermaye girişi olmamıştır. Yabancı sermaye’nin “arzulanan” ölçüde gelmesi halinde de bundan

1 Cumhuriyet Gazetesi 20 Ekim 1985.

mucizeler beklemek aşırı iyimserlik olur. Gelen Sermaye'nin hangi alanlara yöneldiği de önemlidir. Örneğin, yabancı sermaye yatırım alanı olarak tarıma dayalı sanayileri seçerse, Türkiye'nin sanayileşmesine önemli bir katkısı olamaz. Zaten yabancı sermaye egemenliğinin artması ekonomik karar merkezinin de dışarıya "kaçması" anlamına gelecektir ki; böyle bir gelişme ekonominin "mili"lik niteliğini zaafa uğratar. Kalkınma için gerekli kaynakları yabancı sermaye sağlayamaz. Ancak belirli koşullarda kısmi bir katkısı olabilir. Örneğin borçlanmayı ikame edebilir vb.

3 - Beklentiler ve Gerçekleşmeler:

24 Ocak 1980'den bu yana uygulanan "istikrar" önlemlerinin, enflasyonu aşağı çekeceği, ihracatı artıracığı, ödemeler dengesinin sağlıklı bir yapıya kavuşturacağı, iç tasarrufları artıracığı, bütçe denkliliğini sağlayacağı, yabancı sermaye girişimi hızlandıracağı, piyasa ekonomisine işlerlik sağlayacağı, uluslararası uzmanlaşma ve mukayeseli üstünlüklere dayalı bir sanayi yapısının oluşacağı, tekeli yapının kırılacağı, kısaca ekonomiye sağlıklı bir yapı kazandıracığı beklentisi vardı. Aradan geçen yaklaşık altı yıl sonra yukarıdaki beklentilerin çoğu hâlâ gündemdedir. Bir bütün olarak ele alındığında ekonominin temel göstergelerinde, beklentilerle uyumlu sonuçlar ortaya çıkmış değildir. Hedef ufukta bir çizgi gibi hep uzaklara kaymaktadır. Burada bu beklentilerin gerçekleşme durumlarını kısaca tahlil etmeyi deneyeceğiz. Önce nerdeyse bir fetiş haline getirilen enflasyon ve ihracat "cephesinde" neler oluyor. Onun üzerinde duracağız.

3.1. Enflasyonla Mücadele ve Anti-Enflasyonist Önlemlerin Etkinliği:

Türkiye'de fiyatlar 1977'den başlayarak hızlı bir tempoyla yükselmeye başladı. 1963=100 bazlı toptan eşya fiyatları endeksine göre, 1977'de fiyatların artış hızı %24.2 idi. (Bir önceki yılda ise

%15.6), 1978'de %52.6, 1975'de %63.9, 1980'de ise % 108.2 dir. 24 Ocak kararlarını izleyen beş yılın ortalama enflasyon oranıyla, kararlar öncesindeki beş yılın enflasyon oranları karşılaştırıldığında, 1980 sonrası beş yılın ~~ortalamasının~~ daha yüksek olduğu görülüyor. 1981'de enflasyon %36.8, 1982'de %25.2, 1983'de 30.6, 1984'de %52.2 oldu. 1980 öncesi beş yılın ortalamasıyla 1980 sonrasının beş yılı ortalamasına bakarak, enflasyonla mücadelenin başarısı hakkında bir görüş sahibi olmak mümkündür. 1975-1979 aralığında beş yılın ortalama fiyatı artışı %32.88 iken, 1980-1984 (enflasyonla mücadelenin ön plâna çıktığı yıllar) ortalaması %52.38 dir. Fiyat artışlarının en yüksek olduğu (% 107.2) 1980 yıllı çıkarılarak yapılacak bir karşılaştırma bile 1980 sonrasının 1979 öncesinden düşük olmadığı gösteriyor.¹

Enflasyonla mücadeleyi sözde ön plâna çıkaran 24 Ocak kararlarının pek işe yaramadığı ortada. O halde bu olumsuz durumun temelinde yatan nedir? 24 Ocak kararları enflasyonla mücadelede monetarist öğretinin sunduğu reçeteye dayanmak iddiasında olmasına karşılık, gerçekte monetarizmin öngördüğü kısıtlayıcı para politikası uygulanamamıştır. Ekonominin yapısı ve işleyişi sürekli olarak para arzını artırıcı bir baskı yaratmıştır. Bu baskının sonucunda söylemle, gerçek uygulama çelişir duruma gelmiştir. “İstenen de buydu zaten. Çünkü ülkemizden beklenen ‘enflasyonun önlenmesi’ sloganı ardında dış ticaret hadlerimizin bozulması pahasına dış satımımızın artırılması, varolan ve yeni borçların düzenli bir biçimde ödenmesiydi.”²

Bir kere Türkiye’nin ekonomik yapısı veri iken, IMF’nin ve onun gerisindeki monetaristlerin istedikleri gibi “sıkı para politikası” uygulamanın koşulları oluşmuş değildir. Dr. R. Gebert’in dedi-

-
- 1 Rakamlar için Bknz. İlhan Özer, Türkiye’de 1970-1983 Dönemi enflasyonu. Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Geliştirme Plânlama ve Koordinasyon Kurulu 1984/261 ve Anka Bülteni Cilt 6, No. 286, Ağustos 1985.
 - 2 Tuncay Artun, “Türk Mali Sistemi 1980-1984 Değişim ve Maliyeti” Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler içinde Bilgi Yay. Ankara 1985, s. 57.

ği gibi Türkiye’de “dünyanın başka yerlerinde bulunmayan şeyler” var. OECD konsorsiyum başkanı Dr. R. Gebert: “Türkiye’de sıkı para politikası yeterince uygulanıyor. Ancak ortada para yerine dolaşan çekler, senetler ve diğer kâğıt parçaları vardır ki dünya’nın başka yerlerinde bunlara rastlıyamazsınız. Ayrıca menkul kıymetler borsası gibi piyasadaki parayı anında çekecek kuruluşlarınız yok”¹ diyor. Gebert Türkiye’de Batılı ekonomiler anlamında sıkı para politikası uygulamanın koşulları oluşmamış demek istiyor. OECD’nin de önerileri doğrultusunda oluşturulmuş 24 ocak programını açıkça eleştiremediği için, dolaylı bir ifade kullanma yoluna gidiyor.

Türkiye’de gelişmiş bir menkul değerler piyasası olmadığı gibi, bankalar sistemi dışında parayı ikame eden araçların varlığı, sıkı para politikasının başarı şansını azaltmaktadır. Menkul değerler, mal ve para piyasalarında organik bağların oluşmadığı bir ekonomide, ileri kapitalist ülkelerde geçerli ekonomi politikası araçlarının fazla işe yaramadığı söylenebilir. İleri kapitalist ülkelerde geçerli yapıların oluşmadığı, ya da eksik olduğu az-gelişmiş bir ülkede, bu yapılar varmış gibi hareket edilirse, umulan sonuçların ortaya çıkmaması sürpriz sayılmamalıdır. Türkiye’de de öyle olmuştur. Dogmatik bir teorinin para politikası önerileri, sonuçta enflasyonu önlemekten yana Türk mali sistemini de kritik bir noktaya getirmiştir. “Gerçekten para, üretim ve üretilenin mübadesinde rasyonel bir işlev ile doğar, çoğalır, azalır. İşte buna dayanmayan fazla paradır. Üretim ve mübadele için para yoksa, fiyatların düşmesinden önce (belki onun yanında) ekonomi kendisi para yada kredi yaratır. Bunun; a) bankalar sistemini zorlayarak, b) bankalar sistemi dışında olmak üzere iki yolu vardır”² Türkiye’de gelenekselleşmiş prototolu senetler, vadeli çekler ve kredili satışların yaygınlığı, sıkı para politikasının etkin kullanımını zorlaştırmaktadır.

1 Aktaran, Idris Küçükömer; “Başbakan parayı anladı mı?” “Yeni Gündem 3-15 Ocak 1985.

2 Idris Küçükömer, “Başbakan parayı anladı mı?” a.g.e. s. 18.

Öte yandan kamuoyunda yaratılan izlenimin aksine, sıkı para politikası uygulanamamıştır. Sıkı para politikasının uygulanamaması yukarıda sıralananlar yanında, bankalar sistemini zorlayan nedenlerin varlığıdır. Sıkı para politikası uygulandığı söylenen dönemde, sözünü ettiğimiz baskıların da etkisiyle, rekor düzeyde bir emisyon artışı olmuştur. 1983 yılında Maliye Bakanı Aslan Başer Kafaoğlu, para musluklarını açtığı için eleştirilmişti (Şirket kurtarma operasyonlarının da emisyon artışında payı vardır). Oysa Turgut Özal'ın Başbakan olarak ekonominin yönetimine geçtiği yılda (1983 Aralık 1984 Kasım) emisyon hacmi % 34.9'luk bir artış göstererek 985,7 milyon dolara yükseldi. Daha sonra da milyarı aştı. Oysa 24 Ocak kararları öncesinde (1979) emisyon 143 milyar liraydı. 1980-83 arası banknot emisyonu 2.5 katı, rezerv para miktarı 3 katı artmış, yani sıkı para politikası fiilen sıkı olmamıştır.”¹

Bir kere bankalar sisteminin yapısı ve işleyişi veri iken, emisyon hacmini daha da kırmak, bankaların likitide krizine sürüklenmesini göze almak anlamına geliyor. 1980 sonrasında uygulamaya konulan “esnek” yada “oynak” kur politikası Türk parasının dış değerini düşürerek, Türkiye'nin dış borçlarını TL. cinsinden sürekli artırmış ve her yıl ödenmesi gereken borç miktarı sürekli artmıştır. TL.'nin hızlı değer kaybettiği yıllarda ABD doları da değer kazanmıştır. Bu ikili olumsuz gelişme, Türkiye'nin dış borçlarının durduğu yerde artması gibi bir sonuç doğurmuştur. 1980'den 1985 ortalarına kadar ABD dolarının yabancı paralar karşısında yaklaşık % 45 değer kazandığı ileri sürülmüştür.

Hızla artan dış borçların “düzenli” ödenmesi için ise yeniden para basmak (emisyonu zorlamak) ve iç borçlanmaya gitmek zorunlu olmuştur. Dış satımı teşvik amacıyla ihracat sektörüne yönelik sübvansiyonlar da sıkı para politikasının uygulanmasını zorlaştırmıştır. 1984'te sadece vergi iadesi olarak ihracatçılara 300 milyar TL ödenmiştir. (Bu 300 milyarın yaklaşık 100 milyarlık bölümünün

1 Gülten Kazgan, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, a.g.e. s. 410-411.

hayali ihracata ödendiği ileri sürülmüştür). Bunlara süreklilik arzeden bütçe açıkları da eklenince sıkı para politikasının neden uygulanmadığını anlamak kolaylaşıyor.

Zorunlu harcamalar bu yönde bir baskı yaratırken, bütçe gelirlerini azaltıcı karşı yönde düzenlemeler, emisyon artışını iç ve dış borçlanmayı daha büyük zorunluluk haline getirmiştir. Kredi faizlerinden alınan gider vergisiyle, mevduat faizlerinden alınan gelir vergileri oranlarının düşürülmesiyle, 1984 yılında vergi gelirlerinde yaklaşık 250 milyar liralık bir azalmaya neden olmuştur. Diğer yandan, 24 Ocak programını uygulayanların arz-yönü ekonomisinin mantığına uygun olarak, varlıklı kesimlerden vergi alınmasının sermaye birikimini olumsuz yönde etkileyeceği düşüncesi de bütçe açıklarının sürekliliği yönündeki eğilimi güçlendirmektedir.

Şüphesiz sanayinin tekelci yapıya sahip olması da fiyatların yükselmesinin bir başka nedenidir. Özkaynak yapısı zayıf sanayi sektörü, faizlerin yükseltilmesiyle dış kaynak kullanımının pahalalanması karşısında, ürettikleri malların fiyatlarını yükselterek “oto finansmana” yönelmeleri, fiyatları tırmandıran etkenlerden biridir.¹ Ticari kredilerin kredi müşterilerine maliyeti 1979’da %25-30 iken bu oran 1984’te %75-80 düzeyine ulaşmıştır² yukarıdan beri söylenene gelir dağılımındaki aşırı dengesizlik de eklenince, enflasyonla mücadeledeki başarısızlık anlaşılıyor.

Kamu İktisadi Teşebbüslerine (KİT’lere) yönelik yaklaşımda fiyat artışlarına neden olmuştur. 1980 sorasında kamu kesiminin bir bakıma kendi kaderiyle başbaşa bırakılmak istenmesi, tasarrufların kamu sektörü kullanımından özel Sektöre, kaydırma isteği, bu kuruluşları, gerekli fonları ancak ürettikleri mallara zam yaparak sağlamak gibi bir yola itmiştir. Kamu kesiminin ürettiği malların

1 Batan bankaların ve sanayi firmalarının kurtarılması için Merkez Bankası kaynaklarındaki başvurulmuştur. Bu amaçla harcanan, yaklaşık 250 milyar TL. dir.

2 Bknz. Tuncay Artun, a.g.e. s. 64.

niteliğinin de etkisiyle (bunların önemli bir bölümünü aramaları oluşturuyor) diğer alanlardaki fiyat artışı kamçılanmışır. Öte yandan ihracat artışı sağlamak amacıyla paranın dış değerinin sürekli düşürölmesi (devalüasyon), bir taraftan dışardan ithal edilen girdi ve tüketim malları fiyatlarını yükselterek, diğer yandan da ihracatın zorlanması sonucu kimi malların içerde kıtlaşması, fiyat artışının bir başka nedenini oluşturmuştur. Yüksek faizlerin bindirdiğı yük, işçi ücretleri daha fazla düşürölerek ödünlendiğı için, ücretlerin düşürölmesi maliyetleri aşağı çekmeye yaramamıştır. Sonuçta Türk ürünlerine dış rekabet gücü kazandırma “isteğı” de gerçekleşmemiştir.

Gelir dağılımındaki aşırı dengesizlik, gittikçe artan borç ödemeleri, ekonomide holding egemenliğinin (tekelci yapı) fiyatları yukarıya çekme pratiğı, bütçe açıkları, bankacılık sistemi’nin “hassas” yapısı, ödemeler dengesindeki bir türlü kapatılamayan açıklar, vergilerle ilgili yaklaşım, KİT’lerin ulusal tasarruflardan daha az yararlandırma yaklaşımı, aşırıya vardırılmış ihracat sübvansiyonları, yüksek gelir guruplarının harcamalarının denetlenememesi (zaten böylesi bir amaç da yok), gelişmiş bir menkul değerler piyasasının henüz oluşmamış olması v.b gibi nedenler, enflasyonun neden belirli bir seviyenin altına çekilemediğinin göstergesidir. Bu durum aynı zamanda, ileri sanayi ülkelerinde geçerli ekonomik politika araçlarının az-gelişmiş bir ülkeye ithal edilmesi demek olan, dogmatik-izdüşümcü yaklaşımların ne kadar boşlukta kaldığının da bir göstergesidir.

3.2. İhracat Artışı ve Ekonominin Dış Dengesi:

24 Ocak programının ekonominin dış dengesine büyük önem verdiği biliniyor. Dengeyi sağlamanın birinci koşulu da İhracatı artırmaktır. Gerçekten 1980’den sonra uygulanan istikrar programının “en başarılı” olduğı alan ihracattır. 1980-1984 döneminde Türkiye ihracatında % 314’lük bir artış sağladı. 1978’de 2,3 milyar dolar olan ihracat, 1984’te 7 milyar 133 milyon 600 bin dolara yükseldi.

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

Aşağıdaki tablo 1980-1984 döneminde ithalatın ve ihracatın GSMH'ya oranlarını veriyor. 1980'de ihracatın GSMH'ya oranı %4,5 iken, bu oran 1983'te %11.2 ye, 1984'te de %16.1'e yükselmiştir. Bununla birlikte ihracattaki bu olumlu gelişmeyi ithalattaki artış gölgelemektedir. İthalatın GSMH'ya oranı da aynı dönemde önemli bir artış göstererek, %12.1'den, %24.3'e yükselmiştir. İhracattaki artış yaklaşık 4 kat, ithalattaki artış ise iki kat olmuştur.

TABLO: XXIV		
Yıllar	İthalat / GSMH %	İhracat / GSMH %
1980	12,1	4,5
1981	15,1	7,9
1982	16,1	10,4
1983	18,1	11,2
1984	24,1	16,1

Kaynak: Ali Nail Kubalı; "İhracatın performansı ve ekonomiye maliyeti" İktisat Politikaları ve Gelişme doğrultuları, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Nisan 1985, 10. İktisatçılar Haftası, s. 6.

Fakat mutlak değerler olarak alındığında, ithalatın hâlâ ihracattan daha yüksek olduğu görülüyor. 1984 yılında ithalatta 1.521 milyon dolar, ihracatta ise 1.405 milyon dolarlık artış olmuştur. İhracattaki bu önemli artışa karşılık 1980-1984 aralığında dış ticaret açıkları önemli rakamlara ulaşmıştır. Ve bu açık dış ödemelerde kritik yıllar olan, 1975-1979 yıllarındaki açıktan daha fazladır. Son beş yılın dış ticaret açığı 20 milyara yaklaşırken, bir önceki beş yılda söz konusu açık 15.7 milyar dolardır. Bir başka göstergeye bakıldığında da ihracattaki artışın önemli olduğu anlaşıyor. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1978'de % 19,71'e kadar düşmüş iken, bu oran 1984'de % 68.7 dir. Öte yandan cari işlemler açığının ihracat gelirine oranında da önemli bir düşüş görülüyor. Söz konusu oran %62'den %22'ye gerilemiştir.

Yukarıdaki rakamlar ve oranlar ilk bakışta Türkiye'nin dış dünya ile olan ilişkilerinin olumlu yönde bir gelişme sürecine girdiği izlenimini veriyor. Oysa, görünen ihracat başarısının gerisindeki durum tahlil edildiğinde, gerçek durumun görünenden oldukça farklı olduğu ortaya çıkıyor. Türkiye'de 1980 sonrasındaki ihracat artışı ekonomide bir yapı değişikliğinden, ya da ihracata dönük yeni üretim kapasitelerinin oluşturulmasından kaynaklanmamıştır. Zaten, 1980 sonrasında uygulanan istikrar programının böylesi bir amacı da yoktur. Öte yandan ihracat artışı ekonomide verimlilik artırıcı düzenlemelerin, sonucu da değildir. "... Ortodoks istikrar programlarında dış dengenin sağlanması için benimsenen iktisat politikaları reel olarak verimlilik ve kaynak maliyetine ilişkin olmaktan çok, aynı kaynak maliyetiyle üretip daha düşük bedelle satmaya yöneliktir.¹

İhracat artışının gerçekleştiği yılların Türkiye'de üretim artışının düşük olduğu yıllara rastlaması, ihracat artışının üretim artışından kaynaklanmadığını gösterir. GSMH sabit fiyatlarla 1981'de % 4.1, 1982'de % 4.6, 1983'te % 3.3 ve 1984'te % 5.9 luk bir artış gösterdi. 1981-1984 yılları GSMH artışı 1980 öncesi GSMH artışlarından fazla değildir. Önemli bir üretim artışı sağlanmadan ve verimlilik artırıcı düzenlemeler yapılmadan, hatırı sayılır bir ihracat artışı sağlanması, aşağıdaki nedenlerden kaynaklanmıştır. Söz konusu nedenleri içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

İhracattaki artışın içsel nedenlerini istikrar programının mantığına uygun olarak; iç talebin kısılması, bunun içinde başta işçi kesimi olmak üzere, dar gelirli toplum kesimleri aleyhine olarak gelir dağılımının bozulmasıdır. Bu sürecin sonucunda, daha önce iç pazara dönük olarak üretilmiş mallar dış pazara yönlilebilmiştir. Ne ki iç pazar için üretilmiş, maliyet, kalite ve fiyat yönünden, dünya pazarında rekabet gücü olmayan ürünleri birdenbire dünya pazarına çıkarmak kolay değildir. Ancak aşırı teşvikler sayesinde ihracatta önemli artışlar sağlanabilmiştir.

1 Taner Berksoy, "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler", Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler, a.g.e. s. 134.

“Esnek Kur” yada “Oynak Kur” uygulamasıyla TL’nin dış değeri sürekli düşürülmüştür. Doların değeri 1979’da 35.7 TL. den 1985 ortalarında 530 TL’ye yükselmiştir. Böylece ABD doları TL karşısında 15 kat değer kazanmıştır. İhracat artışında döviz kuru uygulamasının önemli bir payı olduğu ileri sürülmüştür. Böyle bir savın geçerliliği tartışılabilirse de Türkiye’nin ihracatının üç kat artmasına karşılık ABD dolarının TL. karşısında yaklaşık 15 kat değer kazanması ilginçtir.¹

Kur politikası dışında, ihracatın teşviki amacıyla ihracat kredilerine uygulanan faizlerin düşük tutulması, ihracata dönük mallar için kullanılan girdilerin ucuzlatılması (gümrük vergisi indirimleri ve bağışıklığı) döviz tahsisinde kolaylık vb. gibi özendirici önlemler alınmıştır.

İhracat artışında önemli bir neden de, ihracata yapılan vergi iade oranlarını yükseltilmesidir. 1980’den sonra ihracata uygulanan vergi iade oranlarında önemli artış olmuştur. Vergi iadesi tutarının ihracata oranı 1980’de %9’dan 1984’te %22’ye yükselmiştir. Sadece 1984 yılında vergi iadesi olarak ihracatçılara 300 milyar TL ödenmiştir. İşte yukarıda sıralanan özendirici önlemler, Dünya Pazarında rekabet gücü olmayan Türk ürünlerinin nasıl ihraç edildiğini açıklamaktadır. Başka bir ifade ile iç talebin kısılması ve aşırıya vardırılan teşviklerle, TL’nin değeri sürekli düşürülerek, çoğunlukla iç pazara dönük olarak üretilmiş ürünlerin maliyetlerinin altında ihraç edilmesine olanak vermiştir. Üretilen malların maliyetlerinin altında satılması, kısa dönemde kimi sorunları çözüyor görünüyorsa da, bunun uzun dönemde ülkenin yoksullaşması demek olduğu bilinmelidir. Öte yandan kaynakların ihracat sektörüne kaydırılmasını diğer sektörlerde dengesizliklere neden olması kaçınılmazdır.

1 “Öyleki, bugün dışsatımın yarısının ikili anlaşmalardan kaynaklandığını düşünecek olursak, bugünkü dış satım gelirinin döviz kurundaki değişikliklerle çok yakın ilgisi bulunmadığı sonucuna da varabiliriz”. Bilsay KURUÇ, Bırakınız Yapsınlar içinde s. 11.

İhracat artışını sağlayan dışsal nedenler de petrol fiyatlarının artışıyla gelirleri artan Ortadoğu Ülkelerinin, Türk ürünlerine daha fazla ilgi göstermeleri, özellikle de İran-Irak savaşıdır. Türkiye 1980 öncesinde ihracatının çoğunu OECD ülkelerine yöneltirken, söz konusu konjonktürün etkisiyle Ortadoğu Ülkelerine yönelmiştir. 1982'de Orta Doğu Ülkelerine dönük ihracat, toplam ihracatın %48'i gibi yüksek bir orana ulaşmıştır. İhracatımız içindeki payı 1979'da % 64 olan OECD ülkelerinin payı 1982'de %44'e gerilemiştir. Bu gelişme büyük ölçüde konjonktürel nedenlerden kaynaklanmıştır. Nitekim daha sonraki yıllarda petrol fiyatlarındaki artışın durması ve gerilemesiyle Ortadoğu Ülkelerine yönelik ihracat da gerilemiştir. İslâm ülkelerine dönük ihracat 1983'te toplam ihracatın %48.1'ini 1984'te %46.9'unu, 1985 Haziran sonu itibariyle de %38.4 ünün temsil etmektedir.¹ Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracattaki artışın, dış ticaretteki serbestleştirmeye ve döviz kuru politikasıyla doğrudan ilgisi yoktur. İhracatın yaklaşık yarısının ikili anlaşmalı ülkelere yapılması, Türk parasındaki düşüşlerin aşırıya vardırılmasının "yararını" da tartışmalı hale getirmektedir.

İhracat artışının bir başka nedeni de, eskiden kayıtlara geçmeyen, kaçak ihracatın da 1980 sonrasında uygulanan döviz kuru sayesinde resmîyet kazanması, kayıtlara geçmesidir. Fiilen yapıldığı ve ülkeye döviz girdiği halde kayıtlara geçmeyen ihracat resmi kayıtlara geçerek, ihracat rakamını yükseltmiştir.

Dünya ekonomisinde durgunluk devam ederken ve korumacılık eğilimleri artarken, Türkiye'nin sağladığı ihracat artışı şüphesiz önem taşıyor. Türkiye söz konusu dönemde stokları eriterek, bazı sanayi alt sektörlerinde kapasite kullanımını artırarak, sözünü ettiğimiz teşviklerin ve olumlu bölgesel konjonktürün de etkisiyle ve iç tüketimi önemli ölçüde kısararak, böyle bir sonuç elde etmiştir. Buna karşılık ihracattaki artış dış ticaret açıkları da dahil ekonominin dış dengesini sağlamaktan uzaktır. İhracatta beş yılda üç kat artış sağlandığı halde

1 DİE İstatistik Bülteni 8.8.1985.

dış ticaret açığı devam etmektedir. Öte yandan dış dengeyi sağlamak amacıyla ihracata sağlanan aşırı teşvik ve sübvansiyonlar ekonominin iç dengesini sorunsal hale getirmektedir. Daha da önemlisi, Türkiye'nin dış ticaret kaybı giderek büyümektedir. Dış ticaret hadleri hızla Türkiye aleyhine olarak bozulmaktadır. 1973 yılı baz alındığında Türkiye'nin dış ticaret hadleri 1983'te 48.6'ya düşmüştür. Aşağıdaki tablo, 1973-1983 aralığında dış ticaret hadlerindeki gelişmeyi gösteriyor. Dış ticaret hadleri 1979'da 73.7'ye, 1983'te ise 48.6'ya düşmüştür. Bunun anlamı Türkiye'nin dış ticaret hacmi büyüdükçe kayıplarında artmasıdır. Türkiye 1983'de 1973'e göre yarıdan fazla kayba uğramıştır. "Başka bir deyişle, 1973'te ortalama bir birim ihraç malıyla bir birim ithal malı alınırken, bu oran 1983'te 2 birimden fazla ihraç malıyla bir birim ithal malı alınması demektir." 1973-1983 aralığında Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde yıllık ortalama bozulma % 4.6 dır.

TABLO: XXV	
1973-1983 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri	
Yıllar	
1973	100
1974-1977	80
1978	73,8
1979	73,3
1980	58,5
1981	52,3
1982	50,0
1983	48,6

Kaynak: Gülten Kazgan a.g.e. s. 433'deki Tablo LVI den. 1980 baz alındığında besin maddeleri, tarımsal hammaddeler ve madenlerde dış ticaret hadleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

1 Gülten Kazgan; Ekonomide Dışa Dönük Büyüme, a.g.e. s. 402.

TABLO: XXVI

Temel Mallarda 1980 - 1984 Dış Ticaret Hadleri

Yıllar	Tüm Mallar	Besin Maddeleri	Tarımsal Hammadlere	Madenler
1980	100,0	100,0	100,0	100,0
1981	85,4	86,4	90,3	86,0
1982	75,4	68,5	77,9	78,1
1983	80,1	74,5	85,4	78,2
1984	84,4	77,7	88,4	75,5

Kaynak: T.C. Maliye ve Gümrük Bakanlığı 1984 Yıllık Ekonomi Raporu s. 279

1985 yılının ilk altı ayı sonunda ithalat 5.018.665 milyon dolar, ihracat da 3.659.783 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.¹ Yılın ilk yarısındaki gerçekleşme 1985 için ihracat hedefinin gerisinde kalacağını gösteriyor. İhracatın umulanın altında gerçekleşmesi, 1984 yılındaki ihracatta, “hayali ihracatın” oldukça yüksek olduğu şeklindeki tahminleri destekler niteliktedir.

İhracat Artışı Sınıra Yaklaştı.

Türkiye ihracatını yeni kapasiteler yaratarak değil, kurulu kapasiteyi kullanarak, bir kısım atıl kapasiteyi harekete geçirerek sağladı. Bu artış ekonomide bir üretim kapasitesi artışından kaynaklanmadı. İhracat içinde sanayi ürünlerinin payı da %70 civarındadır. Bundan sonraki ihracat artışı, yeni sanayilerin kurulmasına, kurulan bu sanayilerin maliyet, fiyat ve kalite yönünden dünya pazarında rekabet gücü olan mallar üretmesine bağlıdır. İhracat artışının sürdürülmesine birinci sınır, Türkiye’nin üretim kapasitesi tarafından konmuş durumundadır.

1 DİE Haber Bülteni 8.8.1985

Türkiye 1980 öncesinde çok az ihracat yapan bir ekonomiye sahipti. Toplam-ihracatının GSMH'sının % 4, % 5'ini geçmeyen bir ekonomide bunu % 10'lara % 15'lere çıkarmakla, aynı oranı %20'lere, %30'lara çıkarmak farklı şeylerdir. Ayrıca Türkiye'nin ihracatını Güney Kore gibi ülkelerin ihracatı düzeyine (% 40'lara) çıkarılmasına gerek te yoktur. Türkiye kendi dışındaki "özel deneyleri" taklit etmek yerine, kendi iç pazarını da ihmal etmeyen bir yaklaşım benimsemelidir. Nitekim dış ticaret hadlerinin hızla Türkiye aleyhine bozulduğu bir dünyada, ihracatı "ne pahasına olursa olsun" arttırmaya çalışmak Türkiye'den dışarıya karşılıksız kaynak aktarmak anlamına gelir. Dolayısıyla Türkiye'nin böylesi anlamsız bir serüven peşinde koşması gerekmiyor. Öte yandan Türkiye "mukayeseli üstünlükler kuramı"na uyum sağlamak yerine, bu Kuram'a karşı bir yaklaşım benimsenmelidir. Dünya ekonomisinin işleyişine edilgen bir biçimde uyum sağlamak demek olan, Mukayeseli Üstünlüklere bel bağlandığı sürece, Türkiye az-gelişmişliğe de mahkûm olacak demektir. Nitekim böyle bir yaklaşım teknolojik gelişmenin, dolayısıyla da gerçek anlamda sanayileşmenin gözden çıkarılması anlamına gelir.

İhracat artışına ikinci sınır teşviklerle ilgilidir. 1980 sonrası ihracat artışında teşvikler ve sübvansiyonlar ihracatın itici gücünü oluşturdu. Türkiye'nin uygulamakta olduğu sübvansiyon ve teşvikleri, sürekli kılmak ekonomide başka dengesizlikleri göze almadan mümkün değildir. Diğer yandan uygulanan sübvansiyonlar (vergiler) başta GATT olmak üzere AET vb. gibi dışarda eleştiri konusu olmaktadır. İhracatı teşvike dönük önlemler, enflasyonla mücadeleyi zorlaştırıyor. İhracatın teşviki için ayrılan fonların önemli miktarlara ulaşması, ya emisyon hacmini artırmayı, yada iç borçlanmayı zorunlu hale getiriyor. İki durumda da enflasyonist eğilim güçleniyor. Bu da ekonomide dengeleri ihmal etmenin sağlıklı bir yöntem olmadığını gösteriyor.

İhracatın daha fazla artırılmasının üçüncü sınırı da, iç tüketimin daha fazla kısılmasının kolay olmayacağı ile ilgilidir. Üretim kapasite-

tesinde önemli bir artış sağlanmadan, iç tüketimi daha fazla kısmak kolay değildir. GSMH içinde tarım ve sanayinin payı, 1985'te % 49'dur. İhracatın % 20'lere çıkması halinde sınai ve tarımsal ürünlerin yarısının ihraç edilmesi gerekir ki bunun kolay olmayacağı açıktır.

İhracatla Birlikte İthalat ve Dış Borçlarda Artıyor

Türkiye'de sanayinin sürekli artan ithalatla yürüyen yapısı, istikrar programına karşılık, ithalatın kısılmasına olanak vermemektedir. Nitekim ithalatın belirli düzeyin altına düşürülmesi halinde sanayinin üretimini sürdürmesi olanaksızdır. 1984 yılında hammadde ve yatırım maddeleri (çoğu yarı-mamul) ithalatı toplam ithalatın % 95,6'sını oluştuyordu. Bu durum aynı zamanda Türkiye'de geçerli ithal ikamesi sanayileşmenin derinleşmediğini de gösterir. 1980 sonrasında uygulanan istikrar programı bu yapıyı olumlu yönde dönüştürecek bir yaklaşıma sahip olmadığı gibi, sanayi yapısını "mukayeseli üstünlüklere" uyumlu hale getirme isteği, var olan durumun da gerisine gidişi ifade etmektedir.

İthalat rakamlarındaki artışın bir nedeni de petrol fiyatlarının ve sanayinin girdisi olan ithal hammadde yarı-mamul ve teçhizat fiyatlarının sürekli yükselmesidir. Nitekim ABD doları olarak ithalat fiyat endeksi 1973 baz alındığında (1973 = 100) 1984'te 288.6'ya yükselmiştir.¹ Bunun anlamı, Türkiye'nin ithal ettiği malların fiyatlarının dolar cinsinden yaklaşık üç kat artmış olmasıdır. Aşağıdaki Tablo'da dış ticaretle ilgili çeşitli göstergeler yer alıyor. Tablodan görüldüğü gibi ithalat 1984'de 1979'daki seviyenin yaklaşık iki katına çıkmıştır. Türkiye'nin ithalatı 1979'da 5.069 milyon dolardan 1984'de 10756 milyon dolara yükselmiştir. İhracatın ithalat karşılama oranı 1979'a göre. 1984'de yükselmiş olduğu halde (1979'da % 44.6'dan 1984'de % 66.3) 1984 yılının dış ticaret açığı yine 3623,3 milyon dolardır. (Bknz. s. 278, Tablo: XXVII.)

1 Tuncer Bulutay: "İktisat Kuram ve Türk Ekonomisinde Bunalımlar" Mülkiyeliler Birliği Dergisi sayı 79, Ağustos 1985, s. 35'deki tablodan.

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

TABLO: XXVII

1000 \$

	1968 = 100			
	İthalat	Zincirleme Endeks	Mirtar Endeksi	Fiyat Endeksi
1970	947,605	118,3	98,1	102,5
1971	1,170,841	123,6	120,5	109,2
1972	1,562,554	133,5	157,1	112,5
1973	2,086,215	133,5	173,6	136,6
1974	3,777,559	181,1	176,2	226,4
1975	4,738,558	125,4	202,0	252,6
1976	5,128,647	108,2	236,0	242,3
1977	5,796,278	130,0	238,4	224,6
1978	4,599,024	79,3	165,3	317,7
1979	5,069,431	110,2	149,7	385,3
1980	7,930,444	156,0	156,6	609,0
1981	8,933,375	112,9	173,3	616,0
1982	8,842,665	99,0	174,4	610,2
1983	9,235,001	104,4	213,5	519,6
1984	10,756,923	116,5	-----	-----

Kaynak: DİE

Söz konusu açığın önemi 1980 öncesi 5 yıllık süredeki dış ticaret açıklarıyla 1980 ve sonrası 5 yılın rakamları karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılıyor. 1975-1979 aralığında yıllık ortalama dış ticaret açığı 3.101.164.000 dolar iken, 1980-1984'ü kapsayan 5 yılın ortalaması ise 3.891.120.000 dolardır. 1980-1984 Aralığında üretimde önemli artış olmadığı dikkate alındığında ortaya çıkan sonuç düşündürücüdür. Bu rakamlar bir bütün olarak ele alındığında iç tüketimin kısıllandığını, amabelirli kesimlerin tüketiminin kısıldığını göstermektedir.

Geniş toplum kesimlerinin tüketimi kısılrken varlıklı kesimlerin tüketiminde büyük artışlar olduğu anlaşıyor. Bugünkü “çekingen” uygulamayla bile ithalatın liberasyonu halinde “lüks” tüketim malları ithalatının hızla artacağı anlaşıyor. “.. İthalatın liberalleşmesi ve gümrük hadlerinin azaltılmasının etkisiyle sigara, içki ve avrupa sofralarının lüks yiyeceklerinin ithalatı da 1984 yılında bir hayli yaygınlaşmıştır.”¹ Sadece tarım ve hayvancılık ürünleri ithalatı için (et, peynir, tereyağı vb.) 1984’de 431.869.000 dolar harcanmıştır. Bir önceki yıla hayvansal ürünler ithalatında % 202’lik artış olmuştur. Öte yandan ithalatın liberasyonu ile iç fiyatların düşeceğine ilişkin beklenti tutmamıştır. Bunda kimi mallara uygulanan yüksek korumanın ve fon uygulamalarının payı büyüktür. Dış ticaretin liberalleşmesi durumunda hem yatırımların gerilemesi, hemde yatırım kompozisyonunda daha emek yoğun kesimlere doğru bir kayma kaçınılmazdır. Başka bir ifade ile dış ticaretin liberalleşmesi sanayisizleşmek anlamına gelecektir. “Çekingen” bir liberalleşmenin başlatıldığı 1984 yılı eğilimleri yukarıdan beri söylenenleri destekler niteliktedir.

TABLO: XXVIII							
İthalatın Başlıca Mallara Göre Yapısı							
	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Yatırım Malları	34,6	31,5	19,9	24,7	26,3	25,1	23,5
Tüketim Mal	2,9	1,9	2,2	2,0	2,0	2,6	4,4
Ham Maddeler	62,5	66,6	77,9	73,9	71,7	72,3	72,1
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DİE Tablolarından Tansu Çiller: “İthalattaki Son Gelişmeler ve ithalatın Liberasyonu: iktisat Politikaları ve Gelişme Doğrultuları a.g.e. s.” 13

1 İktisadi Rapor 1985 TTSDTO ve TBB Yayın No. 1985, 5 s. 218.

Tablo: 28 de, 1978'den 1984'e toplam ithalat içinde yatırım mallarının payının giderek azaldığı, buna karşılık tüketim malları ve hammaddelerin payında bir artış olduğu görülüyor. Özellikle liberalleşme eğiliminin arttığı 1984'de durum daha net olarak ortaya çıkıyor. 1984'de ithalatı %16,5 artış olurken, tüketim malları ithalatındaki artış %71'dir. Söz konusu eğilim liberalleşmenin olası sonuçları hakkında uyarıcı niteliktedir¹ 1985'in ilk yedi ayında yatırım malları ithalata artışı %15,7 oranında gerilemiştir. Yatırım mallarının ithalat içindeki payı %24 ten % 19'a gerilemiştir.

Ödendikçe Artan Dış Borçlar

Türkiye'de dış açıkları dış borçlanmayla "kapatmak" bir gelenek haline gelmiştir. Ne ki dış borçlar uzun vadede ekonominin dış dengesini sağlamak bir yana, kendisi bir dengesizlik unsuru haline gelmiştir. 1980'li yıllarda dış borçlar dışarıya kaynak transferinin bir aracı durumuna gelmiştir. 24 Ocak programının dış borçlar cephesinde de bir iyileşme sağlayamadığı, IMF'nin Eylül 1984 değerlendirme raporundan anlaşılıyor. Bir yandan ertelenen borçların vadesinin gelmesi, yeniden alınan borçlar ve faizlerin yükselmesi diğer yandan doların sürekli değer kazanması ABD doları 1980'den 1985 ortalarına kadar geçen sürede yaklaşık %45 oranında değer kazandı. 1984'ten başlayarak Türkiye'nin yıllık borç ödemelerini önemli rakamlara ulaştırmıştır. IMF'nin özel değerlendirme raporuna göre Türkiye 1985-1989 döneminde orta ve uzun vadeli borçlar için (kısa vadeli borçlar hariç) 11 milyar dolar ana para ve faiz ödemesi yapacaktır. 11 milyar ödendikten sonra geriye 25.5 milyar dolar kalacağı kaydediliyor.

1 "Renault 9'un piyasaya yüzde 35 yerli parça kullanarak girmesi yarı sanayicileri tedirgin ediyor. Otomobil Ürünlerinde yüzde 80'ne yakını karşılayan otomotiv yan sanayinin iç pazardaki yerli otomobil firmalarının da aynı yolu izlemesi sonucunda bir hayli etkileneceği bekleniyor" Ekonomide Diyalog 1985, Mayıs s. 23 s. 10.

Özellikle ABD dolarının değeri kazanması Türkiye'nin borç yükünü TL olarak artırmaktadır. Aşağıdaki tabloda 1984 Aralık sonu itibariyle dış borç durumunu gösteriyor. (Bkz, S. 281, Tablo: XXIX).

TABLO: XXIX					
Dış Borç Yapısı (Milyon Dolar)					
	1980	1981	1982	1983	1984
Orta ve Uzun Vad. Borç	12673	13363	14019	13782	15290
Kamu Kesimi	8312	9265	10386	10107	11525
Uluslararası Kuruluş	2193	2553	3095	3360	4063
İkili Anlaşmalar	6039	6712	7115	6552	6937
Ticari Bankalar	3343	3257	3057	3067	3093
Özel Kesim	1018	841	580	608	672
Kısa Vadeli Borçlar	2490	2194	2164	3039	4642
Toplam Dış borçlar	15163	15557	16183	16821	19932

Kaynak: T. C. Merkez Bankası, Republic of Turkey March 1985, s.44.

1979'da Türkiye'nin dış borç toplamı 13.794 milyon dolardı. 1980-1984 aralığında Türkiye 4,5 milyar dolar borç ana parası ödemiştir. Buna karşılık 1984 sonunda borç ana parası 19.9 milyar dolardır. 1984'te dış borç ödemeleri, ihracat gelirlerinin % 40'ını götürmektedir. Çoğunlukla iyimser tahminlerin yer aldığı 5. Beş Yıllık Planda 1985-1989 aralığında Türkiye'nin "16.270 milyon dolara ihtiyaç duyacağı"¹ belirtiliyor. 1985-1989 döneminde Türkiye'nin yaklaşık 14 milyar dolar borç (ana para+faiz) ödemesi gerekiyor. Bir başka ifade ile Türkiye 5. Beş Yıllık plan döneminde her yıl yaklaşık 3 milyar dolar borç ödemek zorunda. 5. Beş Yıllık Plan döneminde; 1985'te, 2,919, 1986'da 2,882 1987'de 2.522 1988'de 2,799, 1989'da da 2, 381 milyar dolar ödenmesi gerekiyor.² Dış ti-

1 Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı.

2 T.C. Merkez Bankası: The Republic of Turkey March 1985, s. 46-47.

caret açığı da yaklaşık 2,7 milyar tahmin edildiğine göre borçlarla dış ticaret açığı toplamı yaklaşık 5,6 milyar dolara yükseliyor. İyimser bir tahminle, bunun 1,5 milyarlık bölümü işçi dövizleriyle, 1 milyar dolarlık bölümünde transit taşımacılıktan sağlanan dövizle karşılanırsa bile geriye yine, 3,2 milyar dolarlık bir açık kalıyor. Başka bir ifade ile 1985'te Türkiye'nin yine 3,2 milyar dolar dış kaynağa ihtiyacı olacak Turizm gelirleri çoğunlukla giderlerin altında kaldığı için dikkate alınmayabilir. "Beşinci Beş Yıllık Plan dönemi boyunca toplam 9.512 milyar dolarlık dış borç ödeneceği, **Kısa ve orta vadeli Kredi Kaynakları dışında** 1984'de 2.100 milyon dolar kredi kullanılacağı, dönem sonunda ise bu miktarın 2.225 milyon dolar olacağı tahmin edilmektedir."¹ Kısa ve orta vadeli borçlar dahil edilmeden bile 1989 da dış kaynak ihtiyacı 1984 rakamlarından fazla olacağı tahmin ediliyor ki bu tahminlerdeki aşırı iyimserlik payı dikkate alınmalıdır.

Türkiye'nin dış borçlarıyla ilgili önemli bir gelişmede, kısa vadeli borçlarda görülen artış eğilimidir. 1979 ve 1981 borç ertelemelelerinden sonra kısa vadeli borçların toplam borçlara oranı % 12,5'a kadar düşürülmüştü. Bu oranın 1984 Ağustos ayında tekrar % 20'ye yükseldiği görülmüştür.

Dış borçlar bakımından Türkiye'deki durumun petrol ihraç etmeyen az-gelişmiş ülkelerdeki genel eğilimle aynı doğrultuda olduğu anlaşıyor. Söz konusu ülkelerde de alınan dış borçlar dış açıkların finansmanında kullanılmaktadır. Alınan dış krediler ekonomik potansiyeli güçlendirerek, uzun dönemde dış borçlanmayı gereksiz kılacak biçimde kullanılmıyor, 1970-1981 döneminde söz konusu ülkelerin birikmiş dış açıkları 380 milyon dolardı. Dış borçları ise 1970'de 50 milyon dolardan 1981'de 450 milyon dolara yükseldi.² Görüldüğü gibi dış açıklar artarken dış borçlarda artıyor. Aynı dö-

1 Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı.

2 Aghiri Emmanuel; "L'endettement, Vehicule de Tnsfert de Ressources" Revue Tiers Monde t. XXV No. 99 Suillet-September 1984, s. 572.

nemde alınan dış borçların 325 milyon dolarlık bölümü dış ödemeler açığını kapatmak amacıyla kullanılmıştır.¹

Bir bütün olarak 1980-1989 dönemini kapsayan 10 yılda Türkiye'nin 30 milyar dolar kadar bir dış borç (faiz+anapara) ödemesi gerekiyor. Türkiye'nin yıllık ödeyeceği miktar yaklaşık 3 milyar dolardır. Bu rakam 1970-1979 döneminde ödenen yıllık ortalama 370 milyon dolarla karşılaştırıldığında yaklaşık 10 misli fark ortaya çıkıyor. (1970-79) aralığında ödenen toplam borç miktarı 3,7 milyon dolardı. Türkiye 1970'lerde 10 yıllık sürede ödediği dış borcu şimdilerde bir yılda ödemek zorundadır. "Ama Türkiye'nin milli geliri 10 katına ulaşmak bir yana 1979'dakinden bile pek fazla değildi."² Yukarı sıralanan rakamlar Türkiye'den dışarıya doğru kaynak erozyonunun hızlandığını gösteriyor.

İşçi dövizleri ve turizm gelirlerinde de önemli artışlar beklenebilir (1979'da 1,694 milyon dolar olan işçi dövizleri 1984'te 1.881 milyon dolara ancak ulaşabilmiştir. Aşağıdaki tablodaki veriler söz konusu yargıyı destekler niteliktedir.

Türkiye 1985 yılında eski borçlarını ödeyebilmek için yeni borçlar bulmak durumundadır. Öte yandan kısa vadeli borçlarda görülen hızlı artış eğilimi Türkiye'yi 1980 öncesi borç ödeme krizine benzer bir krize doğru sürükleyecek niteliktedir. Yeni muhafazakâr yaklaşımlara dayalı vergi politikası anlayışıyla vergi gelirlerinde önemli artış sağlanamadığı sürece Türkiye'nin borç ödeyebilmek için borçlanmak gibi bir kısır döngüden kurtulması olanaksız görünüyor.

1980 öncesinde Türkiye ekonomisi daha fazla üretim yapabilmek için daha fazla borç bulmak durumundaydı, 1980'densonra daha "ilginç" bir tablo ortaya çıkmışa benziyor. Artık daha fazla ihracat yapabilmek ve daha fazla borç ödeyebilmek için daha fazla borçlanmak zorunluluğu var.

1 İbid s. 572.

2 Bilsay Kuruç: Birakınız Yapsınlar Birakınız Geçsinler. Türkiye Ekonomisi 1980-1985 a.g.e s. 12

TABLO: XXX

**Türkiye'nin Dış Borç Ödemelerinde Faiz ve Taksit
Ödemelerinin payı ve yıllık dış borç ödemelerinin ihracata oranı
1980-1985**

Borç ödemelerinin İhracata oranı%						
Yıl	Faiz Milyon Dolar	Taksit Milyon Dolar	Toplam Milyon Dolar	Ödenen Borçta Faizin payı %	Mal İhracatı	Mal ve Hizmet İhracatı
1980	668	575	1243	53,7	42,7	22,7
1981	1193	551	1744	69,4	37,1	21,4
1982	1465	852	2317	63,2	40,3	25,9
1983	1442	1093	2535	56,9	44,3	30,0
1984	1586	1276	2862	55,4	38,8	30,3
X= tahmin						

Kaynak: Gülten Kazgan a.g.e. s. 403'teki tablo ve TC Merkez Bankası,
The Republic of Turkey March, 1985.

1980 öncesinde borçlanma yeni sanayilerin kurulması ve üretimin sürdürülmesi için gerekiyordu, şimdilerde borç ödemek ve ihracat artışı sağlamak için gerekli hale geldi. Borçlanarak ihracat artışı sağlayan ve eski borçlarını ödeyebilmek için yeniden borçlanmak durumuna gelmiş bir ekonomide işlerin ne yönde gittiğini anlamak zor olmasa gerektir.

4. Ekonomide “Yapı Değişikliği” ne Yönde?

24 Ocak kararlarıyla Türkiye'nin “mukayeseli üstünlükler”e uyum sağlaması amaçlanıyor. Böyle bir uyum sağlamanın da iki boyutu vardır. Birincisi mukayeseli üstünlüklere ters düşen yapıların

(varsa) tasfiyesi, ikincisi de mukayeseli üstünlüklere uyum sağlayan bir yapının oluşması. Eğer Türkiye'nin çabalarıyla "mukayeseli üstünlükler yaklaşımına" ters düşen bazı üretim alanları varsa bunların zaman içinde gözden çıkarılması, ve uluslararası kapitalizmin işleyişine uygun yeni bir yapılanma, yeni tip bir entegrasyonun sağlanması, "yanlışların" düzeltilmesi, amaçlanıyor. Böylesi bir yaklaşımın gerekçesi de, kendi kendine yürüyemeyen bir sanayi ikiye ayağı üstünde durur hale getirmektir. (!) Zaten piyasa güçlerine dayanma isteği, doğal olarak mukayeseli avantajlara uyum sağlamayı içeriyor.

Doğal olarak, ekonomide kamu kesiminin ağırlığının azaltılması, piyasa güçlerine dayanma ve mukayeseli üstünlüklere uyum sağlama isteğiyle çıkıyor. Devlet Müdahalelerinin azaltılması, yerli-yabancı özel sermayenin hareketini kolaylaştırmak ve daha önce kamunun el koyduğu kaynakların bir bölümüne daha özel kesimin kullanımına sunmak anlamına geliyor.

Fakat Türk özel sermayesinin kendi mantığıyla tutarlı, mütevazı sonuçların elde edilmesinde bile başarısız olduğu hatırlanmalıdır. Bu nedenle, 24 Ocak kararlarını da her zaman olduğu gibi yoğun bir devlet müdahaleciliğinin izlemesi şaşırtıcı olmayacaktır (Zaten devlet müdahaleleri azalmış da değildir) Nitekim Türkiye'de ne zaman özel sermayeye dayalı bir büyüme modeli benimsense, bunun hemen ardından devlet müdahalelerinin arttığı bir dönem gelmiştir. 1923 İzmir İktisat Kongresinden sonra özel sermayeye dayalı bir iktisadi büyüme yaklaşımı geçerli olmuş, bunu 1930'lu yılların devletçiliği izlemiştir. Aynı şekilde 1950'de özel sektör öncülüğünde büyümenin ve ekonomik liberalizmin şampiyonluğunu yaparak iktidara gelen Demokrat Parti, 1955'ten sonra çözümünü kamu yatırımlarını artırmakta bulmuştur.

TABLO: XXXI
ÖDEMELER DENGESİNDE CARİ İŞLEMLER VE SERMAYE HAREKETLERİ
MİLYON DOLAR

CARİ İŞLEMLER	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	83/82	84/82
İthalat (c.l.f.)	-4.599	-5.069	-7.909	-8.933	-8.943	-9.235	-10.757	3.3	16.5
İhracat (f.o.b.)	2.288	2.261	2.910	4.703	5.746	5.727	7.389	-0.3	29.0
Ticaret Dengesi	-2.311	-2.808	-4.999	-4.230	-3.097	-3.057	-3.368	13.2	-4.0
Dış Borç faiz ödemeleri	-389	-546	-668	-1.193	-1.465	-1.441	1.586	-1.6	10.1
İşçi Dövizleri	983	1.694	2.071	2.490	2.187	1.553	1.881	-2.9	-21.1
Turizm ve Dış seyahat	145	179	212	277	262	283	255	0.8	10.0
Diğer görünmeyenler	150	232	174	670	947	877	1.145	30.6	-7.4
Cari işlemler dengesi	<u>-1.418</u>	<u>-1.239</u>	<u>-3.210</u>	<u>-1.984</u>	<u>-1.167</u>	<u>-2.134</u>	<u>-1.673</u>	<u>82.0</u>	<u>-21.2</u>
SERMAYE HAREKETLERİ:									
Dış borç ödemeleri	-256	485	576	551	852	1.093	1.276	28.3	16.7
Özel yabancı sermaye	47	86	53	60	55	87	117	58.2	34.1
Proje kredisi	450	421	547	642	754	508	734	32.6	44.5
Prog. kredisi	110	677	1.811	840	1.007	609	765	39.5	25.6
Bedelsiz ithalat	120	123	95	69	49	56	94	14.3	67.9
Diğer sermaye hareketleri	<u>561</u>	<u>-547</u>	<u>-58</u>	<u>181</u>	<u>162</u>	<u>365</u>	<u>935</u>	<u>125.3</u>	<u>156.2</u>
Ser. hareketleri dengesi	<u>1.032</u>	<u>276</u>	<u>1.872</u>	<u>879</u>	<u>1.175</u>	<u>532</u>	<u>1.369</u>	<u>-54.7</u>	<u>157.1</u>

Kaynak: Tansu Çiller a.g.e. s. 8 deki tablo.

1 1984 için Merkez Bankası geçici verileri kullanılmıştır.

2 Transit ihracat dahil edilmiştir.

3 Nato-Enfastrüktür ve kâr dahil edilmiştir.

Yukarıda söylenenlere bir itiraz şu olabilir “1920’lerde ve 1950’lerde Türk özel sermayesi güçsüzdü” “Aradan geçen sürede güçlenerek böyle bir misyonu yüklenecek duruma geldi”(!) Söz konusu zaman kesitinde özel sermayenin güçlendiği doğrudur. Eğer söz konusu olan “güçlenme” uluslararası sermayeye göre ise, göreceli olarak değişen fazla bir şey yoktur. Türkiye’de özel sermaye güçlenirken dışardakilerde güçlenmişler, oldukları yerde durmamışlardır. Türkiye’nin göreceli konumunda 1920’ler ve 1950’lere göre önemli bir değişiklik olmamıştır. Aksi halde Türkiye gelişmiş kapitalist ülkeler gurubu içinde yer alırdı.

24 Ocak modelinin benimsenmesiyle Türkiye’nin mukayeseli üstünlüklere uygun bir üretim yapısına kavuşması amaçlanıyor. O halde Türkiye’de bundan sonra bazı sanayileri korumayarak, kurduğu bazı sanayileri de daha fazla geliştirmeyerek, kimi sanayi dallarına da daha büyük ağırlık vererek (bunu uluslararası uzmanlaşma yapacak) dünya ekonomiler hiyerarşisinde “yeni yerini” alacak. Görece ileri sanayilerden vazgeçerek, “tekstil, konfeksiyon, gıda, cam, seramik, deri, otomobil dışında ulaştırma araçları, metal parça sanayii, turizm gibi alanlarda” “uzmanlaşma” amaçlanıyor. “İthalatın liberalleştirilmesi stratejisinin gümrükleri çok düşük oranlara indirmesi veya sıfırlaması durumunda Türkiye’de hangi alt dalların ithalatla rekabet etmede görece avantajı olduğu doğrultusunda yapılan çalışmalarda tarım kesiminin görece önceliği olacağı görülmektedir. Sanayi kesiminde tartışılabilir varsayımlarla yapılan araştırmalar ise, konfeksiyon, metal olmayan ürünler, demir dışı madencilik, gıda üretim, deri ürünleri sanayii, tekstil, bazı kimyevi maddeler ve elektrik makinaları alt dallarının görece avantajı olacağına, diğer yandan alkollü içkiler, petrol ve gaz üretimi ve taşıt araçları gibi sanayi alt dallarının zorlanacağına işaret etmektedir.”¹

1 Tansu Çiller; “İthalattaki son gelişmeler ve ithalatın Liberasyon” iktisat politikaları ve gelişme doğrultuları İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti 18, 19, 20 Nisan 1985 s. 6.

Dikkat edilirse Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu varsayılan alanlar daha çok yerli hammaddeye dayalı ve yüksek düzeyde yetişkin emek istemeyen, emek yoğun bazı sanayi dallarıdır. Bir ülkenin yukarıda sıralanan sanayi alt dallarına razı olması, sanayileşmekten vazgeçmesi anlamına gelir. Dikkat edilirse, görece verimliliği düşük olduğu (demir çelik) yada çevre kirlenmesine neden olduğu için (petro-kimya) az-gelişmiş ülkelere bırakılan bazı sanayi dalları bile Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğü dışında sayılmış görünüyor. Mukayeseli Üstünlükler Teorisinin gelişmiş ülkeler tarafından diğerlerini az-gelişmişliğe mahkum etmek amacıyla nasıl bir ideolojik araç olarak kullanıldığı üzerinde burada durmayacağız.¹

Sadece, bugüne kadar mukayeseli üstünlüklere uyum sağlayarak kalkınmış ve dünya ekonomisinde daha iyi bir konuma gelmiş tek bir ülke bulunmadığını hatırlatmakla yetinelim.

Burada içe-dönük üretim yapan sanayicilerin dışa açılma, liberalleşme yaklaşımı karşısındaki tavrı üzerinde de kısaca durmak gerekiyor. Teorik olarak içe dönük üretim yapısının geçerli olduğu bir ekonomide, liberalleşmeye karşı tepkinin büyük olması gerekir. Dış rekabetin kurulu sanayii zorlaması nedeniyle, ölçek, maliyet, fiyat ve kalite yönünden rasyonel olmayan bir sanayinin dış rekabetten büyük zarar görmesi kaçınılmazdır. Oysa özel kesimin hiç değilse büyüklerinin, 24 Ocak kararlarını desteklediği görülüyor. Çelişki gibi görünen bu durumun ortaya çıkmasında, ekonomide faaliyet gösteren büyük sermaye guruplarının (holdinglerin) her alanda faaliyet göstermesiyle ilgisi vardır. İmalat sanayiinde faaliyet gösteren firmalar aynı zamanda önemli ihracatçı firmalardır. İmalat sektöründeki kayıplarını dış ticaret teşvik ve sübvansiyonlarından telafi ettikleri, bu nedenle de söz konusu kararlardan fazla zarar görme-

1 Bknz. Fikret Başkaya, Az-gelişmişliğin Sürekliliği, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985, Francois Partant, Kalkınmanın Sonu, Birey ve Toplum Yayınları Ankara 1985.

dikleri söylenebilir. Küçük ve ortaboy sanayicilerle, dış ticaretten yeterli pay alamayan büyükler, 24 Ocak kararlarına baştanberi karşı oldukları biliniyor.

İmalat, İnşaat ve Tarım Sektöründe Durgunluk Devam Ediyor

Ekonominin temel sektörlerindeki gelişme eğilimleri, 24 Ocak kararlarının beklenen sonuçları doğurmadığını ortaya koyuyor. 1980 sonrasında Türkiye ekonomisinin hakim özelliğinin üretimde düşüşler, yatırımlarda duraklama ya da gerileme, teknoloji konusuna ilginin azalması, (mukayeseli üstünlüklere uyum sağlamanın gereği olarak) kamu sektörünün mutlak ağırlığının azalması, mali sistemin nazik durumunu koruması, olduğu söylenebilir. Nitekim sabit sermaye yatırımları 1977'de GSMH'nin % 24,1 iken, bu oran 1984'te %18,3'e düşmüştür. Göreceli ağırlıkları bakımından ise kamu sabit sermaye yatırımları 1973'te % 47'den 1984'te %58,5'e, özel kesim sabit sermaye yatırımları ise, 1973'te % 54,9'dan 1984'te %41.1'e düşmüştür. Bu rakamlar özellikle son beş yılda özel sektörü ön plana çıkaran yaklaşımlara karşılık, bu sektörün göreceli ağırlığının giderek azaldığını gösteriyor.

Bugün imalat sanayii genellikle 1980 öncesi kapasiteyle çalışmaktadır. Yeni yatırımlar önemsizdir. Alsatıcılığın ön plâna çıkarılmasıyla, orta ve uzun dönemde sanayii özendiren ortamdan uzaklaşmıştır. Sanayi üretimindeki artışlar yeni kapasitelerin oluşturulmasından çok, atıl kapasitenin harekete geçirilmesinin sonucudur. Buna karşılık imalat sanayii sektöründe 1984 yılı kapasite kullanım oranı % 61,2'dir. Yeni kapasitelerin oluşturulması bir yana, var olan her on makinadan dördü çalışır durumda değildir. Kapasite kullanımındaki düşüklüğün de iki temel nedeni, talep yetersizliği ve kredi maliyetlerinin yüksekliğidir. İstanbul Sanayi Odası'nın 905 özel sanayi kuruluşunun verdiği bilgilere dayalı bir araştırması, kapasite düşüklüğünün %49.4 talep yetersizliğine

den, %25,9'da mali sorunlardan kaynaklandığını ortaya koyuyor. DİE'nin verdiği rakamlarda İSO'nun bulgularını doğrular nitelikte, 1985'te imalat sanayiinde % 4,5 büyüme tahmin ediliyor. Bu oran 1984 de %9.3'tü.

Aşağıdaki tabloda GSMH'nin %'si olarak iç tasarrufla yer alıyor. Tablodan iç tasarrufların zaman içinde azaldığı, kamu tasarruflarındaki düşüşün ise daha belirgin olduğu görülüyor.

TABLO: XXXII
GSMH'nin %'si olarak İç Tasarruflar

Yıllar	Kamu Tasarrufları	Özel Tasarruflar	Toplam iç Tasar.
1963-1967	7.1	8.5	15.6
1968-1972	8.6	9.8	18.3
1973-1977	7.9	10.1	18.0
1978-1982	6.4	13.4	19.8
1983	7.3	9.2	16.5
1984	5.3	11.3	16.6

Kaynak: TUSİAD The Turkish Economy 1985 s. 12'deki tablo.

Aşağıdaki tabloda da kamu ve özel sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımlarına oranı yer alıyor. Tabloda kamu sabit sermaye yatırımlarının göreceli ağırlığının giderek arttığı buna karşılık özel kesim sabit sermaye yatırımlarının göreceli öneminin azaldığı görülüyor.

TABLO: XXXIII
Kamu ve Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımları
Görelî Oranları (Milyon TL. ve % olarak)

Yıllar	Sabit Sermaye Yatırımları	Kamu Sabit Ser. Yatırımları		Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımları	
		TL.	%	TL.	%
1973	53.4	25.1	47.0	29.0	54.9
1974	73.0	35.0	47.9	38.0	52.1
1975	106.7	53.8	50.4	52.9	49.6
1976	146.0	75.2	51.5	70.8	48.5
1977	195.0	108.0	55.4	87.0	44.6
1978	280.0	135.0	48.2	145.0	51.8
1979	479.0	238.0	49.7	241.0	50.3
1980	864.0	482.0	55.8	382.0	44.2
1981	1213.0	761.0	62.7	452.0	37.3
1982	1646.0	1005.5	61.1	641.4	38.9
1983	2180.0	1315.8	60.3	865.0	39.7
1984	3190.0	1877.9	58.9	1312.5	41.1

Kaynak: The Turkish Economy, 1985, s. 16.

Nitekim DİE 1985 yılı içinde inşaat sektöründe % 5'lik bir büyüme tahmin etmiştir.¹

Öte yandan tarıma yönelik sübvansiyonların azaltılması ve girdi fiyatlarındaki artış tarım/sanayi fiyat makasını tarım ürünleri aleyhine çevirmiş, bu durum girdi kullanımını azaltmış, diğer taraftan da düşük taban fiyatları ve olumsuz iklim koşulları tarımsal üretimde önemli üretim artışları sağlamayı zorlaştırmıştır. Nitekim sabit fi-

1 DİE,Haber Bülteni, 16.8.1985.

yatlarla 1985'te 1984'e göre %2,6'lık bir üretim artışı tahmin edilmiştir. Bunlara tarımsal kredilerin azalması da eklenmiştir. "Tarımsal amaçlı kredilerin toplam içindeki payı bir yıl içinde %21,3'ten %17,1'e geriledi."¹

Buraya kadar yapılan kısa açıklamalar, ekonominin temel sektörlerinde hatırı sayılır bir canlanma olmadığını, durgunluğun devam ettiğini ortaya koyuyor.

5. İstihdam ve İşsizlik

İstihdam ve işsizlik, birbirinin karşıtı kavramlardır. Çalışarak bir gelir elde eden, dolayısıyla mal ve hizmet üretimine katkıda bulunan bir kişi istihdam edilmiş sayılır. Bunun tersi geçerliyse, o zaman söz konusu kişinin işsiz olduğu söylenecektir.

İşsizliğin tamamına giren kavramlar ise: "İşi olmamak", ama "çalışmaya hazır" ve "iş arar" durumunda olmaktır. Bugün Türkiye'de iş bulma umudunu yitirdikleri için iş aramayanların sayısı oldukça kabardır. "İş arama" koşuluna bağlı kalındığında, Türkiye'deki işsiz sayısı önemli ölçüde düşürülmüş olur. Aslında çalışabilecek durumda olup da çalışmayan herkesi işsiz saymak gerekir. Türkiye'de bu bakımdan önemli bir kavram karışıklığı vardır. Örneğin, Devlet İstatistik Enstitüsü iş aramayanları işsizlik tanımına dahil etmiyor.

Öte yandan DPT farklı bir hesaplama yöntemi benimseyerek farklı sonuçlara varıyor. DPT iş aramayanları, iş bulma umudunu yitirmiş olanları ve tarım kesimindeki gizli işsizleri de işsiz tanımına dahil ediyor. DPT çalışma çağı nüfusu olan 15+yaş gurubundan sivil iş gücü talebiyle faal olmayanları (öğrenciler, ev kadınları, emekliler, mahkûmlar, irad sahipleri) çıkararak işsizlik rakamına ulaşıyor.² Farklı tanımlara dayanarak değişik verilerden hareket eden iki kurum, doğal olarak farklı iki rakama ulaşmaktadır. DPT ye göre 1984'te toplam

1 Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ekim 1985.

2 Bknz. İşsizlikle Mücadele, Devlet Bakanlığı, İşsizlikle Mücadele Yürütme ve Koordinasyon Kurulu, Yayın No. 2, Haziran 1985, s. 8.

işsiz sayısı 2.970.000 kişi iken, DİE 899.300 rakamını veriyor. Bize göre işsiz sayısı DPT'nin verdiği rakamında üstündedir.

Türkiye'de işsizlik sadece ekonomik krizin sonucunda ortaya çıkmış, konjonktürel durumun sonucu değildir. İşsizliğin tarihsel ve yapısal nedenleri var. Türkiye'de işsizlik yapısal nedenlerden kaynaklanıyor ve geçerli büyüme modelinin sonucudur. Türkiye'de geçerli büyüme modeli, emek arzını massedecek, yeterli işgücü talebi yaratmamaktadır. Türkiye'nin kullandığı teknolojiyi kendisinin üretememesi, özellikle sermaye mallarında dışa bağımlılık, sanayileşmiş ülkeler lehine olarak istihdam kaybına neden olmaktadır. Dolayısıyla bir taraftan sanayinin GSMH içindeki payı yükselirken, sanayi aynı oranda istihdam yaratmamaktadır. DPT rakamlarına göre 1972'den 1983'e kadar geçen sürede, 12 yılda, hizmetler ve tarım dışı istihdam artışı sadece % 1 ,4'tür. 1983 yılında tarım ve hizmetler sektöründe çalışanlar toplamı %87,8'ini oluşturmaktaydı. Tarım dışı sektörde çalışanların oranı ise % 12,2 dir.

Aşağıdaki tablo'da Türkiye'nin istihdam yapısı gösteriliyor. Tablodan Türkiye'de hala en büyük istihdam yaratıcısının tarım kesimi olduğu görülüyor.

TABLO: XXXIV		
	Çalışan Nüfus	
Sektör	1972	1983
Tarım	68.3	60.7
Tarım dışı	10.8	12.2
Hizmetler	20.0	27.1
Toplam	100.0	100.0

Kaynak: DPT

DEVLETÇİLİKTE 24 OCAK KARARLARINA

Yapısal nitelik taşıyan işsizlik, ekonomik krizin de etkisiyle daha da artmıştır. Resmi verilere göre Türkiye’de yaklaşık % 12, %13 olan işgücü fazlası oranı 1983’ün sonunda %16.1’e yükselmiştir.

Türkiye açısından bir başka özellik de, sanayinin yarattığı istihdamın, benzer gelişmişlik düzeyindeki ülkelerden daha düşük olmasıdır. Dünya Bankası sınıflandırmasında Türkiye “Orta Gelir Gurubu” “ülkeler” arasında yer alıyor. Orta gelir gurubuna dahil 64 ülke’nin ortalaması %21’dir. Başka bir ifade ile, orta gelir gurubuna dahil ülkelerde sanayi sektörünün istihdamdaki payı 1980’de %21’dir. Oysa bu oran Türkiye’de 1983’te %12,2’dir. Görüldüğü gibi Türkiye’de Sanayii benzer gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin neredeyse yarısı kadar iş alanı yaratmaktadır.

Aşağıdaki tablo Türkiye ile aynı gelir gurubuna dahil olan çeşitli ülkelerde sanayinin istihdamdaki payını gösteriyor. Söz konusu ülkeler arasında Türkiye %13’le en düşük paya sahiptir (1980).

TABLO: XXXV	
Ülke	İstihdamda Sanayi Sektörünün payı (% 1980)
Yemen Demokratik Cumhuriyeti	15
Honduras	20
Mısır Arap Cumhuriyeti	30
El Salvador	22
Filipinler	17
Moğolistan	22
Türkiye	13

Kaynak: World Bank, World Development Report, 1984.

Türkiye’deki yüksek işsizlik oranı çoğunlukla hızlı nüfus artışıyla açıklama yönünde bir eğilim vardır. Oysa yukarıdaki tabloda yer alan ülkelerde nüfus artış hızı Türkiye’den daha düşük değildir. Büyüme modeli, yeterli iş alanı yaratmıyor. Buna karşılık kapitalistleşme süreci sonucu kırdan kente göç ve nüfus artışının baskısıyla, “marjinalleşmiş,” “dışlanmış” bir sektör ortaya çıkıyor. Güney Amerikalı ilktisatçıların “marjinal nüfus” dedikleri kesim giderek büyüyor. Bu sektörde yer alan insanlar çoğu zaman işsiz kalarak, ya da sosyal verimliliği çok düşük işler yaparak (ayakkabı boyacılığı, seyyar satıcılık, kader oyunları, dilencilik vb.) yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlar. Çoğunlukla Sosyal verimliliği çok düşük işlerle yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlar. Çoğunlukla Sosyal verimliliği çok düşük işlerle yaşamlarını sürdürmeye çalışan bu insanları da işsiz saymak mümkündür.

Türkiye’de istihdam ve işsizlikle ilgili verilerin yetersizliği, farklı sonuçlara ulaşmaya, olanak veriyor. 5. Beş yıllık planda 1984 yılı için istihdam ve işsizlikle ilgili rakamlarla, 30 Aralık 1983 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan aynı yıla ilişkin rakamlar arasında uyumsuzluk söz konusudur. 5. Beş Yıllık plan öncesinde hazırlanan DPT rakamları daha yüksek bir işsizlik oranı verdiği halde 5. Beş Yıllık planda bu oran düşürülmüştür. 5. Beş yıllık planda işgücü arzı düşük tutulmuştur. İşgücü arzı düşük tutulunca, işgücü fazlası da doğal olarak “küçülmektedir.” 5. Beş Yıllık Plan öncesindeki DPT verilerinde iş gücü arzı 1984 için 18.878.000 iken, 5. Beş Yıllık Planda bu rakam 18.016.000 dir. Aşağıdaki XXXVI ve XXXVII. iki tablo da iki tahmin arasındaki fark görülmüyor.

TABLO: XXXVI V. PLAN'DAN ÖNCE DPT'NİN KULLANDIĞI VERİLERE GÖRE YILLIK EMEK PİYASASI DENGELERİ (ERKEK. KADIN)					
	(15 artı yaş: 1000 kişi)				
	1980	1981	1982	1983	1984
Sivil İşgücü Arzı	17.182.6	17.621.0	18.081.3	18.492.6	18.878.5
Sivil İşgücü istemi	15.231.3	15.367.9	15.467.1	15.682.3	15.807.8
Tarım Dışı işgücü fazlası	1.951.8	2.253.1	2.614.2	2.810.3	3.070
Yurtiçi Toplam İşgücü fazlası	2.651.3	2.953.1	3.279.2	3.475.3	3.735.7
Yurtiçi Toplam İşgücü fazlası oranı (%)	15.4	16.9	18.1	18.8	19.7
Yurtiçi Toplam İşgücü Fazlası Oranı (Tarımdaki gizli işsizler dışında)	11.4	12.8	14.5	15.2	15.2

Kaynak: 1984 yılı programı (Resmi Gazete 30 Aralık 1983 ve Tuba Ajansı İş ve İşçi Çalışma Bülteni Eylül 1985.

Yatırım malları ithalatı 1982'de 2.324 milyon dolar, 1983'de 2.317 milyon dolar, 1984'te de 2.659 milyon dolardı. Fakat toplam ithalat içinde sermaye mallarının payı 1983'te % 25,1 den 1984'te % 24,7'ye düşmüştür. Düşüş eğiliminin 1985'te daha da yüksek olduğu tahmin ediliyor. Sanayi sektöründe 1985 için öngörülen büyüme hızı % 45'tir. İmalat Sanayisinin ise ancak % 3,2'lik bir büyüme

TABLO: XXXVII
V. PLANDAKİ DPT VERİLERİNE GÖRE TÜRKİYE’DE YILLIK EMEK
PİYASASI DENGELERİ

(ERKEK+KADIN)					
(15 artı yaş 1000 Kişi)					
	1980	1981	1982	1983	1984
İşgücüne Katılma Oranı (%)	63.10	63.32	61.54	60.78	60.03
Sivl İşgücü Arzı (Erkek+Kadın)	17.063	17.297	17.533	17.773	18.016
Sivil İşgücü İstemi	15.231.3	15.367.9	15.467	15.577	15.706
Tarım Dışı İşgücü Fazlası	1.831.7	1.929.1	2.066	2.196	2.310
Tarımsal İşgücü Fazlası Oranı (%)	10.73	11.15	11.8	12.4	12.8
Tarımsal İşgücü Fazlası	700	700	700	700	665
Toplam İşgücü Fazlası	2.531.7	2.629.1	2.731	2.861	2.975
Toplam İşgücü Fazlası Oranı (%)	14.84	15.2	15.6	16.1	16.5
Kadın İşgücü Arzı	5.700	5.703	5.703	5.703	5.703

Kaynak: DPT Yayın No: 1975 (V. Plan Destek Çalışmaları) V. Beş Yıllık Kalkınma Planı.

hızına ulaşabileceği tahmin ediliyor. Buna karşılık 1985'in ilk yedi ayı sonunda ithalatla % 4,2'lik bir artış görülüyor % 8'lik bir artış beklenen tüketim malları ithalatının % 63 oranında artarak toplam ithalat içindeki payı % 4,6 olan % 7,2'ye yükselmiş yatırım mallarının payında % 11'lik artış beklenirken % 15,7'lik bir gerileme olmuş yatırım matlarının ithalat içindeki payı %24'ten %19'a gerilemiştir.¹ İstanbul Sanayi Odası Başkanı Nurullah Gezgin, Cumhuriyet Gazetesi yazarı Osman Ulugay'la bir söyleşi de: "İthalat rejimindeki belirsizlik, sanayinin gelişmesini caydırıcı bir etki yapıyor" diyor.² Öte yandan 1986 bütçesinde yatırımların payının %15-%16'ya kadar düşeceği tahmin ediliyor.

İnşaat sektöründe de bir canlanma olmadığı durgunluğun devam ettiği görülüyor. İnşaat sektöründe 1977'de başlayan gerileme sürmektedir. 1980'de inşaat sektöründe büyüme hızı %0,8, 1981'de %0,4, 1982'de %0,5, 1983'te %0,6, 1984'te de %0,5 olmuştur. Oysa, 5. Beş Yıllık Kalkınma Plânında bu sektörde %8.6'lık bir büyüme oranı öngörülmüştür. Yaklaşık 300 sektöre talep yaratan inşaat sektöründeki durgunluk, ekonominin genel durumu hakkında fikir verecek niteliktedir. DİE tarafından 1982'de yapılan ve 13.500 hane halkını kapsayan bir araştırmaya göre Türkiye'de kentsel yörelerde işsizlik oranı %22 olarak görülüyor. İş ve İşçi Bulma Kurumu ise 1983 için 626.175, 1984 içinde 863.589 kişinin işsiz olduğunu iddia ediyor. Bu rakamlara karşılık, 1983'ten 1984'e Kuruma kayıtlı işsiz sayısında %37,9'lık bir artış olması ilginçtir. Üstelik işsizler arasında gençlerin oranı giderek yükselmektedir. 1983 sonunda yurt dışındaki Türk işçileri 1.105.000 kişiye ulaşıyordu. Yurt dışındaki işçilerin sigortalı işçilere oranı % 45 dir. İşsizlik sigortası oluşturulmadığı sürece, istihdam ve işsizlikle ilgili veriler tartışma konusu olmaya devam edeceğe benziyor.

Türkiye'de işsizlerin önemli bir bölümü iş bulma umudunu yi-

1 Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ekte 1985.

2 İbid

tirmiştir. Bu nedenle İş ve İşçi Bulma Kurumuna başvurmuyorlar. 1977 yılında bile iş bulma umudunu yitirdikleri için kuruma başvurmayanların sayısı 1 milyon 194 bin kişiydi. Aynı rakam 1967’de 510’dur. Şimdilerde iş bulma umudunu yitirdikleri için kuruma başvurmayanların toplam işsizlere oranı %40 dolayında tahmin edilmiştir. Başka bir anlatımla her 100 kişiden 40’ı kuruma başvuramaktadır.

Türkiye’de son yıllardaki düşük büyüme hızları, iflaslar ve işten çıkarmaların artması, nüfus artışının düzeyi (%2,3) yurt dışına göçlerin sınırlandırılması, üstelik geri dönüşlerin artması, Kamu kesiminin istihdam politikası, sabit sermaye yatırımlarının gerilediği koşullarda, işsizliğin hızla arttığını söylemek mümkündür. Resmi rakamlar Türkiye’de 2,5 ile 4,5 milyon arasında değişen işsiz olduğuna ilişkin çelişik rakamlar veriyor. İki farklı tahmin arasında 2 milyonluk bir farkın oluşu, kullanılan veriler “sağlık” durumu hakkında da bir fikir veriyor.

Türkiye’de 1985 için GSMH büyüme tahmini %3,9’dur. Bu orandan %2,3’lük nüfus artışı düşüldüğünde geriye %1,6’lık bir gerçek büyüme oranı çıkıyor. Bu kadar küçük oranlarla işsizliğin daha da büyümesi kaçınılmazdır. Türkiye’de işsizliğin bugünkü seviyede tutabilmek için en az %6’lık bir büyüme hızı gerekiyor. İşsizliğin azaltılabilmesi için ise, %7 ve daha yüksek büyüme hızına ulaşmak gerekiyor.

Bugünkü yaklaşım, işsizliği ekonominin içe kapalı oluşuna bağlıyor. İstihdamı Geliştirme Yüksek Koordinasyon Kurulu’nun yayınladığı, “İstihdamı Geliştirme, Kavram ve Mesajlar” başlığını taşıyan bir yayında “Uzun Yıllar boyunca değişimden uzak durabilmek için, yüksek gümrük duvarları arkasında, kendi yarattığımız bir dünyada yaşadık. Bugün bu direnmenin bedelini ödemekteyiz”¹ deniyor.

Yukarıdaki alıntı 24 Ocak yaklaşımının tipik bir yansımasıdır. 1980’den bu yana bir çok konuyu doğru temeline oturtmak mümkün

1 Yayın No. 1985 Temmuz 1985, Ankara, s. 1.

olmuş, 1983 sonu uygulamaya başlanan liberalleşme politikası bir çok tabuyu yıkarak, biraz güç fakat sağlıklı bir gidiş başlatmıştır. Gerek Sağlıklı bir ekonomiye ulaşmak, gerekse istihdam yaratmak için bir başka kısa yol yoktur.¹

Aynı raporda hükümetin bu konuda fazla bir şey yapmasının mümkün olmadığı da söyleniyor. “Hükümet milletin yapamadığını yapamaz”² deniyor. Dikkat edilirse özel sektör öncülüğünde dışa açılarak, diğer sorunlarla birlikte işsizlik sorununun da çözümleneceği beklentisi var. Eğer özel sektör öncülüğünde büyüme tercihinde ısrar edilirse, işsizliğin daha da artması sürpriz sayılmamalıdır. Şimdilerde istihdam ve işsizlikle ilgili yaklaşım “herkes kendi işini kendi bulsun” şeklinde özetlenebilir.

Üstelik işsizliği artıracığı öne sürülerek ileri teknolojilerden de bir kaçış söz konusudur. İleri teknolojilerin daha az işçi istihdamına olanak vereceği, dolayısıyla işsizliği artıracığı ileri sürülüyor. Dünya yeni bir teknolojik devriminin sancılarını çekerken, Türkiye’nin yaklaşımı düşündürücüdür. “Geri” teknolojilerle işsizliğin önlenileceği görüşü inandırıcı olmaktan uzaktır. Bugün işsizliği en düşük seviyeye düşürebilen ülkeler, teknoloji yarışında en önde gidenlerdi, (ABD ve Japonya).

İstanbul’da toplanan 10. Uluslararası Tekstil konferansında Başbakan Özal: “Kendi ülkenizde demode olmuş, antik ekonomik olmayan fabrikalarınızı Türkiye’ye kaydırın. Burada işçilik ucuz. Eğer o fabrikalar Türkiye’de de rasyonel olmaktan çıkarsa, daha az-gelişmiş ülkelere kaydırınız”³ diyordu. “Demode” olmuş artık ekonomik olmayan fabrikalarla Türkiye’nin hangi temel sorununu çözeceğini anlamak zordur.

Eğer yukarıdaki yaklaşım devam ederse, Türkiye dünya ekonomiler hiyerarşisinde daha aşağılara zorunlu olarak kayacaktır. İstih-

1 İbid.

2 İbid.

3 Cumhuriyet Gazetesi 17 Eylül 1985.

dam sorunu tutarlı bir sanayileşme ve kalkınma stratejisiyle kalıcı bir çözüme ulaşabilir. Bunun da koşulu teknoloji üretmektir. Türkiye GSMH'sının binde ikisini araştırma geliştirmeye ayırarak bu konuda ne kadar “duyarlı” olduğunu gösteriyor. Özel sermayeye dayalı bir dışa açılma stratejisinin, ekonominin dış belirleyiciliklerden daha çok etkilenmesi demek olduğu biliniyor.

1977’de 1 milyar 248 milyon TL. den özel kesim sabit sermaye yatırımları 1984’te 913 milyon 400 bin T. ye düşmüştür. Aynı şekilde 1977’de 1 milyar 329 milyon TL olan Kamu Sabit Sermaye yatırımları da 1984’te 1 milyar 262 milyon TL ye gerilemiştir. 1976-1979 döneminde yılda ortalama %3,7’lik istihdam yaratılırken, 1980-1983 aralığında bu oranı %2,2’ye düşmüştür. Bugünkü ekonomik program geçerli oldukça bu oranın daha da düşeceği söylenebilir.

Bazı tahminlere göre 1984 yılında işsizlik yüzünden kaybedilen iş günü sayısı 82 milyon 900 bindir.

24 Ocak modelinde işsizlere, yoksullara ve yaşlılara dönük yaklaşım “yeni muhafazakâr” ekonomik görüşlere dayanıyor. Yeni muhafazakârlık da ise başlı başına çözümlenmesi gereken bir işsizlik sorunu yoktur. Tam aksine burada tam istihdam üzerinde odaklaşan politikalara bir saldırı söz konusudur. Özel sermayeye dayalı büyüme deneylerinden Şili, işsizlikle ilgili en olumsuz örneklerden birini oluşturmaktadır. Dışa açılmaya paralel olarak bu sonuncu ülkede işsizlik hızla artmıştır.

6. Gelir Dağılımı

Dünya Bankasının 1984 Kalkınma Raporunda bazı ülkelerdeki gelir dağılımı yer alıyor. Tabloda gelir dağılımının en bozuk olduğu sekiz ülkeden biri Türkiye’dir. Üstelik Türkiye’yi le ilgili rakamlar 1973 araştırmasının sonuçlarını içeriyor. Dünyanın gelir dağılımı en dengesiz olan diğer ülkeleri de şunlar: Kenya, Kosta-Rika, Peru, Panama, Brezilya, Meksika, Venezuela.

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

1973 rakamlarına göre Türkiye’de hane halkının en yoksul %20’si, milli gelirin %3,5’ini, ikinci %20 milli gelirin %8’ini, Üçüncü yüzde 20’de milli gelirin %12,5’ini alıyor. İlk üç dilimi yani toplam nüfusun %60’ı milli gelirin %24’ünü alıyor. En zengin %20 milli gelirin %56,5’uğunu, süper zengin %10’da milli gelirin % 40,7’sine el koyuyor.

Oniki yıl öncesinin rakamlarına dayanılarak oluşturulan aşağıdaki tabloda Türkiye’de gelir dağılımında aşırı dengesizlik olduğu görülüyor.

TABLO: XXXVIII		
GELİRİN KİŞİSEL DAĞILIMI (1973)		
	Aile Yüzdeleri	Gelir Yüzdeleri
Birinci	%20	3,5
İkinci	%20	8,0
Üçüncü	%20	12,5
Dördüncü	%20	19,5
Beşinci	%20	56,5
Toplam	100	100,0

Kaynak: DPT Gelir Dağılımı 1973, Ankara 1976.

Aradan geçen sürede gelir dağılımındaki dengesizliğin daha çok bozulduğunu söylemek mümkündür. Bir kere 1977’den başlayarak hızlanan ve bir türlü frenlenemeyen enflasyon, gelir dağılımını daha da bozmuştur. Enflasyonist dönemlerde dar ve sabit gelirli toplum kesimlerinin olumsuz yönde etkilendiği bilinir. Nitekim iktisaden faal nüfus içinde işçi ve memurların oranı 1970’de %23,6’dan 1980’de %31,7’ye yükselmiştir. Oysa işçi ve memurların milli gelirden aldığı pay 1970’de %32,4’dan 1981’de %16,2’ye gerilemiştir. Söz Konusu dönemde memurların durumu işçilerden daha fazla bozulmuştur.

Enflasyon işçi ücretlerini hızla aşındırırken, işçi kesimine yönelik yeni “düzenlemeler” bu kesimin de pazarlık gücünü iyice zayıflatmıştır. Öte yandan 1980 sonrasında ücretlere dönük yaklaşımlarda önemli bir değişiklik ortaya çıkmıştır. 1980 öncesinde Türkiye’de içe dönük, ithal ikameci bir sanayi yapısı geçerliydi. İçe dönük sanayi yapısı söz konusu olduğu zaman ücretlere karşı “toleranslı” bir yaklaşım geçerlidir. Bu durum, üretilen malların iç pazarda satılmasının zorunlu koşuludur. Başka bir anlatımla, içe dönük sanayileşme modelinde ücretlerin “talep unsuru” olma özelliği öne çıkar. Eğer üretilen malların bir bölümünü tüketecek olanlarda işçilerse, o zaman ücretleri belirli seviyenin altına düşürmemek gerekir. Dolayısıyla 1980 öncesinde geçerli olan sanayileşme modeli çok düşük ücretlerle yürüyemezdi.

1980 dönüşümüyle yukarıdaki yaklaşım geçerliliğini yitirmiştir. Artık Türkiye ürettiği malları daha çok dışarda satmak istiyor, dolayısıyla tüketicilerde daha çok dışardakilerdir. Dünya piyasalarında rekabet edebilmek için maliyetleri olabildiğince düşürmek gerekiyor. Türkiye sanayiinin yatırım, anamalı kimi hammaddeler bakımından dışa bağımlılığı ücretler dışındaki maliyet unsurlarıyla oynamayı zorlaştırıyor. Maliyet unsurları içinde ücretlerden başka düşürülebi-
lecek pek bir şey yok. Dolayısıyla 1980 öncesinin aksine, 24 Ocak model’i ancak düşük ücretlerle yürüyebilir. Ücretlere yönelik yeni yaklaşımın gerisinde yatan budur. 24 Ocak 1980’den sonra ücretlerin sadece enflasyon tarafından aşındırılması yeterli sayılmadı. Zira işçi ücretleri artık bir “maliyet unsuru” olma niteliği kazanmıştı.

Gerçekten sendikaların faaliyetlerini normal olarak yürüttükleri dönemde işçi ücretlerinde sürekli bir iyileşme olmuştur. Nitekim sendikali işçilerin ücretleri sendikasızlardan yaklaşık %30 daha yüksekti. 1971-1973 aralığı dışında 1968-1980 arası ücretlerin reel olarak yükseldiği dönem olmuştur. Öte yandan sendikali, sigortalı ve büyük iş yerlerinde çalışanların ücretleri diğerlerinden daha yüksekti.

Sigortalı işçilerin alım gücü 1984’te 1976’daki seviyenin altına

DEVLETÇİLİKTEN 24 OCAK KARARLARINA

düşmüştür. Sadece 1980 sonrasında reel ücretlerde %35 ile %40 arasında değişen bir aşınma olduğu anlaşıyor.

1977-1984 döneminde fiyatlardaki ortalama artış 17 kat, ücretlerdeki ortalama artış 9 kat, memur maaşlarındaki artış da 6.5 kat olmuştur. Fakat 1980 sonrasında işçiler lehine olan durum değişmiştir. 1980'de ortalama günlük ücretler maaşlardan %8,9 daha yüksekken, 1984 yılında günlük ortalama maaşlar ücretlerden %11,7 daha yüksektir.

Memur ve işçiler 1980 öncesinde enflasyonun yükünü çekiyorlardı. 1980 sonrasında ise enflasyonla mücadelenin de yükünü taşımak durumunda kalmışlardır.

TABLO: XXXIX

Yıllar	Tarım/ Sanayi Fiyatları Oranı	Toplara Des. Öde. Milyon TL.	Des. Öde. Endeksi	T.E.F. Endeksi	Des. Ödemeleri Alım Gücü
1977	107.6	47.5	100.0	100.0	100.0
1978	94.2	52.8	110.0	150.8	73.5
1979	74.8	72.8	152.9	248.5	61.5
1980	69.5	122.8	258.0	515.9	56.0
1981	75.0	175.5	368.7	705.7	52.2
1982	69.8	215.5	425.7	883.5	48.2
1983	65.1	277.5	583.0	1153.8	50.5
1984	73.5	445.2	935.3	1765.3	53.0

Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllığı 1983, Aylık İstatistik Bülteni 1984 DPT Yıllık Program 1978-1985.

Yukarıdaki tabloda yer alan verileri şöyle özetlemek mümkündür. Sanayi ürünleri fiyatları yükselirken, tarım ürünleri fiyatları düşüyor. Başka bir ifade ile fiyat makası tarım ürünleri aleyhine olarak bozuluyor. Tarım üreticisi aynı miktarda sanayi malı satınalabilmek

için daha fazla ürün satmak zorunda kalıyor. Fiyat makasının tarım üreticisi aleyhine dönmesi, tarım üreticisinin durumunu bozuyor.

Bu koşullarda tarım üreticisinin eski durumunu koruyabilmesi için, iki “çözüm” söz konusu olabilirdi. Birincisi ekilebilir alanı genişletmektir. Türkiye’de ekilebilir toprakların marjinal sınırı aşılanmış çok oldu. Dolayısıyla böyle bir seçenek pratik olarak mümkün değildir. İkinci “Çözüm”de birim alandan alınan ürünü yani verimliliği artırmaktır. Yani verimlilik artışı sağlayarak kaybı önlemektir. Verimlilik artışı sağlamanın koşulu da daha çok girdi kullanmakla mümkündür. Daha fazla sanayi gübresi, daha iyi tohum, daha etkin tarımsal aletler ve daha çok tarımsal ilaçları vb. Bunların fiyatları sürekli yükselirken, daha fazla kullanmak mümkün değildir. Sanayi çıkışlı tarımsal girdilerin ve diğer sanayi ürünlerinin fiyatları yükselirken, tarımsal ürün taban fiyatları düşük tutularak, tarıma yönelik sübvansiyonlar azaltılarak ya da kaldırılarak köylünün ödeme gücü zaafa uğratılmaktadır.

Böyle bir süreç, toprak verimliliğinin azalması, tarımsal üretimin gerilemesi, küçük tarım üreticisinin yoksullaşması gibi sonuçlar doğurur. Tek yanlı tarımdan sanayiye kaynak aktarma yaklaşımı belirli bir eşikten sonra kaynağın kurutulması anlamına gelir. Nitekim tablodan da görüldüğü gibi son sekiz yılda destekleme ödemelerinin alım gücü yarı yarıya azalmıştır.

1984’te destekleme ödemelerinin alım gücü 1977’deki seviyenin yarısına yakındır. 1980 sonrasında tarım ürünleri taban fiyatları %269 artış gösterirken, tarımsal ilaç fiyatları %450 ile %500 arasında artmıştır. Buna karşılık aynı dönemde gübre fiyatları da %2240 ila % 4484 oranında artış göstermiştir. Bu yüzden 1984’te gübre kullanımında % 50 civarında bir düşüş olmuştur. 1981’de 1 kilo gübre alabilmek için 1 kilo buğday yeterli olurken 1985’te 2 kilo buğday satarak 1 kilo gübre alınabilmektedir.

Öte yandan Türkiye’de toprak dağılımında büyük dengesizlikler vardır. 1981’de yapılan köy envanter etütlerine göre, Türkiye’de

5 milyon 283 bin çiftçi ailesinden 1 milyon 434 bin'i topraksızdır. Bunlar çiftçi ailelerinin % 27'sini oluşturmuyorlar. Bu oran Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da daha da yüksektir. Bir bütün olarak alındığında Türkiye'de yaklaşık 4 çiftçi ailesinden birinin toprağı yoktur. Servetin dağılımındaki aşırı dengesizlik, gelir dağılımına doğrudan yansımaktadır. Aşağıdaki tabloda değişik toplum kesimlerinin milli gelirden aldıkları pay gösteriliyor. Tabloda topraksız köylülerle işsizler yer almıyor.

TABLO: XXXX		
Gelir Türü	Aile Yüzdesi	Gelir Yüzdesi
Kâr, Faiz, Rant	16,5	41,2
Ücret	35,4	28,9
Küçük Üretici	48,1	30,5

Kaynak: DPT Gelir Dağılımı, 1973 Ankara, 1976.

İç pazarın daralması, yüksek faizler ve girdi fiyatlarının yükselmesi, küçük esnaflarla orta-boy sanayicilerin durumunu da sarsmıştır. Bu kesimde diğerlerinde olduğu gibi (işçi, memur, küçük çiftçi vb.) önemli gelir kayıplarına uğrarken, mülk gelirlerinde (faiz, kâr, rant) önemli artışlar olmuş ekonomideki tekelleşme eğilimi daha da belirgin hale gelmiştir.

Bu olumsuz tabloya amaçlı kamu harcamalarındaki kısıntılar da eklenmiştir. 24 Ocak modeli bugünkü uygulamasıyla “başarı ve başarısızlığın bireyin kendi sorunu olduğu” düşüncesine dayandığını gösteriyor. Bu mantığın doğal sonucu, sosyal amaçlı harcamaların kısılmasıdır. Böylece yeni bir devlet anlayışı ortaya çıkıyor. Geniş toplum kesimlerinin yararlandıkları hizmetler giderek paralı hale getiriliyor. Burada “herkes kullandığının bedelini ödesin” yaklaşımının geçerli olduğu anlaşıyor.

4. Beş Yıllık Kalkınma Plânında Kamu yatırımlarının %8,2'si eğitim yatırımlarına ayrılmıştı. Bu oran 1985-89'u kapsayan 5. Beş

Yıllık Plânda %3,9'a düşürülmüştür. Yapılan bu kısıntı önemsene-meyecek bir büyüklüktür.

Sağlık harcamaları içinde benzer bir yaklaşım geçerlidir. 4. Beş Yıllık Plânda Sağlık Yatırımlarının toplam kamu yatırımlarına oranı %,3'ten, 5. Beş Yıllık plânda bu oran %1,6'ya düşürülmüştür.

1980'de eğitim, kültür ve spor için bütçe'nin %31'i ayrılmış-ken, bu oran 1984'de %26'ya düşürülmüştür. Sağlık için bütçeden ayrılan pay da 1980'de %9'dan, 1984'te %7'ye düşürülmüştür. Söz konusu rakamların 1986 bütçesinde daha da düşürüldüğü görülmek-tedir. Bu yaklaşım anayasada yer alan "Sosyal Devlet" kavramıyla da çelişmektedir.

1980'den bu yana uygulanan ekonomik program geniş toplum kesimlerini yoksullaştırmaktadır. Nitekim geçim sıkıntısından ve iş-sizlikten intihar edenlerin sayısı giderek artıyor. Veremli sayısı yük-seliyor. Sıtma salgını yeniden gündeme geliyor. Alkolizm ve top-lumsal çürüme giderek ürkütücü boyutlara ulaşıyor. Servet ve gelir dağılımındaki aşırı dengesizlik devam ettikçe ve bugünkü ekono-mik politikalarda ısrar edildikçe toplumsal bozulma ve çalkantılar da kaçınılmaz olarak gündemde kalacağı benziyor.

SONUÇ

1929 Büyük Dünya Ekonomik krizinden en olumsuz etkilenen, Türk tarımı ve ihracat mallarını üreten sektörler olmuştur. Ekonomik kriz ihraç mallarının niteliğinden ötürü dış ticaret hacminde önemli bir daralmaya neden olmuş, dış ticaret hacmi 1929'da 431.8 milyon TL iken, 1932'de 187.2 milyon TL'ye düşerek yaklaşık ikibuçuk kat azalmıştır. Tarım sektörü içinde de krizden en çok etkilenen kesim, dış pazara yönelik üretim yapan sınai bitkiler tarımıdır.

İhracat olanaklarının önemli ölçüde daralması ve ihraç ürünleri fiyatlarındaki aşırı düşüşler karşısında, ancak ithalat kısılararak dış ticaret bilançosu dengelendirilmiştir. Öte yandan dış ticaret hacminin daraltılması ve bazı harcamalarda kısıntı yapılmasıyla (tarıma yönelik sübvansiyonların kaldırılması vb.) paranın dış değeri istikrara kavuşturulabilmiştir.

İthal mallarının, daha genel olarak sanayi çıkışlı tüketim mallarının fiyatlarının tarım ürünleri fiyatlarından daha az düşmesi, göreceli fiyatlarda tarım ürünleri aleyhine bir durum ortaya çıkarmıştır. Fiyat makasının tarım ürünleri aleyhine dönmesi, gümrük korumaları ve teşvik tedbirleri sonucu ithal ikamesi kârlı hale gelmiş ve tarımdan sanayiye önemli bir kaynak transferi sağlanmıştır.

Ticaret sermayesinin cıvıllığı ve isteksizliği, yeterli yabancı sermaye girişinin olmayışı ve dış kredi olanaklarının daralması, devleti doğrudan yatırımlara yöneltmiştir. Böylece "Devletçilik" olarak tanımlanan süreç başlatılmıştır. Devletin doğrudan yatırımlara yönelerek ithal ikameci sanayileşmeyi başlatması, tarım ürünleri ve madenlerin iç kullanımını artırarak işsizliğin de daha fazla büyümesi önlenmiştir. İthal ikameci sanayileşme süreci siyasal iktidarın toplumsal temelini de güçlendirmiştir. Öte yandan 1930'lu yılların devletçiliği ticaret sermayesinin güçlenmesinin koşullarını da yaratmıştır.

Bu dönemde devlet tarım sektörüne yönelik fazla bir şey yapmamış, krizin yükü küçük tarım üreticileri tarafından taşınmıştır.

Krizin etkisiyle ekonomide ortaya çıkan kopukluk, ekonominin iç dinamiğini “harekete geçirmiş”, çelişik gibi görünsede Büyük Dünya Ekonomik Krizi 1930’lu yıllarda sanayileşmiş ülkelerden “bağımsız” bir ekonomik büyümenin koşullarını yaratmıştır. Fakat daha sonra II. Dünya Savaşının çıkması, söz konusu dinamiği zayıflatmış, savaş sonrasında kapitalizmin yeniden yükselme dönemine girmesiyle iç dinamiğe dayalı büyüme olanakları önemini yitirmiştir. Bu aşamadan sonra Türk ekonomisinin uluslararası kapitalizm tarafından “şartlandırılma” ve “biçimlendirilme” sonucu, dışardaki gelişmelerden etkilenmesi önem kazanmıştır.

Kır kesiminde küçük ve az topraklı üreticiler büyük bir yoksulluk içine sürüklenmişler, ağır vergilerin yükü altında ezilmişlerdir. Bir yandan yoksullaşma ve mülksüzleşme sürecine girerlerken, diğer yandan da doyumluk ekonomiye dönmek zorunda kalmışlardır. Arazi vergisi, buğday ve öteki ürünlerin fiyatlarındaki aşırı düşüş karşısında ağır bir yük haline gelmiş, 1933’te 1927 yılına göre 2,5 kat artmıştır. Benzer bir durum yol ve hayvan vergileri içinde geçerlidir. Aynı bir vergi olan aşar’ın kaldırılması olumlu bir önlem olmakla birlikte, tarım ürünleri fiyatlarının aşırı derecede düştüğü koşullarda nakdi vergileri ödemek büyük bir sorun olmuştur. Tarımda düşük verimlilik ve dengesiz toprak dağılımı vergilerin ödenememesi sonucunu doğurmuş, özellikle yol vergisini ödeyemeyen onbinlerce köylü demiryolu inşaatlarında çalışmak zorunda kalmışlardır. Nakdi vergilerin pazara açılma yönünde zorlayıcı etki yapması söz konusudur.

Fiyat makasının tarım aleyhine açılması kentlerin lehine bir durum yaratmış, bununla birlikte, kent nüfusu içinde işçi kesimi ücretlerin düşüklüğü nedeniyle büyük bir geçim sıkıntısı içine düşmüşlerdir. Bu dönemde kamu personelinin maaşlarının görece yüksek ve gıda maddeleri fiyatlarının düşüklüğü, bu kesime oldukça yüksek bir yaşam standardı sağlamıştır.

Bir bütün olarak, 1929 Ekonomik krizini Türkiye ekonomisi, tarım ve madencilğe dayalı bir ihracat ekonomisi olarak karşılamış, krizin baskısıyla hızlı bir sanayileşme sürecini başlatabilmiştir. Fakat daha sonraki dönemlerde bu süreç duraksamış, Türkiye'nin dünya ekonomisinde daha yüksek bir konuma sıçraması mümkün olamamıştır.

1974'te genelleşerek bütün ulusal ekonomileri etkisi altına alan yeni dünya ekonomik krizi, Türkiye ekonomisinin kendi kriziyle çakışmıştır. 1970'li yıllarda artık yarısanayileşmiş bir ekonomik yapı söz konusudur. Ekonominin gelişmişlik düzeyi ve dünya ekonomisiyle entegrasyon seviyesi veri olduğunda, krizden çıkış 1930'lardakinden daha karmaşık sorunları gündeme getirmiştir. Dünya ekonomisinin krizi Türkiye'de geçerli büyüme modelinin krizini daha da ağırlaştırmıştır.

Yeni Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye ekonomisi üzerinde etkisi 1929'daki kadar ani olmasada yapısal değişikliği gündeme getirmiştir. İki krizde de ortak olan yan Türkiye ekonomisini yeni yönelişlere zorlamış olmalarıdır. 1929 Krizinden en çok etkilenen sektör tarım sektörü olduğu halde, 1970'lerde krizden en çok etkilenen ekonominin dinamik sektörü haline gelmiş olan sanayi olmuştur.

1929 krizi koşullarında ithalat kısılarak, dış ticaret dengesi sağlanabildiği halde, 1970 ve 1980'li yıllarda ekonominin işlerliğinin sağlanması ithalatı artırmayı gerektirmektedir. Başka bir ifade ile krizden çıkmanın koşulu olarak iç kapanmak yerine dışa açılmak gündeme gelmiştir. Dünya ekonomisiyle üst düzeyde bir bütünleşmeyle krizin atlatılacağı ve ekonominin yeniden sağlıklı bir büyüme sürecine gireceği beklentisi vardır. 1929 krizi sonucu iç ticaret hadleri, süratle tarım ürünleri aleyhine döndüğü halde 1970'li yılların ikinci yarısında iç ticaret hadleri tarım sektörü lehine durumunu koruyabilmiş, ancak, 1980 sonrasında fiyat makası tarımın aleyhine dönmüştür. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasında siyasal ortamın belirleyici olduğu söylenebilir.

1929 krizi sonrasında ekonomideki olumsuz gidiş devlet müdahaleleri artırılarak aşıldığı halde, 1980’lerde krizden çıkış için “piyasa güçlerine” dayanılmak isteniyor. Öte yandan ekonominin kapitalistleşme düzeyi veri olduğunda, 1930’lu yıllardaki gibi doyumluk ekonomiye dönüşün koşulları yoktur. 24 Ocak kararları devletin ekonomideki ağırlığını artırmak değil, azaltmayı amaçlıyor. Özel sermaye’ye dayalı bir yaklaşım söz konusudur. Bu bütünlük içinde yabancı sermaye beklentisi de önemli bir ağırlığa sahiptir.

Ekonominin dışarıyla bütünleşme katsayısını büyütme yaklaşımı ekonominin “milli” niteliğini zaafa uğratacak bir yaklaşımdır. Entegrasyon düzeyi yükseldikçe ilişkilerin niteliğinden ötürü ekonomik “karar mercilerinin” giderek dışarıya kayması kaçınılmazdır. Oysa 1930’lu yıllarda ekonominin “milli niteliğini” güçlendirme yaklaşımı ön plandaydı. Türk mali sisteminde yabancı banka egemenliğinin giderek artması ve Türk bankacılığının marjinalleşmesi söz konusudur. Öte yandan dünya ekonomisiyle daha yüksek düzeyde bir bütünleşme Türk ekonomisinin “dolarlaşması” gibi bir süreci de gündeme getirebilecektir. Böyle bir gelişme iktisat politikalarının etkinliği üzerinde olumsuz bir etki yaratabilir.

Serbest ticaret ve ekonomik liberalizm şampiyonluğu yapan sanayileşmiş ülkeler, korumacı politikaları artırırlarken Türkiye’nin ithalatını serbestleştirme tercihi çelişik bir yaklaşımdır. Bu süreç lüks tüketimi artırmaktan ve kurulu üretim yapısını sarsmaktan başka bir sonuç doğuramaz.

1930’lardan farklı olarak, Türkiye ekonomisi yeniden bir borç ekonomisi niteliği kazanmaya başlamıştır. Borçlar dışarıya kaynak transferinin bir aracı durumundadır. Borçlanabiliriliğin “başarı” sayıldığı bir ekonomik anlayış, ekonomideki olumsuz gidişi tersine çevirmede başarı şansı olmayan bir yaklaşımdır. Yaklaşık 6 yıllık bir zaman geçmiş olmasına karşılık 24 Ocak kararları ekonomideki olumsuz gidişi kesin olarak tersine çevirememiş, Ekonominin temel

sektörlerinde durgunluk devam ederken, işsizlik artmakta, gelir dağılımı daha da bozulmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye'nin dış dünya ile olan ilişkilerinin özünde değil biçiminde bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Bu zaman kesitinde Türk ekonomisini dünya kapitalizminin dinamik merkezleri tarafından şartlandırılıp biçimlendirilmeye devam etmiştir. Eşitsizlik temeli üzerine oturtulmuş çevre-merkez ilişkileri bu niteliğini korudukça, Türkiye ve benzer durumdaki ülkelerin temel sorunlarını çözmeleri olası görünmemektedir. Türkiye kendi gelişmişlik düzeyindeki ve dünya sisteminin işleyişinden zarar gören diğer ülkelerle daha yoğun ilişkiye girerek, eşitlikçi uluslararası ekonomik ilişkilerin oluşturulmasına katkıda bulunmalıdır. Dünya ekonomisi içinde edilgen konumda bulunan az-gelişmiş ve yarı-sanayileşmiş ülkeler, bu konumlarına karşı ortak mücadele ederek, birlikte yaşanabilir bir dünyanın oluşmasına katkıda bulunabilirler. Aksi halde ekonomik ve toplumsal sorunların her seferinde büyüyerek devam etmesi kaçınılmaz görünüyor.

BİBLİYOGRAFYA

- AFET İNAN: **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Plânı**. 1933, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972.
- AĞAOĞLU AHMET: **Serbest Fırka Hatıraları**, 2. Baskı, İst. 1965.
- AKDAĞ MUSTAFA: **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, “Celali İsyanları”, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.
- AKAT, ASAF SAVAŞ: “Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler, **Toplum ve Bilim**, No. 12, 1980.
- ALKİN, E. BENEK, E. DEMİRGİL, D. GÖNENSAY, E. “Türkiye’de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler”, MEBAN, (Tarih yok).
- ALTVATER ELMAR: “Yeni Liberal Karşı Devrimin Mübdezzelliği”, **Dünün ve Bugünün Defterleri**, Dünya Sorunları Dizisi I. Kriz Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası, Alan Yay. 1985.
- ARTUN TUNCAY: **Kambiyo Düzeninde Liberal Eğilimler**, İstanbul 1976.
- ARTUN TUNCAY: “Türk Mali Sistemi 1980-1984 Değişim ve Maliyeti”, **Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler**. Bilgi Yay. 1985.
- AMİN SAMİR: **Échange Inégale et la Loi de La Valuer**, éditions anthroposidep, Paris, 1973.
- AMİN SAMİR: **Le Développement Inégal**, editions de minuit, Paris, 1973.
- AMİN SAMİR: **La Crise de L’impérialisme**, Minuit, Paris, 1975.
- AMİN SAMİR: Giovanni ARRIGHİ, Andr Gunder FRANK, İmmanuel WALLERSTEIN; **La Crise, Quelle Crise dynamique de la Crise mondial**, Francois Maspers, Paris 1982.
- ASAF BURHAN: “Çökmekte Olan Cihan Nizamı”, **Kadro**, Cilt I, S. 1.
- AVCIOĞLU DOĞAN: **Türkiye’nin Düzeni**, Cem Yayınevi, İkinci Cilt, İstanbul, 1973.

AYDEMİR, SÜREYYA ŞEVKET: **Tek Adam**, 3. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.

AYKUT SELİM SABİT: **Rakamlarla Türkiye, Türkiye’de Tarım** Cilt 2, İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1942.
s, 315

BALASSA BELA: “Yeni Sanayileşen Ülkelerin 1973 Yılından sonra Ekonomi Politikası Tecrübeleri ve Türkiye Örneği” Dışa açılmada kambiyo politikaları II, Meban SPAM (Tarih yok).

BAĞRIAÇIK ATILLA: “Gelişen Dünya Ekonomik Koşulları ve Türkiye’de İhracatın Önemi” 2. Türkiye İktisat Kongresi, Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, 1981.

BAĞRIAÇIK ATILLA: **Türkiye Sanayiinde Pazar Hakimiyeti**; Dünya Yayınları, 1983.

BABAN PAUL A: **Büyümenin Ekonomi Politikası**, May Yayınları, İstanbul 1974.

BAŞAR, AHMET HAMDİ: **İktisadi Devletçilik**, İst. 1931 C. 1.

BAŞAR, AHMET HAMDİ: **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, Ankara İ.T.İ.A.’si Yayın No: 155.

BAŞBAKANLIK Devlet İstatistik Enstitüsü Sanayi Sayımı 1927, İkinci baskı, Ankara, 1969.

BAŞKAYA, FİKRET: **Çevre Kapitalizmi veya Az-Gelişmişlik Süreci** Yaklaşım Yayınları, İzmir 1976.

BAŞKAYA, FİKRET: **Az-Gelişmişliğin Sürekliliği**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985.

BAŞKAYA FİKRET: “1975’te Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü” Yeni Toplum, sayı 1, Aralık 1975.

BERKES NİYAZİ: **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Ankara, Bilgi Yayınevi 1975.

BERKSOY TANER: “1980’lerde Dış Ekonomik İlişkiler” Bırakınız Yapsınlar...

BİRKAN SELAHATTİN: **Türkiye’de Devletçilik, “Bağımsızlık ve Refah Yolu, Liberalizm: İstisman ve Kölelik”**, İstanbul 1950.

- BORATAV KORKUT: **“İktisat Politikaları Alternatifleri Üzerine Bir Deneme”** Krizin Gelişimi ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu, Kaynak Yay. İstanbul 1984.
- BULUTOĞLU KENAN: **Bunalım ve Çıkış**, İstanbul, Tekin Yayınevi 1980.
- BURTON JOHN: “The Varieties Of Monetarizm and Their Implications”, Three Banks Review (Edinborg) June 1982.
- BULUTAY TUNCER: **“Sağcı İktisat Görüşleri ve “Reaganomics”** İktisat Dergisi Aralık 1984, sayı 241.
- BULUTAY TUNCER, ERSEL HASAN: **“İktisadi Bunalım Ortamı ve Farklı İktisat Politikaları”** Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı 76, Ekim 1984.
- BULUTAY TUNCER: **“İktisat Kuramı ve Türk Ekonomisinde Bunalımlar”**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi Sayı 75, Ağustos 1984.
- JAMES T. CAMPEN AND ARTHUR MAC EWAN; “Crisis, Contradictions and Conservative Contraversies in Contemporary US Capitalism” The Review of Radical Political Economy, 1682, Sonbahar.
- CEM İSMAİL: **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1971.
- ÇİLLER TANSU: **“İthalattaki Son Gelişmeler ve İthalatın Liberasyonu”** İktisat Politikaları ve Gelişme Doğrultuları.
- CURTIN, PHILLIP: The Atlantic Slave Trade, Madison, University of Wisconsin Press.
- DE LAS CASAS, ROBERTO DECVO **“L’etat Autoritaire, Sociologie de L’ Impérialisme, VII éme oonqiés”** Mondial, de Sociologie, Varna, 1970, Etitions Anthropos, Paris 1971.
- DEMİRGİL DEMİR: **“Özel Sektör Yatırım Eğilimi”** Ekonomide Diyalog Sayı 23, Mayıs 1985.
- D.P.T., **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ankara 1980.
- DRAGOSLAV, MIHAJLOVIĆ; **Nouvelle Turquie Economique**, Institut Balkanique, Belgrad 1937.
- EMMANUEL AGHİRİ: **L’endettement, Vehicule de Transfert de Ressources”** Revue Tiers-Monde t. XXV No: 95 Jillet-Sept 1984.

- EMMANUEL A: L'échange Inégale, Paris, Maspero 1969.
- ELDEM VEDAT: Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, T. İş Bankası Yay. 1970.
- EFFİMANİDİS YORGAKİ, Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye, 2. Cilt, İstanbul 1935-36.
- ELİÇİN, Emin T: Kemalist Devrim İdeolojisi, Ant Yayınları İstanbul 1970.
- ANDRE GUNDER FRANK: "Dünya Krizi ve Dönüşüm"; Yapıt, Ekim-Kasım 1984.
- ERONAT, A. İLHAN: Plânlı Döneme Türk Sanayi, A.İ.T.İ.A. No: 62, Ankara 1973.
- ETE, MUHLİS: Cumhuriyetten Sonra Para Sistemimiz ve Para Siyasetimiz, Ankara 1938.
- FAİK: "Ziraat Gazetesi" C. 5, s. 8 Ağustos 1934.
- FAİK : Ziraat Gazetesi, "Ziraat Makinacılığının Tarihçesi" C. 5, Y. 15, Sayı 9.
- FRANK, A.G: Hypothèse Sur La Crise Mondiale Et L'Amérique Lâti-ne, in Reflexions Sur la Nouvelle Crise Economique Mondiale, Maspero, Paris 1978.
- FRANK. A.G: "Dünya Krizi ve Dönüşüm"; Yapıt. Ekim-Kasım 1984.
- FRANK, A.G: Lûmpen Bourgeoisie Lumpen Développement, Maspero, Paris, 1971.
- FRANK, A.G: Crisis in The World Économy, Heinemann, London, 1980.
- FRANK, ANDRE GUNDER, L'accumulation dépendante; editions anthropos, Paris 1978.
- FRIEDMAN MILTON: "Inflation and Unemployment; Nobel Lecture", Journal of Pilitical Economy Vol. 85 No: 3. 1977.
- FRIEDMAN MILTON: Inflation et Système Monetaire; Çalman Levy Paris 1969.
- FRIEDMAN MILTON: "Para Teorisinde Devrim ve Karşı Devrim: Çev. Suat Öksüz Eskişehir 1982.

- MILTON AND ROSE FRIEDMAN: Free to Choose; NY. London 1980.
- FORTADO, Celso, Le Développement Et Sous-Léveloppement, PUF, Paris 1964.
- FURTADO, CELSO: Theorie du Développement Economique, Puf, Paris 1970.
- GOLOĞLU MAHMUT: Türkiye Cumhuriyeti.
- GÖKGÖL MİRZA: Türkiye Buğdayları, İstanbul 1935.
- GUERIN DANIEL: Faşizm ve Büyük Sermaye, Suda Yayınları, İstanbul 1975.
- HATİPOĞLU, ŞEVKET RAŞİT: Türkiye’de Zirai Buhran, T.C. Ziraat Enstitüsü Çalışmaları, No. 39, Ank. 1936.
- HATİPOĞLU ŞEVKET RAŞİT: “Ziratomızda İşletme Şekilleri” Dönüm, Sayı 41. Mayıs 1936.
- HATİPOĞLU, ŞEVKET RAŞİT: “Türkiye’de Ziraat ve Münakalat” Dönüm, Sayı 3, Ağustos 1932.
- HATİPOĞLU, ŞEVKET RAŞİT: Dış Ticaretimizde Ziraatın Payı; Ankara 1936.
- HORSHLAG, Z.Y: Turkey The Challenge Of Growth, Leiden 1968.
- HOUÏLLE: René; La Politique Monétaire de La Turquie Depuis 1829, Paris 1937.
- HÜSREV İSMAİL: “Millet İçinde Sınıf Meselesi II”, Kadro C. 3 Sayı 26. Tıpkı Basım.
- HÜSREV İSMAİL: “Anadolu’da Köyünde Bünye Tahavvülü”, Kadro, Cilt 2, Sayı 14, s. 20.
- Industrialisation Et Commerce Extérieure, Société des Nations, Cenevre 1945.
- İLOĞLU, ASİM SÜREYYA: Türkiye Ekonomik Kurulunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bakış, Ankara, Türkiye Ekonomi Kurumu, 1974.
- İLKİN SELİM: “Türkiye’de Merkez Bankası Fikrinin Gelişmesi, Türkiye İktisat Tarihi Semineri” İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Ge-

nel Müdürlüğü, Türkiye’de Konuta İlişkin İstatistik Veriler Haziran 1974.

BAŞVEKİL İSMET (İNÖNÜ): “Fırkamızın Devletçilik Vafı”, Kadro, Cilt 2, Sayı 22, s. 12. “Kadro Hareketi”, KADRO, Cilt 1. (tıpkı basım), A.İ.T.İ.A. Ankara 1978.

EVAN JONES: “Industrial Structure and Labor Force Segmentation” Review of Radical Political Economics; Volume XV. N.4 Winter 1983.

PETER KALMBACH: “Daha Çok Özel Teşebbüs Daha az Devlet, Yeni Muhafazakar Saldırı”. Bir Başka İktisat; Alan Yayıncılık 1984.

KARL MARX: Le Capital T. I.

KARLUK RIDVAN: “Türkiye’de İhracatı Artırma Politikası” II. Türkiye İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, 1981.

KAZGAN GÜLTEN: “Türk Ekonomisinde 1927-1935 Depresyonu Kapital Birikimi ve Örgütleşme”, ATATÜRK DÖNEMİNİN Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu 14-16 Ocak 1977; İstanbul.

KAZGAN GÜLTEN: Ekonomide Dışa Açık Büyüme; Altın Kitaplar Yayınevi İstanbul 1985.

KERESTECİOĞLU, ŞEYDA ZİYA: “Bizde Ziraat Aletleri Meselesi”, Dönüm, Sayı 29, İkinci Teşrin 1934.

KORUM UĞUR: “Türk İmalat Sanayiinde İthalata Bağımlılık” Ticaret Bakanlığı, Sanayi Ürünleri Dış Satımının Geliştirilmesi Semineri; Ankara 1978.

KÜBALI, ALİ NAIL: “İhracatın Performansı ve Ekonomiye Maliyeti” İktisat Politikaları ve Gelişme Doğrultuları İ.Ü. İktisat Mezunları Cemiyeti Nisan 1985.

KURMUŞ ORHAN: “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayinin Kuruluş Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı” Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii, T.B.M.M.B. Makina Mühendisleri Odası, Ankara 1977.

KURMUŞ ORHAN: Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi, Bilim Yayınları İstanbul 1974.

KÜÇÜKÖMER İDRİS: “Başbakan Parayı Anladımı?” Yeni Gündem 3-15 Ocak 1985.

KÜÇÜK YALÇIN: Plânlama, Kalkınma Türkiye, İstanbul, Tekin Yayınevi 1978.

KÜÇÜK YALÇIN: “Teknoloji Transferi Yoluyla Kimya Sanayiinde Bağımlılığın Artışı”, Seçme Teknik Yazılar A.İ.T.İ.A. Yayını 1982.

KURUÇ BİLSAY: İn, Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler.

CARMEN LUZ LATORE: “The Chilean Crisis: A note on the Consequences of Liberal Politics Toward the private sector” Developing Economies; Volume XXII, September 1984. No. 3.

LEVY-LEBOYER: Maurice; Les Banques européennes et L’industrialisation Internationale dans la premiere moitie du xxe siecle, Paris. PUF 1964.

LORENZİ: Jean-Hervé, Pastré Olivier-TOLEDAND Joëlle La Crise du XX Siecle, Economica, Paris 1980.

LÜTEM İLHAN: “Dünya Ekonomi Bunalımı ve Türkiye” Milliyet 21 Aralık 1981.

MAIZELS ALFRED: Industrial Growth And world Trade.

MANDEL E.: Le Troisième age du Capitalisme, U.G.E. 10/8 Paris 1976.

MANDEL E.: Réformisme Militaire En Amérique Latine, Paris Maspero 1971.

MIHAJLOVIC, B.: Dragoslav; Nouvelle Turquie Économique, Institut Balkanique, Beograd, 1937.

NAVACK GEORGE: Understanding Histroy; Patfinder Press, New York (foto kopi).

NEDİM VEDAT: “Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi”, Kadro Cilt 2, Sayı 13, (tıpkı basım).

NÉRÉ JACQUES, 1929 Krizi, A.İ.T.İ.A. Yayınları No: 134 Ankara 1980.

CARLOS ONINAMÍ: “Le Miracle Economique Chileen La fin d’un mythe”, problèmes d’Amerique Latine, No. 72 2e Trimestre, 1984.

- OKÇUN GÜNDÜZ A: 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye S.B.F. yayını, Ankara 1971.
- ÖZER İLHAN: Türkiye’de 1970-1983 Dönemi Enflasyonu; Maliye Gümrük Bakanlığı 1984.
- PLATENBERG Urs-Müller: “Kapitalizmin Üçüncü Büyük Bunalımının Tarihsel ve Siyasal Bir Yorumu”, Dünün ve Bugünün Defterleri.
- RECHİD SAFFET: Bilan Économique et Financière de la Turquie 1926.
- T.J. SAGENT and N. WALLACE “Rational Expectations and the Theory of Economic Policy” Journal of Monetary Economics 1976.
- SİLİER OYA: “1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”; Türkiye İktisat Tarihi Semineri 10 Haziran 1973, Hacettepe Üniversitesi Yayınları C, 13, 1975.
- SÖNMEZ M.: Türkiye Ekonomisinde Bunalım, Belge Yayınları, İstanbul 1980.
- STAVENHAGENT RODOLFO: Les Classes Sociales Dans Les Sociétés Agraires, Editions Anthropos, Paris 1969.
- STECHER BERND: “İthal İkamesi ve İhracata Dayalı Sanayileşme Deneyimlerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi” Ticaret Bakanlığı Sanayi Ürünleri Dış Satımının Geliştirilmesi Semineri, Ankara 1978.
- SWEETZY P.M.: “Modern Capitalism” Monthly Review, Haziran 1971.
- ŞAHİN İZZET: “Türkiye’de Döviz Dar Boğazı ve Enerji Sorunu” Seminer, basılmamış çalışma, 1981.
- ŞANDA, HÜSEYİN AVNİ: Türkiye’de 54. Yıl Önceki İşçi Hareketleri, İstanbul 1962.
- ŞENİ NORA : Emperyalist Sistemde Kontrol Sanayii ve Ereğli Demir Çelik, Birikim Yayınları, İstanbul 1978.
- ŞEVKİ M. “Sanayi Kuruluşunda Eleman Meselesi”, Kadro Sayı 31, Cilt 3.
- TAYANÇ TUNÇ: Sanayileşme Sürecinde 50. Yıl Milliyet Yayınları 1974.

- TEKELİ İ-İLKİN S.: 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları. ODTÜ, Ankara 1977.
- TEKELİ İ-İLKİN S.: Türkiye'de Tekelleşme Varmı? Cumhuriyet 8 Mart 1982.
- TEZEL Yahya Sezai: 1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Semineri, 14-16 Ocak 1977. İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yay. Eylül 1977.
- TEZEL Yahya S.: "Türkiye'de 1929-1978 Döneminde Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikaları Arasındaki Etkileşimle İlgili Bazı İzlenimler" Ticaret Bakanlığı Sanayi Ürünleri Dış Satımını Geliştirilmesi Semineri, 1978.
- PATRICK TISSIER: "L'industrialisation dans huit pays Asiatiques depuis la second Guerre Mondiale" Critique de L'Économie politique No: 14. 1981.
- TÖKİN İSMAİL HÜSREV: "Şark Vilayetlerinde Derebeylik" Kadro Sayı 11.
- TÖKİN İSMAİL HÜSREV: "Köy Ekonomisinde Borçlanma Şekilleri", Borçlanma Şekilleri, Kadro, Tıpkı Basım C. 1. Sayı 3.
- TÖKİN İSMAİL HÜSREV: "Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukavemeti" Kadro, Cilt. II. Sayı 21, s. 15-20. Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkiti, Ankara 1950.
- TROTSKY, L: Faşizme Karşı Mücadele, Suda Yayınları, İst. 1976.
- TÜSİAD: Turkish Economy 1981.
- TÜSİAD: Tarım Raporu. 1981.
- TÜSİAD: 1980 Yılı'nın Ortalarına Doğru Türkiye Ekonomisi, 1980.
- TÜSİAD: İhracat Raporu, 1981.
- TÜSİAD: Dış Yardımlar Teori ve Uygulama, 1981.
- TÜSİAD: 1982 Yılı'na Girerken Türkiye Ekonomisi 14 Ocak 1982 Yeni Forum, "1930'larda Uygulanan Devletçiliğin Nedenlerini Açıklayan Bir Belge", 1 Aralık 1981, Sayı 54, s. 14.
- VASSAF GÜNDÜZ: "Gelişme Psikolojisi Açısından IMF'nin Toplumsal Modeli", İktisat Dergisi, Ocak 1985, Sayı, 242.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye'nin dış dünya ile olan ilişkilerinin özünde değil biçiminde bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Bu zaman kesitinde Türk ekonomisini dünya kapitalizminin dinamik merkezleri tarafından şartlandırılıp biçimlendirilmeye devam etmiştir. Eşitsizlik temeli üzerine oturtulmuş çevre-merkez ilişkileri bu niteliğini korudukça, Türkiye ve benzer durumdaki ülkelerin temel sorunlarını çözmeleri olası görünmemektedir.

ISBN:978-975-584-216-5

